

Джойс Керол Оутс ПІСЛЯ АВАРІЇ

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книжка тридцять друга

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
1979

JOYCE CAROL OATES

ACCOMPLISHED DESIRES
YOU
BY THE NORTH GATE
THE DEAD
CONVALESCING
STRAY CHILDREN
WAITING
CUSTOMS
NORMAN AND KILLER
FIRST VIEWS OF THE ENEMY
THE FINE WHITE MIST OF WINTER
A LEGACY
THE DEATH OF MRS. SHEER

Translated into Ukrainian

Джойс Керол Оутс

ПІСЛЯ АВАРІЇ

НОВЕЛИ

Переклад з англійської

И (Амер.)
О—90

Упорядкування і передмова
Тамари Денисової

В сборник вошли лучшие рассказы современной американской писательницы Джойс Керол Оутс (род. в 1938 г.), в произведениях которой талантливо переплетаются тонкий психологический анализ интимных чувств и острая социальная сатира.

О $\frac{70304—141}{M205(04)—79}$ 129—79 4703000000

© Видавництво «Дніпро», 1979
Упорядкування український переклад, передмова.

ЗНАЙОМСТВО З ДЖОЙС КЕРОЛ ОУТС

Вже стало традицією починати розповідь про Джойс Керол Оутс як про молоду письменницю, зірка якої порівняно недавно, але дуже яскраво засяяла на небосхилі американської літератури. Від такого початку й справді важко відмовитись. Дж. К. Оутс, якій виповнився сорок один рік (1938 р. нар.), видала вже близько тридцяти книжок — романів, оповідань, есе, віршів, п'єс, кращі з яких стали надбанням сучасної американської літератури.

Писати Оутс почала в студентські роки, коли вчилася в Сіракузькому університеті. Одне з перших її оповідань «У старому світі» відзначено нагородою на студентському конкурсі ще в 1959 році. Перша її книжка «На порозі ночі» вийшла 1963 року. Після того опубліковано ще дев'ять збірок оповідань (багато з них входило до збірок кращих оповідань року, а деякі відзначено літературними нагородами Америки — премією Пулітцера та премією О'Генрі); вісім романів (один з них «Їхні життя» дістав Національну премію книги 1969 року). Її п'єса «Солодкий ворог» в 1965 році йшла на Бродвеї. Менш відома Оутс-поетеса, хоча й тут її творчий доробок чималий — п'ять збірок віршів. Є в неї й книжки критичного та теоретичного плану, а останнім часом вона разом з чоловіком Реймондом Джозефом Сміттом видає журнал «Онтаріо рев'ю». Життя її сповнене праці, творчості, роздумів.

«Це майже марення. Я сиджу і дивлюсь на річку. Я вимріюю щось схоже на заселення порожнього простору. І без цього творити не можу». «Навіть у товаристві,— пише Оутс,— я часто ніби від усього віддаляюсь,

і в свідомості виникають тоді думки про людей, зовсім мені не знайомих, тих, що можуть потім стати персонажами моїх романів чи оповідань. Голова іноді просто розколюється, і я фізично відчуваю, як вона переповнена людьми, точніше, їхніми ще невиразними образами». Отак письменниця змальовує свій творчий процес. І можна уявити собі, як поступово тиша навколо неї оживає, заповнюється голосами, рухами, почуттями вигаданих героїв, а тоді вже вона сідає за машинку і пише, пише, за її власним свідченням,— п'ятдесят-шістдесят сторінок за один вечір.

Та не вірно було б думати, що Оутс лише мрійниця й фантазерка. Їй властивий гострий зір, спостережливість, і персонажі її творів не тільки витвір її уяви. Вони — її сучасники зі своїм звичайним життям, своєю долею, своїми турботами і складностями.

Як і відомі майстри американської прози останніх десятиріч — Дж. Апдайк, Дж. Чівер, Ф. О'Коннор і Дж. Стайрон, Дж. К. Оутс, з погляду її власних мистецьких позицій, відтворює атмосферу морального неблагополуччя, характерну для Сполучених Штатів Америки, відчуження, неможливість порозумітися між людьми, трагічність самотнього, не освяченого високим змістом людського існування, що їх породжують суспільні відносини, які панують в країні.

Певне, не варто беззастережно твердити, що Оутс свідомо критикує капіталістичне суспільство за його антигуманну сутність, проте з конкретних досліджень душі окремого індивіда, поданого щоразу в іншому ракурсі і в іншому контексті обставин, у читача виникає впевненість у несумісності окремої особи й суспільства, ворожості суспільства щодо людини.

Моральна проблематика, глибокий психологізм визначають місце Оутс-новелістки в ряду критичних реалістів Америки. В головному спрямуванні її твор-

чість зливається з сучасним гуманістичним напрямком американської літератури — моральним, етичним. Коло героїв, проблематика, заглибленість у внутрішній світ людини, безумовно, зближують Оутс із провідними майстрами сучасної американської новели. Проте талановита письменниця вносить свою інтонацію, свої спостереження, свої художні рішення в сучасну реалістичну новелістику.

Оповідання Оутс «заселені» дуже скупо: один-два герої, ще одна-дві особи десь на периферії життя головних персонажів. В першій збірці оповідання об'єднано лише тональністю, інтонацією. Тематично вони різні, а збірку названо «На порозі ночі» за одним з найкращих оповідань, в якому показано самотнього старого, який весь вік працював на землі й ніби сам став часткою органічного життя. Але прийшла невмолима старість, самотність, і з ним залишився тільки старий собака. А навколо — холод бездушності. Чужі діти полюють за собакою — єдиним, що лишилося в людини, і вбивають його просто заради забавки. Самотність, темрява й холод перерастають у розпач. А ніч в назві збірки звучить уже не тільки як часове поняття, а як тональність, як камертон того психологічного стану, в якому живе сучасний американець: холод, темрява, жорстокість, відчуженість і самотність — ось константи його життя, ось що визначає його психологічну атмосферу.

Наступні збірки скомпоновано вже цілеспрямованіше, ніж першу. Кращі з них побудовані як дослідження певного моменту людського життя у різних аспектах. Герої збірки «Над широкою повінню» (1966), скажімо, проходять своєрідне випробування смертю. Заможний і добре влаштований у житті інтелігент Стюарт, що випадково опинився в епіцентрі урагану, змушений боротися не тільки за своє життя, а й за життя двох чужих йому дітей бідняків. Пізнавши

ціну боротьби і смерті, герой по-новому оцінює світ («Над широкою повінню»).

Уолт Тернер приїжджає на своєрідну зустріч родини, з якою давно не підтримує ніяких стосунків. Приїжджає, щоб бути присутнім при «чуді», яке творить його батько — «святий». А син згадує батька часів свого дитинства — холодну, байдужу навіть до дітей людину. І коли замість «чуда» старий просто вмирає, Уолт сприймає цю смерть як кару за руйнування власної сім'ї («Стігмата»).

Ці два оповідання — обрамлення збірки, кожна самостійна частина якої так чи інакше торкається питань життя і смерті у повсякденному бутті американців.

Узагальнюючи і певною мірою схематизуючи, можна сказати, що взаємини між чоловіком і жінкою, становище дітей, психологія жінки — постійна тема оповідань Оутс. Збірки оповідань «Колесо кохання» (1970), «Одруження і зради» (1972) — це справжні дослідження проблеми любові.

Неспроможність скалічених духовно суспільним способом життя американців бути щасливими навіть у найінтимнішому — в коханні — ось головна думка, що її послідовно проводить авторка в цих книжках. Саме про це пише — власне, складає в думках,— листи ближнім героїня оповідання «Ненаписані, невідправлені листи».

На пекло перетворюється життя, здавалося б, благополучної родини («Демони»), і навіть взаємне кохання не може принести щастя, бо неспроможне здолати безодню непорозуміння між чоловіком і жінкою, а шлях через життя виснажує, спустошує людину («Здійснення бажань»).

В суспільстві, де культивується бездушний індивідуалізм, панує облудна шкала вартостей. «Ти» — одна з найкращих повел Оутс, що розповідає про самоза-

кохану голлівудську актрису, для якої власний «image» — образ — став метою і змістом життя. І цей завойований «image» вимагає зречення людяності, в жертву йому героїня ладна принести не лише найсвятіше почуття материнської любові, а навіть життя дочки. Така аморальність людських стосунків зображується не як випадок, а як крайній вияв звичайного відчуження. Діти заважають, дратують, виснажують...

Повертаючись від коханця, жінка забирає сина із школи, щоб відвести до лікаря. Бідолашна дитина відчуває роздратування матері, яка заплуталась у власних любовних проблемах. Нікому не потрібний хлопчик у розпачі вистрибує з машини і гине під колесами («Я була закоханою»).

Взагалі Оутс виявляє велику увагу до дітей, до дитячої психології, що знаходить відображення в багатьох її оповіданнях. Мабуть, ми не помилимося, стверджуючи, що жодна дитина в книжках Оутс не показана веселою і щасливою. Нездорові, нещирі стосунки дорослих, їхній егоїзм ранять дитячу психіку, надломлюють вразливу дитячу душу.

Якою може вирости дитина, коли батько, що розлучився з матір'ю, на суботу забирає сина і разом з ним їде до своєї коханки, де хлопчик бачить бійки, смерть, розпусту («Дика субота»)?.. В клініці для нервовохворих відбувається дія новел «Супротивник», «Як зарадити нещастю тих, хто залишився живий». Після автомобільної катастрофи потрапляє до лікарні маленький герой другого оповідання, і тут його провідують розлучені батьки. Дитині весь час здається, що сталася не просто аварія, що мати хотіла вбити його навмисно. А батько, для годиться відвідавши хворого сина, поспішає повернутися до свого нового «вільного» життя...

Моральне каліцтво спіткало юну героїню новели «Як я розглядала життя з Детройтського виправного

будинку і почала жити знову». Вона, п'ятнадцятирічна дівчинка із заможної родини, найбільше задоволення мала... від крадіжки рукавичок. І це не було хворобою, клептоманією. Це тільки своєрідна реакція на байдужість, бездумність, а точніше — беззмістовність існування дорослих. Адже ні світові події, ні доля інших людей, ні дитячі переживання, ні високі проблеми духу й моралі не хвилюють дорослих з її оточення.

Якоюсь душевною травмованістю позначено більшість молодих персонажів оповідань Дж. К. Оутс. «Хлопчик і дівчинка» підросли і розійшлися різними шляхами: він нічого не знає крім книжок, вона — крім світського життя. Минає кілька років, і вони випадково зустрічаються. На цей час героїня уже стала морально скаліченою людиною — наркотики, алкоголь руйнують її психіку. А перше зіткнення героя з дійсністю приводить його до клініки нервовохворих.

Цілком реальні суспільні фактори вплинули на психіку Роберта Северіна, активного учасника боротьби молоді проти війни у В'єтнамі. Йому (мабуть, завдяки втручанню впливового батька) пощастило безкарно вийти з судового процесу над дезертирами. Та це не врятувало його від загибелі — Роберт приречений, бо зайшов у нерозв'язну суперечність з оточенням, з суспільством; його вибито з реального життя, він утратив зв'язки з людьми. Куля агента ФБР, від якої він гине, є лише логічним завершенням цього становища («Чи ти хоч раз послизнувся в калюжі крові»).

«Вибитий з колії» («Спокуса та інші оповідання», 1975) і Джек Форлонг, який повернувся з В'єтнаму калікою. Інтонація цієї новели сумна, безнадійна, бо оповідач перебуває у госпіталі, де він і такі самі хлопці, як він — інваліди — можуть лише спостерігати світ з госпітальної тераси та тривожно дослухатися

до свого покаліченого, непідвладного їм тіла. Отак зруйновано життя, майбутнє цього американського хлопця, який мріяв бути фізиком і грав у баскетбол, і якого у військовій формі було послано у далекий В'єтнам убивати людей. Так сумна, тривожна, хвилююча тема молоді проходить майже через усі збірки оповідань Оутс.

Однією з провідних тем у творчості Оутс є також добре відоме письменниці життя інтелектуалів. Дослідження психології викладачів, науковців, творчих працівників (як правило, філологів) знаходимо майже в кожній книжці новел письменниці. Але найчастіше письменниця змальовує своїх персонажів в період душевної кризи. Як приклад можна навести оповідання «Мертві». Самотність викладачки англійської мови і письменниці, про яку йдеться в оповіданні, так виснажує нервову систему героїні, що вона й дня не може прожити без то заспокійливих, то збуджуючих препаратів.

В одній із своїх новел Оутс показує, яким живлющим може бути щире людське почуття. Викладач коледжу Кляйн серед своїх студенток зустрічає дівчину, що, так само як він, хоче покінчити зі своїм пустим, обридлим, марним життям. Їхній короткий і досить безбарвний роман уривається зовсім непомітно для Кляйна, проте, пізнавши хоч ненадовго тепло й щирість іншої людини, Кляйн уже не повертається до думки про самогубство.

Смерть і руйнування — це не тільки тло, а й сутність багатьох оповідань письменниці. Критика не раз закидала Оутс неприродний, підвищений інтерес до темних сторін людського єства, до патології, до насильства. Справді, в її творах аж надто багато насильства. Але ж насильство — неодмінна риса американського сьогодення, і тому митець-реаліст, що змальовує дійсність, не має права замовчувати його.

Проте слід визнати, що «діапазон» зображення насильства в творах Оутс надто широкий — від переконливо, реалістично зумовленого багатопланового зображення насильства, як константи американського суспільного життя («Чи ти хоч раз послизнувся в калюжі крові?»), до нічим не вмотивованої дитячої жорстокості («На порозі ночі»). Наголос на насильстві, вторгнення мотивів цілковитого безглуздя і незбагненності людського існування, зосередження авторської уваги на суб'єктивному бутті, спроби знайти таку концепцію особи, яка відповідала б найновішим досягненням біології й психології у повному відриві від вивчення соціальної сутності людини, свідчать про деякий вплив модерністської філософії на її творчість, особливо помітний у сімдесятих роках. В деяких останніх творах відчутніше послаблення реалістичних традицій, іноді наявна переакцентовка мотивів — від соціально-критичної спрямованості до розгорнутого, витонченого, іноді самодостатнього психологізму однієї з останніх книжок оповідань «Через кордон» та романів «Шикарні люди» (1968) і «Країна чудес» (1971), населених злочинцями, жахами, божевіллям. Інколи письменниця виявляє нахил до «чистого» експериментування з формою в деяких оповіданнях збірки «Одруження і зради». Проте було б абсолютно невірно ототожнювати творчість Оутс з літературними вправами модерністів, для яких кризова ситуація — константна, тим часом як Оутс шукає вихід із цієї ситуації. Глибоко психологічна творчість Оутс — це історія страждання людської душі в світі, вся організація якого ворожа їй.

Письменниця прийшла в літературу в ті роки, коли в США хвиля протесту проти війни у В'єтнамі досягла свого найвищого рівня, в період активної боротьби за громадянські права для негрів, піднесення молодіжного руху. Її творчість втілює дух громадянської

активності шістдесятих і водночас нігілізм «лівацької» молодіжної контркультури того ж таки десятиріччя; Оутс властиве щире вболівання за долю людини в споживацькому технократичному суспільстві сучасної Америки і водночас — намагання «науково», «об'єктивно» безсторонньо дослідити темні біопсихологічні глибини, які великою мірою — на думку письменниці — спричиняються до трагічного відчуженого стану тієї ж таки людини. Твори Оутс наочно свідчать про живий непереборний інтерес до суспільного життя і про пошук концепції окремої особи, в чому інтелігенція вбачає єдино можливий вихід із рабства бездуховності, аморальності, антигуманізму.

В цій своєрідній двоїстості гору бере реалістичність бачення письменниці, її впевненість в «заангажованості» мистецтва. «Я певна, що мистецтво, особливо художня проза, безпосередньо пов'язане з культурою, з життям суспільства, що не існує і ніколи не існувало «мистецтва для мистецтва»; воно завжди було осмисленим, перетвореним відгуком на суспільні запити людини». Це — одна з провідних думок, це кредо Дж. К. Оутс. Починаючи від першої ж збірки, в її творах, кращі з яких мають соціально-критичне спрямування, звучить співчуття до знедолених, повага до простих фермерів, які з року в рік від рання до смеркання віддають усі свої сили землі. Контраст між забезпеченим «красивим» існуванням «середнього американця» і страхітливим напівголодним животінням, в якому перебувають тисячі громадян цієї пайзаможнішої капіталістичної країни, змальовано в оповіданні «Перша сутичка». Саме через неможливість ствердитися, стати повноправним членом суспільства, працьовитий фермер з оповідання «Біля ріки» вбиває свою добру і легковажну дочку, на яку покладав великі надії. Найвиразніше соціально-критичні мотиви звучать

у кращих романах письменниці, зокрема в її ранньому романі «Сад радощів земних» (1967).

Клара Уолпол — центр сюжетний, тематичний, психологічний всього, що відбувається в творі. Днем її народження роман починається і з кінцем її життя закінчується. Три його частини названо за іменами трьох людей, що визначили все життя героїні. Карлтон, Лаурі, Кречет — батько, коханий, син — витоки, мрія, наслідок життя — так приблизно можна сформулювати закономірність його структури. Кларі пощастило здійснити те, про що її батьки тільки мріяли — вона вирвалася з полону матеріальних незгод, назавжди покинула селища сезонників. І голодне, сповнене безрадісної праці дитинство залишається для неї тільки минулим, тільки міркою, якою вона міряє згодом усе в житті. Вивільнившись з лабетів убогості, досягнувши здійснення «американської мрії», Клара потрапляє в полон власності. Десь далеко залишилося прагнення любові й краси, головне тепер для неї — речі, майно, гроші, пшениця, коні, земля... Дух користолюбства морально калічить Клару, приводить до загибелі її сина Кречета. Роман під значущою назвою «Сад радощів земних» завершується цілковитою духовною спустошеністю героїні, загибеллю її як особистості.

Своїм ідейним спрямуванням близький до «Саду радощів земних» і один з кращих романів письменниці «Їхні життя» (1969).

Про загальні проблеми американського життя останніх десятиріч розповідає роман «Роби зі мною, що хочеш» (1973). Це — наповнений прикметами і темами сучасності складний поліфонічний твір, у центрі якого банальний трикутник: жінка, чоловік, коханець. Та їхні особисті взаємини, інтимні переживання — не головне в книжці; важливіші для автора актуальні проблеми життя країни, суспільства, які пов'язані з долею персонажів і, певною мірою, їхніми

образами символізовано. Найсильнішою рисою цього роману стає глибоке проникнення автора у сутність реалій сучасного американського життя, викриття різноманітних шляхів і методів насильства над особистістю у Сполучених Штатах.

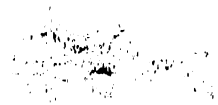
Як уже зазначалось, Дж. К. Оутс — дуже плідна письменниця. Щоправда, ця плідність має й зворотний бік — окремі твори позначено поспішністю, а в темах, мотивах і навіть ситуаціях можна натрапити на повтори, але якщо говорити про спрямування творчості письменниці, то воно йшло в руслі традицій соціально-психологічної літератури з гостро вираженою критикою суспільних основ.

В оповіданнях письменниці переважають психологічні мотиви, нюанси, складні переживання героїв. Новелістиці Оутс властива філігранність і глибина психологічного аналізу, майстерність і лаконізм сюжету і композиції, напруженість внутрішньої дії, розмаїття людських характерів, простота і внутрішня переконливість стилю. В своїх літературознавчих працях Оутс виступає за необхідність міцного зв'язку письменника з народним життям, хоч і обстоює його незалежність від політики. Свій громадський обов'язок письменниця вбачає в тому, щоб активно сприяти справі поліпшення взаємин між народами, справі збереження миру і мирного співіснування. Ми маємо підстави сподіватись, що на цьому шляху її талант розквітне буйно, плідно, щедро.

Тамара ДЕНИСОВА

НОВЕЛИ

ЗДІЙСНЕННЯ БАЖАНЬ

I

Був чоловік, якого вона кохала непогамовним коханням, і дні її минали в роздумах про його дружину. Зовсім не соромлячись і не криючись, вона стежила за нею. З'являлася, немов її тінь, біля жалюгідної крамнички «Піботі маркет», в якій було повно людей, і зосереджено чекала, поки та жінка вийде, сяде в свій пікап і від'їде. А дівчина на ім'я Дорі стояла на тротуарі, паралізована єдиною думкою; здавалося, ця думка паралізувала навіть її гарне ясне волосся — серце в неї билось, билось, наче й воно обмірковувало цю думку, складало плани, та раптом, як на уроці сучасних танців, вона рвучко повертала ся й бігла геть від «Піботі» до зупинки біля Елкс-Клубу і далі до університетського містечка, куди прямував пікап.

Як тільки машина в'їжджала в ворота, прибігала Дорі, відставши на кілька будинків, і спостерігала, як та жінка виходить — на мить у неї оголялося стегно, зів'яле біле тіло, що його аж ніяк не слід було виставляти напоказ, потім вона оберталась і нахилялася, може, й покректуючи при цьому, щоб із заднього сидіння дістати сумки. Назустріч вибігали двоє її синів — без пальт, без курток. Нервові, порівчасті, вони викликали в Дорі жалість. Вийшовши з машини, їхня мати випростувалась — повна жінка в приношеному пальті — і, тримаючи в обох руках по важкій сумці, сварячи або піддражнюючи дітей, заходила з ними в будинок. І Дорі вже не було на що дивитись, хіба тільки на старенький пікап, на засипаний снігом дворик перед будинком Арберів та на їхній будинок. Це був великий, потворний, облуплений вікторіанський

будинок; такі ж будинки в їхньому кварталі орендувало багато факультетських викладачів. Дорі, яка успадкувала від матері здатність підмічати найменші вади в речах, здавалося, що будинок можна відремонтувати й надати йому пристойного вигляду; але поки він залишатиметься чоловіком цієї жінки, будинок буде занедбаним, облупленим і потворним.

Вона кохала чоловіка цієї жінки шаленим коханням, і в самому її коханні було щось потворне. Цю потайну дівчину вважали просто тихенькою, однак вона ввійшла в його життя зовсім не випадково — не випадково з'явилася в його класі,— навпаки, кожний її крок до поставленої мети, як і кожний предмет туалету та вираз обличчя, був заздалегідь продуманий, точно розрахований і витончений. До двадцяти років вона майже не задумувалась про себе, а тепер завжди собою захоплювалась. Дорі була довгонога, довгорука, стрункa і на вигляд дуже сором'язлива, проте ця позірна сором'язливість стала тепер стилізованою й привабливою.

Вона покинула вживати косметику, і на її юному обличчі, мов зірочки, сяяли здоров'ям веснянки. Тепер вона скидалася на дівчину з реклами тенісних кортів — вона справді грала в теніс, хоч і не дуже гарно. В теніс вона грала з ним. І кохання так затьмарило її голову, що теніс — ці ритмічні, безжальні удари по м'ячу — здавався їй тільки приводом, так само як усе в поезії і взагалі в літературі, лише прийомом, який приховує щось зовсім інше. Кохання? Він повинен би вже знати, та може, він не знав?

Невже він не здогадувався? Щоправда, він грав у теніс із багатьма дівчатами, тому в цій грі для нього не було нічого незвичайного... Думка її працювала далі, і, замість того, щоб спати, вона лаштувала відчайдушні, хитромудрі плани, обмірковуючи з цілеспрямованістю, притаманною сучасній молоді, як його запо-

пасти, бо їй здавалося, що вона ніколи не зможе відмовитись від цього чоловіка.

Дружина вселяла в неї не менший страх, ніж чоловік. Вона публікувала тонкі книжечки віршів, недоступних для розуміння Дорі, а він, знаменита людина, писав романи й критичні статті. Дружина була велика, енергійна, яскрава жінка. Чоловік, Марк Арбер, був майже такий самий великий, хоча й не такий яскравий, обличчя мав досить меланхолійне, з сіруватим відтінком замазки. Дорі думала про них весь час — наяву і вві сні, і часом відчувала струмування своєї крові, нестримне бажання (об'єктом якого був не тільки цей чоловік, а чомусь і його дружина) забрати її здібності, її славу, її дітей, її потворний будинок, її потворне тіло, саме її життя. У цієї жінки були ясні, щирі блакитні очі; ходили чутки, що вона п'є. Дорі ніколи не говорила про неї.

Коледж був жіночий, елітарний і дорогий, досить було дівчині пробути в ньому рік, як вона почала відчувати дивну спорідненість із ним. Їй здавалося, що вона була тут завжди так само, як інші, такі схожі одна на одну дівчата — сонні, з непідфарбованими обличчями, з лижами взимку й велосипедами в теплі дні, ніби тут завжди були ці першокласні професори та й коледж завжди був такий першокласний,— все, все було таке завжди, існувало тут споконвіку. В кашемірових блузках, із засмальцьованими комірцями, повсякчас забруднені пастою з кулькових ручок, дівчата мали стильний і демократичний вигляд. Як і всі, Дорі розуміла, що більшій частині людства просто не пощастило, що ніхто з цих знедолених ніколи не переступить порога коледжу, ніколи — їх не пустять сюди армії в касках, які стережуть його. Вона ж, Дорі Вайнгаймер, не належала до числа знедолених, навпаки, їй папрочуд пощастило, і вона завжди повинна дякувати долі, бо в неї було анітрохи не більше

прав на життя, ніж у безлічі бідняків, які живуть у цьому світі. І в її уяві виникали нечіткі фотографії темнолицих голодних натовпів, чи виснажені обличчя із давніх знімків Освенціму, або ще щось моторошне з «Нью-Йорк таймс», який немов вважав за обов'язок повідомити щось таке щоразу напередодні різдва. Їй був властивий по-дівочому м'який і стійкий ідеалізм, який під впливом університетських наставників перетворився у прагматизм. Усі вони, колишні студенти Гарварда і Йєля, були ідеалістами. Але їм уже сповнилося сорок, і тепер вони стали так само нетерпимі до загальновизнаних цінностей, як і до поширеної серед їхніх студентів моди носити хрести. Марк Арбер був найкрасномовніший і найбільш зневірений випускник Гарварда.

На семінарі він сидів уже «на чолі» столу, відкинувшись на шкіряну спинку крісла. Він був досить дебелий. Колись у минулому, яке Дорі, незважаючи на всі свої зусилля, уявляла дуже невиразно, він грав у футбол і брав участь у війні, в одній із війн; мабуть, думала Дорі, це була друга світова війна. У нього було негарне пихате обличчя і потемнілі зуби. Вірші він читав різким, свистячим, сердитим голосом. «Як і Маркс, я вважаю, що поезія сита допесхочу коханням, хай їй біс. Сьогодні поезія повинна культивувати батіг»,— часто заявляв він похмуро, а Дорі, яка не зводила з нього очей, намагалася зрозуміти, чи це серйозно мовиться. Їхній семінар відвідували чотири дівчини зі старших курсів, котрі іноді ставили йому запитання або висловлювали власну думку, проте важко було вгадати, яку реакцію викличуть їхні слова. Часом здавалося, що він їх не чує, іноді він з байдужою готовністю кивав головою, або, втупившись у своїх студенток невидющим поглядом, промовляв: «Таке зауваження досить характерне». Отак сиділа вона, невідривно дивлячись на нього, і серце її, охопле-

не бажанням, ненавистю і заздрістю до його дружини, ладне було обернутися на камінь; істота, яка протягом двадцяти одного року була Дорі Вайнгаймер, на кінець зими поступово переродилася, переповнилась ревнощами. Вона й сама не знала, чого прагнула сильніше: цього чоловіка чи перемоги над його дружиною.

Вона завжди приносила до нього в кабінет вірші. І часто брала в нього книжки, де кожна його позначка була для неї головоломкою. Розмовляючи з нею, він звичайно розглядав свої нігті, відкидався на спинку крісла і говорив у властивій йому наполегливій і зневажливій манері, немов Дорі взагалі не існувало, ніби перед ним натовп або його друзі — однаково хто,— він нападався на самозванців у сучасній поезії, додаючи до кожного імені «цей кретин з його сонетами», «ця корова з дочірнім комплексом», так розпалюючись, що Дорі хотілося запротестувати: «Будь ласка, не сердьтесь! Будьте поблажливі. Любіть мене і будьте поблажливі».

Цієї зими він шість чи сім разів пропустив лекції, і всі дівчата виявили такт. «Як ти вважаєш, він справді геній?» — запитували вони одна одну. Його розгнівана, руйнівна зневага до всього, його лиснючі костюми й визивні черевики волоцюги, блиск його тирад так разюче відрізняли його від їхніх власних батьків, що він справді міг видатись геніальним; це були дівчата, які серйозно вірили в існування геніїв. Їхні високооплачувані велемовні викладачі вселили в них нечистий сором за себе, навчили мовчати про свої таланти, почувати себе невпевнено в стінах коледжу і бути впевненими у власних силах за його порогом. І Дорі, в якої не було нілякого таланту, а показник інтелекту був відповідно низький, ніколи багато не розповідала про себе. А втім, може, її талант полягав у відданості своїй пристрасті, в підступному терпінні,

в усмішці, що відкривала ще дитячі, але дуже гострі зуби...

Одного разу Дорі попад годину чекала на доктора Арбера: вона принесла йому нові вірші. Він спізнився, однак до кабінету ввійшов стрімко, наче всю дорогу поспішав, важко сів у крісло, що зарипіло під ним, і насилу віддихався; вигляд він мав досить дивний. Його критичні статті часто з'являлися в нью-йоркських газетах і журналах, а головне — його знали як автора трьох невеликих романів жахів. Тепер його погляд був наче випалений, знебарвлений. Навіть коли б один із професорів надумав сам себе спалити на очах у Дорі, вона, як і кожна студентка цього коледжу, ввічливо сиділа б на своєму місці; не звернувши уваги на його дивний погляд, вона почала свою відрепетирувану промову про... Та хіба, зрештою, не однаково про що? Чи то були вірші Емілі Дікінсон, чи несамовита туга Шеллі, чи її власна шалена пристрасть — хіба не однаково?

Ненароком його рука лягла на її руку. Вона вражено глянула на цю руку, схожу на шматок м'яса, потім на нього — і не ворухнулась. Вона сиділа перед ним на стільці, зухвала й довговолоса, безвісна студентка перед чоловіком другорядної слави, і при світлі зимового сонця бачила вже немолодому, дуже кожну зморщечку на його обличчі, кожну червону нетерпеливому цієї хвилини жилочку в його очах; і раптом вона спокійно й чемно промовила:

— Мабуть, я повинна сказати вам, докторе Арбер, що закохана в вас. Це сталося зі мною не дуже давно.

— Що, що? — перепитав він і стис її кволу руку, наче вітаючись.— Що ви сказали? — В його голосі чулося здивування і ледь роздратована настійливість; із цього все почалося.

Його дружина друкувала вірші під своїм колишнім прізвищем — Барбара Скотт. Багато років тому, ще дівчиною, вона мала й третє ім'я — Барбара Камерон, але воно належало до другої епохи, про яку вона згадувала тільки на сеансах у психоаналітика. На захаращеному горищі вона розчистила собі місце і там, віддалік від дітей, любила сидіти сама й думати, вступивши у маленький восьмикутник вікна. Перехожі здавалися їй пікчемними й безпорадними. Сама вона була огрядна, пітлива жінка, всі її сукні, особливо дорогі, мали під пахвами великі півмісяці лимонного кольору, які не вибавляла суха чистка. Може, тому, що сама була така велика, вона швидко підмічала чужі вади, мовби розглядала людей у збільшувальне скло. Щоранку повз її вікно шкандибала якась баба, проходила величезна негритянка, певно, чиясь наймичка, постукувала алюмінієвими милицями дівчина з коледжу — нещасне й відважне створіння, за нею з'являвся хлопчик із лляним чубом, який жив на другому кінці вулиці,— у його не по-дитячому серйозному обличчі було щось демонічне. Її власні діти теж були розвинені не по літах і майже не завдавали їй клопоту. Тепер двоє з них благополучно перебували в школі, а молодший, трирічний, спав десь унизу.

Нещодавно Барбара Скотт одержала Пулітцерівську премію за складний цикл сонетів «Голоси різних людей»; її енергійну, стриману манеру часто наслідували. Цього ранку вона почала писати вірш, що його після смерті авторки її агент продав у «Нью-Йоркер» («О дикий гнів, о страхітлива зрада і стук алюмінієвих милиць, приглушений гумою»). Талант у неї був настільки природний, що вона дозволяла словам нести себе, куди заманеться. Десять років вона ходила до психоаналітика, навчилася нічого не приховувати в

собі, і навіть коли їй нічого було сказати, її виручала чудова техніка. Так вона сиділа й цього ранку за своїм великим, порізаним столом — діти роками дряпали його іграшками — і, дивлячись у вікно, чекала, поки прийде натхнення. Найдужче зворушували її люди з фізичними вадами, може, вона навіть шукала нагоди побачити їх, щоб якомога сильніше роз'ятрити душу. Однак цього ранку, крім дівчини з милицями, на очі їй не потрапило нічого такого, що схвилювало б її. Через кілька годин вона раптом збагнула, що чоловіка досі немає вдома, а навчання в школі скінчилось; її сини бігли через газон додому.

Зійшовши сходами в кухню, вона побачила, що трирічний Джеффрі відкрив білий пластмасовий бутель із нашатирним спиртом і виливає його на підлогу й на себе; в кухні стояв страшенний сморід. Два старші хлопчики, про щось сперечаючись, вбігли в дім чорним ходом, і Барбара з криком накинулась на них. Нашатирний спирт попав їй на штани. Хлопчики вибігли у вітальню, а вона все кричала на них із кухні. Потім важко сіла на табурет. Через півгодини отямилась і спробувала розібратися у своїх почуттях: кого вона ненавидить — дітей чи себе? Може, вона ненавидить Марка? Її істерика була виявом любові чи водночас і ненависті? Вона витерла калюжу й налила собі віскі.

Ввійшовши до вітальні, Барбара побачила, що хлопчики захопилися механічним конструктором і забули про неї. Це добре. Самостійні, легкі, здібні діти. Всі троє були темноволосі, як Марк, і на вигляд старші від свого віку, немов під тягарем незвичайних здібностей рано подорослішали. Все ж клопоту із ними вистачало: вони повсякчас щось забували, губили, ламали речі, обдурювали, передражнювали вчителів, шкільних товаришів і батьків, билися між собою і з іншими дітьми й часто ні з сього ні з того вибухали

плачем. Та коли Барбара карала їх, вони, немов навмисне, не плакали. Вона не завжди могла впевнено сказати, кому дала життя,— вони були такі незрозумілі, що, навіть коли билися або грубіянили їй, здавались нереальними, наче вона їх просто вигадала. Вигадала саме вона, а не Марк. Їхньому батькові було ніколи. Він завжди поспішав. У його кабінеті стояли три старі друкарські машинки, в кожній з них було закладено папір — стаття, рецензія чи навіть роман, він писав їх одночасно, і в нього не вистачало часу для дітей, він лише похмуро кивав їм або спиняв їх. Він, Марк Арбер, був такий скороспілий, що після написаного в двадцять чотири роки першого роману, який набув великого розголосу, йому доводилось бігати з місця на місце, від однієї машинки до другої, нестямно прагнучи не відстати від самого себе — він називав це «встигати за своїм другим я», «істинним я». Цей уявний Марк Арбер на відміну від реального весь час щось друкував на машинці й творив. Реальному Маркові Арберу було вже за сорок п'ять, і він, як і більшість відомих критиків середнього віку, здійснив перехід із «перспективних» у «визнані», уникнувши проміжного щабля.

П'ятирічний Строчі спорудив невелику машину. Машина була людиною і автомобілем водночас, нею керував моторчик, що входив до комплекту конструктора. «Це сучасний кентавр»,— мудро зауважив хлопчик, і Барбара запам'ятала його слова, вважаючи, що думка може придатися їй у вірші для популярного ілюстрованого журналу...

Мов непрохана гостя, вона сиділа, спостерігала, як зосереджено возяться її сини з металевими пластинками, гайками, гвинтами, і тупо думала, що їй треба приготувати вечерю і подзвонити Маркові в коледж, дізнатися, що сталось...

Уранці він пішов з дому розгніваний, і коли вона,

похмура й насуплена, зайшла до його кабінету, то побачила там у кошику для паперів чотири чи п'ять зіжмаканих аркушів — весь його доробок за тиждень.

Марк ніколи не одержував Пулітцерівської премії. Знайомі говорили про його творчу кризу із звичним співчуттям; якщо їм не подобався Марк — вони вихваляли Барбару; якщо не подобалась Барбара — вони захоплювалися Марком. Обоє були «визнаними», але це мало що міняло в їхньому житті. Весь час відкривали якихось молодих письменників, котрі народилися в середині чи в кінці сорокових років, неймовірно, страхітливо молодих; вони відштовхували, відтісняли людей такого віку, як Арбери... Визнання повинне було давати їм задоволення, а замість цього воно змушувало їх відвідувати довгі, проникнуті незмінною ворожнечею прийоми з частуванням, що часто відбувалися протягом нескінченної в Новій Англії зими.

Вона налила собі ще віскі й заснула в кріслі. Невдовзі її розбудив гамір — билися діти. Вона сказала: «Припиніть», і вони відразу послухались. У вітальні стало темніше, хлопчики бавились у глибині її, біля великого, викладеного цеглою каміна, яким родина ніколи не користувалася. У Барбари боліла голова. Вона підвелася і вийшла налити собі ще віскі.

Близько першої години ночі Марк увійшов до будинку з чорного ходу. Він спіткнувся в темряві і ввімкнув світло. Барбара в картатому купальному халаті сиділа в кухні біля столу. В неї було гладке, лисніюче, тупе, обважніле від утоми обличчя. «Якого біса ти сидиш тут?» — спитав Марк. Вона спробувала здвигнути плечима, він подивився їй просто у вічі. «Я привів тобі економку. У тебе немає часу для себе, для своєї роботи.— Вимовляючи ці слова, він, посміхнувшись, скривив губи, щоб у неї не лишилося сумнівів щодо його ставлення до цієї роботи.— Ти не повинна занедбувати поезії, тому ми беремо в дім еко-

номку не для важкої роботи, а для нагляду за господарством — іншими словами, в її обов'язки входитиме, так би мовити, осмислення щоденних потреб. Тобі не доведеться думати про дрібниці».

Він не був п'яний, хміль минув кілька годин тому, і тепер він говорив плутано і пишномовно, як говорять удосвіта. Він був у потертому твидовому пальті — в тому самому, яке носив, коли вони одружились,— без краватки, мабуть, кудись її запхнув; його одутле, червоне обличчя було огидне. Барбара подумала, що реальність надто жорстока для поезії і що поезія й сама мова знічуються перед живою людиною та її потребами.

— Економка тут, за дверима,— мовив Марк,— зараз я її приведу.

Він повернувся зі студенткою, на вигляд такою, як і сотні інших студенток.

— Познайомтесь, це Дорі, а це моя дружина Барбара. Певне, ви вже зустрічались на якому-небудь вечорі в коледжі,— сказав Марк. У руці він тримав валізу, що, мабуть, належала дівчині,— Дорі висловила бажання жити й столуватись у сім'ї викладачів факультету. Декан їхнього відділення направив її до нас. Дорі наглядатиме за дітьми, допомагатиме тобі. Ми можемо влаштувати її у вільній кімнаті. Давай проведемо її нагору.

Барбара сиділа непорушно. Дівчина була бліда й розгублена, на вигляд їй років шістнадцять, не більше. Не причесана, вона дивилась на Барбару широко розплющеними очима і, здавалося, хотіла щось сказати.

— Треба ж відвести її нагору, ти що, збираєшся сидіти тут усю ніч? — розізлився Марк.

Барбара показала жестом, щоб вони йшли без неї. Важко дихаючи, Марк сердито затупотів по сходах, і дівчина відразу пішла слідом. І ось уже ніщо в домі

не вказувало на її присутність: кроки її були легкі й безшумні, вона нічого не сказала, і тільки ледь чутний незнайомий запах, який лишився в кухні, нагадував про те, що тут відбулося,— запах парфумів, чисто вимитого волосся, запах паніки. Барбара сиділа, прислухаючись до важких ударів серця в грудях, і згадувала, як одного разу Марк пішов від неї і опинився в квартирі їхнього чікагського знайомого — попав у якусь вуличну пригоду, де його потовкли,— як він набив їй під оком синець під час суперечки про достоїнства Самуеля Річардсона, і як... Гірких спогадів було багато. Згадала вона, звісно, й Маркових коханок, про одних вона здогадувалась, інших знала, та ось тепер...

Так вона сиділа, посміхаючись, обдумуючи, як їй доведеться повідомляти про це спільним знайомим: «Знаєш, Марк зовсім загруз зі своїм жахливим романом, майже рік ані руш, і тому...»

Якийсь час вона просиділа, перебираючи в думці фрази й пояснення, а коли зійшла нагору, в спальню, з похмурим здивуванням побачила, що він спить там, хрипко, втомлено дихаючи. У віддаленому крилі будинку, в незручній кімнаті для наймички, спала дівчина. У великій спальні спали троє їхніх синів, а може, вони тільки вдавали, що сплять, і лише вона, Барбара, стояла в темряві й оглядала безформну масу свого тіла, намагаючись знайти вихід і усвідомлюючи своє безсилля. Хід подій був підвладний їй не більше, ніж її власне важке тіло. Від того, що зробили з нею роки, порятунку не було.

III

І з цього дня вони стали жити однією сім'єю, або, як казав Марк: «Це так, ніби ми взяли в дім няньку: адже Лант могла жити в нас постійно, а те-

пер вона зовсім не буде потрібна». Барбара готувала для всіх сніданок, а потім Марк і Дорі їхали в коледж і поверталися пізно, між шостою і шостою тридцять. Вечорами Марк багато працював, пересідаючи від однієї друкарської машинки до другої, до третьої, а дівчина Дорі допомагала Барбарі мити посуд і виконувати іншу домашню роботу, потім ішла до себе в кімнату і вчилась... чи щось робила, напевне, щось там робила.

Про ті довгі години вдень, коли вони з Дорі були відсутні, Марк не розповідав нічого. Він був жвавий, помолоділий. Дорі він делікатно дав зрозуміти, що коли його і місіс Арбер запрошують куди-небудь, вона повинна залишатися вдома й наглядати за дітьми, що ці запрошення її не стосуються, і дівчина охоче погодилась. Їй так подобалось вести господарство! Їй прищепили любов до порядку, і розгардіяш у домі Арберів засмучував дівчину. Годинами вона трудилась, складаючи розкидані речі, чистила почорнілий посуд — сама Барбара давно забула, що це срібло,— мила, розставляла, лагодила. Щойно зійшов сніг, сусіди бачили її у дворі перед будинком, вона скромно згрібала торішнє листя з квітників. Що можна було їм сказати про неї? Барбара не казала нічого.

«От уже не думала, що ми живемо в такому хаосі. Я й не здогадувалась, що в нас страшенне безладдя»,— говорила Барбара тихим ображеним голосом, а Марк, поплескавши її по руці, заспокоював: «Який же в нас хаос, просто вона схиблена на чистоті. Я не вважаю, що в нас безладдя».

Життя поруч з такою істотою мало свою принаду. Молодість Барбари не була схожа на молодість Дорі.

Під час сніданку всі тіснилися за спільним столом — тут не було місця таємницям, ніхто не міг дозволити собі не почистити зуби чи виявити свій поганий настрій. Зморщечки на обличчі в Барбари, її

смуток не могли бути не помічені, як не можна було приховати винуватого збудження Марка, його манеру казати: «Ми повинні поїхати...», «Ми запрошені». Це «ми» означало його і Барбару, чи його і Дорі й ніколи — всіх трьох разом. Він став іншою людиною. А Дорі була чарівна. Вона прокидалась назустріч повільним сірим весняним дням, і в неї перехоплювало дух від радісного чекання. Її волосся блищало, і кожна веснянка була наче вималювана художником на її юній шкірі, що примушувала Барбарине серце боляче стискатися. Зуби в неї були дуже, дуже білі й рівні, а її задерикуватий, маленький непідфарбований рот — несподівано хтивий... Так, усе це примушувало серце боляче стискатися. Переодягалася вона принаймні двічі на день, а Барбара цілі тижні ходила в тих самих бахматих штанях і чорному светрі.

Дорі з'являлася внизу в кашемірових костюмах вишуканих пастельних кольорів, у нарядних білих блузках, в яких вихованки аристократичних пансіонів грають у трав'яний хокей, і грубих рожевих светрах, довгих, наче жакети. Дома вона ходила в еластичних штанях, акуратно натягнутих донизу штрипками, які обхоплювали її довгі, вузькі білі ступні. Очі в неї були карі, порожні й довірливі, ніби виставлені на загальний огляд. Її пристрасне бажання допомагати пригнічувало Барбару.

«Не треба, вісім років я сама встигала готувати сніданок»,— казала вона роздратовано, і Дорі, мов дитина, яку покартали, обводила поглядом усіх присутніх за столом, шукаючи співчуття не лише в Марка, але і в дітей. У кухні висіла дошка, щоб під час сніданку Марк міг перевіряти, як сини вивчають мови. Його запитання і накази французькою, грецькою і латинською мовами валились на хлопчиків, ніби гавкіт,— і вони відповідали нервово, збуджено, стукаючи крейдою по дошці, хизуючись перед дівчиною, яка

спостерігала їх з захопленням та любов'ю і, здавалося, не знала, чи правильні їхні відповіді.

— Які вони розумні, як усе чудово,— зітхала Дорі.

Марк часто їздив у Бостон, йому весь час доводилося поновлювати рецепти на транквілізатори. І хоч Барбара завжди з нетерпінням чекала на ці короткі поїздки, Марк тепер рідко брав її з собою. Він їздив звичайно з своїм «секретарем», Дорі, яка завжди мала блокнот з емблемою коледжу, куди записувала його враження. Марк ніколи не попереджував дружину про ці поїздки, тому вона не встигала зібратись. І це був такий очевидний, такий примітивно жорстокий трюк, що після їхнього від'їзду, стоячи в кухні, Барбара плакала... Вона дзвонила друзям у Нью-Йорк, але ніколи не розповідала про те, що в них з Марком діється. Це було так безглуздо. Вона опинилася в дурному становищі. Навпаки, по телефону вона жваво щебетала і сміялась, її розмови з друзями були завжди такі дотепні, що все, все здавалося зовсім нереальним до того часу, поки вона не клала трубку і знову не ставала сама собою, немов повертаючись у Нову Англію, в будинок з протягами, орендований у коледжу, хоч у цьому будинку Барбара знову залишалася на самоті зі своїм потворним тілом.

Годинами вона просиджувала біля горищного вікна без жодної думки в голові, в стані повної прострації. Унизу діти билися, мирно бавились або гасали в батьковому кабінеті, хоч це їм заборонили, і через якийсь час щось піднімало Барбару на ноги, вона повільно, важко спускалася вниз, наче повертаючись у світ реальності, де була можлива будь-яка потворність. Коли вона ляскала хлопчиків, ті приймали покарання із спокійною зневагою і не плакали. «Що з тобою, мамо? — питали вони.— Ти сама не своя.— «Це ваш батько з'їхав з глузду!» — кричала вона.

Їй здавалося, що всі говорять про них. Нікому не відомі, нікчемні люди, які не опублікували жодного рядка, зловтішалися її горем. Активістки жіночого комітету в коледжі — і ті були в кращому становищі, ніж вона, Барбара Скотт, яка забула про власну гідність. Дорі, що подорожувала з Марком Арбером у бостонському експресі, була принаймні молода; і хоч дурна й невідома, та, може, і в неї набрався б томик віршів, і коли б Маркові вдалося їх видати... то хто зна, чим би це могло скінчитися... хто зміг би передбачити? Дорі Вайнгаймер була одна з п'ятисот чи п'яти тисяч безликих студенток, і все ж Марк Арбер чомусь закохався саме в неї; може, й хтось інший на його місці теж закохався б? І Барбара в паніці уявляла собі вечірки, про які вона нічого не знала і на які запрошували Марка з його новою коханкою, Марка, схожого в неохайних твидових костюмах на свого батька в тридцяті роки, і Дорі, вишукану, як модель із «Вога» — невагомі кістки й безвиразне обличчя.

— Дорі довго житиме в нас? — часто запитували хлопчики.

— А що, вона вам не подобається?

— Вона така гарна, від неї так приємно пахне. Вона довго житиме з нами?

— Спитайте про це батька,— гнівно кидала Барбара.

Перебування дівчини у них дома справді було оформлене за всіма правилами. Щороку деякі сім'ї викладачів факультету, не маючи засобів для утримання наймички, брали до себе в дім одну чи двох студенток; іноді це мало форму опікування чи благодійності, і самі Арбери завжди з презирством ставились до такого відвертого лібералізму. Але тепер у них була Дорі — і Барбарі доводилось бігати зі своєю сумкою на коліщатках між прилавками в «Піводі маркет», уникаючи зустрічей з іншими професорськими

дружинами, які неодмінно спитали б про їхню компаньйонку. Вона була змушена купувати для дівчини окремі продукти — шпинат, овочі, артишоки,— тоді як вони з Марком любили жирне, солодке, борошняне, їжу, від якої розвивався склероз судин, руйнувалося серце і здувався живіт. Поки Барбара жадібно їла й пила, Дорі відчужено підчіплювала на виделку малесенькі шматочки. Барбара могла з'їсти втричі більше за Дорі. Її апетит страшенно зростав від самої лише присутності дівчини. (Дорі звичайно сумирно питала: «Це хлопчики так забрудпили ванну?» або «Можна я відвезу пилосос у майстерню?» Ці невинні запитання і збуджували в Барбари просто звірячий апетит).

У квітні, через три з половиною місяці після появи Дорі в їхньому домі, Барбара сиділа нагорі за своїм столом, коли почувся тихий стукіт у двері. Барбара, не звикла до відвідин, незграбно обернулася й поглянула на Марка поверх окулярів.

— Можна мені ввійти? — спитав він.— Над чим ти працюєш?

У її машинці не було паперу.

— Ні над чим.

— Останнім часом ти не показувала мені нових віршів, що сталося?

Він сів на підвіконня і закурив. Барбара відчула фізичну насолоду, побачивши, як він постарів. У неї, як у кожної повної жінки, шкіра була гладенька, і зморшки на обличчі були непомітні. У нього ж, як у всіх гладких чоловіків, при кожному русі тряслись в'ялі складки жиру. Чудово, в нього навіть пальці тремтіли, коли він закурював сигарету.

— Це найкраще місце в будинку,— сказав він.

— Ти хочеш, щоб я поступилася ним Дорі?

Він здивовано подивився на неї.

— Поступилася? Навіщо? Звичайно, ні.

— Я подумала, може, тобі хочеться випробувати мою великодушність.

Він спантеличено похитав головою. Барбара намагалася розібратись: ненавидить вона цього чоловіка чи відчуває до нього письменницьку цікавість. Може, він схибнувся, а може, знову почав пити? Він не пішов на лекції, і вона чула, як вранці він сперечався з Дорі.

— Барбаро, скільки тобі років? — спитав він.

— Сорок три, як тобі відомо.

Він дивився вбік, на ящики й інший мотлох, ніби приймаючи серйозне рішення.

— У нас, знаєш, виникли невеликі труднощі.

Барбара зосереджено розглядала свої тупі нігті й мовчала.

— Вона завагітніла. Мабуть, з наміром.

— Що?

— Ну,— неохоче повторив Марк,— вона зробила це умисне.

Вони помовчали. Потім Марк сказав уже іншим тоном:

— Вона каже, що любить дітей. Вона любить наших дітей і хоче мати своїх. Це поважний аргумент, я не можу позбавити її цього права... Я розповідаю тобі все це, може, ти погодишся допомогти...

— Що ти маєш на увазі?

— Я домовився про дещо в Бостоні,— відповів він, відводячи очі.— І Дорі згодилась... хоч і неохоче... але, на жаль, боюсь, я не зможу відвезти її... Ти ж знаєш, мені треба їхати в Чікаго...

Барбара не дивилась на нього.

— Я ж повинен виступати в Чікагському університеті разом із Джоном Чіарді. Як тобі відомо, це було вирішено ще рік тому — мова йтиме про стан сучасної поезії. Адже ти знаєш... І тепер я ніяк не можу відмовитись.

— То й що?

— Ти не могла б відвезти Дорі?..

— Чи не могла б я відвезти її?..

— По-моєму, у нас немає іншого виходу,— промовив він повільно.

— Тобі потрібне розлучення, щоб одружитися з нею?

— Я ніколи цього не казав.

— Та все ж таки?

— Не знаю.

— Подивись на мене. Ти хочеш одружитися з нею?

У нього засіпалась повіка. Тик мучив Марка вже двадцять років.

— Ні, не думаю. Не знаю, тобі ж відомо, яка мені огидна сама думка про розрив.

— Невже в тебе немає ані краплі сміливості?

— Сміливості?

— Коли ти хочеш одружитися з нею, одружуйся, я не заважатиму тобі.

— А ти сама хочеш розлучитись?

— Я тебе запитую. Вирішувати повинен ти. Дорі змогла б мати власну дитину і здійснити свою мрію. Вона може пред'явити свої права, права жінки на двадцять років молодшої за мене,— з убивчою посмішкою сказала Барбара.— Вона змогла б стати третьою місіс Арбер і завдяки цьому — об'єктом заздрощів. Невже в тебе не вистачить для цього сміливості?

— Я гадав,— з гідністю промовив Марк,— що ми обоє вважаємо наш шлюб щасливим. Він був не такий, як шлюби наших знайомих — почасти, звісно, тому, що ми працюємо в різних жанрах, але найістотніше те, що ми завжди розуміли одне одного. Останні три місяці ти виявила надзвичайне благородство, Барбаро, і я ціную це,— сказав він повільно, схиливши голову,— ціную і не можу не спитати себе: чи зміг би я... чи стало б у мене, на твоєму місці, сил зробити

те, що змогла зробити ти? Я хочу сказати, якби ти привела в...

— Я знаю, що ти хочеш сказати.

— Це був рідкісний шлюб. І я не можу допустити, щоб він розпався під впливом пориву почуттів, необдумано...— Туманно закінчив він.

Він трохи схибнувся, вирішила Барбара. Вуха в нього пашіли. Вперше їй стало шкода дівчинки, яка, по суті, була ніким, просто безликою істотою, і тепер чекала вирішення своєї долі в поганющій кімнатці для наймички.

— Гаразд, я відвезу її в Бостон,— сказала Барбара.

IV

Наступного ранку Марк повинен був їхати в Чікаго. Він сказав, що його не буде майже тиждень — крім доповіді, мав там ще справи. Напередодні вони втрьох влаштували щось схоже на прощальну вечерю. Дорі сиділа, поклавши тонку руку на свій плаский дитячий живіт, і байдуже пила, поки Барбара й Марк сперечалися, порівнюючи достоїнства двох англійських романістів; їхні літературні суперечки завжди бували дуже дотепні, поверхові, запальні й захоплюючі. О другій годині ночі Марк розбудив Дорі, щоб попрощатися з нею, і Барбара, пишаючись своєю тактовністю, пішла нагору одна.

Другого дня вона повезла Дорі в Бостон. Дорі була маминою донечкою, такими завжди втішаються мами, чистенькою, розумненькою, слухняною — їй не личило так боятись.

І Барбара сказала різко:

— Я знаю дуже багатьох жінок, які робили аборти й залишались живі.

— А ви самі робили?

— Ні.

Дорі відвернулась.

— У мене діти, і, може, це важче; вважають, що це важче,— відповіла Барбара на її німий докір, немов пропонуючи Дорі щось натомість.

— Я дуже хотіла б мати дітей. Трьох, приміром,— сказала Дорі.

— Три — гарне число.

— Але мені страшно... Я не знаю, що робити... Я не знаю, що тепер робити...

Вона ж сама ще дитина, співчутливо подумала Барбара; з нас трьох Дорі опинилась у найскрутнішому становищі. Дівчина сиділа, відвернувшись до вікна, її розпущене волосся прикривав шарф; як усі студентки, вона носила пальто з верблюжої вовни, нігті в неї були не полаковані й нерівні,— наче вона їх гризла.

— Облиште думати про це. Заспокойтеся.

— Так-так,— байдуже озвалася дівчина.

На серці в Барбари ставало все тяжче — ніби тіло її старіло з кожною хвилиною. Їй ніколи не подобалось власне тіло. Тіло Дорі було незрівнянно грацій-ніше, пропорційніше і модніше, а її власне дісталося їй від інших часів, повнокровного дев'ятнадцятого століття, коли пишну плоть вважали достоїнством. Барбара думала про свої вірші, такі легкі й іноді дуже витончені, вірші дівчини, в яких мерехтять неясні образи і далекою луною перегукуються дивні рими,— адже, по суті, ці вірші повинні належати не їй, а Дорі. Вона не відповідала власним поезіям. І на наступному відрізку шосе, їдучи назустріч сумнівній меті, вона раптом з жахом збагнула, що слова не мають ніякого значення, ніщо не має значення, крім тіла — людського тіла і тіл інших створінь та предметів. Що ще існувало?

Лише її власне тіло було вірогідною реальністю її життя. В реальності існування Дорі, яка зіщулилась у кутку, теж не доводилося сумніватись, адже вони їхали, щоб зробити щось із цим, зруйнувати цю реальність. Вона уявляла собі Марка, який у цей час був уже в Чікаго, на коктейлі; слова, мов бур'ян, проростають у нього в голові, а його дотепи так швидко проникають у свідомість інших людей, що в самій цій швидкості криється обман. Їй здалося дивним, що вони з Марком об'єдналися проти Дорі, яка страждала тому, що була цілком реальна й беззахисна і ніколи не розтрачувала себе в словах.

Вони приїхали в Бостон і почали шукати потрібну вулицю. Барбара відчувала гнітючу незручність і намагалася не дивитись на дівчину. Вона голосно бурчала, поки вони кружляли по місту. Нарешті, згаявши на пошуки півгодини, вони знайшли те, що шукали. Це була невелика приватна клініка — похмура, сіра будівля. Барбара минула її, об'їхала квартал і вернулась.

— Ану, тримайте себе в руках,— сказала вона, звертаючись до непорушного профілю Дорі.— Для мене це теж не пікнік.

Вона зупинила машину, і вони з Дорі попрямували до лікарні, яка, здавалось, була порожня, та й весь квартал був порожній... Відчуваючи незрозумілий тягар на серці, Барбара запропонувала:

— Давайте спочатку влаштуємося в готелі, щоб потім про це не думати.

Вона відвезла мовчазну дівчину в готель на бульварі й звеліла їй зачекати в номері, сказавши, що швидко повернеться. Дорі, немов під впливом наркотиків, вступилася в Барбару, яка годилась їй у матері — на мить між ними спалахнуло почуття товариськості, яке буває в матері з дочкою,— потім Барбара вийшла з кімнати. Дорі залишилась сидіти на дуже

легкому стільці — імітація під дерево й шкіру. Її погляд втупився в бюро. Час від часу вона переводила очі на картину в рамі, що висіла над ліжком,— жінка в червоній вечірній сукні й чоловік у смокінгу милувались при місяці водоспадом. Так, не скидаючи пальта, дівчина просиділа досить довго. Вона відчувала, як у неї в стегні пульсує кров. Пульсуюче посіпування було таке сильне, що все її тіло ніби танцювало. Та вона не звертала на це уваги. Вона не знала, скільки пробула в цій кімнаті,— її розбудило ранкове світло. Кілька хвилин Дорі в паніці пригадувала, де вона і хто її сюди привіз. І відразу ж у неї виникла впевненість,— якщо настав ранок, усе й минє. Значить, хтось потурбувався про неї, придумав, як улаштувати для неї все якнайкраще, і влаштував усе саме так.

V

І от вона стала третьою місіс Арбер, через місяць після смерті другої. Барбару знайшли на другому кінці міста в елегантному мотелі «Рай». На думку Марка, це був сміливий, цинічний жарт. Смерть Барбари сповнила його меланхолією, він почав пити і виливав свої почуття в слізній риториці, яка лякала й дратувала Дорі. Просторікування про «безмірну сміливість» Барбари нервували її. Друга місіс Арбер прийняла велику дозу снотворного і вмерла легко — у її серця просто не вистачило сили для її тіла. От і все. Однак це було ще не все, бо Марк і далі говорив про це.

— Вона зробила це заради дитини, щоб зберегти їй життя. Неймовірно, зовсім як у романах.— Тон його був винуватий.

Вона вийшла за нього заміж і, на загальний подив, стала місіс Арбер. Навіть Марк був здивований. Сама Дорі не дуже здивувалася, бо мрійники готові до багато чого; в загальних рисах вона продумала й це, хоч

і не вгадала, як усе відбудеться. Звісно ж, вона відрепетирувала самогубство другої місіс Арбер та її похорон уже рік тому, коли ще не могла нічого знати чи навіть передбачати, і тепер не дуже здивувалась. Життя, втягуючи її у свій круговорот, набуло рівних обрисів, стало безжальне, тьмяне, буденне. Вона залишилась мрійницею, хоч була тепер місіс Арбер. Зіпершись на кістляві лікті і нахилившись уперед, до вікна, вона сиділа на горищі за старим столом і дивилася на похмурий двір перед будинком та на людей, що проходили мимо. Дехто з них, думала вона, поглядає на будинок з насмішкуватим презирством.

У неї народилася дівчинка, Кароліна. Дорі весь час возилася з нею, піклувалася і про хлопчиків; коледжу вона не змогла закінчити. Вечорами, коли всі діти врешті засинали, Марк іноді виходив з кабінету й читав їй уривки зі свого нового роману чи вірші небіжчиці-дружини. Дорі дивилась на нього невидрвно, намагаючись вникнути в зміст. Кохання прикувало її до Марка, та все ж вона не могла пов'язати своє кохання саме з цим чоловіком, не могла осягнути його розумом.

Цієї весни Марка запрошували всюди. Він літав у Каліфорнію, де брав участь у розрекламованому симпозіумі разом із Джорджем Стейнером і Джеймсом Болдуїном, а Дорі залишилася вдома. Джеффрі лікувався у психіатра, і Дорі доводилось через день возити його в Бостон. А до того ще й своя дитина і численні Маркові гості, які часто-густо приїздили без попередження і залишалися в них на тиждень. Вони пізно лягали, пізно вставали, пили, їли, сперечалися — це було саме те життя, яке мало стати і її життям, однак вона не могла пристосуватись до нього. Їй здавалося, що її власна дитина була якимось чином пов'язана з колишньою Марковою дружиною, наче це була дитина тієї жінки, тільки залишена їй, Дорі, під опіку-

вання. Вона була вдячна долі за те, що народила дівчинку: адже жінки завжди були спільницями і розуміли одна одну.

В червні до них приїхали на тиждень двоє знайомих, і Дорі довелося для них готувати їжу. Це були довгі, худючі, сиві, дивакуваті молоді люди. Вони зненацька ставали нестерпно метушливими або зухвалими й істерично дотепними, в їхній невимушеній поведінці було щось невловимо образливе, хоч Дорі ніяк не могла зрозуміти, що саме. Вони обидва були вегетаріанці й не терпіли, щоб хто-небудь їв у їхній присутності м'ясо. Якось під час пізнього обіду Дорі розплакалась, і їй довелося вийти з кімнати. Обидва гості, Марк і навіть діти були дуже незадоволені нею. Вона зійшла на горище й машинально сіла за стіл. Читати вірші Барбари Скотт була марна річ — вона їх не розуміла. Тепер вона була здатна тільки доглядати дочку й хлопчиків, готувати їжу, прибирати, робити покупки і без кінця ставити машину в гараж... У неї не залишалося часу ходити, як інші, на тенісний корт чи їздити з Марком у Нью-Йорк... А її оточували люди, чиє життя заповнювали слова,— і вона перестала розуміти їх. У неї з'явилося дивне відчуття, що її обдурили, вбили в ній щось, наче того дня їй все-таки зробили аборт і щось знищили в ній назавжди.

Через якийсь час Марк зійшов до неї. Вона чула, як він піднімався сходами, чула його тяжке дихання.

— Ось де ти! — сказав він, і його великі м'ясисті руки обхопили її, він видихнув їй в обличчя своє підігріте вином кохання.— Моя люба, моя красуня,— повторював він.

Зрештою, він таки кохав її, кохання було справжнє, і його руки були справжні, та й вона все ще кохала його, хоч і забула значення цього слова.

— Адже ти спустишся зараз униз і вибачишся? — лагідно промовив він.— Ти прикро вразила їх, і я не

можу цього так залишити. Ти ж знаєш, як мені ненависна сама думка про розрив.

Вона знову безпомічно заплакала, подумавши про те, що вона комусь завдала прикрощів, саме вона, та дівчина, яка сидить тепер за старим столом на чужому горищі, вона, а не інша жінка, яка змогла б віднести до себе слова цього чоловіка. Дорі залишилася така, як і раніше,— це була правда її життя, кінцева істина, незаперечна для неї назавжди.

ТИ

Ти сходиш з літака — вся у білому, сережки у вухах погойдуються, мов крихітні гаки для підвішування туш, твої чудернацькі черевики на високих підборах, з квадратними носами і пряжками, черевики, які коштували чи сімдесят, чи й усі сто доларів — хіба ж пригадаєш — такі важкі, що ти насилу переставляєш зіпрілі ноги, а тут ще й сонце сліпить очі. Сліпуче сонце. Ранок. Хай йому грець, де ж поділися темні окуляри? Ти ненавидиш ранки — в тобі скипає роздратування, ніби щось скисле підступає до горла,— але ти посміхаєшся, бо до тебе йдуть, вигукуючи чарівне слово — твоє ім'я.

Західне узбережжя вітає тебе.

— Мадлен, лялечко! Ти справжнє диво! Погляньте, вона ж справжнісіньке диво! — кричить якийсь чоловік.

Кілька репортерів клацають апаратами. Ні, це не королі фоторепортажу, ті біля знаменитих убивць і зірок більшої величини. Ти стоїш осяяна сонцем, мимоволі повертаєшся на спалахи камер і посміхаєшся. Ти посміхаєшся, незважаючи на огидний присмак у роті. Як тобі ненависне сонячне світло! Як тобі ненависний ранок! Як тобі ненависний чоловік, який обіймає тебе і метушиться поруч,— пройдисвіт, ти його бачиш наскрізь! — і все ж таки ти йдеш з ним до аеровокзалу, в своїх важких модних черевиках, у короткій білій спідниці, на вісім чи й десять дюймів вище колін, ідеш, підставивши сліпучому сонцю обличчя зі злою посмішкою, а твій агент торохтить тобі в вухо, куди тобі треба поїхати, з ким побачитись.

Ти, сорокарічна жінка. Ти, неймовірне створіння у білому, з фарбованим білим, як кістка, волоссям, без жодної зморшки, без тіні думки на обличчі, з цією пустою, злою посмішкою, якою ти намагаєшся перебороти нудоту. Ви занадто пили вчора ввечері. Занадто галасували. Твій агент дихає тобі просто в обличчя, з рота у нього смердить — до чого ж ти ненавидиш чоловіків!

— Куди ж запроторили мій багаж? — несподівано кажеш ти, аби спекатися його.

Які всі мляві, ледве рухаються. Земля ледве рухається.

— Багаж! Багаж!

Звідкись виринає по-хлоп'ячому меткий приятель твого агента, ляскає в долоні, метушиться. Твій багаж зараз доставлять. Не хвилюйся. Трохи потерті дорогі білі валізи, а їх кидають і волочать, ніби нічого не варті речі, та вони й справді нічого не варті.

Чого тобі треба тут, в Каліфорнії?

Ти сідаєш в таксі. Твій агент торкається твого атласного коліна — хай собі, його дотик нічого не значить, ти відкинулась на спинку сидіння і дивишся у вікно, намагаючись не помічати його руки. Як ти зневажаєш чоловіків! Ти сама про це сказала, та, на щастя, тебе не почув тоді ніхто сторонній.

— Красуне моя, лялечко, ти надзвичайна! Навіщо ти налякала мене по телефону? Що ти наговорила, яка там у біса перевтома? Це в тебе, у жінки, що ніколи й дня не хворіла! — І він стиска твою руку.

Твоя рука — витончені, ніби з криці, напрочуд міцні кісточки, огорнені запашною, ніжною, білою плоттю, така жіночна, знадлива.

Мадлен Рендл.

— Тобі подобається сценарій? А лікарка?

Сценарій. Плями на блакитній обгортці. В літаку ти гортала й гортала сторінки, примушуючи себе

читати, запам'ятати роль. Ти ненавидиш ксерокопії.

Ти стенаєш плечима.

— Але ж ця лікарка — ти! Ти в своєму новому втіленні! Вона ніби для тебе написана!

Тебе привозять в готель. Запах хлорки і блощичної рідини. Пухнасті білі килими на підлозі. Ти неуважно киваєш, коли хтось підходить до тебе і привітно всміхається: «Даруйте, ви Мадлен Рендл?» Ти стоїш так, що твої неосяжні, зухвалі груди вигідно вирізняються на тлі скляної стіни, за якою видніється щось схоже на пальми. Ти виставляєш напоказ свої бездоганні точені ноги, ноги сорокарічної жінки (а може, тобі вже й сорок один?) з шовковистою шкірою, у важких модних черевиках, за які заплачено, може, й двісті доларів, тепер і не пригадаєш. Везуть твої речі. Валізи напхані сукнями, і кожна коштує двісті чи триста, чи чотириста доларів, здається, стільки ти платила за них,— а тепер вони зібгані, зім'яті, поховані під купами черевиків та іншого мотлоху. Через кілька хвилин, відчинивши найменшу валізку, ти розлючено скрикнеш: із флакона з молосканням для рота витекла зеленувато-голуба рідина!

— Хай йому чорт! Будь ви прокляті! Я більше не можу, не можу, не можу!

Ти метаєшся по кімнаті, гримотиш черевиками. В дзеркалі відбивається твоє біляве волосся і лихе обличчя — обличчя посередньої зірки. Ти така гарна, така багата, тобі всі заздрять, а рідина все-таки витекла, і ти кричиш своєму агенту і його приятелю, схожому на хлопчиська, щоб вони замовкли, щоб вони забирались геть і дали тобі спокій, ти зараз дзвонитимеш, ти негайно повертаєшся до Нью-Йорка...

— Ні, ні, Медді! Благаю тебе!

— Моя дочка...

— Не доводь нас до відчаю, Медді! Погляньь, як у мене трусяться руки!

Джеррі простягає до тебе свої тремтячі руки, і ти уважно дивишся на них, бажаючи впевнитися, чи він справді щиро засмучений. Так, він весь тремтить. Бідолаха, він таки підупав, зовсім не схожий на того квітучого чоловіка, яким був років десять тому.

— З однією з моїх дочок сталась біда,— кажеш ти безпорадно.

І раптом тебе осіняє, що зараз між вами розігрується дуже важлива сцена, сцена, де до краю напружені почуття. Люди схвильовано дивляться на тебе. Ти ніби граєш у п'єсі. Не в телевізійній мурі, заради якої ти сюди прилетіла (ти знімешся в п'яти епізодах і отримаєш за це кілька тисяч доларів — кілька тисяч!), а в справжній п'єсі, як у Чехова, або... як у Чехова, де люди ридають і в благанні простягають один до одного тремтливі руки.

Так, це сцена з життя видатної людини — з твого власного життя.

— Та вже гаразд, заспокойся,— кажеш ти Джеррі.

Ти ненавидиш чоловіків за їхню слабкість; але ти й любиш їх тому, що вони слабкі. Ти береш Джеррі за руку. Ти на півголови вища за нього, але ще не така стара, щоб бути йому матір'ю. Не можеш-бо ти бути матір'ю всім! Він усміхається до тебе, і губи його тремтять, а хлопець, що прийшов сюди разом з вами, захоплено дивиться на вас. Ти розумієш, що в цій розкішній кімнаті з дзеркальними стінами ти — найрозкішніший, найціннішій предмет: вродлива жінка. Ти неймовірно, визивно гарна жінка, хіба можна не милуватися тобою? Ти потрібна людям. Ти так потрібна людям, зглянься ж на них.

— У мене руки ніколи не тремтять. Ось дивись.

О, твої чарівливі білі руки, унизані діамантами, такі тверді після стількох років.

— Я щодня роблю сто нахилів,— кажеш ти Джеррі. У двері стукають, і хлопець відчиняє їх навстіж. Входить дівчина у халатику, зі складною спорудою з жовтогарячих фарбованих локонів на голові. Не зважаючи на неї, ти гордо провадиш: — Хоч вірте, хоч ні, а я щодня роблю зарядку. Цілу годину! Я навіть вижимаюсь! Я спробувала бігати підтюпцем у нас в парку, але кляті пси так скаженіли, що тепер я бігаю вдома, дивіться: отак, на місці.

Всі з благоговінням дивляться на тебе.

— Мадлен,— каже Джеррі,— ти незрівнянна! А тепер...

— Ось ти побачиш на власні очі, як я вижмусь двадцять п'ять раз.

— Медді...

Ти опускаєшся на килим. Скидаєш черевики. Лягаєш на свій м'язистий, пружний живіт, живіт сорокарічної жінки, на свої неосяжні перса, і починаєш вижиматися на руках — один, два, три рази!

— Це дурниці! — кажеш ти, важко дихаючи.— Я можу вижиматись так цілий ранок.

— Неймовірно! Мадлен, ти справжня спортсменка, така красуня і... і така спортсменка... Дивовижна жінка, правда?! — вигукує Джеррі.

Декорації швидко міняються, наступна сцена — в іншій кімнаті: ти перевдягаєшся, бурчиш і спересердя сіпаєш блискавку — зараз дівчина в халатику начеше твоє волосся і збризне його липким пахучим лаком, незамінним для цих вітряних широт. Нігті на твоїх руках платинові. Нігті на твоїх ногах платинові. Твої виголені ноги гладенькі, як мармур,— досконалі ноги, ти ніколи на них і не глянеш, ти і в дзеркало майже не зазираєш, твоє обличчя здається нев'янучим. Та зараз на ньому якийсь дивний вираз — я вже бачила його колись, тоді ти сиділа в ресторані: лють, несамовитість, твої прекрасні блакитні

очі аж косять від шаленства. О, ці твої напади сліпої люті!

Ти любиш трощити речі, шпурляти їх, куди втрапить. Раніше тобі подобалось непомітно перечіплювати офіціантів: поважні люди, що сидять поруч, безтурботно балакають, і раптом п'ять чи шість блюд із закускою летять на підлогу чи комусь із них на коліна,— ну хіба тут не зарегочеш? Ти реготала, мов навіжена, коли купка зеленого горошку розкочувалася по всьому столі; які тоді у всіх ставали смішні обличчя! Ще б пак, ти любиш перечіплювати і трощити, але прибирати опісля не любиш. Ти взагалі ніколи не прибираєш. Твоя кімната — справжнісінький хлів. Кому охота — нехай приберуть. Тобі подобається трощити, палити — з яким театральним жестом ти спалюєш у попільничках чи кошиках для сміття нікчемні, нікому не потрібні листи, котрі можна було б просто й спокійно зібгати і викинути, з якою насолодою ти шматуєш на дрібненькі клаптики одержану телеграму, а люди стривожено дивляться на тебе і не наважуються спитати, що ж трапилося.

Тебе зараз цілою юрбою ведуть до ліфта, а я в цей час з важкою головою тиняюсь кімнатами нашого нью-йоркського помешкання... Тебе садять в таксі, метушаться, захоплюються тобою, а я вкотре вже кручу телефонний диск. Ти, наша мати, розповідаєш анекдот: «Пливе, значить, Тед Кеннеді на своїй яхті, а назустріч йому...» — а я, твоя дочка, Меріон, не така вродлива, як моя сестра, але все ж таки симпатична, з рудувато-русявим волоссям, з такими ж блакитними, як і в тебе, очима, дівчина сімнадцяти років, але менш юна, ніж ти,— слухаю, як на другому кінці дроту, в Пітеровій квартирі невгамовно дзеленчить телефон.

Тебе саджають за столик. Подають меню. Ти відкидаєш його: «Келих сухого мартіні». Десь співає

пташка, замкнена в клітку, ув'язнена в цьому кондиційованому склені ресторану, вона співає для тебе. Хтось пасе очима на вигин твоєї шиї. Хтось простягає тобі попільничку. Ти переповідаєш анекдот, почутий минулого тижня в Лондоні: «Католицька черниця приїхала до Конго, і от усю їхню місію вирізали, врятувалася вона одна і... що ж там далі?.. так-от, місцевий вождь каже їй...» Ти голосно і злостиво смієшся з анекдоту, який сама щойно розповіла, а я стою біля вікна, дивлюся вниз, на Сентрал-Парк, і знову набираю номер. В одинадцяти кімнатах нашої квартири так порожньо! Порожнеча, помножена порожнечею. Без тебе, без твоєї навальної ходи, без твого медового, владного голосу тут рай, але рай цей надто порожній і невірогідний.

Я набираю інший номер, недбало занотований в записнику. У трубці лунають невблаганні, слухняні гудки, наче я вдруге потрапила в ту саму квартиру, що і раніш, телефон дзеленчить, мало не надірветься, і жодної надії, що хтось мені відповість. Де Міранди-ні подруги? Де всі? За спиною у мене щось шарудить... ні, нічого, ані шелесне ніщо. А мені вчулося, ніби це ти прийшла, мамо, і, не знайшовши того, що шукала, хряснула за своєю чудесною звичкою дверима. Наша квартира, наше місто сповнені твоєю відсутністю, тут мирно і сумно без тебе. А в трубці гудки, гудки без кінця. Я тихо опускаю трубку. Що ж далі?.. Треба набирати інший номер. Намагатимусь додзвонитись. Тебе тут немає з твоїм вічним гриманням: «Не морщ лоба! Не горбся! Отак треба ходити, дивись на мене — нехай усі бачать, що ти п и ш а є ш с я своїм тілом!» — через те не можна зараз сидіти, треба діяти, думати. З дванадцятого поверху нашого будинку я бачу дерева в парку, мереживо алей і ставків, усе це мені до смерті обридло, воно частина нашого родинного життя. «Який розкішний будинок!

А який краєвид відкривається з вікон!» — захоплюються твої знайомі, і ти вдоволено посміхаєшся, мамо, дарма що взимку з цих неоковирних старомодних вікон так дме, що тільки держись, а власник будинку ніяк не полагодить капалізацію, дарма що вся стеля в плямах і ми з Мірандою ловимо дрижаки ночами в своїх спальнях у найдальшому закутку квартири,— все одно це твоя квартира, і більше ти ніде не можеш жити.

Ти й тут не можеш жити, та це все одно.

Я набираю ще якийсь номер з Мірандиного записника, і цього разу мені негайно відповідають.

— Алло! — озивається дівчачий голос.

— Скажіть, Міранда часом не у вас?

— А хто це говорить?

— Її сестра Меріон.

— Яка ще Меріон?

— Її сестра Меріон... Міранда у вас? Може, ви знаєте, де вона?

— Звідки мені знати, де вона?

Голос у дівчини безбарвний, знуджений, вона, мабуть, щойно прокинулась у себе в Іст-Вілліджі — одна з Мірандиних нових приятельок, пропаще створіння.

— Так ви її не бачили?

— Ну до чого ж тут я, чому ви питаєте мене? Я не довідкове бюро. І ніякої Міранди не знаю. Ніхто її не знає. Її ніколи не зрозумієш, ні, це не ваша мати, та без усяких викрутасів, через те я схиляюся перед нею. А Міранда нещира... усім бреше...

— Коли ви востаннє бачили її?

Мовчання. Дівчина позіхає:

— Можливо, ми говоримо про різних людей?

— Вчора ввечері вона пішла з дому і...

— Ні, я нічого не пригадую.

Вона кладе трубку — розмова скінчилася. Просто дивно, як різко люди вміють урвати розмову.

Ти п'єш другий келих мартіні. Пожадливо їси маслини. Хтось цілує твою руку, твою дивовижну руку, з витонченими білими пальцями. Ні, не тебе вони так палко люблять, цілуючи твої руки, не тобою захоплюються. Ще б пак, вони люблять твої руки, твоє обличчя, твоє надзвичайне тіло, але не пов'язують усе це з тобою, не люблять тебе. Ти мастиш маслом булочку. Знімаєш шкаралупу з омара, що лежить на тарілці, і їси, їси... Він схожий на велетенського червоного таргана, мамо. Але він тобі смакує. Радісно бачити, як ти їси. Продюсер, отой хлопчачого вигляду дідок з фарбованим волоссям і гострими очицями в червоних прожилках — він замовив лише фрукти й селянський сир — заздрить на твої міцні щелепи і чудовий шлунок. Яка жінка ця Мадлен Рендл! Усе, що про неї кажуть, чистісінька правда!

Знову зміна декорацій: ти сидиш перед дзеркалом, яскраве світло. Скільки людей трудиться над тобою. Дівчина в білому лікарняному халаті закохано втирає в твою шкіру крем. Юна манікюрниця і в зрілому віці не стане такою, як *ти*, пожалій її. З дзеркала тобі самовдоволено посміхається літній перукар, присадкуватий і кучерявий, мабуть, іспанець. Його подих легенько лоскоче тобі потилицю. Він розчісує твоє волосся, милуючись тобою. Яка точність, яка спритність в усіх його рухах, ніби виконує вправу в гімнастичному залі, думаєш ти. Багато років тому, коли ти ще тільки ставала жінкою, це захоплення твоїм тілом тебе запаморочувало. Воно й зараз тебе запаморочує, не суперечи. Скільки метушні, скільки уваги, нескінченні зйомки, кілометри кіноплівки, нескінченні репетиції, тугі пачки грошей, юрби людей — їхні обличчя миготять перед тобою, насовуються, впізнають — яку ж треба снагу, просто дивно, мамо, що ти не втратила

своєї жіночності. Окоренкуватий перукар ні на хвилину не замовкає, ніби за балаканину він теж одержує платню, а ти байдуже роздивляєшся у дзеркалі *своє* відображення. Воно — твій товар, твоє багатство. Ще більше багатство — твоє тіло. Певже коли-небудь воно розсиплеться, зігниє, щезне? Ні, не думай про це; ти нікому не віддаси свого багатства, воно — твоя власність, так само, як і одна з твоїх улюблених дочок-близнючок, над якими завжди воркують твої знайомі. Ти у відповідь посміхаєшся з награною радістю, а сама ніби думаєш: «Як? У мене, виявляється, є дочки? *Близнята*? Коли ж це я встигла? І в газетах писали? Що я коло них упадаю? Де вони? Скільки їм років?»

Ти красуня, всі інші — потвори. Заплилі жиром, тоскні потвори. Авжеж, придивись до них на вулиці, в приміщенні аеровокзалу, в театральному залі! Усі підряд потвори, з ніякими або бридкими обличчями, ось тому вони цілими юрбами спішать до модного театру на Бродвеї, коли ти граєш у так званих комедіях або «музичних» комедіях, вони не пропускають жодного твого виступу по телевізору, заворожені не твоїми бездоганними зубами і профілем, а рівномірним дзижчанням поверхні екрана, який підказує їм, що все гаразд, що вони поводяться, як нормальні, добропорядні потвори — куди їм до тебе, чи до таких, як ти. *Ти* і такі, як ти, істоти відмінної породи.

Приходить жінка прибирати нашу квартиру. Десята година ранку. Внизу по вулиці люди ведуть до парку собак. Минуло вісім годин відтоді, як ви з Міранду пішли з дому, тільки не разом, кожна окремо, порвавши між собою назавжди і зі мною теж,— так, в усякому разі, ти сказала; минуло вісім годин відтоді, як Міранда скочила на підвіконня (ти не помітила, що воно зовсім трухляве і ось-ось розвалиться?), погрожуючи викинутись з вікна. Вісім годин, як за тобою

хряснули двері. А тепер ти дивишся на себе в дзеркало, і в тобі наростає глуха лють, бо ти ненавидиш, ти зневажаєш цих людей, які клопочуться коло тебе, тобі нестерпні дотики чужих рук, ти примушуєш себе зосередитись... зосередитись на сценарії, шматки з якого ти вже вивчила в літаку... намагаєшся думати про свою майбутню роль — ти повинна перевтілитися в жінку зовсім іншого складу, а тому й не таку самобутню, як ти, але яка спокуса відтворити на сцені новий характер. Ти зараз не думаєш про вчорашню розмову, ані про всі попередні розмови, про банальні сварки зі сльозами і взаємними образами — адже то не діалог з п'єси, навмисне написаний для тебе, скріплений твоїм підписом у контракті, тому ти спокійнісінько можеш забути про них.

Цієї ночі ми з Мірандою побачили, щó ти за мегера. Отоді, коли в тебе зірвався голос, хоч ти й не репетирувала цю сцену. Ось послухай:

— Я з ним порвала! Я нагнала його геть! Тільки спробуй ще раз з ним зустрітися і я порву з тобою! Зараз же іди до лікаря, інакше я тебе більше знати не хочу! Ти не моя дочка! Забирайся до дідька!

Ти розлютовано кидалася по кімнаті, по своєму, так званому, кабінеті з полицями нечитаних книг на стінах і твоїм крикливим, позбавленим смаку сміховинним портретом: яскраво-червоні вуста, неприродно рожеве тіло, що побувало в обіймах двох чоловіків і лишилоєь цнотливе, ніби в античної богині. Ти металася по кімнаті, осатаніло втискаючи в пухнастий килим босі п'яти.

— Тобі начхати і на матір, і на сестру, які зичать тобі добра, тобі взагалі начхати на всіх, на кого ти тільки стала схожа: обличчя змарніло, а з волоссям зробила казна-що...— Міранда пофарбувала його в чорний, як смола, колір, мов у індіанки, щоб не бути схожою на мене,— ти думаєш, що можеш тут верхово-

дити, та я не відступлюся, ти мене знаєш, Мадлен Рендл не побоїться скандалу, не побоїться дівчиська, шмаркачки! Ти мене знаєш!

Ти аж заплакала, так тобі допекло. Ти й справді страшна, мамо, ти не спинишся ні перед чим, ми завжди це відчували, хоч по-справжньому усвідомили це тільки сьогодні. Я дивилася на твоє обличчя, по якому скочувались прозорі сльозинки, дивилася на Міранднне обличчя, на шкірі якого ручаї сліз залишали брудні борозни, а тоді знову на тебе, на мою сестру і на тебе, слухала вашу лайку, і у мене було таке відчуття, ніби всі ми граємо, самі того не підозрюючи, сцену, яку хтось для нас визначив, і нам несила відмовитись від написаних для нас реплік. І тоді я раптом сказала:

— Не вирішуйте нічого зараз. Почекайте до ранку.

Ви обидві подивились на мене.

— На скільки в неї затримка, на скільки? На місяць? — скрикнула ти.— Але ж ризик зростає з кожним тижнем! Що ти знаєш про життя, про справжнє життя?

— А чому ти думаєш, що я робитиму аборт? — озвалась Міранда.

— Тільки послухайте цю потвору! Погляньте на її паскудну пику, на цю мерзоту на голові — справжнісінька індіанка, тобі місце в вігвамі, а не в моїй квартирі!

Якби не Міранднні виставлені вперед коліна — вона відхилилась на канапі назад, ніби бажаючи захиститись,— ти, мабуть, кинулася б на неї, вчепилась у ці ненависні коси і дерла б їх повними жменями.

— Я не потвора. Я була потворою, але тепер я вже не потвора. Я не схожа на тебе і на інших у цій квартирі. Я тепер уже не потвора,— спокійно відказала Міранда.

Міранда, моя сестра-близнючка, подруга мого дитинства — тоді ще мало схожа на мене, хіба що в неї було таке ж ніжне, прозоре личко й тендітне тільце,— зараз з ненавистю відштовхувала мене, бо мене, як і її, народила т и. Щоправда, до мене вона не відчувала особистої зненависті. Навіть не гнівалась на мене. Ти відібрала у нас весь наш гнів. Відібрала снагу, лишивши тільки ці худі, як у школярок, тіла, пласкі груди, цибаті ноги. Так, ми гарненькі, але таких, як ми, хоч греблю гати! Ми ходимо по сцені, але десь на задньому плані; в центрі її — ти, всі прожектори скеровані на тебе, на широкі порухи твоїх рук, на твою чарівну білозубу посмішку, на твої блакитні очі, які, здається, ще трохи — і почнуть косити...

Пам'ятаю, ти входила обідньої пори зі своїми стильними приятелями до одного з ресторанів у центрі міста, а якийсь чоловік, що виходив звідти, зауважив своїм супутникам,— я сама чула: «Хай йому біс! Тільки погляньте на неї! Невже все це справжнє?» Ти тоді важила на десять фунтів більше належного, і аж вивалювалася з тісної червоної сукні, волосся було викладене пірамідою за тодішньою модою, спідниця так щільно облягала тіло, що замалим не тріщала на колінах, ноги були втиснуті у крихітні гостроносі черевички на тоненьких шпильках.

— Ой-йо-йой! — простогнав інший, але не з відразою,— вигук вирвався в нього несамохіть.

— О-ой, це ж Мадлен Рендл, ти знаєш Мадлен Рендл?

Мадлен Рендл. М и знаємо.

Ти поглянула на тих чоловіків з виразом страшенної погорди й огиди — обличчя у тебе було таке бліде від косметики, що нагадувало екран відбивача на трасі, нафарбовані яскраво-червоною помадою губи відтінені фіолетовим контуром — умить оцінила їх і відкинула геть; велична, недосяжна для пересічних

чоловіків, ти вшановуєш їх тільки зневагою й сміховинним брутальним кокетством. Ти така брутальна і сміховинна, мамо, люди мали б сміятися, побачивши тебе! Дивно, що вони не сміються. І ці чоловіки навіть трохи злякано дивилися на тебе, а ти і твої приятелі з веселим галасом увалилися до ресторану. Мені тоді здалося, що ти збожеволіла. З'явитися на вулиці у такому вбранні, дивитися на людей таким поглядом, осміхатися такою кривою посмішкою, глузувати з них і дражнити їх своїм тілом!

Ти завжди дражнила нас, мамо.

Зараз ти гортаєш сценарій, струшуючи сигаретний попіл на сторінки. Хтось підшиває твою сукню. Під ногами всякі гумові кабелі. Камери — на них ти й не глянеш. Жарко, сукня на грудях і під пахвами мокріє від поту. Раптом тебе охоплює надзвичайне хвилювання. От-от ти перевтілишся в іншу людину.

Тут, у Нью-Йорку, я лишаюсь Меріон Рендл, однією з твоїх дочок-близнят, а там, в Голлівуді, ти вже не моя мати, ти зовсім інша людина — лікарка, так, здається, тобі належить за сценарієм? Луснеш від сміху! Ти — лікарка! Ти сама, без сторонньої допомоги, маєш врятувати від пошесті ціле мексіканське місто! Ти вже не Мадлен, ти — інша людина, і всі, хто витріщився на тебе, захоплено, люблячи, заздро, наснажують тебе, і ти стаєш цією новою, химерною істотою, жінкою-лікарем,— твої глядачі допомагають тобі повністю перевтілитися, перестати бути собою. Ти оживаєш уже як інша особа. Ти хвилюєшся, хмілієш від щастя, ти забула про все інше, у тобі плоть і кров іншої особи! Жодному критикові не вдалося оцінити сили твого таланту.

— Ваша мати — суцільне непорозуміння. Не знаю, як тільки земля її носить? — якось сказала мені й Міранді наша шкільна подруга.

— Ваша мати — нездара. Ваша мати — злочинниця,— заявив нам один з твоїх опальних коханців на гамірливій вечірці, у нашій-таки квартирі; здається, то був швед, що заповнив вакуум між Нільсом — хірургом пластичних операцій, і Пітером.

— Ваша мати — чудова комедіантка, але тільки тоді, коли грає серйозні ролі,— призналась нам твоя колега, актриса, сп'яніла від вина чи наркотиків, а може, і того, і другого.

— Ваша мати не жінка,— казав батько.

Та ніхто з них не збагнув, так само як і театральні критики, твого фантастичного вміння вивернути себе навиворіт, вживаючись в образ, дарма — жінка ти чи не жінка. А я завжди це розуміла. Так само, як і Міранда. Ось де причина твого професійного успіху: твій дивовижний дар перевтілення. Ти вмієш втекти, сховатися в іншій людині навіть зараз, коли твоє власне життя от-от розлетиться на друзки.

Захекавшись, я вбігаю до Пітерового кабінету. Пітер сьогодні майже в формі: загар на обличчі нерівномірний, ніби недбало втертий у шкіру крем, посмішка вимучена, та загалом вигляд у нього цілком нормальний, здається, у нього все гаразд.

— Ні, Міранди я не бачив. І взагалі не бачив її вже два тижні,— каже він.— Щось трапилось?

— Сьогодні вночі вона пішла з дому. Мами теж немає, вона в Голлівуді... вони жахливо посварилися, такого ще ніколи не було... я подумала, що вона в тебе.

Пітер мовчить. Він дуже схвильований. За спиною в нього тужливо гуде кондиціонер, ніби і він переймався Пітеровим хвилюванням.

— Бачиш, я з твоєю сестрою... ми вже не зустрічаємось...

— Вона тобі не дзвонила?

— Ні.

— Не знаю, що й робити. Де її шукати?

— Через що вони посварились? Через мене?

— Так, через тебе, але не тільки... вона... Ти, мабуть, знаєш?

Знову западає мовчанка. Пітер міряє кроками кабінет. Наштовхується на ріжок письмового столу.

— Я... я нічого не знаю! Про що ти? — питає він.

— Вона відмовляється піти до лікаря. Відмовляється робити аналізи.

— Які аналізи?

— Ти знаєш які.

Я починаю потроху тремтіти від хвилювання й сорому. Ніби я Мірандин дублер — звіряю Пітерові її таємницю.

— Вона вагітна? — шепоче Пітер.

— Вона відмовилася піти до лікаря, щоб знати напевне.

Він розгублено дивиться на мене: що ж робити? А втім, він, можливо, думає про тебе, мамо, він боїться твого гніву — думає про тебе, а не про Міранду: як Мадлен помститься йому? З усіх твоїх коханців, мамо, Пітер був найрозумніший. І ніхто ніколи не довідається, чому ти прогнала його того ранку в Аспені. Ти зробила це за сніданком. Вкусила якась муха — ти і прогнала. А він, як і Нільс, як і Тоні Хант, втративши тебе, але не в змозі забути, перекинувся на нас із Мірандою. Відшиті тобою коханці завжди швартуються до Міранди чи до мене — до кого першої, не має значення. Буває, спочатку залицяються до Міранди, буває — до мене.

— Вона певна, що завагітніла? — питає Пітер.

— Вона не хоче про це говорити. Здається, це її мало турбує, а от мама переживає.

— Господи...

Нам обом страшенно незручно. Колись Пітер відвів мене вбік, узяв за руки, освідчився в коханні і сказав, що має намір зі мною одружитися. Мені

щойно минуло шістнадцять. Зелене дівчисько, школярка. Наступного тижня він уже дзвонив Міранді. Півроку вони всюди бували разом, приховували від тебе свою непристойну таємницю чи жартома, а чи всерйоз, мамо, але ж ти, звичайно, знала, що вони?.. Невже не знала?.. Ніхто не розповів тобі про них? І от одного чудового дня ти про все дізналася або удала, що дізналася, ти здивувалася, або удала здивування — як ти сатаніла: двоє близьких тобі людей, двоє затьмарених твоєю тінню супутників насмілилися кинути тобі виклик!

— Значить, ти не знаєш, де вона?

— Ні, не знаю. Це її дуже вразило?

— Так. Мабуть, треба повідомити поліцію.

— І Мадлен у Голлівуді?

— Вона повернеться в понеділок.

— Ти не думаєш, що Міранда хоче просто настрахати нас?

— Чим настрахати? Що ти хочеш сказати?

Раптом Пітера опановує хвилювання. Загар на його обличчі темнішає.

— Я... я подумав... мені здалося, що вона погрожувала накласти на себе руки...

— Так, погрожувала.

Ми дивимося розгублено одне на одного. Гуде кондиціонер. До горла підступає нудота, у голові паморочиться. І раптом мені спадає на думку: «Усі чоловіки слабкі, просто нікчеми».

— Вона й тобі казала? Що заподіє собі смерть? — питаю його.

— Разів зо два, але я не надав цьому значення. Вона була тоді така збуджена...

— Що саме вона казала?

— Не пригадую.

— Невже... Невже вона справді говорила про це? Що ж вона казала?

— Меріон, я не пригадую. Коли повернеться Мадлен?

— У понеділок.

— Вона вже тобі дзвонила?

— Ні.

— Вона поїхала сьогодні вранці?

— Так.

— Я б не міг... ти не даси мені її телефон?

Він і досі кохає тебе, мамо! Ви послухайте! Ти вигнала його, викинула його з голови, він зробив дитину моїй сестрі, він, що півжиття проводить зі своєю дружиною і трьома маленькими синами в Коннектікуті, цей порядний, розумний, поважний, добродушний сорокадвохрічний чоловік, незважаючи ні на що, кохає тебе, він і досі кохає тебе! Я все більше переконуюсь у тому, що чоловіки нікчемні, їх треба або жаліти, або зневажати, вони здатні бути лише тлом для такої жінки, як ти...

— Я не дам тобі її телефон. І ти це знаєш.

Ми дивимось одне на одного. Нам до болю соромно.

— Пробач,— каже він,— але я нічим не можу зарадити. Ти знаєш, я кохаю Міранду... я ладен зробити все, що в моїх силах, для неї, для вашої матері, для тебе, повір мені, але чим я можу зарадити? Приятелів її я не знаю. Люди, з якими вона злигалася останнім часом,— психи, наркомани — глузували з мене, я так і не познайомився з ними ближче. Вони не підпустили мене до себе, а вона віддала їм перевагу.

— Я нічого не забула... сумочка. Час іти. Ні, я, мабуть, вибігла з дому без сумочки. Та я все ще нишпорю очима по підлозі, по бежевому килимі, біля ніжок стільців, не пригадуючи, що ж я загубила.

— Куди ти зараз ідеш?

— О другій у мене урок музики...

— Але що ти думаєш робити? Де шукатимеш Міранду?

— Не знаю.

— Повідомиш поліцію?

— Не знаю.

— Може, ще трохи зачекати? До завтра?

— Гаразд, Пітере. Не хвилюйся. Я зачекаю.

Він іде зі мною до дверей. По той бік дверей сидить його секретарка — коли ми проходимо через її кімнату, між нами все повинно бути по-іншому. Він знає це і тому зараз, в останню хвилину, бере мої руки в свої... батько, коханець, колишній коханець?

— Меріон, прошу тебе, подумай про себе. На тобі лиця немає. Все буде добре, от побачиш!

— Твоїй дружині ми ні про що не скажемо,— запевняю його.

Він не ображається. Я думала, це його образить, але ні; він скрушно хитає головою. Ледь засоромлено. Зрештою йому сорок два роки, а Міранді сімнадцять.

— Телефонуй мені, як тільки про щось довідаєшся,— каже він.

Ви, мабуть, подумаєте: Пітеру — кінець; нічого подібного, запевняю вас. Люди вриваються в життя іншого, сваряться, розходяться і знову повертаються; члени однієї родини ніколи не розлучаються. Вони вчіплюються одне в одного намертво, стукаються лобами, роздирають одне одного пазурями. Сім'ї. Матері, батьки. Сестри-близнята. Родина — найглибша таємниця, набагато загадковіша, ніж кохання і смерть. Я не бачила батька шість років, але думаю про нього щодня, як і він щодня думає про мене й Міранду. Він живе в Міннеаполісі, а ми в Нью-Йорку. Ми ніколи не жили з ним під одним дахом. Та все одно ми відчуваємо, що він поруч нас, навіть тоді, коли зовсім ніколи не думаємо про нього, нам несила уникнути одне одного.

Дочка, батько. Батько значив для тебе, мамо, не більше, ніж перший-ліпший чоловік; він — випадковий знайомий, за якого ти вийшла заміж і з яким розлучилася вже чотири місяці по тому. Ти захоплювалася його стриманістю і вишуканими манерами, а згодом у колі своїх приятелів ти глузувала з його стриманості і старомодних манер. Він став посміховиськом... З усіх, кого ти любила в своєму житті, ти згодом знущалася, як могла, віддавала їх на посміх. Це вже, мабуть, такий у тебе особливий хист, мамо,— глузувати з усіх і усього.

Та найбільше посміховисько це ти, мамо. Ми намагалися відбутися жартом. Ми фантазували, обдумуючи план втечі, втекти, хряснути перед твоїм носом дверима, піти назавжди. Та ми ніколи не залишимо тебе, як і ти нас, наші узи міцні. Ми з Мірандою, ненавидячи тебе, ненавидячи одна одну, поєднані між собою так міцно, ніби ще й досі лежимо в тій теплій оболонці, яку омиває потік твоєї крові, і наші судини, наші черепи тільки зараз починають поволеньки, ніби знехотя, відділятися... крихітна цятка життя, зародок, два пуголовки, дві риби — два ссавці, дві доньки, доньки Мадлен Рендл.

Загули кінокамери. Ти перевершуєш саму себе, досягаєш неможливого. Розкішний чудовий світ навкруги. А я в цей час блукаю біля фонтана на Плазі, дівчина без сумочки, одна з двох сестер-близнючок,— ще цілу годину я не знаю, що робити. Фонтан зацікавив мене, я мимоволі починаю його розглядати. Крихітні отвори, з яких б'є вода. Мені кортить ускочити в фонтан і змити з себе весь цей жах, усі думки. Було б добре перевтілитись у когось іншого, як це робиш ти, мамо, або до нестями наковтатися наркотиків, як Міранда, тоді б мене не катували всі ці спогади. Вода іскриться в сонячному світлі — трохи дивне сьогодні світло, ніби масне від брудного повітря. Здається, ще

мить — і спалахне веселка... Я дивлюся на фонтан, і в голові мені ворушиться думка, про яку соромно й казати. Та я скажу, бо хочу, щоб ти знала все.

Якщо Міранда накладе на себе руки, я буду єдиною твоєю донькою.

Ти говориш без упину. Люди зачудовано дивляться на тебе. Їх вражаєш ти, твоє завзяття, твоя життєрадісність, твій невтомний голос. Тебе показуватимуть у телевиставі, а ти навіть не станеш її дивитися. Ми з Мірандою раніше дивилися всі твої виступи, крижаніючи з жаху, що ти осоромишся. Але ти так і не осоромилась. Жодного разу. Ми ходили і на ту твою виставу, що мала найбільший успіх — дванадцятирічні сестри-близнята в пальтечках і шапочках з леопардового хутра — так нас і сфотографували всіх трьох,— ти в центрі, ми по боках,— для «Гарперс базар»... Ти мала тоді шалений успіх у тій п'єсі «Троє за склянкою чаю»; щось про експансивну коханку мільйонера-шпигуна, араба-гульвісу, російського дипломата тощо. Нам запам'яталось лише, як ти походжала по сцені, демонструючи своє тіло, кидаючи виклик усім іншим тілам, ображаючи звичайних людей. Ми тоді з Мірандою були схожі, мов дві краплі води: однакового зросту, навіть важили однаково...

І коли я сиджу на уроці музики, в три погибелі скорчившись над клавішами, зйомка на телестудії ще триває. Ти справжній фахівець! У тобі все фахове, все на продаж. Ти майже не помиляєшся. А я б'юся над цією фантазією Моцарта, яку вже товкла разів п'ятсот і вдома можу зіграти навіть з заплющеними очима, але тут, під пильним оком мого літнього вчителя-угорця, емігранта з яскравим минулим, я раз у раз фальшивлю, пальці задубіли і не згинаються, все невлад. Дуже глибоко засіла в мені ненависть до успіху; ніколи мені не вилюдніти. І Міранда невдаха. Роками ходила вона до художньої студії — і все мар-

но. Я вчилася грати на скрипці — і теж шкода праці. Обидві ми ходили до балетної студії. Обидві вчили «сценічне мистецтво». Тепер я знову взялася за фортеп'яно, а Міранда, перед тим як устряла в халепу, бавила час в Грінвіч-Вілліджі, займаючись керамікою та ювелірним ремеслом. Нам треба вступити до університету, та це відтягне «визнання» нашої «майстерності» аж на чотири роки. Я дотепер ще мрію про афіші, які сповістять про мій перший концерт, про мій негучний, але блискучий дебют... але тут, у цій вогкій кімнаті без кондиціонера, я весь час збиваюся і не можу зосередитися. Ноти, мамо,— не слова, які ти запам'ятовуєш так легко. Мені нічого не лізе в голову. Я не здатна мчати по клавішах, як ти мчиш по словах, ніби богиня біжить по хвилях, ледь торкаючись їх.

— Зупиніться. Почніть усе спочатку.

Я зупиняюсь і починаю спочатку.

— Навіщо так метушитись... у вас є таке слово «метушитись?» Ви граєте, ніби мишка сновигає... це негаразд... це ріже слух.

Година минає. Урок скінчився. Я вільна, а ще тільки третя година. Ще й не пішла Джонні, прибиральниця. Ага, я відклала для чистки твій оксамитовий костюм,— ти геть забула про нього. Я поволі чвалаю додому. Ось ресторан, до якого ти тоді заходила... будівельний майданчик, від ударів пневматичного молота аж занила в грудях; я невимовно нещасна — стільки шуму, стільки чужих облич... Я бачу своє відображення у вітрині антикварної крамнички: ніжне бліде обличчя, таке ніжне, як тільце молюска, схованого в черепашці, фе, які бридкі істоти ховаються в черепашках! Мені треба подзвонити тобі, мамо, викликати додому. Треба подзвонити в поліцію. Треба розшукати людей, з якими останній час бувала Міранда... та їхні імена, якщо я коли й знала їх, начисто вивіт-

рилися з пам'яті, отже, я нічого не можу зробити. Я безпорадна.

З вентилятора дорогого ресторана тхне часником і смальцем. Я сьогодні забула поїсти, після китайського рагу, яким ми вчора повечеряли (його принесли у розірваному пакунку), й ріски в роті не мала. Матері наших приятельок завжди намагались нас нагодувати, їх лякали наші пласкі груди й худющі ноги. Матері наших приятельок завжди намагалися нагодувати їх, своїх доньок. Але в твоєму домі рідко готують їсти. Все ніколи. В нашій жахливій кухні, де вільно гуляють протяги, водяться лише запліснявілі концентрати, завжди трохи прокисле молоко, підгорілі грінки — горіле ми зішкрібаємо просто в раковину. Ми так і не купили доброго тостера, незважаючи на твої мільйони доларів. У тебе не знайшлося часу подумати про новий холодильник, про нову плиту, ми живемо в нашому аристократичному хмарочосі, де вільно гуляють протяги, серед допотопних громіздких меблів, зате маємо право обмінюватися скрушно-співчутливими зауваженнями з мільйонершами, коли здибуємося з ними в труському ліфті,— вони, як і ми, скаржаться на власника будинку, хитають головами. Безпорадні ньюйоркці, віддані на поталу незворушним власникам будинків... безпорадні в наших норкових та леопардових манто, наші голови, причавлені закопченим небом, гудуть від пронизливого виття сирен... «Я ніде більше не зможу жити»,— завжди казала ти про наше помешкання своїм дзвінким владним голосом. Ніхто тобі не заперечував.

Я плетусь додому. Ще п'ятнадцять кварталів. Який спекотний, задушливий день! Мене навіть починає трохи млоїти від усюдисущого міського смороду — запаху їжі та відпрацьованих газів. Навпроти парку лоточник продає бутерброди з гарячими сосисками. Кульки підсмаженої кукурудзи. Морозиво в шоколаді. На

морозиві зернятка арахісу, коли я бачу їх, мені аж живіт підводить від голоду і нудоти, і я зі злістю думаю: «Чому ти не нагодуєш мене? Чому ти поїхала, не погодувавши мене?»

Я раптом пригадую той ранок в Аспені, сніданок у виповненому повітрям і сонцем ресторані, високо в горах. Пітер з нами. Ми вчотирьох прилетіли сюди на суботу й неділю покатались на лижах. Того ранку я зрозуміла, яка ти жінка, мамо. Ти підбирала грінкою рідкий ясчний жовток на тарілці, і одночасно розправлялася з Пітером. Ти заздалегідь вирішила спекатись його, чи це тільки в ту хвилину спало тобі на думку? В усякому разі ти його вигнала. А ми з Мірандою сподівалися, що Пітер стане нарешті твоїм чоловіком, і що ти вже з ним не розлучишся, як з попередніми. Ми просто обожнювали його. І ось на тобі:

— Я не кататимусь сьогодні на лижах. Розв'язуватиму кросворди. Взагалі мені сьогодні не хочеться виходити. Візьми дівчаток, Пітере, і, бога ради, відсунься далі... Терпіти не можу, коли мене торкають...

І раптом, на наш великий подив, шаленство спалахнуло в твоїх очах, і ти при нас свистячим шепотом почала казати Пітерові:

— Ти мені осоружний! З мене досить! Будь ласка, не перебивай, будь ласка, вертайся додому. Вертайся до своєї дружини! Сьогодні я розв'язуватиму кросворди. Мені треба зібратися з думками. Я не можу з тобою розмовляти, мені ніколи, через десять хвилин у мене телефонна розмова... Гаразд, я скажу тобі все! Я з тобою нічого не відчуваю. Ти розумієш, про що я кажу. Ти мене не задовольняєш. Я старалася, але нічого не вийшло, я зазнала повної поразки, давай про це забудемо... і якщо говорити відверто, чоловіки мене мало цікавлять, це моя таємниця, моя таємна вада... Мені взагалі незрозуміло, чому жінки закохуються в чоловіків. Мабуть, це залежить від культури. Детер-

мінізм культури. Я читала, що характер жінок зумовлюють культура й спадковість. Але я нічим не можу зарадити — з чоловіками я майже нічого не відчуваю. І ніколи не відчувала. Можливо, я не досить наполеглива, мабуть, жінці треба цілком на цьому зосередитись. Але в ліжку мені бракує часу. Надто багато всяких думок. Певно, жінки, які байдики б'ють, можуть годинами безтямно лежати в обіймах чоловіків, не знаю, тільки в мене вистачає інших клопотів, я думаю про свою роботу, мені кожна хвилина дорога, і я не збираюся виправдуватися в тому, що я така...

Ось що ти наговорила тоді за сніданком.

Твій робочий день уже скінчився. День нелегкої праці. Ти приймеш ванну, вип'єш коктейль, обідатимеш; декорації змінюються, оркестранти перегортають ноти, ти застібаєш блискавку на вузькій сукні з жовтого шовку. Стоїш босоніж у своїй кімнаті. На кілька хвилин ти — сама. Ти вмикаєш телевізор — я в цей час у нашій квартирі теж вмикаю телевізор — і ми обидві, хвилюючись, чекаємо програму новин. Ти дивишся рекламу автомобіля нової марки — «скорпіон»: нахилившись пабік, він шалено женеться піщаними дюнами, за кермом красуня з довгим білявим волоссям; я дивлюся рекламу шампуню для волосся — він мерехтить і піниться на голові натурниці, що скидається через те на страхітливу Медузу. Ми чекаємо останніх вістей. У Південній Каліфорнії невеликі підземні поштовхи. Заворушення в Гарлемі. Позачергова сесія ООН. У губернатора одного з штатів на Середньому Заході викрадено трьохрічну доньку. І раптом, чогось злякавшись, ти вимикаєш телевізор. Що ж тебе налякало? Я ніби заворожена не відриваюся від екрана — показують уривки зі знятої сьогодні по обіді хроніки: після аварії на електростанції з метро виводять нажаханих людей. Їхні обличчя позначені мудрістю; вони пережили жах, пізнали місто, де живуть.

У цьому місті смерть Міранди здається зовсім не страшною.

Ти зачаровувала нас, мов Медуза. Ти ходила кімнатами нашої квартири голісінька, завчаючи ролі, намилившн свої фантастичні, витравлені перекисом водню коси, розмовляючи по телефону. Хіба личить дочкам бачити свою матір голою? Ми з Мірандою відверталися від тебе, знічені й злякані. Ні, нам ніколи не стати схожими на тебе; ти нічого не могла розповісти нам про нас самих. Коли ти якось вийшла до нас із обмотаною рушником головою, з виголеними бровами, в мокрій брудній сорочці, і Міранда розплакалася, я зрозуміла, що в тебе ми нічого не зможемо навчитися... «Вона ненормальна! Психопатка!» — скрикнула Міранда.

У твоєму номері готелю дзеленчить телефон. Дзвонять важливі для тебе люди. Тут теж дзеленчить телефон — шукають тебе, чемно розпитують, де ти і коли будеш. «Вона повернеться в понеділок»,— відповідаю я. Нарешті ти готова — бюст утиснуто у вечірню сукню, важкі кришталеві підвіски, на очах бірюзові тіні, два ряди золотих вій на верхніх повіках і по одному на нижніх — вони яріють мов зорі — металеві на вигляд, надзвичайні і несправжні. Блищать губи, відтінені фіолетовим контуром, але вкриті шаром світло-персикової, майже бронзової помади. Яка розкіш! Ти здаєшся мертвою, але смерть тобі до лиця. Ти вже біля дверей, і в цю хвилину дзвонить телефон, але ти виходиш з кімнати, щебечучи про щось з людьми, які прийшли за тобою, тобі не хочеться повертатися і розмовляти. Тут також дзвонить телефон, я беру трубку і одразу здогадуюсь, що це про Міранду — шанобливе мовчання, нарешті обережне професійне запитання: «Це квартира Мадлен Рендл?»

Тобі ніяк не вдається пристебнути ремінь. Ти випила надто багато джину. Літак, розвертаючись, на-

кренився, і ти з надією думаєш про смерть — рев падіння, удар, фотографії в газетах... даремні мрії, політ проходить ідеально, пасажирам ніщо не загрожує. Літак щасливо приземляється. Ти з зусиллям встаєш, ніби велетенська обвисла куля, з якої випустили повітря. Ти плакала?

На твоєму залитому слізьми обличчі не видно слідів горя, але ж ти зараз не в ролі враженої горем матері, ти сама — скорботна мати, і лицедіяти немає потреби.

Я зустрічаю тебе. Сама. Меріон, дівчинка зі страдницьки насупленим чолом, напрочуд невагома, ніби безплотне відображення в дзеркалі, близня без своєї сестри-близняти. Мене штовхають з усіх боків. В аеропорту панує напруження. Невже людям здається, що на них упаде літак? Газетні заголовки сповіщають сенсаційні новини: замах на президента, загадкові ядерні вибухи у Тихому океані... Газетні заголовки ряснію в усіх кіосках, збивають нас з пантелику і вселяють неспокій; ми кружляємо по велетенському, мов місто, аеровокзалу, чекаючи відльоту до інших міст чи прибуття тих, кого ми зустрічаємо; тиняємось, мов неприкаяні. Та твій літак приземляється неушкоджений. Люди полегшено зітхають. Невже справді була небезпека? Невже небезпека чигає завжди? Літак підрулює до майданчика і зупиняється... підвозять трап... Я ще виснажена моїми вчорашніми відвідинами Міранди в лікарні, та давнє хвилювання пробуджується в мені. Чи ж пізнають її? Чи поцілує вона мене? Чи люди зрозуміють, що я її донька?

Двері широко розчиняються, виходять перші пасажири. Я кидаюся вперед, спрагло вдивляючись. Я маю бачити все. Де ж ти? Першими виходять три чоловіки, за ними жінка з дитиною. Ще одна жінка, не ти. А тоді... тоді з'являєшся ти... Так, це ти, Мадлен Рендл.

Але ти інша, ніж завжди, ти невпізнанно змінилася... ти спинилася у дверях, ніби боїшся ступити на трап...

Плечі твої зсутулені. Ти дивишся на нас, юрбу тих, що прийшли зустрічати. Я махаю тобі руками, та ти не помічаєш мене. Сонячне світло, мабуть, сліпить тебе, ти мружиш очі без темних окулярів... І коли ти мружиш очі, я здалеку помічаю страждання на твоєму обличчі. Надто бліде у тебе обличчя. Надто багато на ньому косметики. Твоє біляве волосся скуйовджене. Твоє тіло — тіло літньої жінки. Тепер я це бачу. Всі це бачать. Ти вагаєшся ще мить, а тоді ступаєш на трап... ти сходиш, тримаючись за поручень, наче боїшся впасти. Якщо ти й упадеш, тебе зразу ж підхоплять байдужі руки чергового в уніформі, що стоїть унизу, він, здається, теж тебе не впізнає. Ніхто не впізнає тебе.

Я поспішаю до тебе, розштовхуючи юрбу. Я хочу взяти тебе за руку. Хтось заступає мені дорогу, я кидаюся вбік, але тебе вже не видно... де ж ти? Тебе ніде не видно! Якась блондинка поспішає до воріт, та це не ти. Вона — не ти. Незнайома жінка з русявим волоссям і білим привабливим обличчям — то не твоє обличчя! Не ти! Я тупо дивлюся на неї, мені не хочеться розлучатися з нею. Авжеж, це не ти. Її зустрічає хтось інший, бере під руку, цілує в напудрену щоку...

А ось ти, ти стоїш у дверях літака, ніби в рамці кінокадру. Тепер я бачу, що це ти, без сумніву, ти — в сірому костюмі, як належить занепокоєній, але не згорьованій матері, куца спідничка, величезні окуляри від сонця. На голові у тебе щось на зразок сріблясто-сірого тюрбана. Так, це справжня Мадлен Рендл. Не такою я чекала тебе побачити... Не знаю, чи ти дивишся на мене, чи ні, в усякому разі, ти простуєш до мене, йдеш дуже швидко, несучи в руках білу валізку, і люди, бачачи тебе, розступаються, неясно впі-

знаючи тебе, захоплюючись і гніваючись на твій заклопотаний підкреслено значущий вигляд скорботи. Скорбота на твоєму обличчі — ніби вогонь маяка, ніби світло реклами, надто яскрава для наших очей. Вона видається надто яскравою і Міранді, яка лежить в лікарняній палаті, безсловесна, задурманена величезною кількістю таблеток... Ще кілька кроків, і ти підійдеш до мене, і в цю останню мить я затуляю обличчя руками і плачу. Ні, ти надто сильна для мене — твоє обличчя надто яскраве!

Ти відслоняєш моє обличчя своєю дужою рукою без рукавички. «Меріон!» — кажеш ти. Це наказ, якому годі не підкоритися. Ти знову вдома.

НА ПОРОЗІ НОЧІ

Вперше старий Рівер відчув, що з ним не все гаразд, коли світ йому раптом заволокло чимось схожим на білу густу хмару, ніби він ще спить і ніяк не може прокинутися. Цієї ночі йому знову снилося минуле і сон був уривчастий, плутаний, наче в його голові хтось порозсівав клапті спогадів.

Спершу йому приснилася та зима, коли померла дружина — не сама смерть дружини, а кімната, де вона помирала, зовсім чужі йому обидві її сестри біля ліжка, їхнє невпинне перешіптування за столом. І ще йому снилося давно минуле дитинство і вчитель у старій школі при дорозі.

Згадки зринали плоскі, мов фотографії, які Рівер ледь-ледь розрізняв, а поблизу, поперед себе він бачив свою землю, дорогу й безкраї, немов савана, сільські простори.

То був не теперішній, а якийсь інший, колишній світ, і він спершу подумав, що такий вигляд, певно, мала земля до появи на ній людей. Він інколи замислювався над цим — дід його був одним з тих, хто першим осів у цих краях — і Рівер, хоч і погано пам'ятав старого, відчував якусь дивну спорідненість з ним. А потім йому наснилося також багато людей: працювали в полі чоловіки, знехотя йшли до школи діти, а з усіх боків їх обступали лісові хащі та непролазні бур'яни. Він подумав — яка ясна думка — шістдесят вісім років я воював з цими бур'янами, шістдесят вісім років. Потім ця прикра картина змінилася м'яким білим маревом і йому здалося, що він виринає з нь-

го, мов з води, виринає до повітря, до життя, ще раз хоч на день обдуривши смерть.

Іще не прокинувшись, він знав: щось сталося або в домі, або в дворі. А згодом, пробираючись навпомацки в темряві — до світанку лишалося з півгодини — почув, як скімлить вівчарка, і його пальці пройняло холодом від гудзиків на сорочці. То Нелл. Він чув, як вона скавулить та дере дощаті двері повітки. Коли він одчинив двері, вівчарка, тремтячи, переповзла через поріг. Що це з нею? «Ти що, змерзла?» — засміявся був він, та раптом змовк. Нахилився і побачив у чому річ: вуха собаці було порізано вміло й жорстоко, на них запеклася кров. Мов у лихоманці Рівер притулив до себе тремтячу вівчарку, виглянув за дощаті двері, на вкриту росою траву, на будівлі, ферми, туди, де в ранішньому світлі бовваніла його земля.

Все це сталося вчора. А сьогодні Рівер стояв у повітці біля будинку і розгублено позирав на свою клуню. Чомусь зринула в пам'яті і хмарка білого диму, що повільно здіймався з-за клуні, і згадка про вуха собаки, її тужні очі; він починав усвідомлювати щось і водночас сумнівався.

Спершу йому здалося, що горить клуня, але, добігши до колонки, він побачив, що за клунею зайнялася трава. Здалеку, з холодних північних гір, віяв норд-вест і пишком роздмухував язики полум'я. Часом вогонь вщухав, а натомість звивався білий дим. Та за мить підступне полум'я знову стрибало по траві, пригнутій до землі вітром.

Рівер схопив дерев'яні відра і накачав у них води, потім поставив їх і, бурмочучи щось собі під ніс, кинувся до повітки й схопив мітлу, що стояла в кутку, заснована павутинням. Повертаючись назад, він сказав собі: давно треба було самому спалити це поле, але тепер слід зачекати, поки вщухне вітер.

За клунею вогонь повільно відступав. Здавалося, поле тане в білому мареві диму і лише гострі язики полум'я то припадали до землі, то здіймалися вгору, впиваючись йому в очі. Праворуч похилилася клуня, ніби вся одсахнулася з жаху. Прямуючи полем, Рівер бурмотів, дивлячись на неї: «Воно до тебе не добереться». Потім почав люто прибивати полум'я мітлою, раз у раз позираючи на клуню. Їй поки що вогонь не загрожував. Якийсь час він працював мовчки. «Хоч тепер я розчищу це поле»,— подумав він. Та недовго довелося йому втішатися цією думкою. Вгрузнувши підборами в землю й несамовито воюючи з вогнем, від якого вже дерло в горлі, він зрозумів, що себе не обманеш. Ніякі слова, ніякі думки не передали б те, що він в цю мить переживав. Повітря ставало чимдалі пекучішим, мітла потихеньку тліла, на штанях з'явилася чорна пропалена пляма. «Мабуть, вона більшатиме,— подумав він,— та дарма». Вогонь уже майжа згас, а він був живий, здоровий. Зостався лише невеличкий острівець. Рештки полум'я лизали сухі стеблини біля самої землі. Він хлюпнув туди води, і знялися молочно-білі клуби диму. З рипучим цебром у руках він уже повертався додому, як раптом щось сталося. Велетенська гаряча хвиля накрила його, злилася з почуттям втоми, щось ударило в спину, і він утратив свідомість.

Опритомнів опівдні, лежачи навзнаки там, де й упав. Насилу звівся на ноги, кліпаючи з розгубленості й сорому, а коли озирнувся на поле, то вкрай здивувався, який мізерний був вогонь — і близько не сягав ні клуні, ні живоплоту по той бік поля. Він дивився на все це майже розчарований. І тієї миті світ довкола замерехтів теплим тьмяним, ніби глузливим сяйвом. Він не міг пригадати, як упав, не міг збагнути, як все це сталося. Та відчувши знайому слабкість у спині й ногах, зрозумів, чому тут упав, чому впав і того разу — на дорозі, коли повертався з крамниці, а якісь

діти бігли за ним, кидали грудками й лементували: «Старий Рівер. Дідуган Рівер!» Він обвів поглядом свою землю. Літнє небо немов застигло від спеки, а під ним мріли неосяжні простори, по яких лише зрідка хвилями пробігав вітер. Коли він підійшов до дому, собака підвелася і побігла йому назустріч. «Все гаразд,— мовив він, гладячи її по голові. І озирнувся, наче боявся чужого погляду.— Не хвилюйся. Мені вже краще». І почвалав додому. Він сів на лавку, біля дверей повітки, грівся на сонечку, спочивав, але думки про порізані вуха собаки та про пожежу не йшли йому з голови. За рогом будинку на вишні хазяйнували дрозди, проте він не мав уже сил звестись і прогнати їх. Навіщо? Він уже давно не рвав вишень, та й були вони всі дрібні й червиві. Думка про вишні, мабуть, нагадала йому про їжу, він навіть відчув невиразний потяг щось попоїсти, але з місця не зрушив. Високо над ним сонце перейшло через дах будинку, і тінь, що захищала його, простяглася до самих ніг. Біля нього лежала собака і ворушила уві сні лапами, немов щось проганяючи від себе. Рівер дивився на собаку і думав про те, що сталося. Адже має бути тому причина, і він повинен її знайти. Він завжди вірив у розум і знання, що їх людям дають книжки, але, щиро кажучи, сам не так-то й багато їх прочитав. До тридцяти років він і слова не вмів прочитати; навчився тільки тоді, як завжди серйозний учитель згаяв на нього страх скільки часу і сил, не зриваючись, не кепкуючи з дорослого чоловіка, що впріває над дитячими вправами. Несподівано Рівера охопило почуття вдячності до колишнього вчителя: з ним були пов'язані приємні згадки. А втім, змарнувавши тьму часу й праці, він усе забув; якось він спробував знову почитати, але побачив, що все вивітрилося з голови. Тридцять вісім років спливло з того дня, а йому й досі соромно, наче це сталося вчора. Стільки часу змарно-

вано. Він приходив до школи щодня після уроків, коли там не було вже дітей, і вчитель — юнак, що побоювався своїх високих учнів,— розмовляв з ним, показував книжки, які радив Ріверу колись прочитати, книжки в яскравих палітурках з позолоченими літерами — вони стояли за склом у класній шафі на видному місці. Було тихо, і пахло крейдою. Тут Рівер говорив повільно, ввічливо, не так як дома, де він наказував і покрикував. Він ніяк не міг збагнути, чому вчитель не глузує з нього, бачив незрозуміле бажання молодого вчителя навчити його, та коли треба було самому щось сказати або прочитати, очі Рівера втуплювалися в текст і в грубі пальці, що тримали сторінку, а в голові все плуталося. Зашарівшись, Рівер не наважувався звести очей.

Якось узимку трапилася біда: хтось із хлопців ударив учителя, той упав. Рівер так ніколи і не довідався, наскільки серйозний був удар, і що сталось з учителем, як той поїхав від них. Школу закрили, а згодом через кілька років відкрили на зиму. Але тепер вона знову закрита вже майже три роки. Якщо діти хочуть учитися, то мусять їздити за багато миль звідси. Прогулюючись полем, Рівер часто доходив до школи. Приходив, сідав на східці ганку і, вільно простягши ноги, думав. Старий будинок був занедбаний, вікна недбало забиті дошками, і варто було йому глянути на все це, як у нього щеміло серце. Він сидів і згадував минуле, школу в ті похмурі зимові надвечір'я і голос молодого вчителя, лагідний, дружній... Шкільна будівля була ключем до однієї з його таємниць. Саме там сталася найбільша в його житті прикрість; та якраз про цю прикрість він не хотів забути. Наче відчуваючи потребу пам'ятати про неї, він знову і знову приходив до старої школи, сидів там на східцях, мрійливо розглядав зарості бур'яну, путівець і поле, що простяглося по той бік дороги. Часом на полі працю-

вав якийсь фермер. Побачивши Рівера, він підходив, спирався на живопліт і починав розмову. Щоразу Ріверу здавалося, що він знає цього фермера, але на такій відстані пізнати було важко — зір був уже не той — і тоді він усміхався і кивав, ніби все розуміє.

— Геї, Рівере! — гукав фермер. У нього було вилицювате засмагле обличчя і пасма світлого волосся вибивалися з-під бриля.— Тобі що, дома нічого робити? Що ти тут забув?

Рівер, вважаючи, що це жарти, відповідав зі старечим смішком:

— Все йде своїм звичаєм.

— Невже? — питав чоловік, спльовуючи в рівчак.— Ти напевне знаєш?

— Так завжди було,— відповідав Рівер. Він водночас почував бадьорість і ніяковість, але все одно посміхався так, наче слова фермера веселили його.

— Дивись, так і життя промайне,— повчав фермер.

— Та вже шістдесят вісім років якось прожив,— відповідав Рівер.

Потім погляд чоловіка минав Рівера, наче того взагалі не було. З відсутнім виразом обличчя він люто висмикував з корінням траву, що росла поміж кущів живоплоту, м'яв її сильними пальцями, викидав, а вітер підхоплював і ніс її геть.

Щоразу, повертаючись додому, Рівер з сумом оглядав ферму; йому просто не вірилось, що вона стане такою занедбаною. Сараї здавались похиленими (та так воно і було), а подвір'я заросло бур'яном і на ньому греблися кури. Скрізь були розкидані шматки дроту, каміння, старі колеса; сітка від курника, дошки, листи азбесту і всякий інший непотріб — все валялося тут безмовним доказом незлагод у житті. Все це треба було обминати по дорозі до будинку. Сам будинок мав пристойніший вигляд, хоч, звісно, ніколи йому не бути таким, як за життя дружини, коли росли

діти — двоє хлопчиків і донька Ненсі. Наче якась лиходійна сила все змінила довкола: і повітку, і будинок, і землю навкруги, як тільки він лишився самотнім.

Він ворухнувся на лаві. Собака одразу прокинулась. Одне вухо в неї загнулося назад, оголивши рожеву зранену шкіру. Рівер дивився на собаку і поступово, немов прозріваючи, почав усвідомлювати, що він дуже, смертельно втомився. Ще кілька років тому він з синами палив на полі траву — на тому, що біля клуні і далі, біля струмка. Тоді він міг працювати цілісінький день і не відчував нічого, крім голоду, можливо, трохи втому, але здебільшого голод. А як працювали хлопці поруч з ним, горлаючи і гасаючи з мітлами! Вони навіть сорочок не вдягали. «Мабуть, відтоді минуло вже не кілька років, а набагато більше»,— подумав він. Його сини, Френк та Вілл, з мітлами через плече, високі, дужі хлопці, що вже переросли його, замурзані, з усміхненими обличчями, так і чатують, щоб стусонути один одного, поки батько не бачить; навіть умиваючись і сідаючи вечеряти, вони сперечалися й грюкали цибатими ногами під столом. Невже це він їхній батько, невже він дарував їм життя, породив їхню невгамовну силу, дику й грубувату любов до себе?

А потім Френк встряв у халепу з отим ножем, що ним так пишався. Хлопець, з яким він бився, помер, казали, що лежав на землі, а кров усе юшила й юшила, наче їй не було кінця, а Френк накивав п'ятами, і Рівер ніколи більше про нього не чув. Бувало, дружина забуде й говорить так, ніби Френк живе з ними, а коли була при смерті, часто згадувала його, плакала, що він не прийшов поцілувати її на прощання, вона ж бо лаштується в далеку дорогу (хоч він ніколи не цілував її і тоді, коли був удома — не заведено це було в їхній сім'ї).

Рівер чекав Френка ще кілька років і став думати про нього, як про померлого.

Коли з дому пішов Вілл, то писав якийсь час листи, Рівер отримав їх п'ять чи шість; десь і досі вони зберігаються. В останньому листі він сповіщав, що подався на Захід, що шукає роботи, і що таких, як він, там хоч греблю гати. З тих пір від нього не було жодної звістки. Рівер пригадував, що Вілл був худорлявий чорнявий хлопець, якого він спершу ніяк не міг зрозуміти, а потім було вже запізно. Навіть тоді, як він жив дома, про нього ніхто нічого не знав, ніби під одним дахом жив хтось чужий, а Ріверові не стало глузду уважніше придивитись до нього, зрозуміти його. Коли втік Френк, Вілл перший сказав про це батькові. Вони стояли на подвір'ї біля повітки, і Віллове обличчя раптом укрилося краплями поту, а чорняве волосся було смішно скуйовджене.

— Френк велів передати, що він ускочив в історію,— промовив Вілл.— Він... одне слово, ускочив в історію.

Очі хлопця розширилися, налилися сльозами. Здивований Рівер уже хотів вичитати йому, що хлопці не плачуть, аж тут почув, що сталося. Позаду Вілла високий кущ бузку гнувся під вітром, квіти на ньому потемніли і зів'яли. Кури, що кублилися під кущем, раптом насторожилися, забігали, кумедно здіймаючи голови, ніби на чийсь оклик.

Та ось у денному забутті Рівера спливають пізніші часи: зимова пора, і вони сидять дома. Рівер намагався пригадати, коли це було і чому його донька Ненсі стоїть біля великих дверей спальні, і чому вона так на нього дивиться. А тоді згадав, що дружина хвора, і що в кімнаті — її сестри, і, мабуть, вони щось сказали Ненсі: вона вискочила звідти з розлюченим обличчям. «Та не звертай на них уваги,— сказав він.— Адже вони старі». Ненсі на той час тільки одружилася

минулого літа і жила в чоловіка разом з його рідною; і враз Ненсі здалася чужою і дивилась так, наче він для неї теж чужий. «Ох, і ти тієї ж! Несила мені вас бачити!» — крикнула вона. Та тут-таки замовкла, розгубилася, а тоді підбігла, схопила за руки. «Тату»,— мовила. У Рівера напружилося обличчя, наче він ось-ось усміхнеться, та коли він відкрив рота, щоб промовити щось, слів не було. Йому пригадалися дні, коли Ненсі була малою дитиною, коли він підкидав її високо догори і кружляв; сини верещали і тупотіли від збудження ногами, а дружина умовляла його припинити; та ці згадки належали йому, а не Ненсі, це не було їхнім спільним спомином, їй це було байдуже. Коли вона отак стискала його руки і дивилась на нього, він мало не всміхнувся, але усмішки так і не вийшло.

І ось знову спливають спогади, ближчі часи — і знову нова згадка. Цього разу Ненсі розмовляла з ним так, наче не він, а вона була старшою. Ненсі наполягала, щоб він переїхав жити до них в Пулз Брук (здається, так називається). Він ніяк не міг зібратися з думками, щоб обміркувати її пропозицію, він її просто не розумів. «Не хочу, щоб мене помаленьку зжерли речі»,— сказав він їм. Чоловік Ненсі був спантеличений і роздратований, напевно, йому неприємно було сперечатися з таким дідом через дрібниці. «Я не зможу почати життя на новому місці»,— сказав він тоді. Ці пояснення здавалися йому переконливими, але Ненсі говорила, ніби й не чула його слів. Врешті, розлючена, вона пішла зі своїм чоловіком геть. Рівер пригадав, як вони йшли, а він стояв біля вікна на кухні і дивився услід. У молодого чоловіка було світле волосся і маленькі меткі очі; він теж був чужий і вони обоє з Ненсі, віддаляючись швидким кроком, ішли поруч, не торкаючись одне одного, вони теж були ні-

би чужі одне одному. Раптом у Рівера з'явилося почуття провини, немов він зрадив Пенсі, так само як зрадив своїх синів, випустивши їх у чужий, незнайомий світ.

Тут було над чим замислитися, але йому бракувало снаги це обмірковувати, ставало страшенно прикро від цього; та ось уже й інші думки спливають у пам'яті. Вони, мов голодні мухи, кружляють у голові. Раптом пригадалася незакінчена розмова з учителем, потім дружина, тоді ножівка, яку комусь позичав, але яку йому так і не повернули; сестри дружини, що ревно оберігали її смерть, і запах нафталіну і шелест фіранок у пізньому тьмяному світлі весняних сутінків...

Зненацька Рівер отямився. Серце шалено калатало. Все ще сидячи на лаві, він випростався і обвів поглядом захаращене подвір'я, наче ладен був кинутися і випровадити кожного, хто прийде сюди. На подвір'ї було порожньо. За клунею тьмяно вимальовувалося поле. Він протер очі, але не став бачити краще; зелена трава зливалася з випаленою. Він перевів погляд на те, що поблизу, що можна розгледіти не напружуючись. Нелл десь поділась, але трава, на якій вона лежала, ще була прим'ята. «Так,— подумав він позіхаючи,— мабуть, я старішаю, якщо така мізерна пожежа зморила мене... Така дрібниця, ця пожежа, і от маєш...» — машинально бурмотів він. Хотів підвестися, напружив м'язи ніг, та все ж чомусь не встав. Так і лишився сидіти на лаві, похиливши голову і розглядаючи пилюку під ногами. Треба було щось обміркувати, щось зрозуміти, але він ніяк не міг збагнути, що ж саме. Нарешті він встав і пошкандибав у дім. Там він прислухався, чи немає близько собаки, чи не шарудять її кігті по нетесаній дощаній обшивці повітки. Трохи згодом, шукаючи собі щось поїсти,

через силу човгаючи з місця на місце і голосно крекчучи, він уже й забув, до чого дослухався.

Попоївши, Рівер так і сидів за столом, поклавши перед собою руки і не відриваючи погляду від неясного, тьмяного оранжевого відблиску за вікном. Потім мимохіть обернувся і побачив, що хтось стоїть у дверях; озирнувся випадково — він не чув, як зайшли. В прочинені двері зазирав якийсь хлопчина. Вони мовчки подивилися одне на одного. Потім хлопець сказав:

— Містере, можна вас на хвилинку? — Серце Рівера калатало, і це його розлютило. Він підвівся й пішов до дверей.

— Чого тобі? — запитав він. Обидва поглядали на двері повітки, ніби знали, що там хтось є. Хлопець якось дивно широко усміхався.— Хтось прийшов до мене? Твій батько, чи що? — перепитав Рівер. Та він не знав, чий це хлопець. Стільки молоді повиростало, хлопці ростуть, як на дріжджах, хіба всіх запам'ятаєш? — Там хто, твій батько? — спитав він.

— Ні-і, не батько,— відказав хлопець. Зростом він сягав Ріверу до підборіддя — кремезний, повний хлопчина, років дванадцяти, засмаглий з білявим брудним волоссям. Він вийшов першим. На подвір'ї стояло ще двоє. Рівер прикрив рукою очі від сонця.

— Ну то чого вам? — запитав він. Мабуть, він знав їхніх батьків чи дідів, та напевне пригадати не міг. Найвищий з-поміж них поставив брудну босу ногу на Ріверову лаву. Майже альбінос — з білими бровами, волоссям і віями, він стояв і посміхався до Рівера.

— Ви, мабуть, прийшли половити рибу? — та не встиг він вимовити, як побачив, що хлопці без вудок.— Ідіть тією стежкою...

— Та ні, ми не за цим,— відповів вищий.— Чи не могли б ми...— Він поважно звів очі на Рівера, а ті двоє посміхалися однаковою посмішкою і дивилися

повз його голову на дах будинку,— чи не могли б ми у вас набрати води?

— А чого питати? Беріть собі, скільки хочете,— відповів Рівер і махнув рукою в бік колонки. Та хлопці не зрушили з місця, а вищий перегнувся через лаву і сплюнув у пилюку, так начебто йому набридло очікувати. Кремезний — той, що заходив до Рівера, з пещеним безбарвним обличчям і круглим животом, що випинався з-під одягу — мовчки спостерігав. А третій, наймолодший, покусував нижню губу і нахабно всміхався.— Он там, недалечко,— мовив Рівер.

Двоє старших підштовхнули меншого і прожогом побігли до колонки, не озираючись на Рівера. Він спостерігав, як товстун узявся за ручку насоса, ніби перевіряючи, працює чи ні, і почав качати. Вода вихлюпнулася на дерев'яний настил. Рівер все ще не зрушив з місця, і тут дивне тривожне почуття неспокою охопило його — здавалось, усередині щось слабне, рветься — коли він побачив, що у хлопців немає ні плящок, ні відер, і що вони просто стоять біля блискучого від води помосту: товстун качає, стара ручка поскрипує, а вода ллється по дерев'яному настилу. Товстун доводив ручку до краю вгору, смішно підстрибуючи при цьому, а інші гиготіли, особливо малий; він реготав, примруживши очі, а руками ляскав себе по стегнах, як дорослий. Врешті їм це набридло.

Вони порадились між собою і озирнулись на Рівера. І Рівер ясно побачив себе збоку: ось він, старий, стоїть біля напіврозваленого будинку, рідке сиве волосся скуйовджене, а руки розведені тривожно й безглуздо. Хлопці позіскакували з помосту й рушили до нього. Першим підійшов товстун. Він посміхався, а коли був уже зовсім близько, Рівер побачив краплі води у нього на обличчі, ніби він тільки-но попав під дощ.

— Красно дякую вам від імені братів і від себе особисто,— сказав він. Ті двоє зареготали. Товстун, не озираючись на них, поважно витер лоба. Тильний бік його несподівано піднятої руки був вимазаний у багно і ще в щось червоне, певно, в фарбу. Рівер не знав, що й сказати.— Ну й наморочилися ми тут,— невимушено мовив товстун.

— Все пішки, все на ногах,— додав найменший.

— Авжеж,— підтвердив товстун,— тепер вже полегшало.

Рівер мовчав. Мабуть, вони ще чогось хотіли від нього.

— Ніяк не второпаю,— мовив він.

— Та ти, я бачу — голова,— сказав товстун. Інші голосно зареготали, а з ними й товстун, раптово, наче не хотів, але не втримався. Він дивився кудись вище Рівера, може на дах будинку чи на небо.— Ну, нам уже, здається, й додому час.

— Повечеряти треба,— додав менший.

— На жаль, не можемо ще погостити,— сказав товстун.— Та ми ще навідаємося. Може, завтра.

Вони повернулися і пішли стежкою. Рівер дивився їм услід, і тупий біль здіймався в грудях, у серці. Біля колонки хлопці озирнулися.

— Ти тут мух порозводив,— писклявим голосом проспівав товстун.

— Га? — запитав Рівер.— Не чую.

— Мух тут повно,— розсміялися хлопці; вдалині неясно маячили їхні обличчя.

— Там, за рогом, повно мух. Там, за рогом.

Хлопці чкурнули геть. Рівер стояв, а його серце, не стихаючи, калатало у грудях. Потім він побрів за ріг повітки. Земля там була кам'яниста, безплідна, дуже осіла під стіною. Неподалік ріс кущ бузку, що захирів від нестачі світла.

Знепацька Рівер спинився. Він уже збирався по-

гукати собаку, як раптом побачив глибоку рану у неї в животі, і кров, і рій мух, що, поблискуючи, кружляли довкола. Він побіг до неї, спотикаючись на кам'янистій землі. Рівер нахилився, і мухи обсіли обличчя. Він поклав руку на голову собаки; її вологі розплющені очі, здавалось, дивилися просто на нього. Старий важко звівся, і, відкидаючи ногами каміння, поплентався за ріг будинку. Очі в нього дуже ослабли, але не вірилося, що в цю скрутну хвилину вони зрадять його, саме тоді, коли вони так потрібні. Він зійшов на стежку, обмірковуючи, що скаже хлопцям, коли наздожене їх, як кричатиме, яким буде невблаганним, з якою несамовитою силою накинеться на них і як вони плазуватимуть перед ним, адже це всього-на-всього хлопчаки. Та коли він хрипко закричав:

— Гей ви! Хлопці! А йдіть, лишень, сюди...— то відчув, що не знає, що казати далі. Проте, раз у раз спотикаючись, поспішав. Часом він уже не бачив землі, вона, здавалось, вислизала з-під ніг. Біля заржавілої, перекинутої догори дном бочки він зупинився, щоб перевести дух.

До чого ж ослабли в нього очі! Рівер добре пам'ятав свою землю і будівлі на ній, міг у подробицях відтворити в пам'яті все, що зараз розпливалося і зникало, а от розгледіти вже нічого не міг. Навіть траву. Трава, яка складалася з мільйонів тоненьких стеблин, що погойдувались від вітру, видавалася Рівсру суцільною зеленою річкою. Хлопці зникли.

— Навіщо ви це зробили? — кричав він і погрожував кулаками.— Навіщо? Для чого ви прийшли до мене і вчинили це паскудство? — Худе біле курча кинулося вбік, пискнувши з переляку.— Скажіть же, навіщо? — волав Рівер.— Я зроду нікому не заподіяв зла, жодній людині, пальцем не зачепив...— Його гнівний погляд спинився на тремтячих руках. Яскраво світи-

ло сонце, та хоч як він напружувався, все ж не міг розгледіти хлопців ні в траві, ні за клунею.

Йому знову пригадалися оті діти, що бігли за ним дорогою, і як він спершу сміявся разом з ними, а потім зрозумів, що вони не жартують, що вони по-змовницькому перезираються, а їхні маленькі руки аж сверблять, щоб жбурнути в нього чим-небудь. «Гей, дідуган Рівер!» — гукали вони. І зовсім не тому, що він якийсь там Рівер, не тому, що він був тим, ким був, а так, для забавки. І тепер він спостерігав, як пишна золота імла опускається на навколишні поля, на стебельця трави, що гойдались під вітром, надаючи всій його, до кожної травинки знайомій землі, м'якого відтінку таємничості.

Рівер ніби чекав, що відповідь прийде сама по собі. І він крикнув тьмяним постатям хлопців, що лишилися в пам'яті:

— Ану мерщій вертайтесь назад! Я все своє життя боровся проти цього: проти того, що життя ніщо, що воно нічого не варте! Що воно безцільне! Боровся шістдесят вісім років, так що мерщій повертайтеся! І вислухайте! Ви вже не зміните мене, я вже життя прожив, ціле життя...

Знову знявся північно-східний вітер і остудив його біль, доторкнувшись до його примружених повних сліз старечих очей і піднятого кулака.

— Цілих шістдесят вісім років,— повторив він цього разу стиха, ніби звіряв якусь таємницю,— шістдесят вісім років я боровся... жодного разу не відступав, жодного разу. Навіть коли Френк... Я не...

Він подумав, що слід щось робити, діяти, бо ти людина, хоч і стара: але все одно до причини йому не докопатися. Марна справа. Десь на межі свідомості вирнали обличчя хлопців, але вже зовсім невиразні, розпливчасті, всі, як одне. Зусиллям волі, що вкрай виснажило його, змучило душу і серце, він уявив, як

їх ще більше поглинає пітьма, темнота всієї цієї дикої землі; він бачив їх пійманими в якісь випадкові тенета долі, в які він потрапить колись і сам. «Хіба вони знають життя? — презирливо думав він.— Вони ж іще хлопчаки. Лише хлопчаки. Хто вони такі, щоб змінити моє ставлення до життя?»

Думки яснішали, потім знову плуталися. Він стояв на стежці і розглядав грязюку на черевиках, а рука тим часом обмацувала іржаву бочку, потім зіскочила, набравши в пучку трохи іржі. Він важко опустився на бочку. Вона покотилася трохи вперед, зупинилася і відкотилася знову на своє місце, а Рівер сидів, простягнувши поперед себе негнучкі ноги.

— Це лише випадковість,— бурмотів старий, і коли нарешті це усвідомив, відчув, що все стає на своє місце.

Здавалось, він сперечається з отим юнаком, що вчителював неподалік від дороги багато років тому. Саме так вони сперечалися — про життя, про всілякі незрозумілі події — ніхто ніколи так не говорив з Рівером, ні дружина, ні батько — і Рівер, висловлюючи свою думку, певний, що правда на його боці, умисно опускав подробиці, щоб учитель сам міг про них здогадатися. Про що ж вони тоді говорили в натопленому, запиленому класі, де не було вже школярів, а за вікнами о пів на шосту вже вечоріло, і вчитель дивився на нього тривожним і водночас відсутнім поглядом, довго зважуючи кожне слово — про що ж вони тоді говорили?

Якось узимку надвечір вони обговорювали оповідання, саме те, яке Рівер нещодавно здолав (майже тиждень він просидів над ним, читаючи вголос, намагаючись самостійно збагнути слова, перш ніж учитель розтлумачить прочитане). В оповіданні йшлося про магію і всілякі потойбічні речі, про молоду дівчину, її смерть і психічну хворобу, яка виявлялася в тому,

що їй ввижався чоловік в чорному. «Якісь дурниці,— сказав тоді Рівер з удаваною зверхністю, хитро позираючи на вчителя,— адже в житті такого не буває». Вчитель щось відповів, але Рівер уже забув, що саме. Та він добре пам'ятав той вечір і запах креїди та пилу, як за спиною в грубці горіло вугілля, і йому було приємно й радісно знову згадувати про це. І всі життєві знегоди, всі прикрощі, навіть цей останній біль перед смертю — все зблідло перед спогадами про ті часи, так само як колись, переможені ясним і чистим світлом дня, відступали його дитячі нічні кошмари.

«Рекомендується при гострій та хронічній депресії, супроводжуваній неспокоєм, безсонням, збудженням, а також при невротичних захворюваннях з ознаками напруження, страху, втоми». Невеличкі жовті капсули, дуже дорогі. Вона приймала їх разом з іншими капсулами, кольору морської хвилі, не такими дорогими і значно слабкішої дії. «Протипоказано при відповідальній роботі, що вимагає цілковитої розумової ясності». Що воно означає — «цілковита розумова ясність»? З того часу, як кілька років тому її подружнє життя пішло шкереберть, Айліна намагалася уникати цілковитої розумової ясності, цієї перебільшуваної, суто американської чесноти.

Від загального неспокою і страху перед неспокоєм — невеличкі рожеві таблетки. «Не радимо вживати алкоголь». Та хай там що, а вона вже звикла потроху пити: завжди пила перед зустріччю з незнайомими, часто перед зустріччю з приятелями, а то й у зовсім буденні, самотні дні, коли взагалі не чекала ніякої зустрічі.

Якась спокуслива принада таїлася в тому, що деякі ліки могли викликати зовсім протилежні явища: утому чи непомірну дратівливість, знизити чи підвищити статевий потяг. Вона любила парадокси. Цікаво, як такі протилежні явища відбуватимуться водночас в одному й тому ж організмі? А може, вони виникатимуть по черзі, у різні дні? «Від хронічного безсоння» — маленькі білі, здавалося б, безневинні таблетки барбітурату. Вранці, вибігаючи з дому, вона похапцем ковтала кілька таблеток для підвищення

тонусу, запивала їх гарячою водою просто з-під крана або кавою, і враз у голові з'являлось химерне відчуття порожнечі — достоту ніби замість голови на плечах барабан. Підвищений тонус! Саме повітря, що його вдихають легені, просякнуте сліпучою радістю, вартою будь-якого ризику.

«Можливі й побічні дії: невпевненість у собі, атаксія, висипи на шкірі, набряки, нудота, запори, дискразія крові, жовтяниця, захворювання печінки, галюцинації, дрож, недорікуватість, надмірне збудження...» Могло статися що завгодно.

«Судячи з аналізів, ви здорові»,— заявив їй молодий терапевт. У неї обірвалося серце, кудись провалився шлунок, усі нутрощі, вражені тяжкою недугою, тягло вниз. Здорова? Не може бути! Не вірячи, вона здивовано, широко розплющила очі. «Вказані вами симптоми,— вів далі терапевт,— наприклад, безсоння — не виражені органічно, тому діагноз поставити неможливо».

Чому ж тоді тремтять руки, чому лихоманковий блиск в очах, чому, чому так гуде в голові? Її обдурено. Шістдесят доларів викинуто на вітер. Зачинивши за собою двері лікарського кабінету, підійшла до питного фонтанчика в коридорі й прийняла кілька капсул, що залежались у кишені пальта разом з клаптиками корпії і ще чимось схожим на пластівці арахісової шкаралупи,— хоч убий, вона не пам'ятала, щоб коли-небудь клала в кишеню арахіс. Проковтнула одну, дві, три заспокійливі пілюлі кольору морської хвилі і величеньку білу таблетку, назви якої не могла пригадати, знайдену на самому споді сумочки разом з кількома волосинками і скріпками для паперу. «Виходить, я цілком здорова»,— промовила вголос.

Тепер вона мешкала в Буффало в штаті Нью-Йорк. Мала неповне навантаження годин в університеті. То було компромісне вирішення між переїздом до Калі-

форнії, як хотілося її колишньому чоловікові, і переселенням до Нью-Йорка, куди поривалася сама. Розпалена уява штовхала її то на захід, то на схід, і вона прожила рік у цьому похмурому місті на півночі штату Нью-Йорк, де під брудним небом росли самі берести і никали злі поліцейські. Місто було охоплене заворушенням, удень і вночі поліція нишпорила університетським містечком у пошуках бунтівливих студентів, а бунтівливі студенти ховалися в кущах обіч будівель, ладні будь-якої хвилини підкласти бомби сповільненої дії й тікати; отож університетське містечко аж ніяк не було безпечним ні для політично байдужих студентів, ні для інших людей. Навіть «нормальні» — такі, як Айліна, давно втомлені протестами й демонстраціями, не були позбавлені загрози.

Двічі на тиждень вона читала лекції, намагаючись решту часу триматися від університету подалі. Їздила на мерседесі випуску 1965 року, що дістала в спадщину від дядька, розпусного, самотнього й егоїстичного, як і сама Айліна; дядько жалів її — не без гордощів — через її нещасливий шлюб та невиправдану байдужість до родичів. Дядько працював суддею в Сент-Луїсі, де й помер; їй довелося летіти туди по автомобіль. Подорож назад тривала трохи не тиждень, Айліну чогось опанували лінощі, гнітили невеселі думки. Але, прибувши в Буффало, сидячи за кермом масивного сріблястого автомобіля, під надійним захистом його старомодного кузова, відчула себе врятованою від задушливої вуличної кіптяви і пронизливих дратівливих поглядів поліції та місцевих буффальських платників податків — дарма що її зачіска й одяг мали неохайний вигляд.

Тонізуючі таблетки підносили її над землею, і вона починала чимдуж белькотіти просто в розпливчасті обличчя студентів, все швидше й швидше, сподіваючись, що так скоріше скінчаться заняття. Від

заспокійливих пілюль хилило додолу, її цнотливе серце розніжувалось до дрімотного стану, кінчики нервів утихомирювалися в лагідних пестощах, запевняли її, що все гаразд. У своїй успадкованій машині вона їхала то надто швидко, збуджена тонізуючими пілюлями, то надто повільно, і тоді позаду лунали войовничі гудки — сигнали інших водіїв американських автомобілів.

Протягом останніх двох років Айліна тільки й знала їздити з краю в край, пакувати й розпаковувати одяг та інші речі; завжди нетерпляча, готова до несподіванок, літала з одного узбережжя на друге, щоб виступити в університетах та інших закладах, зацікавлених «літературою», була перейнята сподіваннями, очікувала пригод перед новими зустрічами в аеропортах, наскрізь продутих вітрами. Після недавнього розлучення вона знову відчула себе дівчиною, молодшою на багато років, мало не дівчиськом, справжньою американкою. Знову початок. Завжди початок. Написала два посередніх романи, обидва досить прихильно сприйняли, тираж кожного — тисяча примірників. За ними з'явився її новий роман, в основу якого ліг анекдот, підслуханий у Мічіганському університеті, в жіночій вбиральні бібліотеки, про клуб самовбивць і «систематичну загибель нашого найціннішого природного багатства, наших дітей», як поважно проголосив один з вітчизняних рецензентів. Цей роман, її найслабіший твір, мав великий успіх, фото Айліни помістили на обкладинці популярного журналу, оскільки поява «Танцю смерті» збіглася з несподіваною цікавістю громадськості до здобутків жінок у «галузях, де переважають чоловіки». За три місяці шість журналів виступили з редакційними статтями про жіночий визвольний рух; фотопортрет Айліни виявився напрочуд вдалий. Вона стала знаменитістю, та попри всю славу губи кривила іронічна посмішка: без-

сопня мучило гірше, ніж будь-коли, дарма що вона «здорова».

Одні ліки періодично чергувалися з іншими; деякий час перевага надавалася жовтим капсулам, потім їх витісняли невеличкі рожеві таблетки; заспокійливі пілюлі, досить сильні, щоб звалити з ніг, Айліна вживала пізно ввечері з джином і лимоном. Ці суміші свято шанувалися й трималися в секреті. Широко розплющивши очі, вона чекала отих усіх «побічних дій», яких не було жодного разу, незважаючи на загрозливі пересторогн. Їй таки щастить. Можливо, нічого страшного й не трапиться. Коли стало ясно, що подружнє життя не вдалося, їй було двадцять шість; саме тоді вона й почала вживати наркотики, хоча безсоння тривожило її здавна. Лише одного разу вона по-справжньому знепритомніла, її мозок зовсім затьмарився; це трапилося зимового дня — вже надвечір — вона була з коханцем у своєму кабінеті в Детройтському університеті; хтось просунув у замочну шпарину ключ, і двері відчинилися. «Ні, ні, не заходьте!» — верескнула Айліпа. Налякана криком прибиральниця пішла геть, нічого не встигши побачити, так принаймні запевняв Айлінy коханець. Але вона зомліла. Шкіра стала вологою й холодною, лише через півгодини переляканому коханцеві вдалося воскресити її. «Айліно, я люблю тебе, не вмирай»,— благав він. Нарешті вона заспокоїлась і могла повернутися додому, в помешкання в північно-західному районі міста, де жила з чоловіком; вдома приготувала собі джин з гірким лимоном і, стоячи на кухні, пила цю суміш, а чоловік тим часом горлав: «Де ти була? Чому так пізно?» Не відповідала. В пам'яті хміль змішався з відчуттям величезного полегшення, порятунку від принизливої небезпеки і величезного страху перед новою, негайною небезпекою з боку розлюченого чоловіка. Чому він так горлає на неї? За кого

вона вийшла заміж, чому він так осатаніло на неї горлає? Пила джин, немов святкуючи свій гріх.

Тисяча дев'ятсот шістдесят сьомий рік... саме тоді, наприкінці навчального року, настав край їхньому шлюбові; три тижні чоловік лежав у лікарні, за півкварталу від будинку своєї матері в Освего, штату Нью-Йорк, і Айліна жодного разу його не відвідала, її серце немов закам'яніло, вона боялася зустрічі. Відлякувала й свекруха. Незлагоди між ними виникли ще за детройтського періоду, в тисяча дев'ятсот шістдесят п'ятому — сьомому, коли обоє виїхали з міста незадовго до заворушень, які видалися завжди поетичній, надмірно збудженій, одурманеній таблетками Айліні катастрофічним розквітом власної ненависті. Вона гадала, що вміє ненавидіти, та чоловік ненавидів ще дужче. «Умри, чому ти не вмираєш? Умри!» — гіпнотизував він її пошепки, коли якось удосвіта вона лежала плачучи в ліжку, надто зморена, щоб сваритися далі. Часом вона заводила сентиментальну розмову про дітей, але Брайєн мав досить здорового глузду і зневажливо відхрещувався від балачок на цю тему. «Невдалий шлюб дітьми не залагодиш»,— казав він. Вона й не здогадувалась, що їхній шлюб невдалий. Знала, що чоловік заздрить їй. Їхній спільний приятель, психіатр, сказав їй, що, видавши два романи — дарма що невідомі й збиткові,— вона тим самим вразила чоловіче самолюбство Брайєна, який марно пробував написати щось варте уваги. Чи ж то її вина? Що вона могла вдіяти? «Ви могли б поступитися йому в чомусь іншому»,— радив приятель.

Врешті-решт Айліна закохалася в іншого. Навмисно хотіла полюбити когось і покарати цим чоловіка, помститись йому; але почуття помсти забулося, вона закохалась по-справжньому, дарма що звідусіль її обсіли турботи... закохалася в людину, яка теж розчарувала її, хоч і по-іншому.

Побічні дії: «пригнічений стан, атаксія, висипи на шкірі, набряки, нудота, запори, дискразія крові, жовтяниця, захворювання печінки, галюцинації...» Іноді очі затуманювалися короткими примарними ненавісними галюцинаціями, але вона не вважала причиною цього барбітурат, який приймала від безсоння, чи амфетамін — останній вживався як збудник. Її виснажило кохання. Кохання і детройтське повітря, дим, що неквапно сотався з грубезних фабричних димарів. Кохання і дим. Виразний шал любовної жаги, те, що чинили з її тілом коханець і чоловік, і невиразна каламуть повітря, котре затуманювало й гіпнотизувало її зір. Пригадувала, що один час дуже любила чоловіка. Ще до того, як вони побралися в тисяча дев'ятсот шістдесят четвертому році. Вона вийшла заміж за Брайєна Доног'ю і юридично іменувалася Айліною Доног'ю, але свої романи з якогось дівочого лукавства видавала під прізвищем Вільямс. Айліна Вільямс, цнотлива Айліна; в імені та прізвищі мелодійно перегукувалися два «л». Ця Айліна була авторкою книжок, тоді як та, друга Айліна проводила безсонні ночі поруч з чоловіком, що сіпався і нітнів уві сні. Тоді ще не знаменитість і не з такими пошарпаними нервами. Страждала від безсоння, але ж це не велика біда. Багато хто страждає від безсоння. Боялася спати, бо часто бачила вві сні вбивство Кеннеді — воно крутилося й прокручувалося в мозку, ніби старий кіножурнал. Від того листопадового дня вже збігли роки, але жаль до вбитого президента так само ятрив серце; зневажала свою сентиментальність, однак не могла себе стримати. Як вона ридала! Мабуть, була таємно закохана в Кеннеді... Але вві сні їй ввижалася не жива людина, а труп. Через те Айліна боялася спати. Лежала без сну поряд з другим трупом, що неспокійно сопів, лежала зі своїм партнером у цьому незбагненному шлюбі і подумки так часто повторювала

майбутню вирішальну розмову, аж та втратила силу й зашкарубла, стала анахронізмом, немов монолог у п'єсі Ібсена.

— Звичайно, в тебе хтось є.

— Анікогісінько.

— А я кажу: є.

— Нема.

— Ти маєш коханця, я знаю, але мені байдуже. Я не питаю, як його звуть.

— У мене нікого крім тебе немає.

— Не розказуй байок, є. Певно, викладач з твого паршивого вузу.

— Ні.

Природно, коли вона була вдвох із т и м, то для нього і Айліни «другим» ставав Брайєн — чужий, по-чоловічому дужий і небезпечний, він мав повне право обіймати Айліну в домашньому затишку їхньої квартири. Мав повне право кохатися з нею, а Гордон не мав. Вони були перелюбники, Айліна й Гордон. Їхня провина ставала для них безплотною — впліталася в них музикою, шанована, ніжна, дорогоцінна, у них тільки й мови було про неї. Все обличчя Гордона світилось коханням. Айліна любила це обличчя, любила пестити його, вдивлятися в нього, намагаючись уявити його як обличчя чоловіка, одруженого з іншою жінкою. Воно не таке вродливе, як у її власного чоловіка, хай так. Ну то й що? Для неї, враженої, захопленої, це обличчя — центр всесвіту, і їй так само не звільнитися від цього примхливого захвату, як не збутися жалю до Кеннеді.

Брайєн Доног'ю, її чоловік, високий, поривчастий, себелюбний, дотепний, викладав рентгенологію у Вейнському медичному інституті; він цікавився джазом і полюбляв писати статті з природничих наук, з природничих наук і соціології, про джаз, про джаз і соціологію, статті на будь-яку тему. Любив похизувати-

ся велемовністю і говорив чудово, зі знанням справи. Айліна завжди пишалася ним на людях. Він мав невдоволене обличчя з виразними рисами, дуже темні очі. Зі смаком одягався й картав Айліну, коли вона через перевантаженість не досить дбала про свою зовнішність. На той час, розчарована низькою платнею і незручним розкладом занять у невеличкому Детройтському університеті, Айліна прибувала на першу пару — щосеместру їй діставалися перші пари о восьмій ранку — абияк розчесана, з волоссям, недбало розпущеним по плечах, лиха й дратівлива після безсонної ночі; панчохи або продерті гіллям, або зі стрілками; лискуче, збуджене від таблеток обличчя; відчуваючи сухість у роті, вона читала зі студентами обов'язкову ритуальну молитву (університет був католицький, та й сама Айліна одержала католицьке виховання), а відразу після молитви почувала себе вільною від найменших обмежень.

Хоч якими незручними здавалися лекції о восьмій ранку, післяобідні лекції (від четвертої тридцяти до шостої вечора) були ще нестерпніші: кінець робочого дня, стомлені випускники, яким поставили цей курс, аби заповнити розклад, вчителі середніх шкіл — переважно черниці й ченці,— яким бракувало ще кількох заліків, щоб одержати ступінь магістра, студенти, які щоранку ходили на заробітки, втомлені, хтозназвідки прибулі іноземці з кругами під очима від виснаження й нудьги та ще другорічники, за якими тяглися хвости за багато семестрів. Коли Айліні траплялися в групі один-двоє тямущих студентів, вона, збуджена наркотиками, прийнятими в полудень з чорною кавою, із запалом порушувала найгостріші питання, пристрасно бажаючи втягнути отих поодиноких студентів у бесіду. Зав'язувався діалог. Суперечка. Решта слухачів сиділи покірні й оторопілі; вони зиркали то на Айліну, то на котрогось із її красномовних

учнів, то знов на Айліну і конспектували тільки тоді, коли їм здавалося, що вона пояснює щось важливе. Що там таке особливе в «Серці темряви» Конрада, дивувались вони, чого це місіс Доног'ю так шаленіє?

Її мідяного кольору волосся скуйовдилося, спадаючи їй на лице, і навіть шкіра часом прибирала сліпучої мідяної краси від надвечірнього сонця, коли навскісні промені пробивалися крізь дерева університетського містечка, або від хвилювання, коли вона бачила перед собою напрочуд кмітливу групу, або від думки про те, як сильно вона кохає Гордона, її Гордона, котрий чекатиме її після лекції. Один з юнаків післяобідньої групи — Еммет Норлан, на кілька років випереджаючи моду, вже носив довге завите волосся; в тисяча дев'ятсот шістдесят шостому році цей невисокий, готовий устряти в будь-яку суперечку, передчасно розвинутий гарячкуватий хлопець в окулярах навчався лише на другому курсі. Після лекції він завжди присікувався до Айліни, вимагаючи, щоб вона пояснила свою позицію.

— Ви спекулюєте такими словами, як «почуття», ви забиваєте нам баки вашими почуттями! — вигукував він.— Коли я на лекції ставлю питання, ви його перекручуєте! Примушуєте всіх сміятися з мене! Це жіночий виверт, жіночий, негідний вас!

Еммет усе сприймав надто серйозно, так само серйозно, як і Айліна; він повсякчас вештався поблизу її кабінету, стовбичив у дверях, відмовляючись увійти й сісти, бо «поспішає», однак йому не хотілося залишати її, і з того, як похмурніло його обличчя, Айліна знала, що коридором до неї йде її коханець...

— Бувайте,— з досадою казав Еммет і йшов геть.

Гордон викладав соціологію; на років десять чи більше старший за Айліну, лагідний, по-батьківському поблажливий; відверта, нелукава натура — не те, що вона. Одного осіннього дня, після вкрай огидної

сварки з чоловіком, Гордон упав їй в око, і Айліна вирішила, що він стане її коханцем. Тоді вона ще навіть не відала його імені. К о х а н е ц ь. У н е ї б у д е к о х а н е ц ь. Високий, як і Брайєн, з напруженою, вибачливою усмішкою й зморшками в кутиках уст, які виказують одруженого чоловіка, на чолі — синювато-фіолетові вени. Шкіра на обличчі водночас молодеча й стара. Одягався він без показної дбайливості Брайєна, носив не дуже нові й чисті, мішкуваті на колінах твідові костюми, від яких тхнуло тютюном і непровітрюваними приміщеннями. Айліна, поклавши собі за мету закохатися, прогулювалася поблизу його дому біля університету — звичайного цегляного двоповерхового будинку з білими віконницями. Серце калатало від ревнощів. Уявляла його родинне життя і дружину, четверо дітей, форд із зазубленим заднім крилом, газон з витоптаною травою; сама вулиця теж видавалась занедбаною — гарний старий тюдорівський будинок уже переобладнали під гуртожиток для студентів — прикмета неминучого краху. Зустрічатися з ним, сором'язливо розмовляти, кохати його кожну рисочку, мало стати найвизначнішою подією її життя, бо, хоч як вона була просякнута наркотиками, не вірилося, що він може відповісти взаємністю. Адже він католик. І, мабуть, щасливий своїм родинним життям.

Коли між ними все скінчилося і вона викладала протягом двох семестрів, що швидко й непомітно промайнули, в Буффальському університеті, де більшість занять відмінили через студентські заворушення і втручання поліції, її згадувалися дні, проведені в Детройті; якось дивно, що вона вижила — навіть з допомогою наркотиків і джину: не можна перенапружувати центральну нервову систему та ще й так довго. Про свою біду, переживання, відчуття провини Айліна написала роман, щовечора друкуючи на машинці десять-п'ятнадцять сторінок, поки не починало густи

в голові, і від того болю вже не рятували ніякі пілюлі. Часом, поринувши у примарний світ, вона відчувала незбагненне бажання лишитися там назавжди, просто піддатися й збожеволіти. «Побічні дії: пригнічений стан, галюцинації, надмірне збудження...» Але не збожеволіла. І далі клацала на машинці, працювала, а закінчивши, змогла відчути на дотик квінтесенцію того гнітючого року — тоненький томик.

«Танець смерті». Історія відчуженої американської молоді... неймовірні викриття... самогубство... наркотики... занепад... жах... ціна 5 доларів 98 центів».

П'ятнадцять тижнів книжка очолювала список бестселерів, друкований в «Нью-Йорк таймс».

Нерідко Гордон казав:

— Не хочу завдавати тобі прикрощів, Айліно. Боюсь запапастити тобі життя.

Айліна запевняла його, що не така вже вона й тендітна.

— Якщо Брайєн довідається, я піду, піду сама. Я житиму сама,— сказала безтурботно, легковажно, спостерігши з його похмурого обличчя, що він не відпустить її — невже і справді не відпустить?

Гордон думав про її чоловіка більше, ніж вона сама,— про «чоловіка», з яким бачився лише раз, на великій університетській вечірці, але з яким поділяв жінку. Двоє чоловіків, не знайомі один з одним, ділили між собою її тіло. Айліна борсалася в тенетах хмільного здивування, міркуючи про божевілля кохати двох чоловіків... неприродність того, чого вона ніколи не могла до пуття збагнути, не могла визначити, бо все її єство повставало проти: адже з нею, здавалося б, не могло трапитися нічого подібного. Та про це свідчило її тіло, в о н о залишалося в її тілі. Його не абстрагуєш, ані збагнеш. Дивлячись на студенток, на черниць, мимоволі відзначала, що заздрісно думає про їхнє життя — таке незаплямоване й чисте, де від-

крито стільки доріг, тоді як її власне життя понівечене, ускладнене, переплутане, якимсь чином закреслене без її на те згоди. Вона ніби з'їхала з глузду.

Її лекції були або нудні й прісні, або ж істеричні. Завжди надміру збуджена, вона була готова вибухнути промовою на будь-яку тему — В'єтнам, дискримінація негрів, святенництво, цензура, що кремсала студентську газету, на будь-яку тему, дрібну чи значну — та якщо кілька найзапальніших студентів цінували її, решта лише тупо мовчала, не знаючи, як це сприймати. Надвечір в затемненому кабінеті Айліна шепотіла Гордонові про свої лекції:

— Щось у мене не клеїться. Боюся, з мене кепський учитель. Заходжу в аудиторію, а руки тремтять. Другокурсників змýсили слухати цей курс, і вони ненавидять мене. Я знаю, вони ненавидять мене.

Гордон гладив їй руки, цілував обличчя, її трохи піднесене обличчя, і говорив, що чув про її лекції лише добрі слова. Сам він не скаржився, хоч був посереднім викладачем, а викладав уже років п'ятнадцять.

— У тебе є кілька цікавих студентів,— казав він.— Не сумнівайся в собі, Айліно. Колеги, певно, намовляють на тебе із заздрощів.

Айліна вдячно тулилась до нього, чуючи відлуння материних слів, сказаних багато років тому, коли вона прийшла зі школи з якоюсь дрібною дитячою кривдою:

— Не зважай на людей, вони просто з а з д р я т ь тобі.

То світ заздрих людей, схожих на її чоловіка, і через те ненависних та небезпечних. Ладних знищити її. Тому вона й ковтає маленькі круглі пілюлі і великі, завбільшки як гудзик, таблетки, і жовті, рожеві, зелені капсули.

Вони мало де могли зустрічатися з Гордоном. Іноді гуляли по університетському містечку, іноді обідали

в діловому районі міста, а здебільшого просто сиділи в її кабінеті й розмовляли. Айліна розповідала йому про себе, згадуючи всі ті прикрощі й радощі, про які говорила роки тому з Брайєном, помічаючи, що наголошує на тих самих подіях і навіть змальовує їх тими ж словами. Нічого не утаювала, але жодного разу не прохопилася про наркотики — йому б це не сподобалося. Чого доброго, викликало б відразу. Як і багато інших католиків свого соціального прошарку й покоління, він був би наляканий цією жіночою слабкістю, дарма що, за власним визнанням, сам забагато пив. Коли ж Гордон помічав її очманілий вигляд, коли непокоївся з приводу її втоми («Це через свого чоловіка ти так змарніла? Це він довів тебе до такого стану?»), вона удавала, що не розуміє. «Невже в мене такий жахливий вигляд? Я така бридка?» — починала дражнитися. У такий спосіб, напрошуючись на пестощі, відвертала його увагу, адже він належав до чоловіків, для яких важить жіноча врода,— його дружина багато років тому мала титул королеви краси в учительському коледжі в Огайо.

— Ні, ти прекрасна. Ти прекрасна,— шепотів він.

В оті похмурі зимові надвечір'я вони доводили одне одного до нестями, ніколи по-справжньому не тішачись безпекою в Айлініному кабінеті,— її сусідкою по кабінету була черниця, яка мала години зранку, але могла з'явитися будь-коли; до того ж їм завжди загрожувала ймовірність приходу прибиральниці або сторожа, котрі могли відчинити двері своїм ключем,— кошмарна ймовірність. Гордон цілував її обличчя, все тіло, вона змикала руки в нього на спині і віддавалася мелодійно, дрімотливо, немов підточена в серцевині троянда, якій мало лишилося квітнути, але червоточини зверху не видно — вона старанно прихована десь у глибині. Айліна так кохала його, що від надлишку пристрасті після ейфорії заспокійливих

засобів чи вдалих, хвилюючих лекцій паморочилась голова; вона відчувала, ніби провалюється в порожнечу, схожу на білий суцільний мур,— у глибоко матеріальну, вивільнену суть, таємничу суть, водночас тілесну й духовну. Знову й знову вони говорили про своє кохання, обіцяли, присягалися, урочисто повторювали ті самі слова, підсвідомо наслідуючи одне одного. Додому, в свою квартиру, Айліна приносила з собою ніжність коханця, його батьківську увагу. Певно, Брайєн відчув присутність Гордона, його вплив на неї ще задовго до розриву. Проникливим, безстороннім оком ученого він розрізнив на самому споді свідомості дружини тінь іншої особистості, владної і коханої. «Я люблю тебе, лише тебе»,— присягалася Гордонові Айліна, примушуючи його повірити, що вони з Брайєном не сплять разом. Проте казала неправду: вона так боялася Брайєна, боялася, щоб він не розгадав її таємниці, що імітувала з чоловіком кохання, яке почувала до Гордона; вона віддавалась обом, єднаючи їх у своєму тілі. Двоє чоловіків. Єднала їх у своєму тілі. Тіло відмовлялося стільки вміщати в собі. Насувалася катастрофа. Ховаючись від Брайєна, Айліна просиджувала годину, а то й довше у ванні, дивилася примруженими очима на своє синяве, змучене тіло, міркуючи, доки ще триватиме цей період її життя — знущання над її глуздом, доки ще двоє нормальних чоловіків користуватимуться її кволим тілом. «Так жінка опускається до рівня первісних істот,— думала Айліна.— Чоловіки користуються нею, а її зведено до протоплазми».

Вона пригадувала свої дівочі літа і страх перед чоловіками, страх, що колись муситиме одружитися — адже всі родички водно торочили про заміжжя, заміжжя! — а тепер маєш: банальна фізіологія. Врешті-решт, це не так важливо. Вона могла мати скільки завгодно

коханців, любов скидалася на нічого не варті потиски рук, коли на вечірці неуважливо переходиш від одного чоловіка до другого; взагалі, все це несуттєве. Звідки були ті страхи? Ось через що детройтські красуни стали для неї сірі й безрадісні; тротуари й вітрини, вулиці й дерева, брудне небо, старі й діти — все одноманітне, безіменне, примарне. Люди — протоплазми, думалося їй, легко зближуються й легко розходяться. Деякі, зіткнувшись, залишаються вкупі, інші стикаються і відштовхуються... Та хоч би скільки Айліна отак розмірковувала, вона іноді відчувала неймовірний тягар в голові і тоді знала, що їй слід умерти, знищити власну свідомість. Жити з двома чоловіками їй було несила.

Несила було жити з одним.

Гарячково, істерично віддавалась Гордонові в кабінеті. Лежали вдвох вимучені й приголомшені на холодній підлозі — коханці, що не йняли віри самим собі. Це реальність чи все тільки примарилось? Мозок біля потилиці ось-ось розтопиться. Тепер вона Гордонова власність, її принижено, якщо ще хтось вірить у приниження; тепер щось має трапитися, щось має трапитися. Вона розірве шлюб з Брайєном, Гордон — зі своєю дружиною. Вони повинні виїхати з Детройта. Повинні одружитися. Повинні змінити своє життя.

Нічого не трапилося.

З допомогою Гордона звелася на ноги. Гордон, здавалося, так безпорадно любив її, тримав у долонях її обличчя, пестив, гладив волосся. Відчувала лише шалене пронизливе щастя, безпричинне піднесення. Зараз накине пальто й побіжить засніженим, вітряним університетським містечком читати лекцію першокурсникам; обличчя рум'яне, лискуче, тіло забруднене і з запахом поту під одягом, все так таємно і страх як славно. У такій маячні і патхненні пережила зиму.

Думала, поглядаючи на студентів: «Якби вони тільки знали...» Все було так чудово, стільки холоднокровності на краю істерії; Гордон любив її, роздягав і одягав, ішов додому, де роздягав і купав своїх малят, а вона, дратівлива від прийнятих у полудень таблеток і легкого осадку барбітурату, який проковтнула ще вчора на ніч, в ці морозні дні всюди носила з собою його людське тепло і відчувала, що її жіночому щастю, жіночим утіхам невдовзі настане край, що ось-ось урветься остання ниточка здоров'я і глузду. Кохання до Гордона таємно палало в душі, а вона з сумом помічала, наскільки в неї — як на сміх — брудний одяг. Невже ця любов її заплямовує, як і всяка любов? Але ж вогонь її любові рвався з грудей назовні, вона ставала впевненішою в собі і вже без вагань сперечалася з колегами. Брала участь у певеликій демонстрації на території університетського містечка проти в'єтнамської війни — над демонстрацією сміялися більшість студентів, що спостерігали її, а Гордон був ні в сих ні в тих: він «не цікавився» політикою. Айліна, не роздумуючи, починала на лекціях дискусії з їжакуватими студентами, заявляла: «Я підтримую контроль і над пароджуваністю, і над смертністю. Самогубство треба визнати невід'ємним правом людини!» (Нечуване в католицькому закладі.) І відчувала, що в очах цих католиків, вихідців із середньої буржуазії, поводиться не як поважна викладачка, а як зухвала й нерозсудлива жінка. В ті дні вона справді була хоробра.

Еммет Норлан з друзями, худорлявими, завзятими хлопцями, які, очевидно, самі вживали наркотики, принаймні курили маріхуану, тягнулися до Айліни, намагаючись залучити її до свого гуртка. Вони скаржилися, що не знаходять спільної мови з іншими викладачами. Скаржилися на «релігійний шовінізм» в університеті, хоча Айліна переконувала їх, що іншого

чекати годі, адже це, зрештою, католицький навчальний заклад.

— Більшість університетських викладачів — це просто замкнене коло, вони нічого не створюють, нічого не віддають,— з презирством заявляв Еммет. Сам не вищий від Айліни, а вона була малого зросту, він носив неохайний, брудний одяг і навіть у морози бігав без теплого пальта. Його завжди засмальцьована робоча куртка стала для Айліни настільки звичною, що через багато років, побачивши на комусь подібну куртку, вона починала думати про нього зі справжньою тугою. Незважаючи на завите волосся й бороду, на те, що хлопець весь час скошував очі й робив гримаси, його обличчя вражало своєю вродою; щоправда, воно було невелике й дитяче. Еммет боровся з цим «ганджем» удаваною суворістю. Масивні, в чорній оправі окуляри залишали на переніссі синці — він часто зривав їх, короткозоро скошуючи очі на Айліну й ні на мить не припиняючи суперечки. Нарешті, Айліна казала:

— Еммете, мені потрібно додому. Може, побалакасмо на цю тему іншим разом?

Вона з неспокоєм думала, чи вже закінчилися заняття в Гордона. Завжди поспішала розстатися навіть з улюбленими студентами, вислизала від колег, нахиливши проти вітру голову, приплющивши очі, щоб не бачити знайомих облич, буквально бігла з кабінету до аудиторії чи бібліотеки. В університеті Айліна підтримувала дружні стосунки з ліченими людьми, серед них із завідувачем своєї кафедри, середніх років священиком, випускником Гарвардського університету, охайним, сивіючим, з лицарськими, але дещо підгнилими академічними поглядами: гарвардські роки вже давно потьмарила сувора буденна дійсність Детройта.

В кабінеті отця Гоффмана несподівано й закінчилася Айлінина кар'єра в цьому університеті.

Розпашіла від збудження після побачення з Гордоном (вони цілу годину милувалися й виливали одне перед одним душу: він скаржився на лихий норов дружини, вона — на холодність чоловіка), Айліна рвучко ввійшла до кімнати, де зібралася екзаменаційна комісія по присудженню претендентові ступеня магістра англійської мови й літератури. В таких комісіях вона ще ніколи не брала участі. Вченого звання домагався чернець, брат Роналд, блідий, розповнілий, приємної зовнішності чоловік років за тридцять, з губами більш жіночими, ніж в Айліни. Іспит розпочався запитанням викладача на прізвище О'Брайн:

— Зробіть стислий огляд англійської літератури.

Брат Роналд, трохи затинаючись, заходився поважом відповідати лагідним голоском,— вищезгаданий викладач завжди ставив одне й те саме питання, і кандидат слово в слово завчив відповідь. О'Брайн розпалював люльку і час від часу невиразно кивав головою. Через хвилин п'ятнадцять брат Роналд, згадавши імена Джойса, Лоренса і Т. С. Еліота, щасливо дістався до фінішу, до «двадцятого сторіччя».

— Дуже добре,— похвалив О'Брайн.

Другий екзаменатор містер Хоніг, ніяковіючи, попросив:

— Дайте визначення трагедії й наведіть приклад.

Брат Роналд насупився і по хвилинній мовчанці сказав:

— Я знаю трагедії «Гамлет»... і «Макбет»...

Тут його охопила паніка. Більше нічого він не міг пригадати. Хоніг, сам опецькуватий добродушний чоловічок років п'ятдесяти,— він здобув ступінь магістра у провінціальному університеті і не мав жодної опублікованої статті — підбадьорливо всміхався до брата Роналда, але брат Роналд лише спромігся пробелькотіти:

— Трагедія має фабулу... кульмінацію і розв'язку... Вона містить викривальний момент... і комічний контраст...

Після кількахвилинної болісної мовчанки, протягом якої лише було чутно, як О'Брайн смокче свою люльку, брат Роналд криво всміхнувся й сказав, що про трагедію йому більш нічого не відомо.

Надійшла черга Айліни. Вона була приголомшена. Раз у раз позирала то на О'Брайна, то на Хоніга, намагаючись упіймати їхній погляд, але ті, здавалося, нічого не помічали. Невже цього неука вважають гідним вченого ступеня, невже йому дозволять де-небудь викладати англійську мову й літературу? Не могла повірити цьому. Випростуючись на стільці, вона мовила:

— Брате Роналде, поясніть нам термін «готика».

Мовчання. Брат Роналд роздивлявся свої руки. Силкувався всміхнутися.

— В такому разі визначте термін «героїчний вірш», — попросила Айліна.

Її серце войовниче калатало. Чернець дивився на неї сумно й недоумкувато, в очах його стояли сльози, він похитав головою: «ні», не знає.

— Читали ви Шекспірові сонети? — запитала Айліна.

Брат Роналд поважно кивнув: «так».

— Чи можете щось сказати бодай про один з них?

Знову мовчання. Здавалося, брат Роналд замислився. Нарешті сказав:

— Здається, я не пам'ятаю жодного...

— Тоді скажіть, що таке сонет.

— Невеликий вірш,— нетвердо відказав брат Роналд.

— Наведіть приклад будь-якого сонету на свій розсуд.

Він уважно роздивлявся свої руки, тепер стулені докупи. Повні, чисто вимиті руки. Зрозумівши через хвилину, що йому не вдасться пригадати жодного сонету, вже й сама нервуючи, вона запитала з притиском:

— Чи не могли б ви розповісти нам про будь-який вірш взагалі? Один з ваших улюблених?

Кілька хвилин він сидів мовчки. Нарешті Айліна сказала:

— Назвіть нам з а г о л о в о к будь-якого вірша.

Минуло ще жалюгідних півхвилини. Але час, відведений на екзамен, майже весь вийшов. Айліна бачила, як чернець позирає на свій наручний годинник.

— Останні п'ять років я викладав математику в Сент-Роузі,— придуркувато мовив брат Роналд.— Одержати ступінь магістра англійської мови й літератури не моя ідея... мене направив сюди мій орден...

— Невже ви не знаєте жодного вірша? Навіть заголовка?

— Звісно, знаю. Ми проходили торік Браунінга, адже так, брате Роналде? — втрутився О'Брайн.— Пам'ятаєте? Ви ще одержали «добре» за курсову роботу. Я був нею цілком задоволений. Назвіть нам, будь ласка, заголовок одного з творів Браунінга.

Брат Роналд пильно розглядав свої руки й первово всміхався.

— «Моя остання графиня ген там, на стіні...»— улесливо підказав О'Брайн.

Брат Роналд часто дихав. Через кілька секунд він промовив тихим, ледве чутним голосом:

— «Моя остання графиня»?

— Так, є такий твір,— сказала Айліна.

— Тепер моя черга питати,— поквапно сказав О'Брайн.

Він поставив ченцеві дуже довге, неконкретне запитання про місце літератури в системі освіти — яке

вона там посідає місце? Як він зможе, приміром, пояснювати старшокласникам п'єси Шекспіра?

Екзамен скінчився ще до того, як брат Роналд спромігся на відповідь.

Його відпустили. О'Брайн, голова екзаменаційної комісії, сказав, уникаючи дивитися на Айліну:

— Поставимо йому «добре».

— Так, оцінку «добре» він заслуговує,— скоромовкою сказав другий викладач.

Голова в Айліни аж гула від обурення й сорому, вона опустила на стіл руку долонею вниз.

— Ні,— сказала вона.

— Що значить ваше ні?

— Я не ставитиму йому оцінки.

Вони вирячили на неї очі. О'Брайн роздратовано кинув:

— Тоді я поставлю йому «відмінно», щоб вирівняти ваше «задовільно».

— Але ж я не ставлю йому «задовільно». Нічого йому не ставлю. Яку іншу оцінку, крім «незадовільно», він може одержати? Я не підпишу протокол. Не можу підписати,— сказала Айліна.

— Я теж поставлю йому «відмінно»,— сказав невпевнено другий викладач.— Тоді... тоді, можливо, він усе ще зможе пройти... якщо вивести середній бал...

— Але я взагалі не підпишу протокол.

— Ви повинні підписати.

— Я не підпишу.

— Це один з ваших обов'язків як члена екзаменаційної комісії — поставити оцінку й підписати протокол.

— Я не підпишу,— повторила Айліна.

Насилу підвелася й вийшла. В коридорі примарою маячів брат Роналд. Айліна мовчки пройшла повз нього.

Наступного ранку її викликали до кабінету отця Гоффмана.

Поширилася чутка, що її звільнено, але насправді їй вистачило глузду самій написати заяву про залишення посади — поспішні кілька рядків на листочку записника отця Гоффмана. Дружба їхня скінчилася. Наступного року, коли було видано її роман-бестселер, отець Гоффман надіслав їй на університетському бланку поздоровлення, складене у вишуканому стилі: «Зичу Вам усього найкращого. Втративши Вас, ми припустилися помилки. Зглянься на нас». На той час вона виїхала з Детройта, чоловік був у Сан-Дієго, вона мешкала в багатоквартирному будинку в Буффало, поблизу авеню Делавер, боячись бути впізнаною, коли йшла до аптеки чи універсаму. На «Танець смерті» припав вибір клубу книжки місяця; книжку було продано за 150 тисяч доларів кінопродюсеру, відомому тим, що він корпів над «соціально значущими фільмами», і вперше в житті Айліні не спалося через гроші — через шалені, безладні думки про гроші. Було соромно свого комерційного успіху. Лякала здатність пережити весь цей ажіотаж, популярність на цілу країну. Адже «Танець смерті» далеко не кращий з її романів: гарячкова розповідь про студентів коледжу, їхнє захоплення сексом, наркотиками і смертю — все це вона прагнула «опоетизувати» в прозі. Деякі з безсторонніх колег по буффальському університету остерігали її щодо сліпого сприйняття на віру всіх тих похвал, які сипалися на неї градом, казали, що вона зіпсує свій невеликий, але самобутній талант, якщо братиме все це за щире золото і таке інше. Навіть новий її коханець, критик, що мешкав окремо від своєї дружини й кількох дітей, колишній вундеркінд п'ятдесяти років, застерігав проти успіху.

— Вони хочуть змусити тебе повірити в твою геніальність, а потім відступляться і піднімуть тебе на

глум. Спершу загіпнотизують, а тоді проковтнуть. Нічому не вір.

Через зловживання барбітуратом і амфетаміном її очі набрали якогось дикого блиску, мідяне волосся легковажно кучерявилось неймовірними локонами, а голос, що лунав на численних вечорах у Буффало, став різким і пронизливим. Врешті-решт, вона, мабуть, володіла талантом бути привабливою як видовище. Фотографія на обкладинці журналу мала величезний успіх: її знімав фоторепортер з Грінвіч-Вілліджа, так само сонний і запаморочений, як і Айліна; вони неквапно вибирали вигідне місце в його майстерні, ворожили над її зачіскою, губами, віями, кінчиком підборіддя, міняли прожектори, домігшись фантастичного, просто неземного блиску очей, щік і чола,— нічого подібного Айліна ніколи раніше в собі не помічала. Обкладинка була кольорова, і Айліна мала справді божественний вигляд — дівчина дорафаелівської доби. Під фотографією чорнів заголовок, набраний високими тривожними літерами: «АМЕРИКАНСЬКІ ЖІНКИ МСТЯТЬ ЗА СТОРІЧЧЯ ГНОБЛЕННЯ?»

Помста!

«Танець смерті» було висунуто на здобуття національної премії з літератури, але він поступився довгому, нудному, натуралістичному роману; хтось із буффальців, знайомий зі складом журі, казав Айліні, що причиною була заздрість однієї жінки, члена комісії. Айліна, у якої весь цей час голова йшла обертом і яка не наважувалася роз'їжджати в своєму мерседесі, боячись нещасного випадку, згоджувалася з усіма версіями, розпачливо прислухалася до всіх, міцніше тулилася до коханця і плакала від думки, що її мозок розпадається.

Цей коханець хотів одружитися з нею, але лише після того як він уладнає справу з розлученням. Звали його Лайл Майєр. Автор дванадцяти книжок з пи-

тань літературної критики і оглядач лівого щотижневика, ньюйоркець, він досі ніколи не виїжджав з Нью-Йорка, і Буффало нагонив на нього жах. Він боявся, що його поб'ють студенти-активісти в університетському містечку, потерпав, що його битиме поліція. Нерішучий, м'який, як і Айліна, схильний до сентиментальних сліз, він раз у раз телефонував чи забігав до неї на квартиру. Оскільки він колись чи й тепер зловживав алкоголем, Айліна відчула, що буде цілком безпечно розповісти йому про свою схильність до наркотиків. Її довір'я йому подобалось, ця визнана слабкість немов прив'язала її до нього ще безповоротніше — так само, як його дочці-підлітку, любительський знімок якої Айліна бачила, назавжди судилося залишитися його доцею через свої вугри і сутулі плечі, вічно бути предметом його піклування й любові.

— Наркотики — самогубство, певна річ, але якщо вони запобігають справжньому вчиненню самогубства, то вони, звичайно, корисні,— сказав він.

Вона почувала до нього лише ніякову внутрішню симпатію, позбавлену будь-якого фізіологічного потягу.

Була здебільшого настільки втомлена, що навіть не удавала, нібито щось відчуває. З Гордоном вона весь час боялась бути викритою, у ті поквапні стрімкі хвилини в Детройті її тіло було збуджене до істерії: кохання доводило тоді до забуття; з Брайсном, наприкінці їхнього шлюбу, вона ще іноді відчувала щось на зразок кохання, непевну терпку хвилю, якій майже ніколи не піддавалася; але з Лайлом її тіло залишалося мертвим, знесиленим, і вона не в змозі була відповісти на його найніжніші пестощі. Вона відчувала, наскільки стала інтелектуалізованою, а тіло — пасивним, спостережливим і цинічним.

— Ой, мені конче треба навести лад в голові! Мені треба навести лад в голові,— ридала Айліна.

Лайл роздягав її ніжно, любовно. Вона відчувала паніку, спостерігши в його очах те саме співчуття, яке означало в Гордона, що він задумався про своїх дітей,— як вона сахалася того погляду!

Розлучилася з Гордоном так само несподівано, як і з отцем Гоффманом, і тільки на тиждень пізніше. Того разу вони здибалися на вулиці: Гордон з дружиною і двома меншенькими дітьми, Айліна в теплому кожушку, простоволоса, через плече перекинута шкіряна торбинка на витертому ремінці.

— Добридень, Айліно,— винувато привітався Гордон.

Він не на жарт перелякався. Його дружина, все ще гарна жінка, хоча здавалася старішою за свої тридцять сім років, нещиро всміхнулася, ковзнувши поглядом по забрьоханих чобітках Айліни.

— Як справи, Айліно? — запитав Гордон.

Вп'ялив у неї свої сині сполохані очі. Дружина, сіпаючи за руку одного з малюків, повернулася до Айліни з кислою, іронічною посмішкою:

— Ви, мабуть, одна з студенток мого чоловіка?

Айліна здогадалася: це було сказано, щоб уколоти Гордона, дати йому відчути його вік. Чемно пояснила, що працює викладачем на кафедрі англійської мови й літератури, «але я виїжджаю після цього семестру», і крадькома помітила, що Гордона не образила, не роздратувала підступність дружини, він тільки став пильним, обережним, у напруженій усмішці страх, як би Айліна його не виказала.

— Справді, за кілька тижнів я їду,— сказала Айліна.

Гордонова дружина холодно кивнула, не виявивши особливого жалю. Гордон усміхався нервово, винувато. «Полегшено»,— подумалось Айліні. Усміхався полегшено, бо тепер спекається її.

Так усе й скінчилося.

Після цього випадку зустрілися ще кілька разів, але тепер Айліна постійно перебувала в збудженому чи сонному стані; вона опрацьовувала перші розділи «Танцю смерті» — жила сама в квартирі, оскільки чоловік перебрався до готелю. Життя перетворилося на плутанину днів і ночей, безсонних ночей, днів з головним болем; лекції, які читала немов уві сні, і лекції, які не змогла прочитати; години просиджувала у ванні, поки вода потроху ставала теплуватою, ледь теплою, нарешті холодною; шалено снувалися думки. Думала про свій нещасливий шлюб. Шлюб — то найбільший, найтаємничіший, найглибший людський досвід; завжди в це вірила, вірила й тепер. Невдача не похитнула її віри. Яке проникнення в душу іншого, яке стикання двох тіл, брутальне і однак ніжне, найкоротший шлях до святого пізнання — вона й досі вірила в це. Але її спіткала невдача. Через те примушувала себе думати про роботу. Думала про роман, над яким працювала,— про «Клуб самовбивць», який, очевидно, існував в Ени-Арборі, штат Мічіган,— вкладала свої тривоги й муки в голови отих інфантильних дівчат, намагаючись не думати про свою особисту біду, про те, як кохання зів'яло в її житті. Її чоловік. Гордон. Так, так, чоловіки не гідні називатися чоловіками, але, можливо, вона сама не гідна зватися жінкою. Зраджувала двох чоловіків одночасно. Отож маєш, що заслужила.

Все-таки важко втриматися від спокуси проковтнути жменьку снотворного. Чому ні? Чому не спорожнити весь контейнер? Часом, дивлячись на себе в дзеркало у ванній кімнаті, вона грайливо зводила брову: «А що, коли?.. Чому б не вмерти?..» Адже її чекала лише порожня квартира.

Трималася за життя тільки через роман. Будь-що мусила написати його. Мусила вирішити поставлені там проблеми, закінчити його й відіслати завершеним.

У кожному разі, якби вона й проковтнула велику дозу снотворного і не прокинулася, все одно Гордон чи Брайєн викрили б її ще до того, як вона заснула б навіки. Обидва безперестану їй телефонували і занепокоїлися б, якби вона не відповіла. Гордон дзвонив щовечора, найчастіше з аптеки, говорив завжди винуватим голосом, так що вона почала жаліти його за слабкодухість. Чи він боявся, що вона заподіє собі смерть, залишивши записку, яка вплутала б і його в цю справу? Чи й справді він кохає її?.. Айліна запевняла його, що з нею все гаразд, що невдовзі вона збиратиметься в дорогу, так, так, вона завжди згадуватиме його з теплотою; ні, найпевніше вона не писатиме, так краще. Вони розмовляли поквапно, зажурено. Години несамовитого кохання в її кабінеті вже стали минулим, невірогідною екзотикою. Часом Айліна думала: «Господи, я й справді кохаю його», а вголос підтримувала звичайну розмову — що вона робила того дня, що він робив, що робили його діти, що його дружина планувала на літо, про стосунки з Брайєном.

Отак воно, повільно згасаючи, й скінчилося; протягом останнього тижня її перебування в Детройті вони навіть не бачилися.

Брайєн теж дзвонив, зненацька. Іноді сперечався, іноді — щоб довідатись, чи вона дома, з ким бачиться. Він знав, що вона вживає наркотики, хоча не знав, у якій кількості; якби вона хоч трохи забарилася підняти телефонну трубку, він приїхав би негайно. Айліну оживили б, розбудили б, викачуючи отруту (цим останнім чоловічим нападом на її тіло), прочищаючи її нутрощі глибокими зондами... Отож на ніч вона приймала тільки подвійну дозу снотворного разом із джином і здебільшого спала міцно, без сновидінь. Чудово, що після пілюль спиш без сновидінь. Ніяких снів. Жоднісінького. Що може бути прекрасніше за таку ніч?..

Наприкінці квітня у Брайєна виявилася якась хвороба, і його поклали до місцевої клініки, потім він полетів до матері в Освего. Через їхнього спільного приятеля з Вейнського медичного інституту Айліна довідалася, що Гордон переніс загальне нервове потрясіння та раптовий розлад печінки, викликаний недоїданням,— він навмисне голодував, звісно, щоб досадити Айліні. А вона всі сили віддавала роману, включивши цю останню пригоду в сюжет; роман був завершений у січні тисяча дев'ятсот шістдесят восьмого року в Буффало, де вона вела семінар з мови; на початку тисяча дев'ятсот шістдесят дев'ятого року роман з'явився друком і цілковито змінив її життя.

Лайл Майєр заявив, що ревнує її — увесь цей гармидер, ця метушня навколо роману. Наполегливо домагався її згоди вийти за нього заміж. І ні разу не згадав, здавалося, навмисне не помічав того бентежного факту, що вона не могла відповідати на його почуття такою самою пристрастю, що її мозок борсався марно й приречено десь-інде, збуджений наркотиками чи пам'яттю про когось другого, про того, кого вона ледь пам'ятала, про листи, на які треба було дати відповідь,— від її агента і десятка інших людей, про численні запрошення виступити з доповіддю, прийняти нагороди, викладати в університеті, дати інтерв'ю; просили й вимагали у неї часу, її активної зацікавленості; немов сотня коханців термосили й смикали її тіло, залучаючи її в щось на зразок любовної гри, а вона ледве могла відповісти, на обличчі заклякла неодмінна жіноча усмішка... Ставши відомою і маючи грубі гроші, вона відчувала себе зобов'язаною бути жіночною і гречною з усіма; даючи інтерв'ю, захоплено говорила про місце мистецтва в житті і місце краси в сучасній технологічній культурі — здається, під час чергової телепередачі на загальну мережу по всій країні пізно ввечері вона підкреслила трагедію

дерев, понівечених хуліганами в міських парках, так само як трагедію сучасної зовнішньої політики Сполучених Штатів у В'єтнамі. Принаймні так воно вийшло. Не диво, що її не сприймали всерйоз: один з письменників у Буффало, відомий своїм більшим, ніж у Айліни, авангардизмом, відгукнувся про неї, знизавши плечима, як про дівчину, котра «раз у раз облизує губи, щоб надати їм блиску».

Контракт на викладання в Буффало наступного року Айліна не підписала: почасти через тамтешню політичну боротьбу, а почасти тому, що була неспокійна, збуджена, ладна кудись податися. Вона продала мерседес і віддала для Армії порятунку[1] меблі та хатнє начиння, які Брайси так люб'язно-байдуже залишив їй, і найняла квартиру в Нью-Йорку. Заходилася писати оповідання для модних журналів; її гладенька, витончена проза якнайкраще пасувала до фантастичних облич і тіл манекенниць, чиї фотографії з'являлися в цих журналах,— все приглушене й дещо викривлене, немов п'яною лінзою; «сама поезія галюцинацій», як сказав один рецензент про «Танець смерті». Лайл прилітав до неї майже кожного уїкенду,— решту уїкендів він проводив зі своєю «відокремленою» сім'єю. Вона кохала його, так, і погоджувалася вийти заміж, хоча не квапилася — правду кажучи, вона не відчувала інтересу до чоловіків взагалі, її тіло сахалося будь-якого, навіть випадкового дотику — не від страху, а від чогось на зразок цнотливої нудьги. Досить, досить уже з неї чоловіків, досить кохання, досить нарікань, досить жаги...

Невже їй лише двадцять дев'ять?

З ледь помітною зверхністю зауважувала здивування слухачів, коли підводилася для виступу. «Айліна Вільямс така молода!» Ніхто не бачив, як дрібно

[1] Релігійно-благодійна організація в Англії та США.

тремтять у неї руки й коліна, хоча дрож вже послаблений щедрою дозою. Ніхто не бачив безбарвного згустка, який вона випльовувала у ванних кімнатах готелів чи у вбиральнях фойє тих залів, де мала виступати — вона завжди виступала на запрошення з усіх кінців країни за гонорар, що коливався від п'ятисот до величезної суми в дві тисячі доларів, говорила про «сучасні напрямки в літературі» чи «сучасні звичаї в Америці» або відповідала на запитання відносно «особливостей її стилю», або читала уривки з свого останнього твору — низки оповідань, присвячених померлим письменникам, з якими вона відчувала спорідненість.

— Я існую не як особистість, тільки як завершення традиції, кінець чогось — не краща його частина, а лише закінчення,— пояснювала вона, не відаючи, чи каже правду, чи все це нісенітниця,— і мені хочеться вшанувати мертвих, вдруге переживаючи їхні твори, вдруге переживаючи їхню одержимість... так би мовити, одружуючись з ними, поєднуючись з ними, як жінка поєднується з чоловіком — духовно й тілесно...

Промовляла так тихо, так нерішуче, що слухачі часто не розбирали слів. Тоді заповзятливий молодик, що сидів у першому ряду чи поруч з нею на сцені, схоплювався на ноги і поправляв мікрофон.

— Тепер краще? Усім чути? — запитував він.

Айліна бачила, як обличчя слухачів коливаються, затуманюються й розпливаються — ніби драглиста протоплазма, і паніка охоплювала її єство — а що, коли їй приспічить виблювати тут на очах усіх? На цей невеличкий чепурний поміст, під який підклали словники задля неї? Однак виступала далі. Часом говорила про майбуття оповідання, часом — про майбуття вселюдської культури; вона чула, як її власний голос часто вимовляє знайоме, неживе, мертве для неї слово «В'єтнам», слово, котре колись щось означало;

чула, як її голос відлунює з найдальших кутків залу, немов від черепів усіх цих голів, а її власна голова порожня, мов барабан; іноді бачила себе збоку, ніби на відстані — жінку з довгим, але безживним міднорудим волоссям, запалими щоками, неприродно збільшеними зіницями. «Побічні дії: пригнічений стан, набряки, нудота, запори, жовтяниця, галюцинації...» Чи не галюцинація це, коли бачиш себе збоку, чуєш себе на відстані? А може, це симптом божевілля?

Восени — взимку тисяча дев'ятсот шістдесят дев'ятого і навесні тисяча дев'ятсот сімдесятого вона багато подорожувала, читала доповіді; в аеропортах її зустрічали зацікавлені незнайомці, відвозили до ретельно продезинфікованого номера мотелю. Часу вистачило лише, щоб написати кілька оповідань, які потребували ще значного редагування. Хоча голос звучав м'яко й виразно, кров шалено бурхала в жилах, а тіло, стримуючи, ховаючи під одягом жах, сахалося будь-яких чоловічих дотиків. Уже три роки Айліна потроху втрачала вагу і тепер мала вигляд незграбного, худорлявого, але надзвичайно інтелектуального, передчасно розвинутого дівчиська. Людям хотілося захистити її. Жінки ставилися до неї по-материнському, чоловіки завжди пропонували руку, коли вона переступала поріг; редактор знаменитого журналу для чоловіків запросив її пообідати і за обідом попередив про звичку Лайла Майєра одружуватися з молодими письменницями, щоб потім занапастити їх — зрештою, він уже тричі одружувався, і виробився трафарет. Та певже? Усі ставилися до неї приязно; Айліні згадувалися ті сутужні часи, коли вона бігла через вітряне університетське містечко в Детройті, і пальто метлялося навколо неї, а її тіло все ще перебувало в сяйві Гордонового кохання, вологе й спітніле від нього; їй вистачало самовладання вбігти в аудиторію, запізнившись на п'ять хвилин, вистачало самовладання

нути пальто й розпочати лекцію... Батареї в тому рому приміщенні так сичали, ніби от-от мали ви- нути і нагадували велетенські артерії, її власні, няті життям нуртівні артерії.

Восени тисяча дев'ятсот сімдесятого року її знову росили до Детройта виступити з доповіддю перед девим осередком товариства Фі Бета Каппа [1]; вона а згоду і за кілька днів отримала листа від нового ана факультету гуманітарних наук — нового, відто- як вона виїхала,— її давнього університету з за- шенням на вечір на її честь, як «вельмишановно- олишнього члена викладацького складу». Лист над- айно дипломатичний, просто звабливий. Вона вте- від них, вони позбулися її, а тепер чому їм не ітися на кілька годин?.. Отець Гоффман і собі ав кілька слів до деканового запрошення, висловлю- очи надію, що вона здорова і, як завжди, чарівна. на погодилася.

Отець Гоффман та ще один священик приїхали по в готель «Шератон Кадільяк»; вона здивувалася, ачивши, що отець Гоффман відпустив довге волос- га шляхетні, сивуваті баки,— поряд з ним молод- і священик здавався навіть кострубатішим. Після ових перших секунд — отець Гоффман забудьку- назвав її «місіс Доног'ю» — вони розговорилися. ло вечора Айліна була настроєна життєрадісно: пок її, здається, вгамувався. По прибутті до дека- ої оселі вона відразу помітила, що Гордона немає; ула величезне полегшення, хоча знала наперед, він не прийде, не захоче зустрітися з нею знову... відчула величезне полегшення і взяла келих, за- ионований отцем Гоффманом — його манери були ітково лицарські.

—

[1] Привілейоване товариство студентів і випускни- коледжів.

— Айліна виглядає краще, ніж будь-коли,— сказав він, коли гості оточили її, дехто з примірником її роману для автографа.— Краще навіть, ніж на всіх її портретах. Але не будемо, як кажуть, утомлювати її. Не будемо виснажувати.

Він підливав їй напій, немов коханець або чоловік. Колись тут не тільки не помічали її романів, а й не вважали її письменницею, зате тепер усі випромінювали усмішки й засипали Айліну поздоровленнями — навіть дружини її колишніх колег, огрядні, крикливо вбрані жінки, які, здається, завжди недолюблювали її.

Айліна почувала себе надто непевно, щоб зробити з цього приводу якісь саркастичні зауваження отцю Гоффману,— той міг би оцінити їх.

— Часи змінилися, Айліно, еге ж? — підморгнув він їй пустотливо.— По-перше, ви не такі вже збудливі, як бувало. Тоді ви були дуже молодою жінкою серед нас.

Хоч він був украй люб'язним, їй почулася погано прихована зневага до неї — до всіх жінок,— і від цієї здогадки їй похололо всередині. Вона промимрила щось про грип, який замучив її. Час приймати пілюлю від «нежитю». Покопирсавшись у сумочці, дістала чималу жовту капсулу заспокійливих ліків і запила її ковтком віскі.

Отець Гоффман, доктор О'Брайн і новий молодий асистент — поет, чия перша книжка мала з'явитися друком наступної весни,— говорили майже хором, розповідаючи Айліні про всі нововведення в університеті. Університет тепер більше орієнтується на громадськість. Його приміщення — передусім, фізичний кабінет — відкриті для відвідувачів у певні вечори й щосуботи. Молодий поет — він мав дуже довге русяве волосся і носив замшевий костюм та чорну шовкову со-

рочку з високим коміром — раз у раз перебивав старших чоловіків короткими вибухами веселощів:

— Господи, все це застаріло на десять років: інтеграція і вся та лавочка... НАСПКН[1] і добрий старий Мартін Лютер Кінг, і вся та лавочка... неграм вона ні до чого, і я згоден з ними на всі сто! Кінг мертвий, а разом з ним і громадянські права — чергова кампанія середньої білої буржуазії, негри вже давно розгадали її! Я згоден з ними на всі сто!

Він ніби намагався справити враження на Айліну, не зовсім прямо дивлячись на неї, а нахилившись наперед і трохи зігнувши ноги в колінах, щоб видаватися ще молодшим. Айліна сьорбала свій напій, силкуючись приглушити тривогу, що починала опановувати її. Так, НАСПКН мертва, все воно мертве, але їй не хотілося думати про це — зрештою, вони з Брайсном уперше зустрілися на масовому мітингу на захист громадянських прав, багато років тому в Медісоні, штат Вісконсін...

— Я ще й досі не читав вашого роману,— звірився поет, скоса поглядаючи на Айліну.

Вона вибачилась і пішла шукати ванну кімнату.

Привітна деканова дружина провела її нагору. Залишившись сама, вона ледь не виблювала, потім їй відлягло; тільки б протриматися ще кілька годин, і вона врятована. Гордона немає. Подивившись у дзеркало, з приємністю відзначила, що в неї таки симпатичний вигляд, сьогодні ввечері вона була не прекрасна, але гарненька, тендітна — для цього їй довелося чимало поморочитися: провела годину у ванній кімнаті готелю, тримаючи обличчя під парою, накладаючи в'яжучі креми, сподіваючись на краще. Побоювалась,

---

[1] Національна асоціація сприяння прогресові кольорового населення — негритянська організація, заснована 1909 р.

що тріщини в її мозку якось будуть помітні на шкірі. Як же тоді, як же тоді?.. Адже краса до добра не доводить, вродливій жінці краса не втіха. Айліна рвучко відчинила скриньку з медикаментами, переглянула в ній усі ліки. Передусім звернула увагу на контейнери з рецептами. Ось невеличкі зелені таблетки, приписані деканові дружині від «напруження». Напруження, чудово! Вона проковтнула дві таблетки. На іншій поличці лежали жовті капсули, такі ж, як у неї, але трохи менші; перевірила, так, у неї були по п'ять міліграмів, а ці тільки по два. Вона втратила до них інтерес. А от ще цікава біла таблетка від «напруження м'язів», приписана деканові Спріггу; прийняла одну з цих таблеток.

Не встигла безпечно дістатися до отця Гоффмана — її підстерегла дружина одного з викладачів, рум'янощока місіс Хоніг, дуже низенька сива жінка, яка здавалася старшою за свого чоловіка і нагадувала Діда Мороза в спідниці, карликуватого й метушливого. Місіс Хоніг кортіло мати автограф на примірнику «Танцю смерті».

— Ми всі вважаємо, що ви написали просто-таки прекрасну книжку,— прожебоніла вона.

До них підійшла ще якась жінка — Айліну колись знайомили з нею, кілька років тому, але прізвище вилетіло з голови. Містер Хоніг поквапився приєднатись до них. Мова, здається, зайшла про трагедію Америки.

— Стільки молоді гине в безглуздій війні,— похитала сивою зачіскою місіс Хоніг.

— В'єтнам — це ганебна трагедія,— зажурено кивнув містер Хоніг.

Підійшла деканова дружина, несучи тацю з сиром і печивом; кожен щось узяв, навіть Айліна, хоча сумнівалася, чи зможе проковтнути бодай шматочок. Вона все брала під сумнів. Їй здавалося, що місіс Хоніг

і решта гостей розмовляють про В'єтнам. Це дійсність чи знову галюцинація?

— Ви чули, минулої весни у нас убили юнака, він брав участь у демонстрації проти подій у Камбоджі,— нерішуче почала місіс Хоніг,— кажуть, поліцейський забив його палицею на смерть.

— Ні, Айдо, у нього був струс мозку, і він помер від цього вже потім,— зауважив містер Хоніг. Він обтер з губів кришки печива і сумно подивився на Айліну.— Здається, ви його знали... Еммет Норлан.

Еммет Норлан?

— Ви кажете, Еммет помер? Він помер? Помер? — різко перепитала Айліна.

До їхнього гуртка підійшов русявий поет. Так, він знав Еммета, обдарований юнак, постраждав за ідею, авжеж, йому відомо все. Айліна втупилася очима кудись убік, а він їм розповідав про Еммета. Він був щирим другом Еммета.

В поле зору Айліни, яка випадково глянула вбік дверей, зненацька потрапив Гордон. Він входив до залу з деканową дружиною. На плечах його сірого пальта блищали сніжинки. Айліна аж здригнулася від несподіванки. Вона геть забула про Гордона. Збентежена, дивилася через усю кімнату на нього — волосся він тепер носив довше, бакенбарди теж довгі й закучерявлені, навіть мав невеличку темну шорстку борідку... Але молодо не виглядав, обличчя зморене, перекривлене.

Протягом наступної півгодини Айліна відчувала його присутність, а він — її. В минулому їм випадало переживати щось схоже, зустрічаючись на вечірках та в університетському товаристві: небезпечне, гвалтовне відчуття цієї лише їм відомої гри, неможливість кинутися одне до одного. Айліні простягнув келих якийсь сорокарічний чоловік, запопадливий і молодечий на вигляд; священик, він замість приписаного

саном убрання носив чорний нейлоновий светр і медальйон на шкіряному ремінці. Айліна не могла отямитися від здивування. Що воно робиться в світі? Колись існували три типи людей: чоловіки, жінки й попи. Тоді вона знала, як обходитися розважно з попами, котрі, незважаючи на свою належність до чоловічого роду, не таїли в собі небезпеки; тепер у неї не залишилося колишньої впевненості. Смерть Еммета не йшла з думки. Невже поліція вбила його? Маленького Еммета? Думала про Гордона, свідома того, що він десь поблизу, в кількох метрах од неї. Думала про цих людей, які так недбало між іншим, балакали про В'єтнам, про наркотики, про смерть маленького Еммета Норлана,— ці люди,— навіть слова, що вони вживають, стають нудотними, банальними й безпечними на їхніх устах.

— Нехтування молоддю в нашій країні — справжня трагедія,— говорив піп у светрі і з медальйоном, сумовито хитаючи головою.

Айліна нишком відійшла вбік помилуватися літографією Шагала «Літня ніч». Двійко закоханих відпочивають в обіймах, та з їхніх голів розквітає кошмарний сон, заплутаний лабіринт темної бездонної крони дерев, освітлене вікно, обличчя мертвотно бліді і, можливо, трохи гротескні... Дивлячись на закоханих, відчула, що до неї наближається Гордон. Обернулася до нього, хотіла триматись невимушено. Але дрижала всім тілом. Гордон утупився у неї, і вона побачила в його очах колишню безпорадність — невже він і досі кохає її? Невже й досі вона не вільна від нього? Збентежено похопилася:

— Розкажи мені про Еммета. Розкажи, що сталося.

Гордон, здавалося, обважнів відтоді, як вони бачилися, її прикро вразило його втомлене обличчя. Як завжди, він говорив по-батьківському лагідним голо-

сом, вона силкувалася слухати. Силкувалася слухати, а мимохіть пригадувався її кабінет, вони вдвох на підлозі в безпорадних обіймах, таких похапливих, таких нестямних; відчайдушно, до болю, горнуться одне до одного їхні тіла. Були настільки близькі й злютовані, що кров, здавалося, безперешкодно точилася з вен одного до вен другого; в найлютіші морози ходили зігріті взаємним теплом, коханням. На очі Айліни навернулися сльози. Гордон розповідав:

— Ходили чутки, що він помер від струсу мозку, але насправді через печінку. Потрапивши до лікарні, він просто почав розкладатися... хворів на гепатит... вживав героїн... Жахливо неприємна штука, Айліно...

Вона міцно затулила пальцями очі.

— Будь ласка, не плач,— сказав Гордон, вражений.

Кілька секунд мовчали, обоє наче завмерли, двійко закоханих.

— Хочеш, я відвезу тебе до готелю? — запропонував Гордон.

Вона відразу пішла по пальто. Вислизаючи з кімнати, завжди вислизаючи... промимрила кілька слів отцю Гоффману, деканові та його дружині, слова подяки, замішання. Прощавай, Детройте! П р о щ а в а й, прощавай. Тисла руки. Допила вино. Гордон допоміг їй одягти пальто — стильне чорне пальто з чорним норковим коміром — зовсім не схоже на те, що носила колись. Надворі вони йшли доріжкою, на них опускалися волохаті сніжинки. Гордон знічено промовив:

— Я знаю, ти виходиш заміж. За Лайла Майєра. Я все знаю. Радий за тебе. У тебе чудовий вигляд.

Айліна, заплющивши очі, чекала, поки в голові проясняться думки. Авжеж, вона цілком здорова, зверталася до терапевта в Буффало, і їй сказали, що цілком здорова. «Ви ще дуже молоді для клімактеричного періоду,— задумливо промовив лікар,— припинення менструального циклу пов'язане з вживанням наркотичних

засобів або емоційним стресом». Вона подумала, що краще не розповідати Гордонові про це.

— Дякую,— тільки й сказала.

— Шкодую, що розповів тобі про Еммета,— сказав Гордон.— Не треба було нічого казати. Він так любив тебе, Айліно... Після твого від'їзду все никав поблизу мого кабінету і ледь не признався мені, що закоханий у тебе... все допитувався, чи ти пишеш мені; я сказав, що ні, але він не повірив... все розпитував про тебе...

— Коли він помер?

— Минулої весни. Через печінку. Очевидно, йому просто відбили бебехи. Казали, що він увесь був жовтий-жовтісінький.

— Він приймав героїн?..

— То ж то й воно, що приймав. Зруйнував себе вщент. Нещасний хлопчисько просто розпався, така нечувана ганьба...

Він відвіз її до центру міста. Нараз обом стало на диво затишно вдвох, неймовірно затишно. Раніше Айліні траплялося їздити в його машині не більше двохтрьох разів.

— Де твоя дружина? — запитала ніяково.

Спостерігала за тим, як він відповідав — дружина поїхала до своєї матері в Огайо, взяла її дітей з собою; ні, у них стосунки не покращали, завжди те саме, те саме,— Айліна сумно подумала, що ці слова його принизили: чоловіків принижує кохання та їхня потреба в жінці.

— Я так за тобою скучив...— несподівано промовив Гордон.

Йшли під лапатим, пухнастим снігом до готелю. Величезний готель, вщерть заллятий електричним світлом і людний. Айліна відчула себе зухвалою, нікому не відомою. Гордон раз у раз поглядав на неї, ніби не вірив, що вона поряд, жива. Був схвильований,

нетерплячий, трохи напідпитку, на обличчі блукала нещевна, хлоп'яча усмішка.

— Я кохаю тебе, я й досі тебе кохаю,— шепотів він.

У ліфті він обійняв її. Айліна не опиралася. Відчувала, як тіло виповнює тепла хвиля приязні до нього, як до давнього друга, як до брата. Вона любить його. Сльози кохання пекли її очі. Хай лише розвидниться в голові, хай тільки пригадає. Що ж вона має пригадати?.. Кого ж має пригадати? В жарко натопленій кімнаті вони ніжно обійнялися. Ніжно. Айлінї не хотілося розпочинати колишнє кохання заново, адже воно виявилося помилкою, але, побачивши уражене Гордонове обличчя, не могла опиратися. Вона заплакала. Гордон опустився навколішки, обійняв її за стегна. Притулився розпашілим обличчям.

— Айліно, я так жалкую...— мовив він.

Вона думала про планети: зігріті сонцем планети кружляють навколо розтопленої зорі. Кружляють навколо кулі світла. І ті ж планети обертаються кожна навколо своєї осі. Та ось планети полетіли швидше, похитнулися на осях: інерція їхнього руху загрожує роз'єднати їх. Вона почала ридати...

— Будь ласка, не плач, я так жалкую,— сказав Гордон.

Вони лягли. В кімнаті було жарко, надто жарко. Навіть не стали вмикати світла. Світло падало тільки крізь вікно, мляве, тьмяне зимове світло. Айліна дозволила йому цілувати себе, роздягти, блукати пожадливими руками по її тілу, а сама ревно плакала. Що їй потрібно пригадати? Кого? Коли вона була з Лайлом, то згадувала Гордона... тепер, з Гордоном, думає про когось третього, когось іншого, напівзабутого, невиразного, можливо, мертвого... Гордон був настирливий, розгарячілий, дихав уривчасто й важко, як і Айліна. Вона зімкнула руки в нього на спині. Пам'ятала його кремезну, пружну спину. Хіба пам'ятає?

...Думки її перескочили, і вона раптом пригадала Брайєна, чоловіка. Тепер уже колишнього чоловіка. Згадала їхню зустріч на тому масовому мітингу за громадянські права — там їх познайомили спільні друзі, згадала невеличку таверну, куди вони пішли, на Стейт-стріт в Медісоні, згадала перший обід, який приготувала для Брайєна і ще одного подружжя... пишалася своїми куховарськими здібностями, зготувавши їм італійську страву з креветками, крабовим м'ясом і грибами... авжеж, вона пишалася своїми куховарськими здібностями, не один рік любила поратися на кухні. Любила Брайєна. Несподівано в голові прорізався інший спогад, і вона побачила обличчя Еммета: його презирство, його осуд.

Вона приглушено зойкнула.

Персляканий Гордон облишив її.

— Я зробив тобі боляче? Айліно?

Вона зайшлася нестримними слізьми. Їхні тіла, такі теплі, тепер тремтіли і, здавалося, жалили одне одного. Волосся сплуталося, чіплялося і шпигало.

— Я зробив тобі боляче? — прошепотів він.

Їй пригадалося те надвечір'я, коли вона зомліла. Була холодна як труп. А потім, опритомнівши, плакала, як зараз, ховаючи від коханого своє обличчя, бо від сліз воно все запухло, стало негарним... Гордон намагався заспокоїти її. Але в ліжку тислися люди. Галаслива юрба людей. Натовп. Коханці обціловували кожний дюйм її тіла і намагалися виссати її теплу кров, штрикали, мацали, обстежували її, як той лікар в Буффало... вона лежала на високому столі, гола під завеликим білим халатом, ступні ніг у стременах; її оглядали за допомогою гострого холодного металевого пристрою, а потім лікареві пальці в порських гумових рукавичках обмацували її лоно, так байдуже. «Ви ще дуже молоді для клімактеричного періоду»,— сказав він. «Тоді, певно, таблетки? Протизаплідні таб-

летки?» — «Цей різновид безплідності не обов'язково не співвідносний з наркотичними засобами»,— визнав лікар, зачарувавши її витонченістю мови.

— Не плач,— просив Гордон.

Вона сполохала його, і пристрасть його зів'яла. Він тільки тулився до неї, обіймав. Як він обважнів, став важчим проти колишнього. Обважнів. Постарішав. Та їй не вдалося зосередитися на ньому: і досі бачила Емметове обличчя. Його кучеряве волосся, масивні окуляри, чула його тонкий голос. Десь глибоко в ній, заглибоко для будь-якого чоловіка, щоб він міг дістатися туди й роздмухати почуття, прокинувся млявий, невиразний потяг до Еммета — ледь чутний трепет. До Еммета, який був мертвий. Хотілося тримати його, зараз, замість цього чоловіка — тримати Еммета в своїх обіймах: роздратованість його нарешті вщухла, зняті окуляри лежать на нічному столику біля ліжка, все навкруги затихло, тиша. «Кохана! Кохана!» — шепотів Гордон. Вона не пам'ятає цієї короткої шорсткої борідки. Але ж оцей розтривожений, упрілий, бородатий чоловік, що лежить поруч, напевне, хтось із її знайомих. Вони були такі близькі, що кров могла б легко пульсувати між їхніми тілами, неквапна, тепла й ніжна.

Вона пригадала обличчя свого чоловіка: його здивування, потрясіння. Вона зрадила його. Чоловікове обличчя злилося з обличчям її студента, який був мертвий, і обличчям Гордона, який так близько притулився до неї в пітьмі, що годі було його роздивитися. Ліжко було виповнене людьми. Їхні особистості пливли повагом, роблячи зупинки, від вени до вени. По черзі вони ставали одна одною. Ставали протоплазмою. Протоплазмою, що мала липку бліду аморфність сперми. Всі вони перетворювалися одна в одну, в протоплазму... Айліна відчувала, як щось зникає в ній, десь внизу живота. Щезає. Вмирає. «Мозок — центральний статевий

орган»,— прочитала вона колись, а тепер її мозок знікав, щезав, розчинявся.

— Хочеш, щоб я пішов? — запитав Гордон.

Вона не відповіла. Навпроти готельного вікна — м'які, безформні кучугури снігу. Їй треба щось пригадати, їй конче треба когось пригадати... необхідно збагнути якусь важливу істину... Але ніяк не вдасться зосередитися. Мозок ніби зомлів на гребені втоми, і вона чула за хрипким, надсадним диханням цього чоловіка ніжне дихання снігу, що падав безформний на них усіх.

— Хочеш, щоб я пішов? — повторив Гордон.

Їй одібрало мову.

ПІСЛЯ АВАРІЇ

І

Він дивився на засмаглу дівчину в голубому вбранні. Вона так і поривалася розв'язувати важливі життєві проблеми, які для нього вже не існували. В неї приємний, професійно різкуватий голос, її світле волосся зачесане назад, як у його дружини, хоча й не таке красиве. Із завченою усмішкою на обличчі вона глянула на нього й запитала: «Чому ви надаєте перевагу: зубній пасті чи порошку?» Він задумався, хоча думати тут не було над чим. Обоє вони — ця незнайома дівчина й чоловік, ввічливий і не знайомий сам собі, стояли у дворі на доглянутому, привітному зеленому газоні. В суботу після обіду крім нього, вдома нікого більш не було. Йому хотілося відповісти компліментом на її чарівну усмішку — може, й вона надає перевагу зубній пасті? У чому секрет її привабливості? Проте її усмішка не така вже й гарна, улеслива, та й годі. Він на мить уявив на її обличчі швидку хвилюючу усмішку своєї дружини і зразу втратив будь-який інтерес до незнайомки.

— Зубній пасті,— відповів він, не знаючи до ладу, чи це так, хоча його відповідь і не була зовсім неправдива.

Вона щось позначила у блокноті. Ні, поважність справді їй не пасує. Життя — це жарт, якого вона не розуміє.

— Скільки годин на тиждень ви дивитеся телевізор?

Він уже видужував, але телевізор дивився мало. Можна сказати, зовсім не дивився. Після того нещасливого випадку, що стався з ним самим, в автокатастрофу попав один із провідних політичних діячів

Америки, і всі телевізійні програми були забиті суворими напівщирими повідомленнями, уривками з кінохроніки минулих років, репортажами і здогадами, до яких йому не було ніякого діла. Живучи в приємному заціпенінні, він оддалився від життєвої суєти, і навіть «особиста» колекція платівок уже не цікавила його. Колекція була його «особиста», адже, як він розумів, вона належала йому й була наслідком багаторічного збирання, обміну, гонитви за раритетами, хоча він не міг згадати ані тих років, ані насолоди, що її він, очевидно, діставав колись від музики чи й від життя.

Із ввічливості він відповів їй усмішкою, якої заново навчився, наслідуючи своє усміхнене обличчя на фотографіях.

— Та, мабуть, годин з десять на тиждень.

— Лише десять? — перепитала дівчина розчаровано.

— Скоріше двадцять.

— Двадцять,— дівчина щось позначила у блокноті.

Отак, поки він поливав газон із шланга, захоплено поглядаючи то на траву, то на дівчину, то на свіжопофарбовані будинки навпроти, дівчина машинально ставила свої запитання: «Ви курите? Скільки пачок на день? З фільтром чи без? Звичайні чи «королівського розміру?» Які передплачуєте журнали? Ваш автомобіль американського виробництва чи імпортний? Чи, може, у вас два автомобілі? Якої марки? Звичайні чи спортивні? Чи є у вашій машині кондиціонер повітря? Якщо ні, чи хотіли б ви його мати? Яке пиво вам більше до вподоби: у пляшках чи в бляшанках? Чи є у вас автоматичний відкривач консервів? Ви за, проти чи не маєте власної думки щодо війни у В'єтнамі?»

Перші запитання збентежили його, бо він не знав, як відповісти. Проте він мав досить делікатності, щоб не виказати паніки — навіщо лякати цю молоденьку особу? Дівчина років на п'ятнадцять молодша від нього, майже одного віку з його дочкою. Тому він відпові-

дав повільно, серйозно, добираючи слова, які б міг, на його думку, сказати той, хто носив його ім'я — Девід Скотт. Він добирав відповіді, яких найбільше можна було сподіватися від власника його будинку,— збудованого в колоніальному стилі, з фасадом, складеним із валунів,— від господаря чепурного й дорогого будинку. Зрештою, навіщо порушувати гармонію цього чудового червневого дня?

Хвилин через десять дівчина промовила:

— Щиро дякую.

— Чи... чи дійшли ви певних висновків?

— Ні, ми не робимо висновків,— дівчина зашарілась і притисла блокнот до грудей,— я хотіла сказати, ми — це такі люди, як я. Ми лише опитуємо населення.

— То ви не зробили ніяких висновків? — перепитав він, а серце в нього завмерло.

— А про які висновки ви хотіли б почути?

— Чи були мої відповіді хоч нормальні, переконливі?

Дівчина подивилася на нього підозріливо, хоча все ще усміхалася. Та навіщо порушувати спокій цього чудового дня? Отож він помахав дівчині на прощання, усміхнувся, даючи їй зрозуміти, що не варто зважати на його запитання, і що вона тепер може йти далі, розпитувати його сусідів Делілло про зубну пасту...

— Щиро вам вдячна,— повторила дівчина.

Неначе уві сні, він знову став поратися на газоні. На цих кількох клаптиках трави він почував себе безпечніше, ніж деінде. Полив кілька кущів з нового зеленого шланга. Чи це його шланг? Коли куплений? Кущі, посаджені іншим чоловіком, іншим, можливо, уявним, головою родини, були власне не його кущами, він лише доглядає їх до того часу, коли продасть будинок іншому голові родини, якому кортітиме

швидше оселитися на цій чудовій зеленій вулиці. І чи не стане він сам тоді уявним? А може, він уже й зараз — вигадана особа?

О пів на третю повернулася від учителя музики дочка з віолончеллю у величезному запорошеному чорному футлярі. У неї був жалюгідний вигляд, наче в біженців воєнного часу, що тягнуться сільськими дорогами назустріч своїй принизливій долі. Його дочці лише тринадцять років. Її звати Юніс, звичайно, Девідові не хотілося, щоб таке ім'я було в маленької дівчинки, але тепер вона вже виросла у справжню Юніс і щосуботи тягала віолончель на урок музики. Вона була здібна, однак весь час дратувалася через свої музичні заняття, худі ноги, материну забудькуватість і батькові незрозумілі страждання. Донька весело привіталася з ним.

— Ну, що сьогодні? — спитав він, як завжди. Ставши ще незграбнішою під його уважним поглядом, мало не волочачи футляр по землі, дочка переставляла свої дев'яносто фунтів з ноги на ногу і вдавала, що думає над його запитанням. Вона була трохи збентежена, але чим? Чим? Може, його новою теніскою — надто новою чи надто жовтою? — надто яскравою для людини, що одужує.

— Та, знаєш, потихеньку посуваюсь,— відповіла нарешті.

У неї пегарна постать і тут уже зауваженнями не зарадиш. Авжеж, ці ноги, точнісінько, мов сірнички. А чим батько зарадить їй? Він любить її, але не може по-справжньому бути впевненим у своїй любові. У Юніс іронічна посмішка від надміру відмінних оцінок і надто скупих розваг. Дочка глянула на нього замріяними темними очима і, здається, вибачила за те, що він не любить її, за те, що забув про неї.

Хоч як прикро признаватись, але він таки забув про неї.

Він страшенно зніяковів, коли йому сказали, що в нього є дочка. Дружина й тринадцятирічна дочка. І все? І ще багато дечого,— запевнили тоді його, розмовляючи чемно й розважливо, як розмовляють культурні люди; він сам років тридцять намагався говорити саме таким тоном, але потім забув про це. «Дочка? У мене дочка? Де? Хто?» — закричав він тоді майже істерично. Проте істерика минула.

Тепер він удома, в безпеці. І видужує. Після обіду, двічі на тиждень, він їздить автобусом на роботу, а невдовзі їздитиме туди тричі.

Щодо роботи, то тут він не забув нічого. Він пам'ятав небагато, але те, що залишилося в пам'яті — збереглося з найнезначнішими подробицями, хоча йому й здавалося, ніби він якимось чином успадкував пам'ять іншої людини. Девід повертався до життя, немов маленька ниточка, що її вплітають у яскравий килим зі складним барвистим візерунком. Йому подобався цей килим, і він непокоївся, яка ж буде його доля, доля цієї тоненької ниточки, що повільно міцніла й могла згодом знайти своє призначення... За кілька тижнів чи за кілька місяців? Коли він згадає нарешті, хто ж він насправді? Коли прокинеться і відчує, що знову повернувся у своє тіло, що ось він живе в собі, такий самий, який був завжди?

— Мати ще не повернулася? — спитала Юніс.

— Скоро повернеться,— відповів він і йому здалося, що напруження та стурбованість перейшли з нього на відсутню дружину і дали йому спокій.

На самоті до нього знову почало підступати заціпеніння. Це було його єдине почуття, скоріше відсутність будь-яких почуттів, нервове напруження, болісне очікування емоцій, жаль за втраченими пристрастями, яких він уже не міг ясно собі уявити. Він знав, що любить дружину, однак не міг цього відчувати. Він захоплювався цією меткою, забудькуватою, закло-

потаною жінкою, такою привабливою, що її врода примушувала дочку сором'язливо відступати на задній план. Обличчя в неї було, як у тих жінок, що він ними завжди милувався здаля, не сподіваючись на успіх. І все ж він скорив її. «Він» досяг цього років п'ятнадцять тому, але вже не пам'ятав, як і коли, і не міг пригадати, хоч як наполегливо напружував пам'ять,— ту невимовну радість, яку, мабуть, відчував тоді...

Вона приїхала своєю машиною. Всміхнулася і махнула йому рукою. Він помітив, що дружина зробила зачіску до суботнього вечора, припасши для нього море терпіння й любові, хоча вона й не потребує його — цього хворобливого спокійного чоловіка, з яким, виявляється, одружена.

— Я зустріла в місті Тоні Гарпера,— розповідала вона, дістаючи пакунки з заднього сидіння машини,— він розпитував про тебе, пропонує якось зібратися нам усім... Він теж виглядає не зовсім здоровим.

Девід не пам'ятав Тоні Гарпера, хіба лише саме ім'я, обличчя, якісь нервові манери. Вони разом навчалися на юридичному факультеті в Мічіганському університеті, але він не міг пригадати Тоні Гарпера. Усмішка дружини свідчила, що вона не помічає цього чи її ніколи помічати. А можливо, вона вважає, що його одужання можна прискорити, якщо не дуже звертати увагу на незначні прояви хвороби.

— А де ти в місті ставила машину? — поцікавився він.

— У гаражі, в одному з тих місць, де, знаєш, їздять із поверха на поверх...

Його дивувала її впевненість. Він уже не водить автомобіля, а їздить автобусом, або дружина везе його, сама сівши за кермо. Але ж вона їздить скрізь і всюди: і в центр у години пік, і далеко за місто до своїх приятельок. Вона почуває себе як риба в воді і

на дорозі, і біля телефону, і на обох поверхах їхнього великого будинку. Він ще гостріше відчував у собі порожнечу, коли опинився перед її впевненістю.

— Будь обережна, ці гаражі небезпечні,— зауважив він.

— Небезпечні? Чому?

— Хто-небудь може прокрастися за тобою до машини, адже там немає охорони. Розумієш? Я хочу, щоб ти остерігалася.

В її руках з'явилися різнобарвні пакунки — рожеві, ясно-зелені, жовті. Ці пакунки ховають у собі загадкові шовкові речі, пахощі, в які його не втаємничено. Вона сама знає, чого їй треба. І що де можна придбати. Після тієї катастрофи він уже нічого не пам'ятає; коли б він замислився над тим, які саме вживати слова, то взагалі міг би заціпеніти, мов німий. Кататонік. Він відчував, що на нього в майбутньому чекає і така доля, і прагнув уникнути її, намагався цікавитися чимось. Так він цікавився своїм газоном. Цікавився доньчиними уроками музики. Сьогодні ввечері до них у гості мали прийти друзі. Пара — їхні давні друзі, яких він майже пам'ятає. Давні друзі, нічого хвилюватися. Він цікавиться також донькою і дружиною, якої трохи побоюється. Тому він непокоївся, бо вона зупиняється в недоглянутих гаражах у центрі задушливого велелюдного міста.

— Я вже якось постою за себе,— відповіла дружина. Але її голос чомусь прозвучав непереконливо, винувато. Вона була майже його зросту. Йому здавалося, ніби після аварії він став нижчий, бо втрачав вагу, аж поки схуд настільки, що випиналися ребра. Напевно, він і покоротшав на кілька сантиметрів, а чому б і ні? Все може бути. Його симпатична дружина, за якою він побивався і якої домігся, коли був іншим, молодшим і веселішим, похмуро розглядаючи

його, стояла навпроти, і, мабуть, думала про контраст між його кістлявим осудливим обличчям і життєрадісним, повним сонця суботнім днем.

— Не завжди їм потрібна лише сумочка,— зауважив він, силкуючись пробитися крізь власне заціпеніння.— Часом вони шастають цілими ватагами, навіть підлітки, і ніхто не поквапиться тобі на допомогу, коли ти кричатимеш «рятуйте». Допомога прибуде згодом, коли хтось повідомить поліцію, але вже буде пізно...

— Буду обережніша.

— Так, прошу тебе. Будь обережна.

II

Поглянь! По трасі о п'ятій двадцять, після обіду, весняної середи мчить автомобіль на максимально дозволеній швидкості. Автомобіль чорний і дорогий, але дорогий не занадто. У чотирьох рядах машин він не привертає особливої уваги. Мчать малолітражки й вантажні машини з саджанцями чи колодами та обрубаним гіллям, ваговози, навантажені легковими машинами, великі ясно-голубі трейлери з написами по боках «Акціонерне товариство Крізлера» — усі впевнено поспішають кому куди треба. За чотири хвилини їзди від місця зіткнення — пункту X — чорну машину впевнено веде лисуватий чорнявий чоловік із приємним, нічим не примітним обличчям. Його мозок спокійно фіксує звичні, засмічені папером і різними покидьками узбіччя, звичайні краєвиди, дорожні знаки й написи; а в сонному блакитному небі тануть сліди реактивних літаків — йому завжди подобалися ці смуги білого туману в небесному просторі. Про що вони сповіщають? Сьогодні був непоганий день, і він, здається, не втомився, ніщо його не знервувало. Щось у його сві-

домості намагається розпростати крила, однак те «щось» може принести біль, тож він придушує ці спроби. Ніщо його не турбує. Він напевно знає, як їхати цією трасою, коли перейти в крайній правий ряд і коли з'їхати.

Свідомість йому застилає темна, м'якша від диму пелена, яка потім перетворюється на щось хрустке, схоже на воронове крило,— але він бореться з ним і не підкоряється.

О п'ятій двадцять одна він проїздить авеню під Кулі, не помітивши, що збільшив швидкість, в'їжджаючи в тінь від верхньої дороги. О п'ятій двадцять дві його увагу привертає машина, що стоїть на узбіччі траси: автомобіль має зловісний вигляд, а його задні крила вигнуті у формі плавців. На мить він відчув жаль до власника машини, якого, до речі, ніде не було видно. Потім співчуття зникло, покинутий автомобіль залишився позаду, а він упевнено мчав додому, пробиваючись крізь каламуть своєю дорогою машиною з легкістю, з якою, недбало вітаючись, розтинає повітря рука. Годинник на панелі показував п'ять двадцять три, і йому звічев'я подумалося: де-небудь, можливо, в ресторані «Притулок неспокійних», що невесело вдивляється в дорогу над пунктом X, хтось похмуро бажає цьому місту згоріти дотла, бо в ньому надто гамірно, і планета тут найбільш змучена і вкрита кривавими виразками.

За кілька сот метрів від пункту X з'явився, виблискуючи на сонці, голубий автомобіль з крилами-плавцями. Звідки він узявся? Водій чорної машини помічає його, але на якусь мить, не більше, бо увагу відвертає багато інших речей...

А все інше — це вже белетристика, бо в пам'яті нічого не лишилося, про все інше розповіли, розтлумачили Девіду, і він повірив — так наче йому розповіли про Наполеона, чи Ісуса Христа, чи Юлія Цезаря,

чи про збіднілі родини Озарків, чиї фотографії були поміщені в журналі «Лайф»,— як вірив у батьків своїх дідів, людей, які, мабуть, колись існували, але були поза межами реального світу, ікси, що їх треба було, мов аксіоми, брати на віру. Безперечно, ця белетристика була серйозніша, ніж вигадки романів чи легенди, але не набагато.

Чого ж тоді йому бракує? Точки зору. А чого не вистачає понад усе? Особистості. Тобто Душі.

Що ж трапилося в пункті X, у цьому загадковому пункті X? Навіть якби він ще раз проїхав до цього пункту, то все одно не побачив би там нічого незвичайного. Розташований у глухому провулку, відгороджений швидкісною дорогою, «Притулок неспокійних» дивився на все байдуже. Отже, немає жодного свідка цієї катастрофи. А з протилежного боку дороги — звичайна дротяна сітка, до якої поприлипали десятки пожовклих газетних сторінок, а далі — інша вулиця, на ній якісь занедбані крамниці й більш нічого — жодного свідка. Сам Девід теж ніякий не свідок. Він нічого не може посвідчити. Отож, коли б він повернувся туди, він би нічого не пригадав, усі докази давно зникли, їх немає. Рух поновився вже через п'ять хвилин. Навіть через дві. А якщо говорити точно, то він не припинявся взагалі, за винятком тих двох рядів, де сталося зіткнення. Просто рух дещо сповільнився, та й годі. Планета попливла в ту мить, як рука в чорній машині звично крутнула кермо,— чорний і голубий автомобілі почали наближатися один до одного з дивовижною елегантністю — начебто цій пригоді передували десятки років старанного тренування — дві маленькі ниточки зійшлися нарешті в несамовитій веремії руху, і машини врізалися одна в одну, боками, їх сіпнуло, затрясло, потім вони розійшлись і розпалися... А що потім? Що сталося потім?

Чи була це звичайна аварія із пролиттям звичайної крові?

Він не напружувався, щоб силоміць витіснити катастрофу зі своєї пам'яті, бо це могло мати небезпечні наслідки. Всяке насильство небезпечне. І тому він намагався пригадати все, як було. Він знав, що постраждав — розтрощив собі череп, поламав ребра, мав багато переломів, ран, подряпин. Усе це — на його власному тілі. Він знав також, що цілих двадцять хвилин, точно зафіксованих годинником його розбитої машини, лежав серед уламків, не втрачаючи свідомості, можливо, благаючи допомоги, а її все не було. Той, другий водій помер відразу. Та про це краще не думати. Але Девід не вмер, він двадцять хвилин стікав кров'ю під купою обгорілого металу, який дотик був його машиною, лежав серед уламків дорогих пристроїв і порваної оббивки, а мимо мчали машини. Одначе цих двадцять хвилин він, мабуть, і не пам'ятає як слід.

Потім казатимуть: «Боже мій, двадцять хвилин! Це ж ганьба!» Інші пояснюватимуть: «Мабуть, телефонна лінія була зіпсована!» Та ці зойки нічого не прояснюють. Він не може пригадати цих двадцяти хвилин агонії, і тому, в певному розумінні, вони й не існують. Але насправді саме за ці двадцять хвилин він і помер.

Він думав про катастрофу, про ті «двадцять хвилин», намагаючись пригадати. Але не міг. Щось заважало. Він думав про себе, як про літературного персонажа, силкувався пригадати себе для того, щоб повернутися до життя. Як видобутися з цього нереального світу? Як пригадати себе? Що вдіяти, щоб урятуватися?

III

До лікарняного ліжка перішуче підійшла дружина. З властивим природженій лицемірці прагненням до обману, вона завжди намагалася бути приязною. Він не пам'ятав її, та коли вона прийшла, слабкий тривожний спогад настроїв його на належний лад. Симпатична жіночка — жінка, яку хочеться здобути. Дружина дивилася на нього і, певно, уявляла таким, яким він був до аварії, адже його обличчя майже не постраждало — трохи бліда, шершава шкіра, темні запалі очі, над якими нависли дуги брів, чорняве волосся, що вже поріділо на скронях і на маківці, так, це був її чоловік — проте в його уважному погляді не проглядало нічого, крім ввічливості. Поговорили про домівку, про родину. Про Юніс. Про друзів і його роботу, про те, чи слід повідомити його матір (стара забула про нього, отже, йому нічого докоряти собі тим, що забув її — стару жінку з дорогого притулку для самітніх).

Напередодні його виходу з лікарні дружина поцікавилась:

— Отже, завтра повертаєшся додому?

Він жахнувся:

— Додому?

— Авжеж, завтра ти ж повертаєшся додому?..

— Так.

— Я дуже рада.

Вони ніяково дивились одне на одного. Він подумки назвав її по імені: «Елейн»,— але не був певний, що її так звати. Знав, що вони одружені вже чи не п'ятнадцять років, що в них є дочка і вони її люблять, як люблять дочок, що вони лежали разом довгі роки, спали і кохалися, мирно думали про своє кохання та про інші звичайні речі... Проте він не міг цьому повірити.

Його власне ім'я і прізвище — Девід Скотт. Особистий розпізнавальний браслет, зроблений з намистинок, допоміг йому не забути свого імені.

Тож він лежав удома на другому поверсі, набираючись сил у великій гарній спальні. Повинні ж десь існувати «його» сили, і їх треба було віднайти. Він відпочивав. Одужував. Він достеменно пам'ятав про цю спальню, але мав таке враження, ніби бачив її в кіно чи на фотографії. Коли Елейн, заохочуючи його до життя, починала говорити переконливим, дружнім тоном медсестри, Девід відповідав їй так, як і годиться відповідати чоловіку, що оклигує після жахливого удару, завданого його тілу й душі. Невже оте його затьмарення могло лишитися поза її увагою? Чи може, вона вдавала, ніби нічого не помічає? Він попросив альбом з фотографіями і цілими днями розглядав старі знімки, розуміючи, що йому треба все вивчити наново. Він дивився на фотографії чоловіка, що начебто був не хто інший, як він сам. Та він і так знав, що це був він сам, бо на зворотному боці знімків напівзнайомим почерком Елейн було написано: «Девід, червень 1958 р.»... «Девід, осінь 1961 р.»... Девід, Девід, Девід... З більшою цікавістю він розглядав знімки малої Юніс. Якби набрати в руку цих знімків і рвучко розкрити віялом, мов карти, то можна було б побачити в русі, як росте дівча, швидко, мимоволі, втягнене в процес росту некерованим механізмом м'язів і кісток. А ще цікавіші були фотокартки самої Елейн, цієї милої жіночки на ім'я Елейн, яка грає з подругою в теніс; Елейн у темному купальнику; вона не утрудняла себе надписуванням своїх фотознімків, для неї було досить зазначити: «Літо у Нантакеті, 1966 р.», а на деяких — «Елейн та Девід, одружені».

Ці фотознімки свідчили, що він був приємним, лагідним чоловіком, якого любили родина й друзі.

Друзі на фотографіях змінювались, одні поступалися місцем іншим, але всі вони мали вигляд привітних, добрих людей. Девід був вдячний своїм друзям, хоча їм і не пощастило пробудити його від сну. Він мав надію, що колись їм усім разом з Елейн поталанить, і вони повернуть його до життя.

Одного разу їй таки поталанило. Якось уранці він пригадав розмову, що відбулася між ними за два дні до катастрофи. Він прийшов додому по якісь документи, саме по обіді. Порпаючись у шухлядах свого столу, глянув у вікно і побачив її. Елейн поспішала до будинку. Її весняне пальто було розстебнуте, волосся скуйовджене, а обличчя сяяло,— вона вже давно не з'являлася перед ним такою щасливою, і він рантом зрозумів: Елейн закохана. Девід зійшов на перший поверх. Вона відімкнула двері своїм ключем, а він стояв унизу, в напівтемній вітальні, очікуючи, коли вона ввійде в дім, і боячись її щастя. Вона здивувалася, побачивши його вдома. Девіду захотілося піти геть, уникнути її, але щось його зупинило...

Вона вмовляла його випити чашку кави і була така енергійна, збуджена та щаслива, що він не посмів заперечити; вони сіли за стіл на кухні, й Елейн призналася йому:

— Знаєш, не можу нічого з собою вдіяти. Я закохалася. Я не хотіла цього.

Йому стало недобре, хоча він ще раніше розгадав її таємницю. Він не міг вимовити й слова.

— Прошу тебе, не зневажай мене. Ну, що я можу з цим вдіяти?

Елейн дихала часто, схвильовано. Вся пашіла завидним здоров'ям, а її тіло, обличчя виказували бажання, снагу, яких у нього вже не було. Вона мала його прізвище, мала все, що міг їй дати їхній шлюб, а проте в неї було ще й щось своє, таємне, чого Девід не здатний був їй запропонувати. Вона була непідвладна йому.

— Що ж ти збираєшся робити? — спитав він нарешті, з острахом чекаючи її відповіді.

— Мені треба вийти за нього заміж. Чи не могла б я... чи не могли б ми... Невже це так жахливо? Адже все одно тепер я тобі не потрібна, після всього цього? Ти, мабуть, хочеш розлучитися зі мною?

— А ти? Чого ти хочеш?

— Я не знаю, чого хочу. Прошу, не зневажай мене. Так, я хочу одружитися з ним і не можу нічого вдіяти з собою, зі своїми почуттями.

Він отетеріло дивився на дружину. Вона здавалася йому чужою. Ось вона щось швидко й схвильовано говорить, нервово закурює сигарету, її щоки палають, а блискучі очі виказують, яка гарна вона може бути з іншим — усе це приголомшило його, наче риси чужої людини. Йому ніколи не заволодіти цією жінкою. Якщо десь у товаристві їм доведеться зустрітись, він хіба на кілька хвилин затримає її увагу й дістане в нагороду усмішку, оцю чарівну усмішку,— однак йому ніколи не пощастить утримати її біля себе.

— А хто він?

— Я ще не хотіла б казати тобі. Ну, будь ласка, зрозумій мене.

— Він одружений? Я його знаю?

— Авжеж, ти дуже добре знаєш його... він одружений... і має дітей... Пробач, я не знаю, як усе це сталося, проте вже нічого не можна змінити, ми чекали й думали над цим цілий рік, але тут нічим не зарадиш — ми кохаємо одне одного. І я не знаходжу іншого пояснення, крім того, що...

— Ви закохані... Я розумію. Гадаю, що розумію,— проказав він повільно.

— Ти ненавидиш мене?

— Ні.

— Але що... що ти почуваєш? Як ставишся до цього? — І, занепокоєна його мовчанкою, вона втупилася в нього, ніби вперше побачила.

— Я не почуваю нічого,— відповів він. Дивно, однак її признання мало для нього не тільки особисте, а значно ширше значення, воно було мов раптово розчахнуте вікно, за яким відкрилися первісні краєвиди, той світ, що містився поза сферою його впливу і не залежав від нього, не знав ніяких законів — непроникний, загадковий і страшний.

А через два дні, надвечір у середу, скоїлася його «катастрофа».

І тепер він розважно говорив їй про міські гаражі, про обережність.

— Ти ж знаєш, як залишають того, хто попав у біду,— додав він, натякаючи на свій випадок і намагаючись викликати в неї почуття власної провини. Вдягнена для суботньої поїздки по крамницях, жвава, довгонога, вона злякалася чогось похмурого в його очах. І він подумав, а чи згадує вона ту розмову, ту незабутню розмову, і чи знає, що він пам'ятає усе, чи, може, нічого не підозрює у своїй наївності. Девід був певен, що вона більш ніколи про це не заговорить. Отже, він міг не турбуватися, знаючи її доброту. Та чи ж була Елейн настільки відверта й чесна? У розмовах з друзями вона незмінно казала: «Я знаю, що мені треба побороти свою упередженість», або: «Ні, я нізащо не погоджуся з вами», хоча така її відвертість навряд чи подобалася співрозмовникам. А Девіда роки зробили потайливим і хитрим, він ніколи не ставав одкрито на чийсь бік, неохоче висловлював свою думку та й взагалі вважав таку річ, як власна думка, зайвою розкішшю.

Він взяв у неї кілька пакунків і заніс у дім, на кухню, де Юніс пила із склянки молоко. Елейн поскаржилася на безладдя в кімнаті Юніс, на пізню го-

дину, не забувши водночас спритними, швидкими пальцями відкинути з очей пасмо волосся.

— Ніхто не дзвонив, не заходив?

Девід чув, як дзвонив телефон, але не мав сили підійти й відповісти. І тому лише повідомив:

— Приходила якась дівчина, брала інтерв'ю, чергове вивчення уподобань покупців. Відповідав на ось такі запитання: «Чи є у вас автоматична відкривачка для банок?»

— І що ж ти сказав? — весело запитала Елейн жартома.

— Сказав, що є.

Вона засміялася і підійшла до раковини, біля якої на стіні була приладнана автоматична відкривачка.

— Ось вона, ти ж пам'ятаєш,— тільки ми ніколи не користувалися нею, бо вона поламана.

— Я пам'ятаю це дуже добре,— сказав він, ніяково, силувано усміхаючись.

— А в цій шафі,— вела вона далі, висуваючи шухляду,— у нас ціла колекція всіляких відкривачок — ось ця теж поламана, оцю я купила на тому тижні, але оця, дарма що старомодна, і навіть оцей старий ключ до пляшок — відкривають пляшки найкраще.

Вона показала йому невеличкий іржавий ключ для пляшок, завдовжки три чи чотири дюйми. Він не впізнав жодної з цих речей, однак його зацікавила їхня форма. Такі самі речі — відкривачки для пляшок і консервних банок усіх систем — хитромудрі й прості, поламані, іржаві, новенькі й з гарантією, невживані, ручні й електричні — саме такі речі були в усіх власників будинків по всій цій вулиці, скрізь у цьому зеленому куточку, по всій країні. Та й сама ця їхня шафа, начинена подібним невинним мотлохом, була цілком американська і свідчила про те, що її власник — нормальний американець.

— Добре, що ти це пам'ятаєш,— сказала Елейн. Вона щасливо дісталася додому, обминула всі небезпеки міста й швидкісної автотраси, приїхала додому, до нього з дочкою, щоб і вони почували себе в безпеці. Тут він згадав, що Елейн утрачена для нього, і враз ним заволоділа порожнеча, яку він весь час відчував у собі. Ця порожнеча лежала десь під серцем, як балон стисненого холодного повітря. Мабуть, у цьому місці була його душа, поки він її не втратив.

IV

— А тепер уже розпродають і спеціальні прапори — прапори на випадок убивства,— провадив їхній друг Тейлор.— Весь секрет цих прапорів у тому, що їх можна спускати шнуром до половини щогли. Я бачив їх у магазині дешевих товарів.

На обличчі у Тейлора застигла іронічна, безпорадна посмішка, та сама інтелігентна посмішка, з якою він говорив про смішні або невиправні речі, такі, як убивства американських політичних діячів чи становище середнього класу. Тейлор мав успадкований від батька власний бізнес у торгівлі нерухомим майном і безпорадно стежив, як той бізнес танув у нього в руках, розлазився по швах, незважаючи на його, Тейлора, надзвичайний розум і гарну зовнішність.

Бренда, спокійна, лагідна жінка, слухала свого чоловіка із звичайною усмішкою, вона була, як інколи полюбляла казати на її захист Елейн, солідна чуйна жінка, і саме для Тейлора. Девід прислухався до розмови. Він намагався збагнути, що стояло за словами, але не міг уловити суті. Тейлор і Бренда Макінтай були їхні давні друзі — вони потоваришували років десять тому, в ті прості й добрі часи, коли Девідова воря ще сходила, а Тейлорова ще не почала заходити.

Між Елейн і Брендою зав'язалася дружба — загадкова, як і всяка дружба між жінками, бо що спільного мали Бренда з ніжною усмішкою і Елейн із колючим насмішкуватим поглядом?

— Мабуть, цивілізація доходить свого кінця,— зауважила Елейн.— Не можуть же люди, які пророкують кінець, увесь час помилятись. Адже існували в минулому останні покоління, кінчались епохи, були й будуть останні мешканці своїх світів, хіба ж не так?

Вони сміялися з її серйозного тону, однак Елейн не відступала. Вона так глянула на Тейлора, що Девід на якусь мить навіть подумав: «Може, він?» — але тут-таки відкинув це малоймовірне припущення.

— Ніхто не хоче думати про кінець,— зауважив Девід.— Про це говорять тільки щоб поговорити, та й годі. Але ніхто не готовий до справжнього кінця, бо ще не досяг свого і все ще прагне...

— Чого прагне? — поцікавилася Бренда.

— Жити. Пробудитися. Хто може подумати, що вже час розлучатися з життям, якщо життя тільки-но розпочалося?

Хоча вітальня була чималенька, вони сиділи щільним гурточком.

Елейн поводилась агресивно, сперечалася, сиділа, підібгавши під себе довгі ноги, була водночас і войовнича, і по-жіночому привабліва. Їй ніхто не дав би її тридцяти чотирьох років. Девід розумів, що в його становищі йому б треба більше говорити, бути сердечним із цими людьми, зближувати їх, підтримувати. Його друзі — а йому хотілося вважати їх друзями і бути вдячним їм за те, що вони є,— завтра розмовлятимуть про нього з іншими друзями і казатимуть, що Девід усе ще не одужав, або що вони непокояться за нього. Він допив зі своєї склянки. Багато він п'є

чи, може, мало? Чи не замислюються вони над тим, чому він зараз не п'є стільки, як раніше пив той колишній, життєрадісний Девід-рогоносець, а, може, їм цікаво, чого це він отак напивається? Девід ліниво подумав про тих, хто пліткує про нього — про секретарок у своїй конторі, своїх компаньйонів, їхніх дружин, своїх приятелів — їм більш нічого не лишається, як теревенити про нього, розбираючи кожну рисочку його вдачі, спостерігаючи, як невдало він намагається видати себе за того, іншого Девіда. Одначе тепер Бренда й Тейлор надто розпалилися. Бренда говорить, а Тейлор намагається відвернути від неї увагу присутніх.

— Ні, будь ласка, дозволь, я хочу розповісти Елейн,— наполягала Бренда,— у неї в самої є дочка, і вона знає...

— Навіщо ти почала про це?

— Елейн і Девід можуть порадити нам. Мені зовсім байдуже, чи ще хтось знатиме, чи ні. Мені нічого приховувати.

Бренда нахилилася, щоб розказати свою таємницю Елейн, яка завтра вранці напевне побіжить переповідати всім підряд.

— Ну що робити з Джуді? Її спіймали — крала в магазині. Мені довелося йти в магазин «Стейнбокс» і розмовляти з директором. Як вам це подобається? І це в її п'ятнадцять років! Ми ж їй даємо гроші, а вона йде в магазин і тягне...

— А що вона взяла? — поцікавилась Елейн.

— Яке це має значення, що саме вона поцупила,— втрутився Тейлор.

— Якісь панчішки. Лише тому, що вони лежали на прилавку. Вона могла б потягти що завгодно. Так вона заявила мені,— бідкалася Бренда.

Було вже пізно. Бренда п'яно й самовдоволено посміхалася. Девіду раптом спало на думку, що, мож-

ливо, досі ніколи не бачив цієї жінки. А може, вони всі взагалі не знають одне одного. Стежачи за Брендою, наляканий тим, що вона виказала таку особисту таємницю, він подумав, а чи не краще б йому триматись далі від усього цього. Поки-ще не пізно і ще не так багато розказано секретів, які могли б навіки зв'язати їх чотирьох...

— Мені прикро чути все це,— промовила Елейн.

— Так, це... це неприємна штука,— докинув Девід.

— Що ж, тепер це не диво. Буває. І не лише з Джуді. Таких випадків скільки завгодно і ніхто не знає, що робити.

— А ти що зробила? — поцікавилась Елейн.

— Кажу ж вам, ніхто не знає, як поводитись у такому випадку. Говорила я з нею. Вона пообіцяла, що більше не буде, тільки й того. Нічого не лишається, як повірити їй. Те саме зробив і Тейлор. Хіба є якийсь інший вихід?

— А Юніс що утнула,— почала Елейн, і Девід з острахом чекав продовження, він не пам'ятав нічого такого про дочку, ніякої неприємності.— Подруга запросила на свій день народження її та ще з десяток дівчаток. Вона залишила свою сумку разом з пальтом нагорі, у спальні тієї дівчини. А коли вже збиралася додому, побачила, що хтось витяг із сумочки гроші. Та вона побоялася сказати подрузі чи її матері тому... тому, що боялась...

— Чого? — подав голос Тейлор.

— Що її більше не запросять туди, так мені здається.

— Невже?

— А може, боялася втратити друзів. Чи боялася поскаржитись, зчинити переполох,— вела далі Елейн, яка, здавалося, не знала, куди подітися від сорому. Вона була приголомшена доньчиною слабкістю,

і Тейлор погладив їй руку — щоб підтримати. В цю мить Девід згадав про жінчиного кохання, її таємного другого чоловіка, кращого і наполегливішого за нього, Девіда.

— Що ж... не забувай, яка ти сама була в її віці,— зауважила Бренда.

Тейлор притис до вуст руку Елейн і поцілував.

— Ти занадто вимоглива. Це ти, ти надто багато вимагаєш від людей,— ніжно промовив він.

Девід бачив цих людей, які мали відношення до його долі, наче крізь туман чи на фотографії. Завдяки їм він міг пізнати себе. Хоча пізнавання самого себе було якось пов'язане із зіткненням двох автомобілів, з тоннами сталі, з пульсуючим болем двадцятихвилинного конання на узбіччі дороги серед решток машин і годиною чекання в приймальні невідкладної допомоги гомінкої лікарні: воно мало багато спільного з пізнаванням дочки, з її передчасним безталанням і лякливістю, рисами, які вона успадкувала від нього. Йому знову пригадувалася дружина — такою, якою вона постала перед ним кілька тижнів тому, коли схвильована, щаслива зізналася йому в прекрасних почуттях, яких він уже ніколи не збудить у ній. Девід притис долоні до лоба, марно намагаючись зрозуміти, хто ці люди. Хто ця жінка, що тепер так багато важить у його житті? Тепер не лише його власна душа зробилася непроникною, втраченою — незбагненними стали й душі людей, яких він любив, яким вірив і гадав, що знає їх... А за ними — туманні душі людей, відомих тільки з екранів телевізорів чи газетних фотографій, монументальні постаті славетних і горезвісних — невиразні шматочки існувань, загадкові, як і його власне минуле.

— Я читала в журналі про клуби підлітків, де це було? Ага, в Сакраменто,— скрушно повідомила Бренда притишеним голосом, неначе ті підлітки

могли підслуховувати її,— боже мій, ви не повірите...

Девід підвівся. Показав жестом, що хоче наповнити свою склянку.

— Візьми й мою,— попросив Тейлор. Девід узяв склянки й пішов у кухню, де почував себе безпечно, бо кухня здавалася трохи знайомою. Сів. Потім рвучко підвівся і заходив коло чистого-чистого бару, вистукуючи по ньому суглобами пальців. Хотів би він знати, хто він насправді і в яку країну потрапив. Це правда, він жонатий,— він міг підтвердити це свідоцтвом про шлюб,— йому належить цей будинок (за нього ще треба виплатити десять тисяч доларів позики), і він був причетний до появи дочки на світ, хоча не знав до пуття, що ж це означає,— отже, отже, не може бути ніяких сумнівів, він таки має якусь особистість. Але яка вона, та особистість? Усе тіло немов паралізоване величезним шприцом зубного лікаря, який вливає забуття і німоту йому в хребет.

Девід спинився і якусь хвилю вивчав спеції, які зібрала дружина. Колись вона брала уроки кулінарії — кілька років захоплювалася господарством, будинком, сім'єю, а потім ураз перекинулася на зовнішній світ, зацікавилась інтелектуально-суспільними проблемами, такими, як спільне навчання в школах та реформа виборчої системи, але свого часу вона зібрала чимало спецій, усі вони стояли в однакових зелених слоїках — петрушка, гвоздика, імбир, мускатний горіх, навіть білий перець, навіть шафран. Він відчув, як у ньому щось напружується, хоче випростатися, розгорнути крила. Те «щось» так прагнуло волі! Девід обперся об бар і стиснув руками голову. Чи не божеволіє він часом? Він такий забарний, можна з глузду з'їхати. Тільки позавчора вбили Кеннеді, другого Кеннеді, вистрелили в потилицю і вбили, а Девідове життя таке ж безглузде, як і те вбивство. Він міг би й сам

натиснути на курок, якби була певність. Якби ніхто не заважав, ніхто не бачив...

На кухонному барі, вимитому до лиску, лежав ключ до пляшок, тої самий, що Елейн сьогодні показувала йому так, ніби це було щось надзвичайно важливе. Він узяв його в руки. Навколо валялись залізні кришечки від пляшок із гіркуватим лимонадом. Це одна з найдешевших відкривачок, такі продають за десять центів або роздають заради реклами... Вона заіржавіла, й можна було прочитати лише частину напису: «Фірма Гамм... З краю небесно-блакитних вод...» З одного краю відкривачка була дуже гостра, Девід випробував її на великому пальці. Дуже гостра. Цього б напевно вистачило, щоб розбудити його. Девід, уже думаючи про щось інше, натис гострим краєм на зап'ястя лівої руки. Усе своє життя він був упевнений в собі, ніколи нічого не забував, починаючи зі свого імені. Нічого не прогавив і все-таки прогавив усе. В нього були чітко виражені почуття — любов і ненависть — ці почуття опановували його, робили кращим, як це було у випадку з дружиною, або виправдували погані вчинки, подібно до того, як почуттями виправдовували, скажімо, вбивцю Кеннеді та інших убивць. Але все це тепер не мало ніякісінького значення. Почуття згасли, а події він уже не міг пригадати — то з якого краю братися йому до цієї головоломки? Девід подивився на брудну відкривачку і подумав, чи не має ось ця нікчемна річ своєї душі, певного центру тяжіння.

— Що сталося? Що ти тут робиш?

Елейн дивилася на нього широко розплющеними очима. Голос у неї був стривожений. Піт блищав крапельками на її чистому, гарному чолі, вона була схвильована — чи то розмовою про дітей, чи то поведінкою свого дивакуватого чоловіка. Елейн глянула на відкривачку в його руках. Може, вона думає, що він три-

має цю річ як зброю? Або приготував їй несподіванку — візьме й поскородить їй шкіру на щоці? Девід здригнувся від цієї думки.

— Що ти тут робиш? Я думала, ти скоро повернешся. Мені здалося, ти погано почуваєш себе.

Вона поклала руку йому на лікоть. Девіду знову згадалося, що у відкривачки дуже гострий кіпець...

— Прошу тебе, дуже прошу, тримайся,— вона подивилася йому в очі. Якусь мить він стояв незворушний, заглиблений у свої думки. А потім стиснув чоло долонями.

— Ти не покинеш мене?

— Ні.

— Ніколи не залишиш мене? — по його обличчю котився піт. Вона обняла його.

— Ніколи не залишу. Прошу тебе, не думай про це.

Вона говорила лагідно, але й перекопливо, неначе давала прилюдну обіцянку, виголошувала клятву вірності. Девід відчув слабість і полегшення, однак йому не було соромно. Почуттів не було. Події не згадувалися. А може, дружина й не зраджувала ніколи, може, він усе це вигадав? Він досі ще не видужав, і люди повинні зважати на це.

БЕЗПРИТУЛЬНІ ДІТИ

По дорозі до ресторану, де на нього чекало кілька приятелів, Чарлз Бенедикт помітив, що на протилежному боці вулиці за ним хтось іде назирці. О цій порі на тротуарах повно людей — обідніх відвідувачів універсамів, але на вузькій вулиці було неважко запримітити переслідувача; він то розчинявся у гуртах пішоходів, то виринав з них, позираючи через дорогу на Чарлза, ніби хотів пересвідчитися, чи той нікуди не дівся.

Якийсь хлопчина, чудернацько вдягнений у брудні, колись білі, штани і так само брудний, колись білий, ковбойський капелюх. Низенький на зріст, справжній гном. Він насилу встигав за Чарлзом — високим енергійним чоловіком, що й тепер, як завжди, поспішав.

Дочекавшись зеленого світла, Чарлз швидко перейшов вулицю. На цей раз хлопець не встиг сховатися за перехожими. Підходячи до брівки, Чарлз побачив, що то не хлопець, а дівчина, вбрана як хлопець, у заяложеному одязі, з недолідною здоровенною сріблястою пряжкою на поясі. Чоловічі штани віддималися в неї на колінах, благенька блідо-голуба сорочка, вилиняла від прання. Незнайомка пильно дивилася на Чарлза з-під крисів фетрового капелюха. А повз них проходили жінки, вбрані як то й годиться для походу по універсамах. По тротуару дрібно вицокували каблучки їхніх чепурних черевичків.

Чарлз і дівчина глянули одне на одного. Вона бентежила його, дратувала, але Чарлз, як завжди, коли

був на людях, не давав узнаки, що йому неприємно. Чарлз мав себе за напівофіційну особу. Він був архітектором міста, яке починало цікавитися своєю долею, організовуватися в комітети планування майбутнього,— архітектором великого шаленого міста, в якого, можливо, того майбутнього і немає, але Чарлз вірив у планування, у його корисність для всіх прийдешніх років і десятиліть, байдуже, прийдуть вони чи ні. У цю мить він вагався, чи слід посміхнутися до дівчиська.

Чи міг він її знати? Збігла донька котрогось із його знайомих? Дві чепурнепькі жіночки зацікавлено глянули на Чарлза й дівчину.

— Містер Бенедикт? — запитала дівчина.

— Ну то й що?

Варто було їй заговорити, як Чарлзові стало ясно, що бачить її уперше. Голос безбарвний і млявий. Її вимова одразу нагадала йому провінцію, село. На маленькому негарному обличчі застиг вираз зосередженої рішучості. «Якась непормальна»,— подумав Чарлз. Хвора дівчина. Хоч він і не знав її, а проте в зовнішності цієї дівчини було щось зловісно знайоме. Вицвілі, рудуваті, ледь вигнуті брови, очі великі й витрішкуваті. Їй можна дати років вісімнадцять. Ще юна, щоб бути жінкою, хоча вже й не підліток.

— Ти такий високий... я зроду не подумала б, що ти такий височенний,— проказала вона повільно. Слова у неї виривались якось бездумно, невпевнено. «Чи не наркоманка, бува?» — мимоволі подумав Чарлз.

— Що? Що ви?..

— Я читала про тебе. Ти проектуєш будинки та всяку всячину для бідних, і парки...— носком черевика вона водила по тротуару. Нога вище кісточки блиснула білиною. Чарлз дивився, як непомірно велика кісточка рухається під шкірою. Дівчина копирсала тротуар черевиком, і невеликий шрам на шкірі

перекочувався через кісточку. Долаючи ніяковість, дівчина посміліщала і вже рішуче заявила:

— Мені самій треба грошей, я бідна, я не з цього міста, але я бідна... Мені треба грошей сьогодні, зараз.

— Мені прикро...

Чарлз оговтався. Він був приємний, порядний, здібний чоловік. Багато років Чарлз наполегливо працював, поки став такий, який є; він ніколи не кидає слів на вітер. Навіть із дітьми,— а в нього чотири сини,— він ніколи не говорив, не зваживши слів,— адже сказаного не вернеш.

— Чому тобі прикро? — спитала дівчина.— Тому, що ти не впізнаєш мене?

Здається, треба кінчати. Чарлз одвернувся і швидко пішов геть.

— Ти не впізнаєш мене? — розпачливо гукнула дівчина йому навздогін.

Вона пішла поруч, тоді забігла наперед. Його раптом охопила паніка,— а що, як дівчина справді несповна розуму або одурманена наркотиками? Кінчики ніздрів її дитячого носика побіліли й роздувалися з люті. А зуби в неї нерівні. Ошкірила їх і стала схожа на загрозливого неприємного ховраха. Стояла перед ним, заступивши дорогу, вже зовсім не схожа на дитину, стояла, ніби гном, важка й незграбна, навіть при своїх п'яти футах зросту.

— Здається, ви помилилися,— лагідно промовив Чарлз.

Він звик, що його зупиняли на вулиці чи в коридорах нижніх поверхів Будинку мерії та окружного управління. Його часто гукали на ім'я незнайомі — вони потім виявлялися чемними добропорядними жінками і майже його сусідками, або недорікуватими, злими стариганами, дивакуватими дідами з тих, що проводять дні на лавках у центральному парку, байдуже розглядаючи перехожих. Такі люди, як він сам, його

рідко зупиняли, хіба що знайомі. Молоді люди не турбували Чарлза ніколи. Ніколи не зупиняли його такі, як ця дівчина.

— А в нас є щось спільне,— сказала вона.

На її негарному личку навіть промайнуло щось — ніби спроба підморгнути, проте чи підвели м'язи, чи ще чомусь, але обличчя лишилося безвиразним. Тільки зуби ожили, ощирились посмішкою. З-під рудуватих вій насторожено виглядали очі. Чарлз відчув жаль до дівчини, такої поганкуватої, з кістлявим, непринадним тілом. Чому вона так болісно осміхається? Чому в неї таке порожнє обличчя?

— Ти думаєш, я божевільна, га? Жебраю?

Він одмахнувся від неї, все ще усміхаючись. Краще відступити, усміхаючись. І все ж таки Чарлз не зовсім одвернувся від неї, побоюючись цього неприємного, пустого личка. Він зробив кілька кроків, дивлячись на неї, потім трохи звернув убік і заспішив у натовп пішоходів. Ішов квапливо, широкими кроками, занепокоєно думаючи, хто ця дівчина. А втім — яка різниця? Вона для нього ніхто. Вона навіть і не дівчина, жінка.

Обід тривав дві години. Чарлзові друзі — приємні люди, як і він сам, вони легко спілкуються одне з одним. Усі вони досить інтелігентні, але, як і Чарлз, добре виховані й тому не підкреслюють цього. Всім їм у житті пощастило, і всім тепер уже за сорок. У міру того, як зростали Чарлзові професійні успіхи, він переходив з однієї установи до іншої в різних районах міста, аж поки дістався до Будинку окружного управління в самому центрі. На цьому шляху він знайомився з людьми, схожими на нього, які також стали відомими й напівофіційними особами. Він відмовлявся від давніх приятелів і заводив натомість нових, хоча жодного з них не можна було назвати другом,— вони були потрібними знайомими. Друзів у Чарлза

немає, у людей його віку і його становища друзів і не буває — вони бувають у простіших людей.

Коли Чарлз повернувся до контори, секретарка повідомила:

— До вас приходила якась молода жіночка. Вона казала, що ви обіцяли взяти її на роботу.

Чарлз приховав здивування.

— Як її прізвище?

Секретарка подала папірець. «Елізабет Джун Сміт».

— У такому чудернацькому одязі. Широкі штани... І наче ковбойський капелюх.

— Я ніби такої не знаю,— сказав Чарлз. Він зайшов до свого кабінету і забув про дівчину. На стіні навпроти нього висів збільшений фотознімок міста. Чарлз сидів, розглядаючи знімок і мріючи про чудове, казкове, досконале місто, яке виростає на місці сфотографованого.

З вікна видно куточок цього міста, але, огорнутий смогом, він нецікавий. Раптом Чарлз відчув, як у ньому, проймаючи все єство, піднімається несподіваний приплив відрази.

Додому Чарлз повернувся пізно, десь над восьму вечора. Дружина сказала, вибачаючись:

— Хлопці були голодні й повечеряли самі. Шкода...

— Та нічого.

— Найменший — чотирирічний Террі — показав батькові свій малюнок. Білявий, надзвичайно вразливий малюк без кінця щебетав тоненьким здивованим голоском. Чарлз дуже любив синів, йому аж не вірилося, що це його сини, що саме він дав життя цим створінням.

Франсіс налила йому чогось міцного, і Чарлз із склянкою в руці подався до своєї кімнати. Свій кабі-

нет він любив. Тут усе було так, як він залишив уранці. Він визирнув через вікно у дворик, де ще двоє синів гралися з якимось хлопчиком. Трава на газонах яскраво зеленіла. Полишені автокосаркою смуги були неприродно різкі. Це добре, що сьогодні приїздили робітники й підстригли траву і що все утримується як слід.

Чарлз самотужки вийшов у люди, створив порядне життя для себе й для синів, і це здавалося йому неабияким досягненням.

Франсіс подала вечерю і розповіла, що вона сьогодні робила. Він, як завжди, намагався уважно слухати її. Його дружина була весела, жвава блондинка. Правда, останнім часом так складалося, що подружньому життю він приділяв менше часу, ніж хотілося б. Чарлз одружився з Франсіс, своєю ровесницею, шістнадцять років тому. Обоє походили із зубожілих родин, хоча вона була городянка, а його батьки жили на занедбаній фермі, на околиці невеликого містечка біля західного кордону штату. Коли вони зустрілися, життя в них обох теж було схоже, Франсіс навіть зовні скидалася на нього — стрункa, ширококоста дівчина, непогана спортсменка. Вони були помітною, симпатичною парою — обоє біляві, привітні, одне слово, звичайне здорове подружжя... Це вже згодом, десь років під тридцять п'ять, Чарлз відкрив, що він людина не пересічна.

Тепер справи вимагали від нього мандрівного життя, а Франсіс сиділа вдома, і хоч вона лишалася така ж, як раніше,— ясноволоса, чуйна, любляча, добра жінка,— але якось віддалялася від центру його устремлінь, приміром, як старша сестра, чи що.

Він дуже любив дружину і синів, жив для них.

Після вечері Чарлз працював у кабінеті. Телефонував у справах. Та сьогодні щось заважало зосереди-

тися, відволікало, щось було негаразд, не вщухало невиразне відчуття тривоги. Мимоволі намагався щось пригадати, але марно. До дверей кабінету підійшов Брюс, і Чарлз відразу збагнув, що старшому синові щось потрібно. Він давно звик до того, що людям завжди щось потрібно від нього, він непомильно розгадував їхні хитрощі, приховані за вихованістю та безтурботними, щирими усмішками. Брюсу вже чотирнадцять, він увесь вільний час гуляє на вулиці, але сьогодні залишився вдома і ось тепер торохтить лагідному всміхненому батькові:

— Отой хлопець у школі... як він мене дратує... і знаєш — він негр... Я справді намагаюсь не кривдити його... Сьогодні на уроці історії, уявляєш, один учень не знав, що таке Хіросіма, хоч усі знають, що там скоїлося...

Брюс знав, що батько дуже любить його, але останнім часом зробився незрозумілий, дражливий, замкнувся в собі, ніби хотів вирватися з-під батькового впливу. Однак зараз син користався з того, що був батьковим улюбленцем, і теревенив, щось приховуючи за жартівливим, змовницьким тоном.

— Ти хочеш про щось поговорити зі мною? — запитав Чарлз.

Син опустив очі.

— Розумієш, щось чудне... Я не хотів казати матері...

— Що саме? — квапливо перепитав Чарлз.

— Сьогодні в школі на останній перерві — ми вже збиралися на бейсбол — до мене підійшла якась особа.— Брюс хотів своїм виглядом заспокоїти батька, мовляв, це новина як новина, нічого особливого і не варто хвилюватися.— Дівчина...

— Дівчина? Твого віку?

— Ні, не мого. Старша. Їй, мабуть, усі двадцять.

Чарлз здивовано дивився на сина. Він не думав, що тій дівчині стільки років.

— Не знаю, що їй треба, може, хоче, щоб ти влаштував її на роботу, абощо... Вона з Медіни, каже, це твоє рідне місто... звідки вона довідалась? Не знаю, що їй треба... Вона весь час витріщалася на мене. Якась дивна. Казала, що дуже хоче їсти. Вчитель був у сусідньому кабінеті, мабуть, підслуховував. Він звелів їй вийти...

— Але чого вона хотіла?

Брюс провів по лобі долонею — меланхолійний жест невпевненості, якого він навчився від старших, може, й від батька.

— Здається, вона була біля нашого дому. Принаймні вона так каже. Вона знає, як і що в нас дома — певно, зазирала до нас у вікна...

— Що?

— Вона була якась збуджена й ніби посміхалась до мене. Це вже коли зайшов містер Бедфорд. І весь час торохтіла, плела щось недоладне... казала, що має право жити у нас, так само, як я, що ми повинні дозволити їй жити з нами... що в тебе багато грошей і ти хочеш роздавати їх бідним, так ось вона бідна, і ти маєш віддати їй ті гроші...

— Я маю віддати їй гроші?

— Ну щось таке. Та вона якась божевільна... весь час хихотіла і все підсовувала до мене свій стілець... А вдягнена, мов справжнісінький псих...

Чарлз відчув, як у нього закалатало серце. Він дивився на сина й намагався вгадати, чому той раптом замовк. Брюс стояв і ніяково дивився на батька.

— Що ще? Говорила вона ще щось?

— Це все,— відповів Брюс.

Смагляве розумне обличчя старшого сина так і лишилося непроникним. І Чарлз перепитав ще раз:

— Більше нічого не сказала?

— Ні.

Але й тепер він не повірив сипові.

Наступного ранку вона чекала на Чарлза в коридорі перед його кабінетом. Сиділа на підлозі, підтягнувши коліна до грудей.

На ній були ті самі заяложені білі штани, кристатий капелюх лежав на колінах: вона мала такий вигляд, ніби чекала на нього ще від учорашнього дня. Без капелюха здавалася ще молодшою. Чарлзові раптом видалося, що він добре знає колір її коротко підстриженого на лобі вогненно-рудого волосся.

Він пропустив її до свого кабінету і тремтячою рукою зачинив двері.

— То тепер ти вже знаєш, хто я? — спитала дівчина.— Поглянь на мене.

Вона зухвало пройшлася по великому кабінету, певна, що Чарлз стежить за нею. Була вона сповнена якоїсь дивної хворобливої енергії. Біля вузького вікна, що здіймалося від підлоги до стелі, дівчина зупинилась, і, впершись руками в стегна, стала критично споглядати місто.

— Я знаю про тебе все,— повагом сказала вона, дивлячись на Чарлза через плече.— Мати збирала статті про тебе. Всі ці роки вона передплачувала газету вашого міста, а я до останнього часу так і не знала, навіщо це їй... А дізналася тому, що вона померла. Її приятелька все мені розказала. Геть усе. А мати померла кілька тижнів тому.

Вона дивилася на нього через плече.

Її просте обличчя зашарілося від збудження і тепер було майже гарне.

— Ти не хочеш запитати, як вона померла?

Чарлз зробив зусилля, щоб не відвести погляду.

— Тож як вона померла?

— Нещасливий випадок. У машині. З п'яних очей.

Вона різко відвернулась од вікна, енергійно потерла долоні.

— Так ось, містере Бенедикт, я забрала свої речі, вони тепер на автобусній станції, в камері схову.— Вона говорила в ніс, гугнявила, як гугнявлять на Чарлзовій батьківщині, і все ще час од часу нервово посміхалася, показуючи зуби.— Взяла метрику. Фотографії. Старі знімки. І ще пачку старих листів та деякі газетні вирізки... може, для декотрих не зовсім переконливі, але досить промовисті для нас із тобою та й для будь-кого іншого, хто зацікавиться...

— Скільки тобі років? — зненацька урвав її Чарлз.

— Двадцять шість.

— Он як!

Чарлз мимоволі опустив руки. Двадцять шість!

— За метрикою я Елізабет Джун Сміт, але друзі звуть мене Сміт, Сміт,— весело промовила дівчина, підходячи до Чарлза впритул.— То що, шкода тобі, що її вже немає? Чому ти мовчиш?

Чарлза раптом охопила паніка.

— Лорі Гебб? — запитав він.

— Та вона ж, Лорі Гебб! Отже, ти знаєш її ім'я!

Дівчина засміялась і запанібрата поплескала його по руці.

— Я давно, давно не бачив її...— почав Чарлз.

— Авжеж, двадцять шість років, авжеж... Але якщо ти знаєш її, то знаєш і мене. То як тобі подобається отака зустріч зі своєю донькою?..— І вона підняла до нього своє обличчя, яке раптом полагіднішало. Та й голос її теж став лагідний.

— Я нічого не знав про це,— повільно вимовив Чарлз,— зовсім нічого...

— Що ж, тепер знатимеш.

Чарлз притулив долоні до обличчя, йому зробилося недобре. Дівчина стояла навпроти, зовсім близько. Він боявся, що йому запаморочиться в голові, що його

замлоїть... Дівчина щось говорила про міжміський автобус, про те, як «зав'язувала знайомства», як перебивалася купленими на вулиці пиріжками... Її мова була весела й збуджена, наче в п'яного.

— Вчора я ходила біля твого дому. Боже, у тебе, певно, водяться грошенята! А яка у тебе жінка? Мабуть, леді з цих місць? Га?

— Я... я не знаю, що тобі...

— Ти казав їй про мене?

— Я не знав, що ти є. Я все ще... все ще не можу...

— Мене звуть Елізабет Джун Сміт,— роздратовано обірвала його дівчина,— і я б не радила тобі забувати це ім'я! І не забивай мені баків різними дурницями. Чого витріщився? Як хочу, так і говорю! Може, в твоєму шикарному кабінеті й не балакають голосно, тільки мені на це начхати. Досить уже мною попихали. Все життя тільки й чую: «помовч» та «замовкни». Вона завжди лишала мене в баби, бо сама тільки й знала віятися — все думала, ніби вона красуня, не те, що я, мені вона весь час дорікала, що я потвора і що вона, мовляв, соромиться мене. А тепер вона померла, і ось я в тебе. У мене залишилося кілька доларів, я вже давно не їла нічого, крім пиріжків на вулиці...

Стривожений Чарлз мовчки дивився на неї. Зненацька він подумав, що його донька зовсім позбавлена жіночої принадливості.

— Скажи, що любиш мене. Любиш мене,— наполягала дівчина.

Чарлз не міг вимовити й слова, і обличчя в дівчини сполотніло від гніву. Колись давно, йому тоді було шістнадцять, він зустрічався з дівчиною на ім'я Лорі Гебб. І тепер ясний здивований погляд Лорі стежив за ним з обличчя цієї незнайомки.

— Я... я не знаю, що й...

— Може, ти не хочеш дочки? — Вона шкірилась.— Я розмовляла з твоїм сином. Можу закластися — він твій улюбленець. Але віднині буде в тебе й донька. Ось я, перед тобою. Материна приятелька розповіла мені геть усе. Я все знаю. Коли мати зрозуміла, що завагітніла, вона відшила тебе і зійшлася з другим хлопцем, з яким також зустрічалась і який подобався їй більше, ніж ти. Він оженився на ній. Божевільна. Уявила собі бозна-що, обплутала його, і він оженився на ній. Вона й справді мала себе за красуню. Але я не хотіла б скидатися на неї. Я хочу бути саме такою, якою є. І не хочу бути схожою ні на кого іншого, ні на неї, ні на тебе.

До Чарлза дійшло: оця дівчина — його донька. Так, це його донька.

— Вона вічно десь пропадала,— обурено говорила далі дівчина.— Атож! І її врода згодилася їй! Цей чоловік, Гові Барт — він вважався моїм батьком, та й сам думав, що він мій батько,— пішов до війська, а коли повернувся, то кинув її — не знаю вже чому — я тоді була ще дитиною. Вона одержала розлучення і зійшлася з іншим, ти знаєш Ернеста Хааза?

— Ні. Ні. Я не знаю такого. І не знав ніколи,— Чарлз затинався.— Чи він... чи все це відбувалося у нас? У Медіні?

— А де ж іще? Ти більше ніколи не приїздив до Медіни?

— Усі мої родичі вже повмирали.

— Хай йому біс, усі повмирали,— весело повторила дівчина.— Нам залишиться більше місця, еге ж?

— Отже, твоя мати загинула. В автомобільній катастрофі?

— Врізалася в дерево. Майже зітнула окаянну голову. Людоньки, вона була така дурна, абсолютний телепень... Не те, що ми...— Дівчина грайливо глянула знизу Чарлзові в очі.— Все життя ниділа у тому

смердючому містечку. Не те, що ми. Ми видряпались. Нам з тобою палець у рот не клади.

Чарлз дивився на неї і думав про Лорі Гебб, ту дівчину, в яку він колись був закоханий, і яка дала йому відкоша через два тижні. Тоді він ще не був теперішнім Чарлзом Бенедиктом і навіть не став тим хлопцем, з котрого мав вирости теперішній Чарлз Бенедикт.

Той Чарлз був довгий, худорлявий, сором'язливий, страждав од самотності, не міг знайти спільної мови з однокласниками, які нехтували ним... Йому хотілося наслідувати їхню хоробру поведінку, але він не знав, як це робиться. Та й що він взагалі знав? І от саме тоді в його житті з'явилася Лорі; впевнена в собі і в своєму місці серед підлітків, вона не побоялася подружити з ним. Може, вона хотіла закохати його, а може, просто пожартувала. Була життєрадісною, простою, але дуже привабливою дівчиною. Привабливою: манікюр, білі вовняні шкарпетки, на зубах завжди хрумтить запашна гумка... Пригадався той єдиний випадок близькості з нею в покинутому старому автомобілі біля саду її батька. Єдиний випадок. Вона безжурно притягла його до себе, а потім відсторонила, так само безжурно й байдуже, ніби між ними нічого й не сталося. Чарлз не міг збагнути цього. Йому здавалося, що його життя обірветься, що він не зможе жити. Але його шістнадцятирічне життя тривало, він закінчив школу і дістав стипендію, щоб навчатися далі в університеті, а Лорі покинула його і одружилася з хлопцем, старшим за неї на кілька років.

Оце і все.

Ці події знов увійшли в Чарлзове життя, обурюючи його. Важко сказати, що більше обурювало його — сам розвиток подій, де він виступав неповнолітнім батьком, відштовхнутим батьком дитини, чи фі-

нал — оця особа у його детройтському кабінеті, яка не спускає з нього очей.

— Певно, кмітливий чоловік твого польоту не хотів би мати ніякого клопоту, чи не так? — вела далі дівчина.

— Я дуже хотів би допомогти тобі... щоб...

— То не тягни! Бо мені до зарізу потрібні гроші! Нині!

— Я дам тобі, скільки скажеш...

— Я голодна. Давай зараз же.

Він витяг гаманець і незграбно відрахував їй кілька крупних банкнотів. Дівчині перехопило дух. Вона розглядала гроші, переводячи погляд з однієї купюри на іншу, потім вимовила:

— Дякую. Дякую, що не поскупився.

— Зачекай, я ще випишу тобі чек. Ти певно... певно, дуже голодна... Давно не їла?

Вона зашарілася, ніби приємно вражена несподіваною увагою з його боку. В ній навіть прозирнула жіноча тендітність.

— Та вже щось куплю. Не турбуйся.

— А ти зможеш... дати собі раду?

— Ще й як!

Вона раптом натягла на голову капелюх.

Хотіла зробити це грайливо, але не змогла приховати свого збентеження. Ні, вона не дитина й не дівчина. На обличчі, шиї вже намітилися зморшки, злегка позначені брудом. Розпусна дитина — його донька. Двадцятишестилітня.

— А що ж ти робитимеш? — поцікавився Чарлз.

Йому бракувало повітря, хотілося сісти, але він і далі розмовляв стоячи.

— Житиму. Своїм життям.

— Куди ти зараз поїдеш?

— Нікуди. Тут, у цьому місті, мені зовсім некепсько. Її слова ввігнали Чарлза в піт.

— У цьому місті?

— Авжеж. Велике місто. Про таке я мріяла все життя.

— А не хотіла б ти податися ще кудись, скажімо, до Чікаго?

— Ні, дякую,— відказала вона безтурботно.— Я хочу бути ближче до тебе. Адже тут я зустріла батька, свого справжнього батька, і не хочу втратити його. Чи могла б я навідуватися до тебе додому, по неділях.

— Ні, не роби цього!

— Чому? Ти соромишся мене?

— Ти ж знаєш... знаєш... послухай,— насилу вимовив Чарлз.— Мені недобре... Це такий жахливий удар для мене...

— Ти не хочеш доньки?

Чарлз із страдницьким виразом заплющив очі.

— Не хочеш подружитися зі мною? Га?

— Звісно, що...

— Ти брешеш! Брешеш, як останній негідник! — весело заявила дівчина.

— Я не хотів образити тебе. Повір мені, будь ласка,— затинався Чарлз.

Вона ще глибше натягла свій клоунський капелюх. Повернулася до дверей.

— Не розкисай. Я люблю пустувати. Щоб ти знав, у мене своє життя і свої плани. Сама заведу собі друзів. Єдине, що мені потрібне, це гроші і якийсь куток, де б я могла притулитися... Мені зайвого не треба, я не така. Це не для Сміт. Отож заспокойся.

Чарлз спробував усміхнутися. У її словах для нього звучав порятунок.

— Хочу, щоб ти звав мене Сміт. Так мене звуть.

— Сміт,— ледь чутно вимовив Чарлз.

— Ми з тобою навіть могли б укласти угоду, за-

просити юриста,— докінчила вона, збираючись іти,— як це роблять у вас в Детройті. Згода?

Кілька наступних днів Чарлз чекав од неї дзвінка. Коли вдома дзвонив телефон, у нього обривалося серце. Але вона не дзвонила.

Його життя йшло, як і досі, ті самі справи, клопоти. Минув тиждень, другий. До нього прилітали з Нью-Йорка, він сам злітав до Нью-Йорка. Злітав до Лос-Анджелеса на нараду. Але на відстані весь час думав про дочку, про дружину й синів... думав про свій затишний кабінет удома, про контору в центрі міста, про великі фотографії, карти й схеми, над якими працював, намагаючись втілити свої задуми в життя. Але все це тепер видавалося йому не вагомим, примарним. Він нічим не володів по-справжньому і не міг нічого довести до пуття.

Іще думав про Лорі Гебб. Десь далеко, в іншому місті, обідаючи в затемненому розкішному ресторані, він ввічливо кивав на слова своїх компаньйонів, а думав про Лорі Гебб, про те життєрадісне дівчисько, в якому навряд чи було п'ять футів зросту, з багатозначними посмішками, швидкою мовою, милими жартами — просте дівчисько, як на його сьогоднішній розум, але тоді для нього не було чарівнішої. Її недбало оголені руки, її ноги, принадлива звичка жувати гумку — завжди жувала гумку! Пригадувалось її по-дитячому енергійне тіло, округле тендітне личко з рум'янцем і її вогненне волосся, довге й звабливо закручене внизу. Лорі зрадила його. І тепер, через двадцять сім років, він відчував майже фізичний біль від думки, що вона брехала йому, зрадила його. Оте дешеве дівчисько водило за ніс Чарлза Бенедикта. Вона жила, зовсім забувши про нього, народила дитину, його дитину, дожила в їхньому місті до сорока, спилася, мабуть, і тепер пішла з цього світу.

Мати його дочки.

Всюди, де йому доводилося бувати, навіть на марудних виснажливих нарадах з мером міста та його помічниками, його аж пересмикувало від однієї згадки про Лорі. Про сам факт її існування в його житті. Як і всі факти, як статистику, виміри й дати, сам факт існування Лорі вже не можна змінити. Доки живе їхня дочка, дототи житиме все, що породило її, житиме, десь причаївшись у ній, у її генах.

Він усе чекав дзвінка від неї. Адже невдовзі їй знову потрібні будуть гроші. Жінка переповідала все, що відбулося протягом дня, повідомляла про телефонні розмови, які його стосувалися, про клопоти синів, про їхню школу, бо громадські школи в місті зовсім занепали, або нерішуче починала говорити, що відчуває, як між ними виникає якась відчуженість, про свою самотність — коли це з її вини, то що вона має робити?

— Немає між нами ніякої відчуженості, звідки ти все це взяла? — ніяково заперечував Чарлз.

Він часто обнімав дружину, ніби намагався заховати від неї своє обличчя. Часто пестив менших синів, відчуваючи їхню беззахисність. Щовечора, прийшовши додому, занепокосно дивився в обличчя дружини, з острахом чекаючи погляду, який виказав би, що їй стала відома жахлива новина...

Нарешті дівчина подзвонила йому в контору.

— Такі великі птиці, як ти, завжди обідають по ресторанах. Давай і ми десь пообідаємо разом,— заявила вона безпричинно веселим голосом.— Це говорить Сміт, твоя знайома Сміт, твоя, ти знаєш хто! Я добре їла і непогано проводила час. Прекрасне місто. Я завела собі друзів у моєму районі... Хочеш побачити, де живу? То їдь до мене!

Заспокоєний її веселим тоном, Чарлз під'їхав на вказану адресу. Виявилося, що це неподалік од схід-

ної частини, в нетрях міста. Це здивувало його, бо за отримані від нього гроші вона могла вибрати собі щось краще. З північного боку ця частина міста межує з університетом, і тому тут поруч з найбіднішими живе молодь певного типу — на вигляд також дуже бідна, убого одягнена, патлата й неохайна. Будинок, у якому оселилася його дочка, був свіжопофарбований у яскраво-зеленій колір, на ганку біля входу сиділо п'ятеро чи шестеро молодиків, одягнених абияк, з довгими брудними патлами та блідими обличчями. Каламутними очима вони здивовано позирали на Чарлза. Квартира його дочки містилася на другому поверсі. Двері коридору були розчинені навстіж.

— Заходь! Здрастуй! Ну як тобі все це подобається? — вигукнула вона.

Гармидер, запах ладану чи, може, парфумів, її збуджена жестикуляція. На ній був той самий одяг, навіть той самий ремінь з широкою пряжкою, з-під вилинялої голубої блузки видніли плескаті груди. Вона метушилася навколо нього, намагаючись усадовити на стілець. Щебечучи, стояла навпроти й тримала рукою за підйом босу ногу, ніби виставлялася напоказ чи спокушала його.

— Вибач, я трохи напідпитку. Тут двері не зачиняються ні на хвилину, я маю скаженій успіх... Але я нікому не виказала своєї таємниці... Боже, одна чорна дівчина, на ім'я Джінні, вона тут завжди вештається... зажди, хай вона прийде... Шість футів вісім дюймів заввишки, дебела дівка... боже,— тріскотіла вона, хихикаючи,— вона може переламати хребет будь-якому чоловіку! Вона...

Чарлз відчував до неї відразу. Але він слухав, терпляче слухав її базікання. У кімнаті панувало жахливе безладдя, повно всякого мотлоху, штора на вікні вся піднята вгору і, мабуть, давно вже зачепилася там.

Дочка чепурилася перед ним, не вгаваючи ні на мить.

— У мене тут безліч друзів. Ми розважаємося. Всі люди чудові, якщо їм створити умови, правда ж? Мені треба трохи грошей. Мені слід було б завести постійний рахунок у банку. А як твої діти — твій син? Знаєш, він симпатичний. Ні, тут не те, що вдома, тут у мене є друзі, яким я подобаюсь. Прошу тебе, дай мені трохи грошей, і я потім довго не буду тобі набридати, їй-богу.

Він витяг гаманець. Але двері до кімнати все ще були відчинені.

— О, добре, добре! О, мені треба грошей, треба! — збуджено завела дівчина.

Чарлз якийсь час вагався, а потім відрахував їй півтори тисячі доларів. По дорозі сюди він зайшов у банк і приготувався до такої розв'язки. Але він не був готовий до її п'яного улесливого белькотіння, до того, що вона так візьме гроші від нього — ніби виявляючи йому велику ласку.

— Боже милостивий, Ісусе, о, як вони мені потрібні!..

Вона поспішила до ліжка і заходилася ховати гроші в подушку.

— Не роби цього! Не залишай їх тут! — вражено вигукнув Чарлз.— Тут їх украдуть.

— Тільки не мої друзі. І тільки не тут. У нас не такі порядки, як у вас, містере Бенедикт,— заперечила розпашіла дівчина.

— За такі гроші тебе можуть і вбити.

Вона тільки засміялась і відмахнулася від нього.

— Віддай їх мені. Я тобі їх потім поверну,— запропонував Чарлз.

— Ходімо обідати. Ходімо кудись до ресторану, щоб я могла показати тебе,— відповіла дівчина, ніби

забувши про гроші.— Чекай, я пошукаю черевики... та чорт з ними...

Вийшли на вулицю. Вона щебетала, повисаючи у нього на руці. Босоніж була ще менша. Від неї йшов якийсь нудотний, неприємний запах. Чарлз відчував відразу до неї, до її заповзятливості, до її безтурботного базікання, до самого її існування. Вона розповідала про приятелів, називала низку імен, говорила про господаря будинку, про друзів, які до неї добре ставляться.

— Ій-богу, ти повинен з ними сам поговорити! Вони знають, що й до чого! Вони могли б тут усе прибрати до своїх рук, у будь-який момент, тільки їм нахати. Їм це все до одного місця: і місто, і країна, цілісінькі богом прокляті Сполучені Штати — і, повір мені, я їх розумію...

Вони зайшли до невеличкої піцерії. Не змовкаючи ні на хвильку, дівчина відкинула із скронь лискуче волосся. Чарлз дивився на неї, неначе вперше побачив. Це його дочка говорить до нього. Його дочка. Чарлз бачив у її обличчі риси Лорі, риси тієї Лорі... міг навіть уявити в ньому і щось від себе.

Невже це можливо?

Чарлз зусиллям волі повернувся від мрій до дійсності. Дівчина замовила собі піцу [1] і кока-колу. Чарлз узяв каву. Дівчина весь час збуджено говорила, схоплювалася з місця, махала комусь у вікно на вулицю. Її лице пашіло. Чарлз бачив, як щось проповзло в неї по лобі й сховалося в густому брудному волоссі...

Вона відсунула від себе піцу.

— Боже. Я, мабуть, виблюю.

— Що з тобою?

---

[1] Італійський пиріг.

— Зажди. Зажди лишень.

Вона заплющила очі й кумедно почухалася об край стола. На її обличчі проступили великі краплини поту. Нечисленні відвідувачі ресторанчика поглядали від своїх столиків на Чарлза й дівчину. Надокучливо дзижчав вентилятор.

— Тобі краще? — спитав Чарлз.

— О боже,— вона притислася лобом до краю стола. Чарлз безпорадно дивився на руду копицю її волосся. Чи не божевільна вона? А може, хвора? Вона знову забубоніла:

— Ти мій батько. Це для мене неабищо, ха-ха. В мене є свої плани, але я останнім часом розклеїлась, вночі не засну, поки не прийму добрячої дози снотворного... Мені хочеться назад, додому... Мати померла, я була на похороні... на похороні бачила її обличчя, її волосся... У неї було таке ж волосся, як і в мене... Я любила її, але добре, що вона врізалася... від машини нічого не залишилось, і мені виплатили страховку... Я тепер теж хочу власну машину! І хочу, щоб у мене був мій власний куток!

Чарлз узяв її руку. Рука була зовсім холодна.

— Але ж у тебе є власний куток, чи ж не так? — лагідно заперечив він. «Для неї було б краще не жити»,— майнула думка.

— Уночі тут гамірно. Поліцейські сирени, ще щось... я тут не можу заснути...

Вона через силу підвела голову. Жили на шиї напружились. Чарлз звернув увагу на те, що її зіниці були нечіткі, розпливчасті.

— О боже,— дівчина ніби прокинулася від важкого сну.— Котра година? Я спала цілий день... Не можу прокинутися!.. Мені треба відіспатися від усього цього.— Вона насупила брови, зморщила лоба. Різко струснула головою, щоб остаточно пробудитися.— Слухай. Не лякайся. Забудь усі ті дурниці, що я тобі

перзла. Я надто балакуча. Просто я сільська баба, та й годі.

— З тобою все гаразд? Ти не захворіла?

Дівчина встала, зачепивши стіл, і люто відкинула волосся з обличчя.

— Я вже спізнююсь на побачення, мене чекають. То краще віддай ті гроші зараз, бо мені ніколи. Я зовсім забула.— Дівчина простягла до нього руку і поворушила пальцями. Говорила вже голосніше.— Я їм усім так і відрізала: я зможу розплатитись, якщо треба, і не потребую для цього заробляти своїм тілом. Й їм не та потіпаха, що була вдома. Я належу сама собі й більш нікому. Ти краще не тягни, а давай гроші!

Чарлз, приголомшений, підвівся.

— Але ж...

— Мені вони потрібні. До зарізу. І без усякого махлювання.

Чарлз спробував вивести її з ресторанчика, щоб віддати гроші без свідків, але її не можна було зрушити з місця. Вона стояла з простягненою рукою. Зрештою, довелося віддати гроші тут, відрахувати п'ятнадцять стодоларових купюр, які вона жужмом запхала в кишеню штанів.

Вона вийшла.

Коли Чарлз вийшов слідом за нею на вулицю, її вже не було видно. Вона злилася з неквапливою юрбою млявих мешканців цього району — і негрів, і білих,— людей, які знічев'я тиняються вулицями, бо їм немає чого і немає куди поспішати. Чарлз стояв на тротуарі, оглядаючись навкруги. Його дочка? Несподівано цей район міста нагадав йому часи депресії, так ніби він знову потрапив у тридцяті роки, у відразливі, порожні роки в його житті і в житті всієї країни, коли бездомні, безпорадні люди без майбутнього, схожі на його дочку, збиралися докупи і, ще на щось

сподіваючись, шукали роботи. Блукали з міста до міста, з міста до міста в пошуках роботи... І знову до іншого міста в пошуках роботи. Різниця хіба в тому, що ці молоді люди не шукають роботи. Вони не шукають уже нічого.

Вони проходили повз нього, він повільно обминав їх. Чарлз був вражений, приголомшений цим світом, його смородом. Чарлза оточували людські подоби, які вже й не були людьми в повному розумінні цього слова. Людська лавина, яка почала котитися повільно, мчить дедалі швидше, нарощуючи свою руйнівну силу... Можливо, їх уже тисячі... отаких, як його дочка? Як оті обшарпані довговолосі юнаки, що траплялися йому назустріч? Можливо, їх уже мільйони в цій людській лавині, яка ось-ось накотиться на нього і розчавить?.. Перед Чарлзом спинився хлопчина років двадцяти з рюкзаком на спині. Неприродно скоцюрбленій, він простяг руку, але Чарлз одвернувся. «Щоб ти здох» — кинув хлопець йому вслід, однак без зла, байдуже.

А трохи віддалік, палицею докинути, височіли хмарочоси центральної частини Детройта. Деякі серед них були справжніми шедеврами сучасної архітектури.

«Чи не втрачаю вже я глузд?» — подумав Чарлз.

Якийсь час дочка знову не дзвонила йому. Однак він повсякчас думав про неї, згадував її лиснюче волосся, її завзяття. Подумки розмовляв з нею. Говорив їй: «Ти змінила все моє життя, моє майбутнє. Я, здається, люблю тебе... Я знаю, що ти моя дочка...»

Якогось суботнього вечора вони вже повернулися з гостей, коли Франсіс несподівано запитала:

— Вона там була? На вечірці?

Він дивився на неї, не розуміючи, що вона хотіла цим сказати.

Дружина почала безпорадно ридати.

— Що?.. Немає ніякої жінки, про що ти говориш! Яка жінка? Що ти маєш на увазі? — ніяк не розумів її Чарлз.

Але Франсіс не вгамовувалася. Вона знай прискіпувалася до нього, не відставала і в спальні, домучувала його тріскучим переляканим шепотом, не бажаючи будити синів. Чарлз розумів, що у неї істерика, і ненавидів її сльози і голос, і перекошене стражданням обличчя. Яка ж вона стара! Вона так швидко постаріла, значно швидше, ніж він!

— Якщо ти надумав розлучитися, скажи мені. Я хочу знати правду — хочу знати, куди діваються гроші, що тобі треба від мене і що з тобою коїться. Що це за таємниці в тебе? Хто вона, і що їй треба? Вона теж одружена? Чи ви вдвох потішаєтеся наді мною? Чого ти хочеш? Що буде далі?

Чарлз стиснув голову руками — збожеволіти можна! Сльози істеричної жінки падали йому просто на обличчя. Вона шепотіла над самісіньким вухом! Її перелякані слова, заламані руки, білі і мляві вище ліктя, мов тісто,— ніби підбурювали завдати їй болю... Хтось має вмерти, кимось доведеться пожертвувати! А вона безпорадно плакала, ніби навмисне дратуючи його. «Ну чого ти хочеш, чого тобі треба?»

Нарешті Чарлз заговорив. Десь за годину йому ніби пощастило її переконати. Вона заснула, знесилена від плачу, трохи п'яна, а він лежав, дивлячись у темряву, і віддавався думкам про свою дочку.

Вранці Чарлз холодно застеріг Франсіс:

— Щоб ти більш ніколи не говорила зі мною так, як учора. Ніколи!

Вона перелякано кивнула на знак згоди.

Тепер Чарлз почав в обідній час приїздити на своїй машині в район, де жила дочка, і потім пішки прогулюватися по навколишніх вулицях. Він уже впізнавав обшарпані занедбані крамнички, вузькі провулки,

ганки перед будинками, де грілися на сонці негренята. Він доходив аж до університету, з його сучасними вульгарними гуртожитками, що гордовито виставляли напоказ свою бетонну фактуру. Тут байдикувала обшарпана молодь, а поряд пристойно вдягнені молоді люди з книжками в руках поспішали в яскраве царство бетону і сонця. Тут надмір скла, глухих, суцільних стін і газонів. Чарлз мружив очі від яскравого блиску і блукав, сподіваючись десь зустрітися з нею.

Шукав у натовпі дівчину з рудим волоссям. Дівчину, яка була не зовсім дівчиною.

Кілька разів він підходив до її помешкання й стукав у двері. Але ніхто не відповідав. Одного разу він чув, що в кімнаті надривалося радіо, проте й тоді йому ніхто не відчинив.

Чарлз мріяв про неї — про дівчину з вогненно-рудим волоссям.

Нарешті вона подзвонила йому. Сказала кволим голосом:

— Ти потрібен мені. У мене неприємності.

Коли він увійшов до кімнати, вона лежала в ліжку. Цього серпневого дня у місті стояла спека, було душно, а вона лежала в ліжку під кількома покривалами і дрижала. Вона запитала Чарлза:

— Чому ти їхав так довго? Ти не заявляв у поліцію? Мені весь час вчуваються поліцейські сирени. Я не поїду ні з якою швидкою допомогою, обхоплю двері ногами і не поїду, не дам себе витягти звідси... Хай розірвуть мене надвоє, але не дам, щоб мене винесли крізь оті кляті двері...

— Ні, я нікому не заявляв. Усе буде гаразд,— заспокоїв її Чарлз. У неї було перекошене, жахливе обличчя. В кімнаті стояв задушливий сморід. Вона лежала горілиць на матраці, без подушки, на зібганому простиралі.

— Що сталося? — спитав Чарлз.

— Нічого. Мені треба грошей. Оце і все. Грошей. І щоб зараз.

— Може, покликати лікаря?

— Ні, ніяких лікарів.

— Але ж... але ж ти нездорова...

Вона закричала, зводячись на лікті:

— Спробуй сунути свого носа в мої справи і ти пожалкуєш! Що ж, звісно, ти мій батько, але тільки й того... В мене є свої плани... Хочу побачити західне узбережжя... Я драпаю з цього паршивого міста... мені треба грошей. Я загубила гроші, якими збиралася заплатити за квартиру. А ще мені треба віддати сто доларів Джінні. Я загубила номер твого телефону і ніяк не могла знайти телефонну книгу...— Спересердя дівчина заплакала і почала гатити по покривалу сухими кістлявими кулачками.— А ти... ти мені не потрібний! Я не люблю тебе! Ти ні разу не назвав мене на ім'я, та й ніяк не називаєш мене! Ні разу не поцілував! Я не люблю тебе! Я драпаю звідси і мені потрібні гроші, і ти краще дай їх мені, якщо не хочеш неприємностей... Я подамся в Каліфорнію і, якщо колись повернуся на цей смердючий смітник, то лише такою, яку всі оці виродки будуть цілувати в сідницю, бо тут є... є виродки... по них так і плаче в'язниця, повір мені,— її голос піднісся аж до зойку,— якщо вони гадають, що можуть обдурити мене! Мене! Попихати мною! Ні, вони не будуть попихати мною. Я так їм і сказала, що я їх можу в одну мить запроторити до в'язниці, що мій батько ось так,— вона підняла вгору два щільно стулені пальці,— ось так із самим мером Детройта і з комісаром поліції, тому я можу пересадовити всіх отих проклятих сучих синів!

— Кому ти це казала? Хто вони? — обережно спитав Чарлз.

— Давай мені гроші, і забирайся звідси геть!

— Але...

— Я сказала, давай! Я вмираю! Я не можу так! Ти хочеш здихатися мене, хочеш, щоб я вмерла, ти, мерзенний негіднику, я знаю, я бачу по твоїх поганих лихих очах, якщо я помиратиму, ти запхаєш мені в рот покривало і задушиш мене, тільки не бреши, я знаю, ти навалишся на мене і запхаєш покривало мені в горлянку, задушиш мене, а потім підпалиш будинок... я знаю тебе... бачила твої фотографії в газеті...

Вона вже сиділа, розмахуючи на всі боки кістлявими кулачками. Обурено теліпалися її маленькі неживі груди.

— Давай гроші! Давай мені гроші.

У нього серце несамовито калатало. Вона не дівчина, не жінка, не людина. Вона була просто живою присутністю і більш нічим, нічим, окрім злої, змученої плоті, якимось чином приведеної ним на світ. Його дочка. Невже він міг би справді задушити її? Навалитися на оце маленьке розгніване тіло, затиснути його колінами і запхати оту огидну ковдру їй у горло?.. В її злий рот?

Чарлз приклав руку до грудей і відчув, як шалено б'ється під рукою його збурене серце. Він витяг гаманець.

— Ось, бери гроші! — промовив Чарлз пошепки.— Це для тебе! Купи собі, що хочеш! Живи, як хочеш, і роби, що хочеш. Їдь до Каліфорнії, дивись, що хочеш,— квапливо шепотів він, ніби побоювався, що хтось підслухає.— Перед тобою все відкрито... Ти молода... Все приваблює тебе, чекає на тебе... не бійся...

Побачивши гроші, вона ніби прокинулась, для певності струснувши головою, неначе щоб прогнати сон. Нахилилася схопити гроші.

— О боже, ти врятував мені життя... ти врятував мені життя...— повторювала вона знову й знову.

Чарлз спостерігав, як вона хапала гроші, банкнот за банкнотом. Її неживі, білі, худі груди обвисли. Ключиці аж світилися з-під шкіри.

— Ти врятував мені життя...— Вона витерла щоки, ніс.— Боже, це ж добре. Якраз вчасно... А тепер можеш іти.

Але він боявся прощатися. Невже не було більше про що говорити? Він повинен обов'язково пояснити їй, сказати: «Ти змінила моє життя... я люблю тебе...»

— Тепер можеш іти,— нетерпляче повторила вона.

— Ти... ти не бійся...

— А чого б це у бісового батька мала я боятися? — скоса зиркнула вона на Чарлза.

Заточуючись, він вийшов на вулицю. Повз нього повільно проїхала патрульна поліцейська машина. Повітря аж тремтіло від спеки. Простуючи до своєї машини, Чарлз побачив трьох молодих людей — хлопців чи дівчат, він так і не розібрав,— які, спершись об стіну будинку, сонними очима втупилися в протилежний бік вулиці. Чарлз теж глянув туди, але нічого не побачив, крім покинутої бакалійної крамниці. Вони були не по літах урівноважені, з порожніми, голодними, розсудливими обличчями хитрих, але безсилих звірят. Чарлзу раптом стисло серце від жалю до них і до своєї дочки, таких молодих і водночас таких старих людей. Місто не прийняло їх, відняло в них майбутнє.

— Може, дасте що-небудь, містере? — якийсь хлопчина простяг до Чарлза руку. Чарлз миттю спорожнив свої кишені — двадцять п'ять центів, дві монети по двадцять п'ять, півдолара, кілька десятицентових монет. Він зсипав їх одну за одною в брудну, тремтячу й байдужу руку, аж поки в нього нічого не лишилося.

ЧЕКАННЯ

— Я б не прийшов сюди, якби не оті дітлахи,— промовив містер Мотт.

— Ваші діти?

— Ні, я ж вам казав: оті дітлахи, що на канікулах,— пояснює він, червоніючи.

Містерові Мотту, мабуть, далеко за сорок, вузьке обличчя насуплене. Час від часу він підозріливо зводить очі на Кетрін, немов перевіряючи її. Що з нею, чому вона забула про дітлахів, які зараз, у червні, вільні від занять, і гадає, що містер Мотт говорить про своїх власних дітей?

— Так, розумію,— каже Кетрін.— Ви маєте на увазі школярів, зайнятих неповний робочий день.

— Наймає їх на неповний робочий день, а мене, значить, геть у шию через оцей... забув, як зветься, закон, пропади він пропадом! За них йому не треба платити податку, державного податку. А зі мною інша справа. Хіба ж я в тому винен, кажу йому. Тут він і давай запевняти, нібито звільняє мене тимчасово...

Іноді відвідувачі вражали Кетрін нюансами і зворотами мови, і вона розуміла, що вони все-таки спілкуються і з іншими людьми. «Тимчасово!» Це слово не з лексикону містера Мотта, і, вживаючи його, він користується ним з деякою обережністю. Тепер він розбалакається, з нього ніби висмикнули невидимий чопик. Підозріливий, понурий, поширюючи кислий дух давно не праної білизни, він має вигляд людини мовчазної, як і всі вони; але так само, як і містер Мотт,

вони всі стають говіркі, дійшовши до якоїсь таємничої межі...

Містер Мотт дивиться не на Кетрін, а на папери на її столі. Йому потрібно уточнити деякі факти. Він би й не звертався вдруге по допомогу, якби... Ще якихось два тижні, і все було б гаразд... Еге ж, він прострочив сплату попередньої позички більш ніж на рік, хіба ж він не повернув би борг? Умови йому відомі, але ж... Він говорить поквапливо, вже не зиркаючи спідлоба на Кетрін, а втупившись очима в папери. Усі відвідувачі Кетрін схожі один на одного. Вони шанують папери, все надруковане, різні записи. Папери пережили багатьох службовців бюро соціального забезпечення, переживуть, певно, і Кетрін. Картотеки вічні. Тільки слід говорити дуже швидко, проказувати скоромовкою деякі важливі пункти, щоб не припинився химерний складний процес видачі чеків — тепер його виконує велика машина, яка взимку була вже раз зламалася на цілі два нестерпні тижні.

Кетрін була четвертою дитиною в сім'ї, третьою дівчинкою. Збігли роки, вона підросла і вже сама їздила автобусом до міської бібліотеки. Повертаючись додому з міцно затиснутими під пахвою книжками, вона могла вже тверезо оцінити батьківський будинок та батьків у ньому. Батько був на пенсії. Не такий уже й старий, але на пенсії; зранку до вечора він просиджував у вітальні, читаючи газети. Завжди босий. Він, бувало, цілував її, маленьку, а вона відверталася від запаху його почорнілих, нерівних зубів — бідний татусь! Тепер уже не цілує. Готуючи вечерю, вони з матір'ю чули, як він бубонить у вітальні: газетні новини його лютили.

Ідучи до міста, вона йшла на зупинку на 35-й вулиці, а, повертаючись назад, виходила з автобуса на бульварі. Йшла додому задвірками. Скрадливо наближаючись до свого будинку, бачила випрану білизну,

яку мати розвішала на шворці у дворику, і щось їй завжди шпигало в кутиках очей. Мати, огрядна, задишкувата жінка, вміла впоратися з купою роботи, до того ж робила все відразу: мила й витирала посуд, чистила й вишкрібала каструлі, розвішувала сушитися рушники, двічі на тиждень прала білизну. Снувала туди й сюди чорним ходом, важко гупаючи по сходах угору і вниз, щоб упоратися з усім. Якось, повертаючись з бібліотеки, Кетрін побачила незграбну жінку в страхітливому платті, що спускалася сходами з дивакуватою поспішністю, так ніби бігла на пожежу з відром води. Та не було ні води, ні пожежі. Жінка несла випрану білизну, щоб розвісити на шворці. На тій шворці вічно щось висить, думала Кетрін, впізнаючи одночасно і білизну, і жінку.

Вона мала двох старших сестер і старшого брата, котрий служив у флоті, як і всі його приятелі. Після раптової смерті батька — він помер від паралічу за якусь годину — сестри вибралися: спершу Лінор, яка працювала стенографісткою в центрі міста, а згодом, вийшовши заміж, і Джеккі. Зоставшися з матір'ю у великому порожньому будинку, Кетрін зрозуміла, що сестри лишили їй усе. Геть усе. Через годину після похорону вона чула, як мати гупає нагору і вниз у своїх старих черевиках з фонду Червоного Хреста, важко дихаючи, перссує меблі, знімає ганчіркою ледь помітне павутиння, що з'явилося від того ранку...

Вона старанно вчилася, розуміючи, як важливо здобути освіту, а закінчивши школу, влаштувалася на роботу. Половину її щотижневого заробітку брала мати; старші сестри теж допомагали матері грішми, віддавав свій заробіток і Ед, який, повернувшись із флоту, влаштувався на фабриці поблизу. Щонеділі сходилися до них у гості родички похилого віку, і мати їм казала, що «живе розкошуючи». Більшу частину то-

го, що залишалося з грошей, Кетрін заощаджувала і за два роки мала досить, щоб вступити до коледжу,— правда, до звичайного коледжу — не до університету, але подумати тільки, яку силу грошей вона заощадила! Мати говорила про «заощаджені» Кетрін гроші, нібито й справді десь виростав капітал. Провчившись два роки в коледжі, дівчина перевелася до університету на факультет «соціального забезпечення», бо хотіла допомагати людям і ще через те, що приміщення факультету мало вигляд скромний і приступний; факультет розміщався в старому університетському корпусі в центрі міста, далеко від пишних газонів нового університетського містечка, автобусний маршрут був їй знайомий, усе було знайоме і не дуже дороге. У Кетрін був такий гарний середній бал, хвалилася усім мати, що в коледж її просто-таки запрошували — призначили стипендію в п'ятсот доларів!

Невдовзі Кетрін познайомилася з хлопцем із стоматологічного факультету. На першому побаченні він розповів їй про дівчину, з якою він зустрічався кілька років і яка потім йому відмовила. Дивлячись на його серйозне, засмучене обличчя, Кетрін ні разу не всміхнулася, і серце не тьохнуло їй у грудях під мереживною блузкою, придбаною для цього побачення. Сиділа з ним, чекаючи закінчення його ніякової розповіді; у всякому разі, їй подобалося під час його монологів переставляти попільнички на столах у ресторанах чи барах. Вона вичікувала. Їхнім взаєминам судилося розділитися на два періоди: перший, коли він вів похмурі ущипливі розповіді про ту дівчину, немов жадав, щоб Кетрін знала все і водночас знала, що колись у нього був хтось, кого він цінував, хтось вартий його жалю; і другий, довгий період, коли він забув про свою першу любов, і вони закохалися одне в одного, соромливо й тихо, ходячи суботніми вечорами в кіно чи до ресторану.

Від нього вона дізналася, що її каштанове волосся, її великі, дещо витрішкуваті очі, її вузьке підборіддя, трохи завузьке, але не надто, можуть приваблювати; при певному освітленні вона схожа була на ляльку. Хлопець став її женихом, і вони, як і раніше, ходили обідати до китайського ресторанчика навпроти кінотеатру, а мати Кетрін, як і раніше, нещадно воювала з порохом, і до приходу жениха все блищало. Сидячи поруч з ним у загальній кімнаті (її колись називали вітальнею), Кетрін любила вплітати в його мовчання свої тихі мрії — уявляти себе одруженою, в іншій обстановці, у загальній кімнаті власної квартири, чимось відмінної від цієї, хоч вона й не могла виразно уявити чим; хлопець уявлявся їй трохи балакучішим і не таким сутулуватим. Десь позаду, в кухні, відчувалася присутність важкого, незграбного тіла матері — воно не знало й хвилини спокою, а було стиснуте, немов велика пружина, готове накинутися на найменшу порошинку, масну пляму чи зухвалий, непристойний звук із «загальної кімнати».

Одного вечора Кетрін повідомила жениха, що їхні плани з одруженням доведеться на деякий час відкласти — матері мали робити операцію. Сприйняв він це турботливо і з співчуттям. Кетрін запевнила його, що операція незначна. За кілька тижнів мати одужає.

Але операція виявилася марудною та складною справою. На Кетрін звалилися двоє світів — дім та лікарня — і кілометри вулиць, якими треба було їздити туди й назад. Минали безсонні дні й ночі. Крім Кетрін, до лікарні приходило багато людей, юрми родичок, і всім необхідно було все, все знати. Її жовчний міхур тепер просто як новий, бадьоро заявляла мати, просто як новий! Але якимсь чином операція виснажила її — так судовий позов виснажує позивачів, які чекають і ніяк не дочекаються виклику в суд, і їхню

силу підточує сама думка про те, що вони уплуталися в щось завелике, щоб його пережити.

На той час Кетрін розпочала працювати в бюро соціального забезпечення, їй доручили справи сорока родин! Сорок родин у її віданні! Дівчина зустрічалася зі своїм женихом щосуботи й щонеділі, а іноді й серед тижня, і щоразу, коли в них заходила мова про весілля — про пошуки квартири, про те, що мати поживе якийсь час у Джеккі, потім у Лінор,— Кетрін охоплювало таке гостре почуття провини, аж її млоїло. Робота теж лякала її. Кетрін тільки й думала як не про матір, то про службу.

— Вони такі нещасні. У них стільки турбот,— говорила вона.

На побаченнях з ним вона іноді плакала, згадуючи жахливе життя своїх «підопічних»; матері ні на що не скаржилася; відвідувачі всі були чесні, аж ніяк не схожі на шахраїв — на що натякали газети. Мати не дуже довіряла її бадьорим розповідям. Неодмінно чекала неподобств і нещасть, але Кетрін нічого їй не казала. Коли мати запитувала про жениха, про весілля, Кетрін щось відповідала, але нічого певного їй не говорила. Так збігли місяці.

У женіха не клеїлося з навчанням, і щовечора він дзвонив їй. Зігнувшись над телефоном, у купальному халаті після ванни, на голові бігуді, Кетрін іноді плутала його зі своїми «підопічними», ловила себе на тому, що зітхає, не маючи змоги нічим зарадити. Хіба це від неї залежить? Того дня в матері за вечерею стався приступ. Від болю чи несподіванки обличчя в неї пополотніло, і Кетрін зрозуміла, що мати не прикидається.

— Авжеж, вони не знають, що з нею,— казала Кетрін женихові — так, ніби «вони» — ціла бригада фахівців, а не старий Том Тріксбі, якому стукнуло вже сімдесят.

— Коли ж ми все-таки одружимось? — запитував жених.

Врешті-решт він почав говорити про їхні взаємини так само похмуро, як колись говорив про взаємини зі своєю першою дівчиною — коли це було, три роки тому? Авжеж, стільки років зустрічався він з Кетрін, а тепер вони вирішили, що їм краще розійтися. Кетрін кілька днів готувала маленьку промову, почуваючи себе нещасною, безпорадною і побоюючись гіркої мовчазної згоди жениха. Чому він відступився так покірно, приречено? Після цієї нової поразки груди в нього ніби запали ще дужче. Ненавидячи його за цю слабкість, вночі Кетрін заходилася істеричним плачем. Відчувала, як мати прислухається в темряві, але їй було байдуже.

Мати цікавилась, що являють собою її клієнти. Надходив ранок, починалася служба, минав ще один день, звичайнісінький робочий день. Коли Кетрін поверталася з роботи, мати завжди жадібно розпитувала, чекаючи поганих новин. Іноді стара тижнями не вставала з ліжка, принаймні поки Кетрін була вдома. Хоч дівчина й здогадувалась, що мати ходить, коли вона на роботі, однак ніколи не наважувалася висловити сумнів уголос. Що то за люди, які одержують допомогу від держави? Як вони поводяться?

Кетрін — їй уже виповнилося двадцять шість — відчувала себе молодою і ніби чистішою поруч з цією старою жінкою. Так, мати стала врешті старою. Щоб розважити її, дівчина розповідала анекдоти про селюків (Кетрін ніколи не вживала цього слова в бюро, хоч колеги обзивали ним прохачів), вони розмовляють каліченою мовою, не вміють триматися роботи, у них такі бліді, вимучені, скорботні, покірні, небезпечні обличчя. Дванадцятилітній синок містера К. заходить до крамниці й просить рису, йому й дають рис. (А насправді він хотів ірису, та не вмів правильно ви-

мовити це слово). Хлопець оскаженів, поліз у бійку, бо всі реготали, аж за животи бралися.

— Хай їм цур, отим селюкам! У нашому кварталі Їх теж до лиха,— казала мати.

Ну, а як негритоси, цікаво було б знати.

— Негри,— виправила Кетрін,— чорношкірі... ввічливі й сумирні. Їм не хочеться здіймати бучу.

— Цього ще бракувало,— погоджувалась мати.— Чорношкірі! — пирхала вона,— здається, слово їй сподобалося.

Та коли розповідати було вже ні про що, коли надія на плітки танула і не залишалося нічого, крім затхлої спальні, мати іноді заводила мову про батька. Старого сивого чоловіка, який колись сидів у вітальні, чоловіка з такими мозолями на ногах, що він навіть не міг узути черевики, Кетрін згадувала неохоче... Чи й справді то був її батько?

— Він був такий добрий,— плакала мати, стискуючи руку Кетрін,— ти не знаєш... Ви, дівчатка, й Ед ніколи й не догадувалися... Він стільки зробив, він так тяжко працював...

Кетрін іноді хотілось лягти з матір'ю, притулитися головою до голови і так удвох заснути. Якби тільки та менше говорила! Вона любила матір, але ж не можна весь час торочити те саме: ще й десяти місяців не минуло, як усі троє дітей роз'їхалися, і вже ніхто не допомагає, не дає грошей, а який добрий був їхній татко, який добрий. Поки мати говорила, Кетрін намагалася розслабитися. Вона тепер прагнула десь заховатися, забитися в якомусь закутку, тимчасом як люди розповідали їй про свою біду. Вона все ще почувала себе молодою, хоч їй уже минуло двадцять сім і від турбот біля очей прорізалися тоненькі зморшки.

— Мені вже недовго жити, а ти знайдеш собі справді гарну людину. Той, твій перший, тобі не пара. Я ніколи не втручалася — не моя справа. Але він тобі не

пара,— казала мати з докором, ніби Кетрін хотіла суперечити.

Підбурена матір'ю, ніби отримавши від неї дозвіл, вона почала мріяти про зустріч з майбутнім чоловіком. Тепер у неї були гроші, з'явилася можливість купувати гарний одяг. Шкіра в неї он яка чиста, дівчина вона чепурна. В цьому їй не відмовиш. Чоловіки всміхалися до неї, та їх спиняла її полохливість і якась пудотність. Але тут нічого не вдієш, думала Кетрін, чим могла вона зарадити? Хіба себе переламаєш?

Іноді мати почувала себе непогано. А в деякі дні була бліда як стіна, тіло її обвисало й жовтіло. Однак «у неї не було нічого особливого». Доктор Тріксбі помер, і ніхто за ним не жалкує, з гіркотою думала Кетрін (скільки він перевів їхнього часу й грошей), і тепер з'явився новий лікар, який дражнив стару, немов дитину чи собаку. Кетрін обурювалася, але матері новий лікар сподобався.

— Волове здоров'я, самі послухайте,— говорив весело лікар, простягаючи старій стетоскоп.

Кожний його візит, думала Кетрін, оплачується багатьма годинами її праці.

Кетрін доручили «обстеження». В будинку поблизу її власного — в їхньому кварталі, як і в усіх кварталах міста, мешканці весь час мінялися,— і, мабуть, саме тому з якимсь пустотливим викликом вона вбралася в найкращий свій одяг, взула дорогі туфлі, натягла рукавички і вибрала сумочку з цілою підшивкою. (Стільки жінок — її колег по роботі — розкривали сумочку, щоб дістати паперову серветку, і всі бачили подерту підшивку!) Вона була ввічлива і привітна. А може, вона з заможної сім'ї, тільки пожертвувала собою задля людей. Ну, невже вона не гарненька?

Літні жінки милувалися її опатністю.

— У мене колись було таке саме волосся,— говорила якась стара відьма, без тіні заздрощів, нітрохи не сумніваючись, що Кетрін належить до іншого середовища.

Кетрін червоніла від цих похвал, цих незграбних лестощів; дехто глузував, що вона замолода для такої роботи, проте коли справа доходила до оцінки майна, то всі були змушені визнати її професійну вправність.

— Ти диви! Пляшка виноградного соку? Чому я не можу собі дозволити пляшку соку? Я не знала, що він коштує сорок п'ять центів, на етикетці не було ціни,— верещали впіймані на брехні її жалюгідні клієнтки з обличчями повій.

Незважаючи на свою м'якість і сором'язливість, Кетрін непомильно розпізнавала брехню. Брехали усі — від найсумирніших до найнахабніших, і щоразу брехня випирала якоюсь фальшивою нотою: наголосом не на тому слові, недомовкою, святенністю — правда ніколи не мала потреби вдаватися до такого хитрування. У боязких брехня розпізнавалася по тому, що вони уникали дивитися Кетрін в очі; у сміливих і нахабних — по тому, як вони намагалися збентежити її поглядом. Завдавали клопоту лише ті, хто не міг пригадати правди, хто й сам не знав, бреше, чи каже правду.

Десь на двадцять восьмому році життя вона вже не поверталася думками до цих розмов. Залишивши пашку в шухляді стола, тепер залишала там і людей з пашки, ніколи вже не брала їх з собою додому, не плакала над ними в ліжку. Мріючи про свого майбутнього чоловіка, вона не відчувала до себе жалю, а хіба що якусь втішну цинічну мудрість, мудрість Клари, чий стіл у бюро стояв поруч з її власним. Так, як Клара, вона не поводилася, але, мабуть, Кларин дзвінкий добрий гумор був їй приємний.

— Ти тільки послухай, який спритний,— заливалася сміхом Клара.— «Двадцять років займаюся бізнесом. Велосипедним бізнесом». Як тобі це подобається — «велосипедний бізнес»?

І хоч у словах Клари немає нічого дотепного, нічого кумедного, сміх її такий заразливий, що й Кетрін починає сміятися.

— Оці хитруни тільки те й роблять, що вигадують усякі дурниці,— каже Клара.

Кетрін поступово навчилася в розмові з прохачами карбувати слова чітким, упевненим голосом. Втупивши погляд у стіл, кількома короткими фразами пояснювала мету діяльності бюро соціального забезпечення, немов усе, що вона говорила, було так само зрозуміло розгубленим, дивним людям по той бік стола, як і їй самій:

— Наша мета не заохочувати прохача залишатися все життя на утриманні, а повернути його до роботи. У вас є юридично відповідальні родичі?

Вони скошували на неї очі, уривчасто дихаючи, ніби хапаючись у повітрі за деякі вимовлені нею важливі слова — «утримання», «юридично відповідальні». Що воно в біса значить? Їм потрібно почути «так» і тільки «так». Їхні очі жадали прочитати це слово по її губах ще до того, як вона його вимовить — «так».

З певними клієнтками Кетрін завжди нервувала і — в глибині душі — соромилася.

— Чим ви можете пояснити, що не зверталися по допомогу аж до сьогоднішнього дня? — запитувала вона.

Грубі, зморшкуваті обличчя тих «певних клієнток» були схожі на маски — варіанти однієї й тієї ж маски, яку вони всі носили.

— Я позичала гроші. У своїх друзів. У зятя...

— Позичали гроші від самого січня й дотепер?

— Ні.

— Ви десь працювали?

— Кажу ж вам, що ні.

— Жодних засобів на життя, крім позичок? Ніяких прибутків?

Відвідувачка починає обливатися потом.

— Я ж вам кажу, дехто з моїх друзів...

— Я мушу записати їхні прізвища.

Мовчання.

— Але ж мені потрібні їхні прізвища. Такий порядок,— наполягає Кетрін.

Напруження між нею і клієнткою наростає, аж поки і Кетрін, і клієнтка можуть дивитися лише на папери, так охайно розкладені на столі. У цій тиші — її порушує лише важке дихання клієнтки і шум решти відвідувачів за бар'єром — Кетрін відчуває химерну наркотичну дрімоту, дедалі дужчає запах дешевих парфумів клієнтки. Чи, може, це запах її власних парфумів?

— Міс, мені потрібні гроші. Потрібні негайно, я нікого не дурю й не заплутую,— каже клієнтка, і голос її ось-ось зірветься.

Кетрін, облизуючи пересохлі губи, дивиться на стіл. Позаду клієнтки з землистим обличчям сидять на твердих стільцях ще шість «кандидатів» — заклякли в неприродних, незручних позах, ніби їх фотографують. Вони хочуть показати Кетрін, що не прислухаються до розмови.

— Мені потрібно їсти. Мені потрібні гроші з фонду допомоги. Мені сказали прийти сюди, сказали, що тут подбають про мене... Я нездужаю...

— Я мушу знати джерело ваших доходів, починаючи з січня.

Ще одна моторошна хвилина тиші.

Потім жінка верещить. Вона кидається вперед і вищить Кетрін в обличчя:

— Так що мені, здихати? Ти, брудна, гидка шльондра! Ти, шльондра!

Папери зі столу, ніби налякані цією навальністю, летять на підлогу. Кетрін відсовується зі своїм стільцем назад, і за хвилину буря вщухає — в бюро постійно чергують поліцейські, двоє з яких прибігають вчасно. Клієнтку виводять — вона ласться і ридає, силкуючись вивернутися від пристаркуватих поліцейських, немов від залицяльників, з якими їй ніколи панькатися.

Кетрін неквапно йде до вбиральні, відмовившись від Клариної допомоги. Все сталося так швидко — хіба передбачиш? Сталося тут, у великій багатолюдній смердючій конторі з високою потрісканою стелею, з обдертими столами, шафами, стільцями і всіма цими відвідувачами, їхніми постійними клієнтами! Ніби ожили безглузді факти, зібрані в числених папках. У вбиральні Кетрін занудило, і майнула думка про матір: а якщо мати зараз умирає? «Господи, не доведи мене до цього,— благала, боячись подивитися на себе в дзеркало,— не допусти мене до такої старості. Не допусти, щоб я стала такою...» В голові у неї все так сплуталося, що вона не знала, чи шепоче про матір, чи про ту повію. На кожному кроці чатують бридкі дикі істоти, заспокоювала себе Кетрін, і треба остерігатися. У цих дикунів найжахливіша їхня потворність — їх ні полюбити, ні пожаліти. Всі нутрощі вивертає від огиди до них, ніде в собі не знайдеш жалощів... ось до чого вони врешті-решт тебе доводять.

Коли вона повернулася назад, перед її столом сидів містер Мотт — на тому самому стільці, де хвилину тому сиділа верескліва клієнтка. У зовнішності містера Мотта було щось таке, чого не забудеш, дарма що в її картотеці тепер налічувалося шістдесят п'ять родин; завжди в костюмі й при галстуку, він не мав притаманного прохачам зляканого виразу і не на-

магався розжалобити її, хоч і був завжди похмурий.

— Слухаю вас, містере Мотт,— сказала вона ледве чутно, займаючи своє місце під перехресними поглядами присутніх. Щойно вона сіла, всі відвернули погляди вбік.

Містер Мотт заговорив, показуючи перівні зуби — ці зуби її раптом щось нагадали,— і губи його деякий час рухалися, поки вона почала розрізняти слова. Сьогодні вона дуже повільно, ніби вві сні, розуміла, що діється навкруг.

— Я б не прийшов сюди вдруге,— почав він: так усі вони починали свою пісеньку: «Я б не прийшов сюди».— Я прийшов через...

Кетрін пробігла очима заведені на нього папери. Родина Мотт. Безробіття, звісно, ніяких заощаджень, п'ятеро дітей — одне розумово відстале, двоє зареєстровані судом у справах неповнолітніх, дружина непрацездатна через хворий хребет. Однак містер Мотт зараз повідомляв щось важливе:

— А так, вона повіялася до своїх старих у Теннессі. Накивала п'ятами разом з дітлахами. Отже, я тепер сам і матиму роботу, тільки треба зачекати два тижні — ще два тижні, і той хлопець, про якого я вам казав...

Від його розповіді в неї паморочиться голова. У записах стояло, що містер Мотт працював у бакалійній крамниці.

— Ви втратили своє місце?

— Я ж казав вам. Я б не прийшов сюди, якби не дітлахи.

— Ваші діти?

Він подивився на неї з виразом презирливої гордості, червоніючи.

— Ні, оті дітлахи, як я казав, школярі, що на канікулах. Мої діти поїхали до жінчиних старих.

Поїхали. Вона втекла і забрала їх, сіла на міжміський автобус. Я кажу про дітлахів на канікулах, що шукають приробітку. Він наймає їх на неповний робочий день, а сам примушує працювати довше...

— Так, зрозуміло,— сказала Кетрін. Вона з тривогою відчувала, що він, розповідаючи, оцінює її. Невже та вересклива клієнтка оголила для всіх її рану? В словах містера Мотта вгадувалася якась уперта мстивість, хоча він говорив, як і всі ці люди, тихим нерішучим голосом.

— Вона каже, що знову вагітна,— провадив містер Мотт, нахилившись уперед з несподівано злісним осміхом,— то хай собі їде, кого вона злякала? Хай забирається до дідька разом з усім виводком, я можу тепер сам про себе подбати. Ще два тижні.

— Так,— проказала Кетрін кволим голосом.

Матері стало зовсім погано того ж року, в грудні, саме тоді, коли Кетрін підвищили, призначивши контролером. Її перевели до іншого приміщення далі по коридору, до невеликої кімнатки з протягами від високих вікон, що виходили на бетонований спортивний майданчик католицької восьмирічної школи. В цьому ж кабінеті поруч з нею сиділи плішивий чолов'яга, який під час роботи раз у раз прочищав носоглотку, сопучи й харкаючи, і розумна сорокарічна жінка з окулярами в золотій оправі. Мати казала, що хоче померти вдома, але діти, родички й молодий рожевощокий лікар заявили, що це дурниці, що вона взагалі ніде не помре. «У лікарні завжди чергують доглядальниці,— сказала Лінор.— Найкраще для тебе зараз побути в лікарні». Лінор тепер стала дебелою жінкою з нарум'яненими щоками, її чоловік працював на тій самій фабриці, що й Ед. Наодинці з Кетрін сестри нагадували сполоханих гусок: смикаючи її за рукава, ніби вона, колись найменша, раптом стала найстарша й найдужча, вони шепотіли: «Боже мій, лі-

цар каже, що надходить кінець, що однаково де...» «Бідолашна матуся»,— гелготіли вони, схлипуючи, дивлячись на Кетрін, немов на всевладну істоту, адже вона мала вищу освіту, працювала службовцем, носила дорогий костюм, і тому на ній лежав увесь тягар цього жаху і лише вона могла знайти порятунок.

— Бідолашна матуся, це такий удар для неї,— сказала Кетрін, дивлячись, як плачуть сестри,— у її власному сухому тілі не знайшлося місця для скорботи. Хоч би як глибоко опустився якір у його порожнечу, він так і не долетів би до будь-якого почуття: смутку, жалощів чи навіть страху.

Та коли після смерті матері сестри довідалися, що та залишила Кетрін «усе» — старий будинок, меблі, посуд і трохи грошей,— сльози їхні висохли. Вони найняли адвоката, щоб відсудити «нерухоме майно», рівне за вартістю сумі, яку мати буцімто заборгувала їм багато років тому за виконання дрібних послуг: купівлю продуктів і всю ту роботу, яку буцімто виконували вони або їхні чоловіки. Кетрін, натішившись їхніми вигадками, віддала все, що вони просили. Не хотіла залишати в них ніяких почуттів до себе: ні любові, ні, звичайно, ненависті. Тепер їхня ненависть до неї вщухне, вилившись у безпідставне, глухе, відчинні безсиле обурення. Вона їх збулася.

Кетрін помістила об'яву в бюро по продажу будинків для білих, хоч агент сказав їй, що надій мало. «Ніхто, крім кольорових, не купує в цьому районі»,— пояснив він. Три місяці жовте оголошення «Продається» вітало її на фронтоні будинку, як вона йшла вранці на службу чи поверталася надвечір назад, та коли встановлений термін минув, Кетрін вирішила не давати об'яви на наступний строк. Не хотіла продавати «кольоровим». Чому? Через матір. Але ж мати померла. То й що, адже мати була б принижена, довідавшись, що її будинок не складає цінності ні для кого,

окрім «кольорових», тобто людей, у яких немає змоги придбати нічого кращого... Але ж мати померла. Так, померла, Кетрін це знала, проте все ще чекала, що стара з'явиться й почне снувати туди й сюди з віником і совочком для сміття. Зрештою вона почала думати про матір лише як про особу, що втримала її від заміжжя, але не відчувала до неї через це ненависті. Не відчувала ні ненависті, ні обурення, взагалі нічого до неї не відчувала. Проте з будинку не вибралася.

Багато років Кетрін не розуміла сенсу своєї роботи, але несподівано збагнула, що люди, чиї прізвища значаться в картотеках, не клієнти, а якраз навпаки. Якщо роботу виконувати як слід, то коробки легшають. Робота взагалі не залежить від прохачів. Коли до її кабінету — вона обіймала вже посаду контролера — заходили підлеглі, упрілі й засмучені (можливо, з клієнткою сталася істерика, а ці молоді люди щойно зі студентської лави), Кетрін знала одне: робота, за яку їм платять гроші, полягає в тому, щоб скоротити списки. Кетрін варто було кинути побіжний погляд на принесені папери — вона стільки їх бачила,— як відразу помічала фальш: «Ось подивіться, вони не одержували допомоги з травня по липень. Ви звернули увагу? Хто їх утримував, якщо вона непрацездатна? У неї мусить хтось бути, хто дає їй гроші, розпитайте її про це. Нате, заберіть папку. Ні, ні, ніякої допомоги».

Тепер їй не доводилося зустрічатися з прохачами, на її рішення не впливало особисте ставлення до людини. Її вже не могло прикро вразити залляте слізьми обличчя чи поганий запах з рота. Взагалі нічого особистого, просто служба. З таким самим успіхом вона могла б проглядати прізвища в телефонному довіднику, судячи лише з вигляду прізвища, викреслити його чи лишити — деякі прізвища мали сумирний ви-

гляд, вони не скаржитимуться. Інші, навпаки, можуть протестувати і спробувати зняти бучу, і, хоч ніякої бучі не станеться, розумніше не гнівити ті прізвища, адже будь-який розгардіяш — річ небажана. Химерно, що ті «прізвища» пов'язані з людьми, які чекають годинами в черзі в коридорі, за бар'єром, у пальтах, непорушні, мов вівці. Іноді від цієї думки в Кетрін паморочилася голова — так з нею траплялося ще в школі, коли вона марно старалася розв'язати якусь надто складну математичну задачу.

Їй уже перейшло за тридцять, а вона й досі вважала себе молодою; зрештою, колеги були старші від неї. В будинку шугали жахливі протяги, він був до того старий і похмурий, що саме відображення її стрункої постаті в коридорному дзеркалі переконувало Кетрін, що вона ще молода. І материна присутність здавалась такою зримою, що вона, Кетрін, все ще повинна була залишатися найменшою в сім'ї... Хоч вона вже не купувала нічних сорочок і купальних халатів з таємною надією, що це «для її весілля», проте не перестала мріяти про свого майбутнього чоловіка. Десь у глибині душі чекала на нього. Ніколи, жодного разу не згадала про свого нерішучого жениха — він помер разом з жінкою, що завадила їхньому шлюбові. Колине-коли приятельки зводили її з ніяковими чемними холостяками, але з того нічого не виходило. Іноді то були вчителі, іноді «самостійні ділові люди», то несміливі, то сміливіші, але завжди «до побачення» біля дверей будинку Кетрін виявлялося остаточним прощанням.

Якось вересневого дня, по обіді, невдовзі після її іменин — Кетрін сповнилося тридцять чотири — вона прямувала до автобусної зупинки, коли її увагу привернув чоловік, що вийшов з аптеки. Трохи вагаючись, він усміхнувся й гукнув:

— Алло, міс Елікзандер!

Вона сахнулася, почувши це звертання: «міс Еліксандер» — так називали її в бюро на 4-ій вулиці. Вона пильно подивилася на чоловіка. Невже це хтось з її підлеглих? Ні, не підлеглий і не клієнт. Високий, з вузьким обличчям і рідкуватим волоссям, років п'ятдесяти; темний костюм з блискучої тканини, саме такої, що рекламується в усіх магазинах осіннього одягу.

— Не впізнаєте? — всміхнувся він, показуючи криві зуби.

— Ви... містер Мотт?

— До дідька з містером! Просто Боб. Боб Мотт, радий познайомитися,— сказав він, трохи бентежачись цієї церемонної формули.— Тобто радий бачити вас знову. Стільки часу спливло.

— Мені теж приємно бачити вас,— мовила Кетрін, ніяковіючи.

У новому костюмі, до блиску наглянсованих дорогих черевиках і з таким рішучим, енергійним обличчям, він, ясна річ, задавав тон. Мужчина. Кетрін, завжди невпевнена в собі на високих підборах, уп'ялася пальцями в сумочку, силкуючись придумати, що сказати. Містер Мотт зробив їй знак відступити вбік, щоб пропустити перехожого, який чимдуж квапився пройти, і, скоряючись йому, вона відчула, що поступається чимось важливим.

— Усі тут біжать, мов ошпарені, поспішають,— сказав він весело. Який у нього молодий вигляд, здивовано відзначила Кетрін.— А от я нікуди не кваплюся, навіщо? Останній раз, коли ми з вами бачилися, я вам казав про свою нову службу, пам'ятаєте? Розповідав, як в о н а з дітьми повіялася під три чорти. Бачите, я тепер на службі, тільки багато кращій. Як вона просилася, щоб я дозволив їй повернутися, та й їй сказав зась... Сказав, що тепер трішечки запізно. Я тепер сам собі пан. І мені це подобається. На 4-у

вулицю я вже роками не потикаюся, поставив крапку. Але ж як здорово знову вас бачити! Я весь час сподівався — їй-право,— що десь ненароком вас перестріну. Але туди мені нізащо не хотілося повертатися.

Кетрін пильно роздивлялася його. На погляд ніби торговець; цікаво, де він тепер працює?

— Ви обійшлися зі мною дуже люб'язно,— сказав він, усміхаючись.— Дехто з ваших справжні іроди — навіщо згадувати? Я не гніваюсь, не згадую лихом. Але ви були страх як люб'язні. Ага, ви куди зібралися?

— Додому.

— Своєю машиною?

— Ні, я сідаю тут на автобус...

— Я підкину вас. У мене новий автомобіль. Ходімо. Я підкину вас додому.

Вона подумала, що робить непоправну помилку, раптом хтось побачить її? Але водночас щось було в його голосі — наказ, який вона сподівалася почути все життя, але так і не дочекалася.

Йдучи до стоянки, він, знай, розбалакував про свою службу. Раз у раз уривав мову коротким, рішучим смішком і часто поглядав на Кетрін.

— Еге ж, я був не від того, щоб десь перестріти вас, але не хотілося знову йти в ту богадільню. Зроду не пішов би.

— Ви й досі одружені?

Вона зашарілася: питання прозвучало більш особисто, ніж їй хотілося, чомусь пригадався бланк заяви в бюро...

— Незабаром я все оформлю як слід,— кинув він похапцем.

Автомобіль і справді був новий. Кетрін провела по капоту пальцем — так торкаються автомобіля манекенниці в рекламних телепередачах, ніби не в змозі

протистояти спокусі. Містер Мотт, очевидно, пишався своїм автомобілем:

— Купив цими днями. Гляньте на спідометр. Ви коли-небудь бачили, щоб так мало було накручено миль?

Кетрін сказала, що автомобіль просто розкіш.

— Мені подобаються гарні машини. Мені подобаються гарні речі, ще б пак! З того часу, як я став знову на ноги, я купую тільки дорогі речі. Якщо мені треба костюм, я купую добротний костюм, а не мотлох, як було колись. І ніхто мені не указ, скільки я можу заплатити за нього чи скільки лез для гоління купувати на рік! — останнє було сказано з якоюсь прихованою злістю, але, коли Кетрін глянула на нього, він усміхався, як раніше.

— Дуже рада за вас,— сказала вона спроквола.

— Ще б пак!

Обоє зніяковіли.

Він повіз її додому, і Кетрін здалося, що він був розчарований, коли вона сказала звернути з бульвару. «Сюди?» — запитав він. На теплому вересневому осонні бавилися купки чорних дітей. Кетрін вказала на будинок, він запитав: «Отой будинок?» І, дивлячись на будинок з його машини, крізь бездоганне вітрове скло, Кетрін не могла не визнати, що будинок таки не вельми привабливий,— роками вона гнала від себе думку про будь-який ремонт, хоча фарба відставала, а палісадник заріс бур'янами. Все життя вона вперто уникала ускладнень. Відчуваючи, що мусить вибачитися перед містером Моттом, вона сказала:

— Мати дуже любила цей будинок. Вона померла вовсім недавно... Я була коло неї до останньої хвилини, весь час доглядала її.

— Кепсько. Тобто я маю на увазі те, що вона померла,— сказав він.

Якийсь автоматизм у його тоні підказав їй, що він не зовсім зрозумів почуте. І вона сама розгубилася, коли недбало промовила:

— Я мусила залишитися з нею. Вона ніяк не погоджувалася вибратися з цього будинку.

— Он як,— сказав він, і тепер у нього вийшло щиріше. На його обличчі було написано співчуття.

Він зупинив автомобіль біля будинку, і для неї настав той жахливий момент, якого вона чекала, не знаючи, що зробить. Але урочистість, яку випромінював містер Мотт,— може, сьогодні його день народження,— переконала Кетрін у правильності її поведінки.

— Ви не проти, щоб зайти на хвилину перепочити?

Він одразу погодився, ніби сподівався на запрошення.

Вони ввійшли в дім, і її огорнуло почуття вдячності до матері за прищеплену їй звичку до чистоти. В загальній кімнаті, незважаючи на обшарпані меблі, не було ні порошиночки, кімната скидалася на музей, сама недоречна обстава натякала на щось більше.

— У вас тут гарно й спокійно, справжнє домашнє кубельце,— промовив містер Мотт.

Він вмостився на дивані раніше, ніж вона встигла запросити його сісти. Звісно, де йому було вчитися манер? Кетрін вагалася, все ще не випускаючи сумочки з рук. Мабуть, треба його чимось пригостити, може запропонувати вина. Здається, так роблять у подібних випадках. Але, очевидно, містерові Мотту невідомо, як «роблять». До того ж у неї ніякого частування, крім чаю — вона пила лише чай. Чай і молоко. Кетрін поклала нарешті сумочку і сама сіла навпроти гостя в крісло, продавлені подушки якого, здавалося, чекали ваги іншого тіла.

Погляд містера Мотта нишпорив по кімнаті. Здавалося, що все світло з вікон ллється лише на нього.

Кетрін розгладила спідницю, натягнула її на коліна, силкуючись придумати, що б його сказати.

— Жаль, що так не пощастило вашій мамі,— сказав містер Мотт.

— Тут уже нічим не зарадиш.

— Я й кажу. Люди мруть, як мухи,— погодився він.

— А ви... живете в центрі?

— В західній частині.

— У багатоквартирному будинку?

— Так.

— Я й сама думала найняти квартиру,— проказала вона поважом, здивовано відзначаючи, що поставила себе в один ряд з ним. Невже для того, аби він почував себе зручніше?

— Не заперечуєте, якщо я закурю?

— Куріть, звичайно.

— А попільничка...

— О, не турбуйтеся,— похопилася Кетрін, не знаючи, що хотіла цим сказати,— не зважайте.

Він запалив сигарету і не зважав.

— Я й кажу, що все мав надію десь перестріти вас. Але розумієте, нікому не хочеться знову попадати в бюро, коли с змога туди не ходити.

— Я розумію,— сказала вона тихо.

— Оту установу ніхто не любить, авжеж.

— І я так думаю.

— Якісь шмаркаті негідники з нашого будинку все глузували через це з моїх дітлахів. Малі шмаркачі. Ніби самі кращі!

— Так... не дуже приємно,— погодилася Кетрін.

— Звісно, ваша програма приносить користь,— сказав містер Мотт. Помовчав. Потім провадив далі: — Один з інспекторів — забув його прізвище — ну справжнісінький сучий син.— Він глянув на Кетрін, чи не висловлюється надто зухвало. Мовчання Кетрін нада-

ло йому відваги. Мій сусіда по будинку виїздив і питає нас, чи не візьмемо в нього телевізор — він йому все одно непотрібний. Ми й узяли. Тоді отой сучий інспектор, не знаю його прізвища, в окулярах, приходить, побачив телевізор і каже, що я сам його купив. От мерзотник! Замалим не викреслив мене через це із списку. А проклятий телевізор все одно був зіпсутий...

Кетрін не знала, що сказати. Дивилася, як наростає купка попелу на кінчику його сигарети.

— Я ось уже вибрався з того... Тьху! Сам собі хазяїн,— сказав він. Збив щиглем попіл неуважливо на килим.

— Дуже рада це чути...

— Ви правду кажете, міс Елікзандер? — запитав він.— Ви раді?

— Звичайно.

— Та хіба?

Вона відчула, що червоніє.

— Що ви хочете цим сказати?

Містер Мотт усміхнувся до неї, усмішка перейшла в смішок:

— Я пожартував. Я тільки подумав, коли підвозив вас, що ваші справи не зовсім того... от панчішка на вас подерта і таке інше...

Кетрін із зусиллям вдихнула повітря, але по-дитячому не могла втриматися, щоб не подивитися на ногу. Так, у панчосі дірка. Мабуть, за щось зачепилася, сидячи за столом.

— Я не те, щоб нагрубіянити абощо,— сказав містер Мотт.— Але цей ваш будинок... і увесь цей квартал переважно негритянський. Фе, чим це смердить?

— Що? Що ви хочете цим сказати?

Він затягнувся сигаретою, наче то була неабияка розкіш.

— Авжеж, як ви кажете, вам треба було зостатися з матір'ю, коли вона помирала.

— Я не розумію.

— У всіх помирає мама, ви не помічали? Я сам помітив давно. Я зроду не вважав себе за йолопа, міс Елікзандер. Мені не таланило, але йолопом я не був. Я бачив, що у всіх мама й тато помирають і треба крутитися поблизу, щоб поховати їх, отож у вісімнадцять років я чкурнув з дому. Хіба я кепсько придумав?

Серце в Кетрін почало калатати. Слова містера Мотта спроквола скочувалися з його губів, розтягнутих у посмішці, дедалі виразнішим ставав його тенессійський акцент.

— Я придумав розумніше за вас, якщо помізкувати, га? — сказав він зловтішно.

Кетрін схопилася на ноги, вона тремтіла. Містер Мотт не вставав. Дивився на неї знизу вгору, підвівши брови.

— Я не хочу вас дратувати абощо, я тільки кажу, як воно є. Я зроду не був йолопом. Ви повинні визнати, що я не дурний. Найрозумніше, що я придумав, так це нагнав свою жінку під три чорти, бо, якби не нагнав — що б тоді? Я тоді не сидів би тут, а перед будинком не стояла б моя машина. Хіба не так? Я набрався розуму від таких, як ви, міс Елікзандер.

— Як це розуміти — від мене?

— Я приходив туди на дев'яту ранку, коли ваша богадільня відчинялася. Ми заходили всередину — іноді й вона зі мною з одним з наших дітлахів — і стовбичили в черзі, не маючи змоги зняти пальта, потім десь опівдні ми доходили до тієї загороди, де починалися стільці і можна було присісти. І, просиджуючи там годинами, я спостерігав за вами і багато дечого перейняв: як балакати і як усміхатися, коли насправді кажеш якомусь бідоласі забиратися під три чорти.

Того разу, коли зняла лемент якась жінка, я бачив усе! Усе до краплі! Ти встромила в неї шпильку і не витягала, поки не доконала її — ти, стара бридка паскудо!

— Забирайтеся звідси!

Він коротко засміявся — сміх його скидався на гарчання — і скочив на ноги, ніби вона вчепилася в нього. Потім схопив її за руку й почав викручувати.

— Все одно, хто попався — ти чи хто інший,— шипів їй просто в обличчя,— всі ви там мерзотники, один не кращий від другого! Шість років я чекав, поки перестріну когось з вас...— Кетрін випручала руку, і він дав їй ляпаса, влучного й неквапного, ніби виважував удар. Кетрін закричала, і він вдарив її вдруге, тепер сильніше.— Заткни пельку, а то я вискубу тобі все волосся. Дамочко, я тебе угроблю, я розіб'ю тебе на гамуз! Заткнися або я так проволочу тебе по цій смердючій кімнаті, що й тельбухів своїх не визбираєш — чуєш?

Наступний удар влучив їй у перенісся, і вона впала. Сидячи на підлозі, не маючи сили підвестися на кволі ноги, вона дивилася знизу вгору на містера Мотта. Тонке пасмо волосся впало йому на почервонілий лоб. Він важко дихав. Обтер руки об штани, ніби витираючи бруд. Кетрін дивилася, як ворушаться його губи, і знала з лихого блиску в його очах, що він вимовляє, які слова всі вони вимовляли, хоч і не вголос,— пильно дивилася на нього, закам'яніла, аж поки її погляд втупився в порожнечу; вона залишилася сама.

Чекала. Отерпліть біля очей зменшилася, перейшла у біль, і тепер вона могла плакати. Ридання були нестямні, мов удари, і груди важко здіймалися, даючи їм вихід, звільняючи їх. Вона не плакала вже багато років. Ціле життя, сповнене плачу, стояло перед

пею, але вона не знала причини. Таємниця її муки, здавалося, була захована в довгій вервечці млявих повій з жовтувато-сірими обличчями і збанкрутілих чоловіків, чи притаїлася в цьому будинку, у пам'яті про матір і батька, чи в тротуарі, що простягнувся сюди від бульвару. Кетрін — знову дівчинкою — йшла цим тротуаром з книжками під пахвою, але вона не розуміла. Не розуміла ні ненависті містера Мотта, ні звідки в нього сила, щоб примусити її так страждати.

МИТО

«Ваше громадянство?» — спитає він, і вона відкаже: «Сполучені Штати». «Місце народження?» — поцікавиться він, і вона відповість. Та в нього, можливо, буде ще одне-двоє питань: «Мета приїзду?..» «Місце прямування?..» «Скільки збираєтесь пробути в Сполучених Штатах?..» А тоді махне їй рушати. Раніше тут ніколи не виникало ніяких ускладнень.

Вона не хвилювалась. Їй нічого ховати. Вона ні в чому не завинила, контрабанди через кордон не везе. Нікого не збирається обдурювати. Дрібна контрабанда, на думку Рене, не варта того, щоб займатися нею, як ті, хто купує окуляри і одяг в Детройті і вдягає їх на зворотному шляху, щоб не записувати у митницькі декларації. В усякому разі, вона мала перетнути кордон Сполучених Штатів, і було цілком очевидно, що в машині нічого немає. Сидіння поруч — порожнє, позаду — також.

З кількох пропускних пунктів митниці було відчинено лише два. Над рештою горіло червоне світло, і машинам доводилося здавати назад. Попереду Рене було дві легкові машини і обладнаний для подорожей автофургон, повний дітлашні — навряд чи одна сім'я, скоріше, якась екскурсія. Митник щось запитав водія автофургона, а тоді махнув рукою, щоб той проїжджав. Тим часом на пропускному пункті ліворуч від Рене групі підлітків менш пощастило. Усі юнаки — білі, довговолосі, один без сорочки. Їхні бліді обличчя якісь непривабливі. Митник вирвав рожевий бланк, підклав його під двірник на вітровому склі і наказав

їм від'їхати набік для перевірки. Водій поморочився, поки завів машину, і, певно, через це зніяковів.

Автомобіль перед Рене — б'юїк останньої моделі — затримали. Рене бачила зі спини подія і його супутницю, але білі вони чи негри не було видно. Якийсь чоловік, якась жінка. Митник взяв у водія папери, перевірив їх і повернув назад. Судячи з усього, його щось не задовольнило. Водій виліз із машини, пішов відчиняти багажник. Це був білий — високий, худорлявий чоловік років за тридцять у надто великому для нього костюмі і з роздратованим обличчям; навколо рота залягли зморшки — глибокі, суворі, наче хто їх накреслив чорнилом. На машині номери провінції Онтаріо. Водій відімкнув багажник і підняв кришку, а митник лише скоса поглянув усередину і відпустив його — навіть звідси, де сиділа Рене, видно було, що в багажнику лежало тільки запасне колесо.

Підійшла черга Рене.

— Ваше громадянство?

— Сполучені Штати.

— Місце народження?

— Нью-Йорк.

Стереотипні запитання. Стереотипні відповіді. Митник — середній на зріст чоловік, певно, сорока з гаком років, з сивіючими вусиками і злегка подзьобаною шкірою. Синя уніформа. Біла сорочка. Передбачена статутом краватка. Шкіряний пасок, кобура, пістолет. Він носив окуляри і одразу справив на Рене враження клерка чи рахівника — такого немає чого боятися. Вона відповідала йому офіційно і не дуже приязно.

— Провозите якісь речі, товари, подарунки? Плоди цитрусових? Ніяких рослин?

— Ні. Ні. Ні.

Їй нічого приховувати. Щоразу, коли вони з Еваном перетинали кордон, повертаючись до Сполучених

Штатів, за кермом сидів Еван; він і відповідав на більшість запитань. На думку Рене, його відповіді не відзначалися мудрістю: завжди в його голосі з'являлися неприємні гострі нотки. Він не любив заведені на митниці порядки. Взагалі терпіти не міг розпитувань. І через це не міг сприймати цю процедуру як звичайну безглузду формальність. Службовець, як правило, хотів бачити його призовне свідоцтво і, перевіривши його, одразу давав знак рушати. Та сьогодні Рене була сама. Їй вдалося відповісти на запитання, не виказавши ніякого невдоволення, якого вона й справді майже не відчувала. Зрештою, такий порядок.

— Де саме?

— Нью-Йорк — Нью-Йорк Сіті.

— Нью-Йорк С і т і?

Його брови підскочили вгору, наче для усмішки, наче для якогось дотепу: «Не думав, що хтось міг там народитись». Або: «Нізащо не хотів би там жити!»» Але він не всміхнувся. Він уп'явся в неї очима і запитав, яка мета її подорожі; вона невимушено відповіла, що їде до бібліотеки університетського містечка Уейн — Уейнського державного університету, уточнила вона. Він обійшов машину спереду і перевірив номер. На його обличчя набігла тінь. Рене відчула, як у ній закипає роздратування. Звичайно, митник грав роль, ставлячи трафаретні питання, але що йому треба, чого він виламується?..

— Я бачу на машині номери Онтаріо, міс,— мовив він.— Хіба ви не назвалися американською громадянкою?

— Так.

— А живете в Канаді?

— Авжеж,— відказала Рене.— Живу в Канаді.

Він нахилився. Зазирнув у машину. Скосивши очі, придивлявся до чогось за її головою. Та хоч нічого не побачив, вираз його обличчя не змінився. У нього,

здасться, з'явилась підозра. Митник попросив метрику, посвідчення, дозвіл на проживання. Порпаючись у сумочці в пошуках портмоне, Рене відчула занепокоєння, не тривогу, а тільки занепокоєння. Вона досадувала, це так. Але не навісніла, як Еван, опинись він зараз на її місці. Зовсім не лютувала... Спромігшись на посмішку, Рене вручила митникові посвідчення.

Цього, мабуть, досить?.. І тепер він махне їй рушати?..

— Я просив метрику,— сказав він, повертаючи її посвідчення.— Це не годиться. За ним не можна встановити особу.

Вона ще раніше дала йому свою іміграційну картку.

— Але я... я... я не маю метрики,— винувато сказала Рене,— вона лишилася вдома, вона... Я думала, що цього посвідчення цілком досить. Я думала... Я маю на увазі... Щоб одержати це посвідчення, мені треба було мати й метрику, й інші папери... До того ж на ньому стоїть печатка канадського уряду... Дуже важко одержати таке посвідчення, домогтися цього суспільного статусу...

Тепер він аж прикипів до неї очима. Дивився просто в обличчя. Голос її забринів і урвався. Він широко усміхнувся і медовим голосом повідомив її, що оце канадське посвідчення тут не варте ламаного гроша.

— Це для них,— сказав він, кивнувши головою в бік тунелю позад себе.— А мені потрібна ваша метрика або паспорт. Ви маєте їх із собою?

— Я не маю паспорта,— промовила Рене. Голос її зробився тихим, наче в дитини. Вона все ще пробувала усміхатися.— Моя метрика... лишилася дома... Я збираюсь пробути в Детройті лише кілька годин.

Митник відмахнувся від цього, наче від шитої білими нитками брехні. Або, ще гірше, наче це не мало

ніякого значення. Запитав, скільки вона прожила в Канаді. Вона відповіла. Далі поцікавився, кому належить машина. Вона пояснила. Чи може він подивитися документи на машину? Так, безперечно. Так... Її чоловік. А хто її чоловік, також американець? Уникає служби в армії? Ні? Не уникає? Але мешкає в Канаді. Вони живуть там уже півтора року? А чоловік там працює? Працює? А сама вона? Ні... Взагалі так... Це не справжня робота, не робота з твердою платнею, неповний робочий день у конторі... не справжня робота. Але ж їй платять за неї? Платять? Тоді це справжня робота, чи не так?

Рене спромоглася на посмішку, в якій була ледь уловима іронія.

— Але це справи не стосується, чи не так? Сер, я не везу ніякого краму, я збираюся пробути там якихось кілька годин!

— Яка, ви казали, мета вашої поїздки? — обірвав він.

Рене замовкла. Якусь хвилину вона не могла пригадати. А тоді враз заговорила, наводячи стільки подробиць, скільки могла, несподівано забажавши викласти всю правду:

— Я їду до навчального закладу... інституту... він називається Бюро соціального перевиховання... він утримується коштом Виконавчого комітету друзів Америки... організація... це громадська організація суспільного благоустрою...

Це, здається, переконало його; те, що Рене повідомила,— подробиці, імена, адреси — він ніяк не міг витлумачити на лихе. Минулого уїкенду вона й Еван познайомилися з молодою парою на вечірці у Віндзорі. Нові знайомі не брали шлюбу, проте живуть разом. У придбаному на спільні гроші будинку десь на південь від студентського містечка з ними мешкає ще кілька приятелів; всі вони американці з інших

штатів, жодного тутешнього. Вони здійснюють університетську програму суспільного благоустрою, захоплено розповідали про свої майстерні та недільні семінари, запрошували її при нагоді відвідати їхнє бюро, оглянути не так давно засновану бібліотеку і чимось допомогти їм у їхній діяльності. Вона була рада цьому запрошенню. Вона цікавилася роботою на ниві суспільного благоустрою і навіть сподівалася повернутися до аспірантури на кафедру психології чи соціології, якщо вони мають на це кошти.

Рене виклала все про себе так старанно, таким школярським голоском, що митник, якось непевно хитаючи головою, наче й не слухав її. Він уже подивлявся на чималий хвіст автомобілів, які чекали проїзду. І... І саме цієї миті... Здавалося, він уже схилявся до того, щоб дати їй знак рушати, та через якусь незбагненну причину — без будь-якої на те підстави — він несподівано мовив:

— Гаразд, набік.

Потім щось черкнув у своєму блокноті, видер з нього рожевий бланк і підклав під дворник на вітровому склі.

Рене була приголомшена — її наче плюнули в обличчя.

Вона з'їхала з дороги туди, де з півдюжини машин стояло край тротуару. Це так її спантеличило, що вона навіть не встигла розсердитись. Була переконана, що митник геть чисто забув про оту метрику... з'ясував з її іміграційної картки, хто вона така... з'ясував, що вона не являє собою ніякої небезпеки, нічим не загрожує. І однак, з примхи, вирішив перевіряти її. Дурниці, нема чого дивуватись. Їй не варто так переймати цим. Зрештою, такий порядок! Нічого страшного. Це звичайнісінький будній день, сонячний, теплий, з прозорим серпанком; вона перебуває не далі, ніж за півгодини їзди від дому, на той випадок, як-

що б вони вирішили завернути її назад. Та її гнітило щось інше, зовсім не це. Прикро було признатись собі, що хоч як вона намагалася догодити цьому мерзотнику, хоч як силкувалася причарувати його (що, правда очі коле?), з цього так нічого й не вийшло. Її принижено. Ще добре, що вона тут сама, що ніхто не бачив і не чув цього неподобства... Обличчя пашіло. Слава богу, Евана нема поруч; він би вже вчинив сварку, і, можливо, його б завернули або й затримали, якщо митники мають право затримувати. Рене не знала як слід, яку владу вони мали насправді... В усякому разі, Еван про це ніколи не дізнається. Він і справді не знає, що вона збиралася відвідати бюро сьогодні після півдня; вона не відкривала йому своїх планів.

Молодик у мундирі гаркнув їй:

— Ви не вмієте читати, міс?

Вона поглянула вгору й побачила білий щит з великими чорними літерами: «Вимкніть двигун. На перевірку чекайте в машині».

Рене сиділа й чекала. Розумніше не дратуватися... З автомобільної ніші вийняла атлас доріг і знічев'я гортала його. Штат за штатом. Блідо-рожевий, блідо-оранжевий, блідо-зелений, бузковий, блакитний. Канадські провінції, наче в уніформі, однаково блідо-жовті. Штати, провінції, території. Величезні водні простори. І, на жаль, ніяких пояснень. Проглянула атлас до кінця і раптом збагнула, що тремтить.

Навколо стояв шарварок. Гучно хряпали автомобільні дверцята. Поліцейська рація в патрульній машині, що стояла поряд... Радіоприймач у сусідній машині, оглушливе ревіння музики... Туди й назад сновигали люди. Дехто у формі, інші явно були подорожні. Хлопець у джинсах і зачіскою під Ісуса Христа вмостився з сигаретою на якійсь подобі прилавка; збоку від нього на підпорках рекламний щит. «Завітайте до Каліфорнії». Зворушливо, чи не так? Безвихідь.

Ідіотизм... Рене хотілося б знати, що їй робити далі. Люди залишали свої машини й чимчикували з рожевими бланками до контори, товклися довкола, радились один з одним, а вона боялася вийти з машини, розпитати і мучилася через свою сором'язливість. Так можна просидіти й цілий день, пропускаючи всіх поперед себе. Припікало. Сонце в зеніті. Кругом галас радіоприймачів, галас людей... Через два автомобілі ішла ретельна перевірка заляпаної грязюкою присадкуватої машини. Хлопці, яких Рене запримітила перед цим, стояли, схрестивши руки, і дивилися відсутнім поглядом на митників. У юнака без сорочки жовте, як віск, обличчя. А скільки зневаги в очах!.. Він стоїть, схрестивши тонкі мляві руки, і спостерігає за митниками. На вигляд йому не більше, ніж вісімнадцять. Рене хотілось зустрітися з ним очима, порозумітися... адже у них спільна біда. Але хлопець не помічав її. Дебелий чолов'яга у формі й кашкеті перевіряв машину, підсвічуючи кишеньковим ліхтариком. Зазирав під сидіння. Речі хлопців стояли край тротуару — одна-єдина валіза і дві вовняні спортивні сумки. Ось підняли капот... нарешті, відкрили й багажник... Але інспекторові все було мало. Рене відвела погляд, коли він сів навпочіпки, щоб зняти з колеса ковпак.

Час потроху спливав за читанням оголошення, котре висіло якраз перед очима. Загальнодержавні постанови й закони штату. Правила. Штрафи за перевезення нижчевказаних предметів: довгий список пунктів, видрукуваний дрібнішими літерами. Слова «вогнепальна зброя» і «наркотики» були набрані жирним шрифтом. Внизу — слова «карний злочин», «конфіскація», «ув'язнення»... Зараз оглядають сусідню машину. Вийшла парочка — чорношкірі чоловік і жінка. Вони зійшли з проїжджої частини і стали під навіс митниці. Обоє мали страшенно будлючний вигляд. На чоловікові світло-кремовий спортивний піджак і карта-

ті, крикливі штани. Беж, чорне, біле. Ошатне спортивне вбрання. Йому, очевидно, вже за тридцять; щуплявий, в безглуздо стильних окулярах: широка, у формі крил кажана, оправа — чорна, скельця — блакитні. Жінка молодша за нього. Приваблива, хоч і манірно копилить товсті темно-оливкові губи. Фарбоване волосся з темно-червоним полиском, такого самого відтінку, що й у Рене, проте в Рене волосся вже не таке блискуче. Волосся негритянки з пишними, напрочуд шовковистими пасмами було коротке і грайливо закручувалося догори. А, мабуть, перука. Звичайно. Якась дешева синтетика; занадто лискуча й бездоганна. Поки її супутник видивлявся в небо, негритяночка пильно наглядала за обшуком їхньої машини. Час від часу її губи ворушилися. Що вона промовляла?.. Що вона хотіла сказати? Рене спробувала вхопити її погляд. Не вийшло. Негритяночка придивлялася до дій білого, нічого не пропускаючи.

Щось почало непокоїти Рене. Щось невловиме, далеке... Згадка про щось, якесь застереження, якась... Що саме? Не могла пригадати. В машині стояла задуха, сонце пряжило крізь бічне скло. Коли їй сказали вилізти з-за керма, Рене відчула справжнє блаженство. Вона зграбно висіла і розправила зібгану спідницю. Прошу? Є запитання? Інспектор був Еванових років. Близько тридцяти. Коротко стрижене темне волосся, окуляри від сонця у дротяній оправі. Однаковий з нею на зріст. Ні про що не питав і взагалі ледве глянув на неї, цікавився тільки машиною. Рене знову обсмикнула одяг, торкнулась волосся. На щастя, вдягнена вона привабливо: темно-синє плаття, срібний кулон на тоненькому ланцюжку, волосся зібране на потилиці у вузол, на ногах панчохи і її босоніжки на кожний день. Але це були гарні босоніжки, з чудової шкіри. Ручної роботи. Пасма волосся вибилися в неї на чолі, біля вух. Вона автоматично поправила їх, не

спускаючи очей з інспекторової спини. Його мундир почав темнішати від поту. І вона, Рене, також почала пітніти. Нервувала, по-дурному нервувала. Нічого не могло скоїтись і нічого не скоїться. Рене знала це. Адже вона громадянка Сполучених Штатів, а не карний злочинець, не контрабандистка, вона ніде не ховала ніякого краму, чи наркотиків, чи... Їй нічого ховати, зовсім нічого. Та щось било в ній на сполох. Що саме? Що?.. Очевидно, вона почувала себе надто самотньою.

Навколо висів гамір людських голосів, раз у раз верещала поліцейська рація, лунали накази. Молодий інспектор, який перевіряв її машину, лише раз глянувши в її бік, навіть не зволив вибачливо усміхнутися, хоча мав би добре усвідомлювати безглуздя того, що робив. «Я тільки виконую свою роботу»,— міг би буркнути він. Але, мабуть, не наважиться; якби таке почули, він утратив би місце.

Автомобільна ніша. Атлас доріг. І його він гортав, немов сподівався знайти щось таке, що вислизне з-поміж сторінок. Решта паперів в автомобільній ніші. Обгортка від цукерки. Паперова серветка. Посібник з експлуатації і догляду за автомобілем. Він присвічував ліхтариком, хоч мав би чудово бачити, що в автомобільній ніші вже порожньо. Рене сподівалася, що він обернеться, вибачливо усміхнеться, та коли він таки обернувся до неї, його обличчя було таке саме байдуже, бездумне, як і в тих хлопців. Він запитав, чи нічого не лежить під сидіннями. Може, пляшка? Є що небудь? Пляшка. Рене похапливо відповіла «Ні», звичайно, «ні», вона навіть... навіть не п'є. Але він не зважав на заперечення, тільки ковзнув очима по її ногах, босоніжках і шукав далі. Він щось бурчав, присідаючи, щоб зазирнути під переднє сидіння. Паскуда. А ще він нагадав Рене їхнього з Еваном спільного знайомого — студента-вечірника, який навчався в універ-

ситеті і працював таксистом, їхнього нового приятеля, колишнього американця, який прийняв канадське підданство. На це пішло п'ять років, але тепер він був канадським громадянином. Дуже гарна, прекрасна людина. Не те щоб приятель. Вони ще не досить знають його. Але дружній, близький по духу... Митник був товстий за Джеррі, проте схожий на нього поставою, відтінком шкіри. Просто дивно, що ці дві людини могли бути такими різними. Джеррі розповідав їм наприкінці анекдот про те, як він став канадцем і наступного ж дня прочитав про новий рух за переваги корінним канадцям. Просто як на глум, однак він і це переживе — він упертий, веселий, ще не здався, та й хіба не смішно, що наступного дня, після того як він офіційно перелиняв і став канадцем, дізнатися про існування такої штуки як канадці «за походженням» і «за законом», і що рух цей починався... зрештою, жменька озлоблених корінних канадців намагалася розпочати рух... і...

— Що це? — буркнув службовець. Біля заднього сидіння він знайшов на підлозі зібгану пачку з-під сигарет. Взявши ліхтарик під пахву, він заходився шматувати її ретельно, розважливо. Порвав на клаптики целофан і паперову обгортку, а Рене дивилася і очам не вірила. Та де там, він украй серйозно ставився до цього заняття. Серйозно!.. Ліхтарик поволі вислизав з-під руки, і митник засунув його за пояс — ліхтарик на правому, а пістолет у кобурі на лівому боці. Рене наморочилось у голові. Що сталося? Що тут діється? Чоловік холодно глипнув на неї. Чи не водить вона його, була, за ніс, га? Він старанно розкришив пачку з-під сигарет; нічого не знайшов. Мабуть, вона збитнується з нього? Рене тіпало від страху. Коїлось щось лихе, щось дуже лихе. Вона не могла чітко сказати, що саме. Згадка про щось, якась пересторога... Не могла пригадати. Не могла позбутись якогось хвилин-

ного заціпеніння, моторошного усвідомлення, що від бувається щось не те, щось невловиме, не підвладне їй. Чому він до неї не заговорить?.. Якийсь дотеп, на віть вульгарний жарт, навіть взаємні образи — все що завгодно було б їй милішим за це похмуре мовчання.

Вона спробувала посміхнутись йому. Врешті-решт вона біла. До того ж ошатно вдягнена. Дякувати бо гові, вона біла, а не чорна... Ціною величезного зусил ля спробувала посміхнутися пересохлими губами і по чула у відповідь, як він наказав: «Відімкніть багаж ник». Якусь мить Рене не знала, що він має на увазі... але вона ворухнулась, прийшла до тями, розкрила су мочку і заходилася порпатися в ній, шукаючи ключ від багажника. Звичайно, він у неї був. Намагалася вибачитись, пояснюючи: «...Ключ дійсно в мене є, але він зіскочив з кільця... він десь у мене в сумочці... десь... В усякому разі, в багажнику нічого немає, нічо го немає в багажнику». Митник терпляче чекав, неш но, прислухався. Вона говорила тепер дуже знервова но. Вона не могла не викликати підозри. «...Я ж таки маю цього ключа... Впевнена, що взяла його. Я...» Він наказав їй висипати з сумочки все, що там було, на автомобільне сидіння; вона автоматично підкорилася. Невеличке портмоне... гребінець з відламаним держа ком (господи, ще й не дуже чистий)... ще кілька па перових серветок... заколки для волосся... помада... записи, список покупок, назви книжок, все, що вона мала зробити або купити... адреси... пара сережок, які вона зняла у театрі кілька тижнів тому й про які за була... «Дайте-но я гляну на них»,— сказав митник. Вона подала сережки. Він оглянув їх; мабуть, секунд тридцять він стояв і роздивлявся їх, хоч там ні на що було дивитись — звичайна пара сережок із штучного нефриту, ледь потьмянілі кліпси, одразу видно, що де шеві... В цю хвилину на протилежному кінці митниці зчинився гвалт: якісь негри, збуджені голоси, прони

линий, наче дитячий, лемент. Що за чортівня? Що за чортівня? Інспектор метнув туди стривожений погляд. Інші службовці рушили на галас. Одним махом викинувши ноги, з патрульної машини вискочив поліцейський у формі, яка скидалася на костюм для верхової їзди. Тонка сигара затиснена в зубах...

Галас одразу вщух; інцидент вичерпався.

Рене знайшла ключ. Відчинила багажник. Слава Богу, що зуміла відімкнути його; часом це їй не вдавалось... Всередині порожньо, тільки старе запасне колесо та кілька насінин платана. Певно, їх вітром занесло туди, коли Еван якось навесні відчиняв багажник. Платанові насінинки у своїх крилатих футлярчиках. Звичайно ж, це були звичайнісінькі насінини... Проте митник підібрав одну з них і став пильно роздивлятися. Він навіть підняв свої окуляри від сонця, щоб краще бачити.

Рене чекала. І несподівано згадала: їй можуть влаштувати тілесний обшук. Їм варто тільки захотіти. Жінка-митниця кудись відведе її, попросить скинути все з себе і... Їй стало млосно, потемніло в очах. Вона зблідла, тремтіла і, поза всяким сумнівом, здавалася винною, винною, як і всі інші. Лише кілька днів тому вона чула в бакалійній крамниці, як дівчина попереду розповідала касирові про свою вісімнадцятилітню сестру та її друзів, котрих обшукали, коли вони проводили митний огляд при в'їзді до Сполучених Штатів. Тоді Рене ще не брала до серця отієї коротенької, сповненої гіркоти й відрази розповіді, яка не обходила її. Тих молодих людей роздягли і обшукали голих. Ні, з Рене нічого такого не робитимуть... Тепер митник дивився на неї, немов обдумуючи її долю: жити їй, чи вмерти. А, може, він укине назад насінину платана, зніже плечима, клацне гречно кришкою багажника, витисне з себе професійну криву посмішку і пропустить її, махнувши рушати...?

Він пропустив її, махнувши рушати.

...Через квартал знак показував, що проїзд заборонено. Напрямок руху змінився, звідусіль сунув транспорт, і Рене розгубилася. Вона відчула, як голова стала зовсім порожня. Здавалося, їй так і не пригадати, чому вона опинилась тут, у Детройті. Бульдозери, підйомний кран для руйнування будинків, гуркіт пневматичного молота. Перевірка скінчилася, вона поза небезпекою, нічого не трапилося... нічого не трапилося... Зболена, слабка. Під ложечкою розливалася млість. Еван ніколи не дізнається, ніхто ніколи не дізнається... Їй не слід нічого розказувати йому... Та чому вона тут? Чому? Чи ж не дивно мчати за адресою, надряпаною власноручно на якомусь клапті паперу... не відаючи заради чого їдеш... Раніше вона й уявити не могла, що її охопить таке нестримне бажання бачитися з тими людьми. Чи судилося їм стати друзями? Колись у майбутньому?.. Цілком можливо, можливо. Вони повинні подружитись. Все повинно скінчитися добре. Можливо. Бажання сентиментальне, але здійсниме. Евана вони не зацікавили, але... Вона перечікувала під знаком заборони проїзду, намагаючись розібратись в автомобільному русі. Рене знала, куди хотіла дістатися, але як туди втрапити?

НОРМАН І ВБИВЦЯ

Він був звичайною, рядовою людиною, його обличчя, яке дивилося на нього з дзеркал і відбивалося у вітринах крамниць, скидалося на обличчя тисяч людей, отож Норманові ніколи не спадало на думку, що в ним може трапитися щось варте уваги. Він ніколи не цікавився ні аваріями, ні пожежами, ні іншими нещасливими випадками, бо там його заштурхали б у натовпі, і він не зумів би постояти за себе. А втім, у нього й не вистачило б мужності стовбичити серед тієї юрми, витріщивши очі на криваву плоть, яка ще мить тому була здоровою людиною. Не дуже вже й молодий, сором'язливої вдачі, відданий своїй родині, Норман і сам часом дивувався зі своєї професійної невблаганності, яку виявляв у разі потреби до покупців довіреної йому крамниці чоловічого одягу. Дивувала Нормана й несамовитість власних почуттів до жінки, з якою його познайомив шурин.

Замолоду він багато читав і захоплювався силою волі літературних героїв, що, як йому здавалося, ходили по канатах, натягнених над безоднею, вражаючи своїми подвигами і зневагою до смерті. Зверхність над рештою людства і робила їх героями. Норман заздрив їм, хоча й не вірив у їхнє існування, бо не знаходив у собі нічого спільного з ними.

Цю молоду жінку звали Еллен, вона теж багато читала в юності, що тривала для неї й досі, як можна було зрозуміти з виразу її надзвичайно темних очей. Її холодний і самовдоволений погляд промовляв, що вона сама обрала самотність і що з її вибором слід рахуватись. Колись — їй тоді ледве минуло двадцять —

вона була кілька років одружена, але Норман не хотів і згадувати про це. Він часто лякався своєї тривоги за Еллен, відчайдушного бажання вберегти її від усього, що викликає її захоплення і відвертає думки від нього, так ніби він, Норман, лише випадковий співучасник її примхливої пам'яті й завжди має нагадувати собою про інші вечори й інші часи. І водночас він розумів, що не має ніякого права на цей відчай, бо Еллен йому не належала. Іноді через її владу над ним Норман почував відразу до неї, але здебільшого довгими, одноманітними днями в крамниці пристрасть до цієї жінки — власне, чужої й незнайомої — заполоняла його і загрожувала перерости в якусь незбагненну дику буйність, що, либонь, нагромаджувалася в ньому протягом самотнього дитинства, коли він ставав з хлопчика чоловіком. Щоранку, прокинувшись у своїй старій спальні старого будинку, Норман з огидою вдихав запахи сніданку, що проникали нагору з кухні. Йому спадало на думку, що так усе життя він і прокидатиметься від цього смороду, якщо не побереться з Еллен.

Якось після роботи вони удвох поїхали за місто до літнього театру. В дорозі були зо дві години, і Нормана приємно вразила привітність Еллен. Вона говорила про театр, знайомих акторів, і це мимоволі навело його на думку, що й сама вона для нього ніби одна з тих жінок, яких він усе життя бачив на кіноекранах: неземних і величних; вони живуть за невідомим йому загадковим сценарієм і всміхаються до нього швидше з поблажливості, притаманної їхній малo не бездоганній вроді. Їм приємний захват глядачів, хоч відверто вони цього й не виказують.

Еллен була в білому, її самовпевнений профіль відвертав Норманову увагу від дороги. Тепер вона розповідала про свою роботу. А Норман думав про те, як одружиться і житиме з нею, але на цьому думки його

уривалися, бо то ж була недосяжна мрія... Його власне запорошене відображення, що позирало на нього з дзеркальця заднього огляду,— нудне, чемне, холодне обличчя з пасмами чорнявого волосся на спітнілому лобі,— здавалося, знало таємницю його незбагненного безталання.

— Мабуть, мені доведеться залишити роботу, хоча я вже працюю там шість років.

Норман глянув на неї.

— Сталися деякі ускладнення,— додала Еллен.

Норман звернув до бензоколонки. Він не хотів допитуватися, хоч і знав, що їй не терпиться розповісти. Цього сонячного дня Еллен здавалася молодшою, ніж була насправді, а її молодість завжди насторожувала Нормана, мов зброя. Вони чекали, поки заправлять бензобак.

— Завжди ці ускладнення, неприємності. Особисті стосунки розпочинаються так безневинно, а потім усе страшенно ускладнюється. Навіть ділові стосунки...— вона криво всміхнулася своїй думці, якійсь згадці. На мить її обличчя прибрало незнайомого для Нормана виразу, носик загострився, а очі потемніли від невеселих, прикрих спогадів. Норман зніяковіло відвернувся, щоб заплатити черговому по колонці. Він байдуже розглядав чоловіка в замащеному комбінезоні, спітніле обличчя якого вилискувало мазутом. Він був одних із Норманом років.

— Ну й спека,— промовив черговий і посміхнувся майже так само, як хвилину тому Еллен. Дивлячись на нього, Норман відчув, як раптом у нього закалатало серце. Без сумніву, це обличчя він десь бачив. Якусь мить вони дивились один одному в очі. Черговий облизнув губи й подався в контору. Норманів погляд трохи збентежив цього кремезного гладкого молодика. Норман дивився йому вслід. Треба відчинити дверцята, вийти з машини, діяти. Поруч Еллен про

щось говорила, він не розбирав слів. Нарешті вона торкнулась його плеча.

— Що з тобою?

— Здається, я його знаю.

Ледь сказав, як тут-таки внутрішній голос почав переконувати: ні, не знаєш, це неможливо, та й не має значення. Не має ніякого значення.

— Знаєш? Звідки?

— Не пригадую. Та це дурниця.

Черговий приніс здачу. Норман намагався не дивитися на нього, бо був стривожений своєю вразливістю. Згадався рідний дядько, якого терпляча взагалі дружина віддала до божевільні — дядько був нормальною людиною, але говорив без упину. Коли Норман уперше глянув в обличчя чергового, то раптом відчув спорідненість зі своїм нещасним дядьком, про якого не згадував уже років десять... Та, зрештою, таки знову подивився на заправника, який знехотя посміхався, розтягуючи губи й показуючи темні зуби, хоча його трохи одутле обличчя лишалося незворушним. Він помітно розтовстів, і все ж під цим сонним замурзаним обличчям Норман безпомилково бачив інше — обличчя хлопця років сімнадцяти.

— Ось здача, дякую вам.

Через плече в заправника теліпалася брудна ганчірка.

«Дивно,— подумав Норман, намацуючи на панелі ключ запалювання,— він так і не запропонував протерти вітрове скло».

Норман від'їхав, а серце все ще шалено калатало.

— Чому ти не спитав, чи знає він тебе? — озвалася Еллен.— Ти так розхвилювався.

Її голос звучав осудливо. Треба було б щось сказати, щоб вона перестала цікавитися цією історією.

— Та не звертай уваги. Сталася помилка.

А в голові спалахували сліпучі спогади. Безперечно, він його знає, і тепер свідомості ніби доводилося перетасовувати колоду карт, щоб зіставити обличчя заправника із старими відбитками в пам'яті, які терпляче ждали своєї черги.

— Ти захопився швидкістю,— зауважила Еллен. Норман пригальмував. Він глянув на годинник і здивувався — ще так рано. Йому здавалося, що минуло хтозна скільки часу. А там, біля колонки, то не заправник дивиться вслід його машині, вже не всміхаючись? Норман люто зиркнув убік від дороги. Зусиллям волі примусив мозок переключитися на щось інше, не думати й не згадувати.

Обідали в заміському готелі поблизу театру. Тьмяна зала мала претензійний вигляд, але Еллен, очевидно, тут сподобалось. У своїй білій шовковій сукні з чорним памистом вона здавалася юною і непорочною. Еллен притулилась плечима до незвичних їй грубо тесаних дерев'яних стін, оздоблених старими виробами з кованого заліза,— Норман не знав їхніх назв. Він почув, що запитує у неї: «Ти, здається, казала, що в тебе є брат?» Так, казала. Але чому він питає про це? Чому саме тепер? Так, у неї є брат, живе у Європі. Навіщо це йому? Вона завжди наїжачувалася, коли мова заходила про сім'ю чи друзів, про будь-які зв'язки з її минулого. Норманові захотілося торкнутись руки Еллен, не для того, щоб заспокоїти її, а щоб самому знайти підтримку. В голові йому прояснювалося, думки текли неквапним, рівним потоком, і він з завмиранням серця уже передчував, що саме відкриває йому пам'ять з-поміж безлічі пригадуваних облич.

— Вибач.

Норман підвівся. Він устиг перехопити її погляд. Вона вважає його поведінку дивною, незрозумілою. Норман пішов до туалету. Там він притулився спиною

до кахляної стіни й тер очі, аж поки настало просвітління. Тепер Норман згадав це обличчя. Власне кажучи, упізнав відразу. А тепер воно виразно постало перед очима — хлопчаче обличчя, брудне й жорстоке, а далі за ним — сіре березневе надвечір'я і байдуже, захмарене небо.

— Боже мій,— промовив Норман уголос. Захотілося хутчій бігти до Еллен, ніби з хтозна-якою радісною новиною. Та він ледве тримався на ногах. Ухопився за стіну, щоб не втратити рівноваги. А може, піти до телефону? І подзвонити в поліцію? І батькові — хоча кілька років тому старий залишив цей світ. Нарешті Норман щось вирішив і поволі заспокоївся. Коли він повернувся до столика, де занепокоєно чекала приваблива, молода жінка, йому захотілось доторкнутися до неї, обняти її, хотілось, щоб вона пригорнула його до себе, щоб можна було ні про що не думати...

Якось у суботу, коли Норманові минуло лише п'ятнадцять років, вони з братом Джеком поверталися додому з кіно. Було десь пів на п'яту, уже сутеніло, дув холодний, пронизливий вітер. У Нормана перед очима все ще стояли кадри кольорового фільму, і тому склади, повз які вони проходили, здавалися йому малими й примарними, схожими не на решгки минулого, а скоріше на прикмети майбутнього, кращого й більшого світу, для якого він виростав. За кіноекраном звучала невидима музика, а тут її не було, лунали тільки їхні квапливі кроки. Сімнадцятилітній Джек не так уже й переріс Нормана, вони обидва були нижчі за хлопців свого віку й мали смагляві спокійні й лагідні обличчя. У Нормана було багато друзів серед однолітків, а Джек сходився з людьми нелегко, з його обличчя ніколи не зникав зверхній, погордливий вираз, і лише після братової смерті Норман довідався, що Джека дехто вважав диваком, не те, щоб тугодумом,

бо він завжди мав хороші оцінки з математики, а, скажімо, трохи вайлуватим, не таким, як усі, не зовсім повноцінним, чи що.

Джек запропонував піти понад річкою, хоча тут вітер проймав ще дужче. Смерділо гниллю. На Норманові й братові були однакові куртки того самого розміру, пошиті з брезентової матерії брудно-зеленого кольору. Скраю однієї зі старих пристаней сидів чоловік середнього віку, в такій самій куртці, як у них. Він не озирнувся — певно, спав або був п'яний.

— Що він тут робить, у нього ж і вудки з собою немає,— зневажливо кинув Джек. Вони минули пристань. Норманові теж здалося, що чоловік той тут недоречний, та й взагалі ніби щось тут негаразд. У слабкому світлі, яке скупчилося під хмарами і від якого все довкола примарно засяяло, аж Норманові заболіли очі,— блиснула річка. Джек, може, для того, щоб розважити брата, говорив про вечерю,— коли збиралися в кіно, він чув із кухні запах томатної підливи. Але Норманову увагу привернув рух на вантажному майданчику попереду, біля одного із старих складів — величезної потворної споруди, якою вже багато років ніхто не користувався. Норман зненацька відчув страшенне спустошення, цей світ був такий банальний і несхожий на світ кіно, такий непривабливий, потворний, що він відчував до нього відразу. Ще кілька років, думав він, і його життя зміниться, хоча сам не уявляв, що то будуть за зміни. Ні, він не буде, як Джек, просити, щоб йому дозволили кинути школу, і не стане захаращувати свою половину кімнати журналами про автогонки. Норман подумав, глянувши на стурбоване Джекове обличчя, що не ставитиметься до Джека як до старшого брата, бо Джек ані високий, ані сильний. Він і зневажав Джека, бо той ніколи не займав його, і жалів старшого брата — Джекові в сімнадцять років доводиться носити таку саму куртку,

яку він, Норман, носить у п'ятнадцять. Обидва вже набридли один одному, але вони на все життя приречені бути братами, і тут нічого не вдієш.

— Он якісь хлопці,— кинув Джек. Норман теж помітив біля пристані три постаті. Він бачив, як щось перевернулося в повітрі і впало з берега. Порожня металева бочка на якусь мить з'явилася на поверхні й знову зникла під водою.

— Ти їх знаєш? — спитав Норман.— Вони не з твого класу?

— Ні, це не наші шмаркачі.

В дитинстві Норманові завжди передавалися почуття інших, і тепер у свої п'ятнадцять років він одразу помітив, як знепацька посерйознішав і скрижанів Джеків погляд. Вони йшли далі, Джек трохи попереду. Ті троє реготали, долинали тільки уривки їхніх слів, незрозумілі й різкі, наче вони розмовляли іноземною мовою. Один, у брудній фланелевій сорочці, прикурював сигарету. Вони були Джековими однолітками. Коли Джек із Норманом підійшли ближче, хлопці затихли і втупились у воду. Джек дивився просто перед себе, а Норман не втримався, щоб не глянути на хлопців — у всіх трьох було довге патлате волосся й звичайнісінькі обличчя з однаковим тупим напруженим виразом. Вони стояли широко розставивши ноги, немов позуючи. Той, що у фланелевій сорочці, прикурив сигарету й кинув сірника в воду. Джек і Норман уже минали їх, і Норманові, хтозна чому, захотілося побігти щодуху, але Джек не прискорював ходи. Норман частіше задихав. Нічого не сталося, ніхто не промовив ані слова, і все ж, до того як його вдарили, щось у ньому крикнуло в потилицю Джекові — ти йолоп! Який же ти несусвітний йолоп, нащо ти втягнув себе й мене в цю халепу!

Дошка вдарила Нормана по правому плечі, він обернувся з широко розкритим ротом, побачив, як три на-

пружені, мовчазні обличчя рвонулися до нього. А тоді знову вибух болю, цього разу в грудях, і відчуття, що він падає, падає спиною у безодню. Потім різкий удар об воду. Вода накинулася на нього з усіх боків, поглинула його, він тонув у м'якому холоді, ловлячи небо широко розплющеними з переляку очима. Руки судорожно сіпнулися, ноги випросталися, але не мали об що обпертися. Дивно було, що вода, така холодна й тверда у мить падіння, не могла втримати його... Потім він виплив на поверхню, хапаючи ротом повітря. Хтось зарепетував: «Бий он того!» Норман зробив зусилля, щоб відплисти назад, куди завгодно, тільки б подалі. Він ще не знав, що Джек теж у воді. Щось шубовснуло у воду біля самої голови і зразу ж потонуло. Крізь пелену, що заслала очі, Норман дивився, як на пристані один із хлопців б'є по воді довгою іржавою штабою. У хлопця був заклопотаний, зосереджений вигляд, неначе він рубав дрова і підраховував змахи сокирою. Норман силкувався відплисти далі, якомога далі, а серце скажено калатало, аж темніло в очах. Хтось закричав — Норман не розібрав слів — у крижаній воді слова ніби розбивалися на скалки і втрачали значення. Уже все втратило значення.

Коли Норман поволі опритомнів, він побачив, що лежить горілиць на чомусь твердому, а над ним схилилися зосереджені обличчя. Дорослі. Його витягли. З допитливою тривогою вони стежили за ним, а він за ними. Потім Норман почав блювати. Хтось підтримав його. Все тіло здригалося, ніби боролося з невидимим ворогом, що звивався у корчах. До нього щось говорили, десь завила сирена, чувся навіть жіночий голос, і хоч тепер Норман уже розбирав слова, однак почував себе ніяково, наче це вже був не він, а хтось інший, хто повернувся з мертвих і кому не було діла до чиїхось розмов. Потім розповідали, що він одразу покликав Джека, але він сам цього не пам'ятав.

Його запевняли, що з Джеком усе гаразд, що він уже в машині швидкої допомоги, але ж, звичайно, то була брехня.

На виставі Норманові не сиділося. До того ж увесь час він страшенно пітнів. На сцені актори вправно і впевнено проказували свої репліки, та Норман нічого не розумів. Здається, він знову тонув, потопав у повітрі, в чужомовних словах; він був далекий навіть од жінки, яка сиділа поруч. В антракті вийшли на повітря. З мовчазності Еллен Норман зрозумів, що вона невдоволена. Вони разом розглядали в сусідньому садочку вигадливий візерунок із трави й квітів, який у сутінках набув лиховісного, таємничого відтінку.

— Ти, може, хочеш поїхати зараз додому? — лагідно спитала Еллен. Немов почуваючи за собою вину, Норман уникав її погляду. Він чув її слова, та не розумів їх, бо знову через холодну пелену вдивлявся в хлопців на пристані, вони стояли безтурботні й сухі — обличчя двох розпливались, але третього він тепер бачив виразно. Він упізнав його.

— А чому б нам справді не поїхати додому,— знову почала Еллеп і торкнула його рукою. Норман знав — варто йому виказати при цій жінці слабкість, і він напевне втратить її, бо не може розраховувати на її співчуття.

— Ні, ні, я почуваюся добре,— відповів Норман майже сердито.— Все гаразд.

Він пробув у її квартирі лише кілька хвилин. Еллен вибачилася, посилаючись на втому і намагаючись не помічати, що йому хочеться залишитися з нею. Він говорив би про що завгодно, робив би все, що вона накаже, аби лиш вона врятувала його від колишнього жаху... Від неї він зайшов на часинку до бару і вже потім, запаморочений і знеможений, подався додому. Коли він ліг у ліжко, в голові, немов глузуючи з ньо-

го, почали зринати уривки давніх молитов. Норман переконував себе, що помилився, що, напевно, втрачає розум. Ні, він не стане нічого робити. Не піддасться. Вранці, як завжди, прокинеться від приємних пахощів із кухні, піде на роботу, подзвонить Еллен і ніколи більше не їздитиме в ті краї.

Проте він не зміг їй подзвонити. Кілька разів починав набирати номер, та кожного разу щось перешкоджало, і він полегшено клав трубку. Одного разу спіймав себе на тому, що мимохіть простує до свого столу в зачиненій для відвідувачів конторці магазину. Норман відчинив шухляду й подивився на пістолет, що лежав там, закиданий паперами. Засунув його тремтячими руками під папери. Постояв якусь мить, утупившись поглядом у шухляду. Ніхто не зайшов, нічого не трапилося. Буденність існування, відсутність будь-яких змін збивали його з пантелику й дратували. Йому було марудно, але нічого не відбувалося. В туалеті, підозріливо розглядаючи себе в дзеркалі, Норман неохоче визнав, що має винуватий вигляд.

Після роботи він поїхав за місто. Сьогодні на дорогу він витратив менше часу, ніж тоді. Їдучи, ні про що не думав, навіть і про Еллен, яка б мала сидіти поруч з ним... Якщо він іще раз зупиниться біля бензоколонки, побачить того молодика і пересвідчиться, що це не той, хто йому потрібний, тоді, можливо, він зателефонує Еллен просто звідти, авжеж, він так і зробить. Наближаючись до перехрестя, де була та бензоколонка, Норман спіймав себе на тому, що уважно роздивляється навкруги, примічаючи будинки, бічні провулки й дороги. Він проїхав повз колонку. Надворі нікого не було. На занедбаному приміщенні автозаправки красувалася пом'ята реклама кока-коли, вивіска із сяк-так надряпаними цінами на бензин і ще кілька реклам сигарет і запальних свічок. В'їзд до бензо-

колонки невимощений, просто насипали гравію на грунт,— відзначив Норман. Бізнес у них такий собі, і це добре. Ще через кілька миль він звернув на бічну дорогу й повільно поїхав по ній, розглядаючи занедбані, поросле бур'яном поля, здичавілі гаї і не помічаючи жодної будівлі. Побачивши нарешті якусь хижку на самісінькому узліссі, десь за півмилі від дороги, Норман зупинив машину й вийшов.

Покинута людьми хижа, вкрита толем, почорніла від часу. Всередині на долівці валялися газети, стара погнута сковорода, якесь ганчір'я, кілька мурашиних купин. То тут, то там буяли будяки. Норман спробував уявити, для чого використовувалася ця халупа і хто її поставив. Якась чудасія, та й годі,— хтось збудував, потім покинув, і тепер хижа стояла, щоб прийняти Нормана і братового вбивцю.

Повертаючись назад, Норман заїхав до колонки заправитися. Сьогодні бензин видавав не вбивця, але Норман бачив його: чолов'яга стояв у конторці й пив содову воду.

— До котрої години ви працюєте? — поцікавився Норман.

— Влітку до десятої,— відповів черговий. Норман майже невидряно дивився у прочинені двері конторки.

— Дякую, досить,— сказав він, уперше посміхнувшись після вчорашньої зустрічі з тим чоловіком, який у цю мить стояв за прочиненими дверима.

Подзвонив Еллен уже з дому. В його голосі відразу ж забриніли занепокоєні, вибачливі нотки, а вона діймала його своєю мовчазністю.

— Авжеж, пам'ятаю, добре пам'ятаю, ти говорила, що не бажаєш мати нічого спільного з людьми, яким не довіряєш,— мимрив він безпорадно,— і тепер ти не хочеш, тобі не хочеться...— Норман замовк. У його уяві постав її образ, примарний і чужий. Невже вона

так нічого й не скаже? Скільки вони вже знають одне одного?

— Ми ж побачимося ще з тобою?

— Звичайно,— відповіла вона неохоче.— Але, я гадаю, тобі слід було б відпочити. Сходи до лікаря. Мені здається, з тобою не все...

— Ні, зі мною все гаразд,— сухо обірвав її Норман. Вона, немов приголомшена його тоном, мовчала.

— Коли ми зустрінемося? Завтра? — почав Норман, але схаменувся.— Ні, не завтра. Я ж зовсім забув... У мене на завтра...

— А чим ти будеш зайнятий завтра?

— Пробач, завтра я маю закінчити одну справу. Тоді до післязавтра? Чи, може, мені краще спершу подзвонити?

— Можеш подзвонити,— відповіла Еллен з холодною чемністю. Навіть на відстані Норман відчував її зневагу до нього, до тієї сили, яка відривала його від неї і якій він не міг опиратися. На очі йому набігли сльози.

— То я подзвоню.— Кладучи трубку, він подумав, що, може, вже ніколи не побачить її, і все ж від нього вже ніщо не залежало.

Наступного вечора Норман знову поїхав за місто. Він уже вгадував вивіски, ферми, будинки, бічні дороги. Під заднім сидінням машини, на днищі, лежали невеликий пакунок з харчами, дві ковдри і стара гасова лампа, яку він розшукав на горищі. Коли він під'їхав до колонки, була вже майже десята година. Серце, як божевільне, калатало в грудях, та це не лякало Нормана. Він знав, що тіло не підведе, що він зможе керувати ним так само, як оце керує автомобілем. Тільки коли з остраху або відрази Норман намагався думати не про вбивцю, а про щось інше, його переповнювало почуття вини, таке глибоке й пекуче,

якого він не зазнавав ніколи в житті. А тепер, коли усе було вже сплановане й приготовлене заздалегідь, він не відчував ніякої вини. Норман пригасив фари, поставив машину на виїзді від колонки і став чекати. Кущі трохи прикривали його машину. Ось і молодик, він ніс у конторку ящик із порожніми пляшками з-під содової. Норман чекав. Жодного разу він ще не відчував такої необмеженої свободи дії, дії без ніякої відповідальності. Цікаво, чи й той тип і його обидва приятелі теж відчували таку солодку п'янку свободу того похмурого дня шістнадцять років тому... На колонці погасили світло. Норман легко розпізнав убивцю, він був вищий за другого заправника і ступав спроквола, важко, ніби його зморила спека чи робота. «Як самовдоволено він іде»,— подумав Норман. Обидва заправники пішли до своїх машин і майже одночасно хряпнули дверцятами. Той другий від'їхав одразу, а вбивця затримався, припалюючи сигарету. Він кинув сірника на гравій. І Норман криво посміхнувся, пригадавши цей жест.

Норман натис на газ і випередив заправника, коли той уже збирався виїхати на дорогу, потім вихилився з машини і замахав рукою в сліпучому світлі фар.

— Що тобі треба? Ми вже закінчили роботу,— прокричав заправник. Але Норман уже вийшов з машини.

— Щось негаразд із моїм авто. Треба негайно полагодити.

Заправник вилаявся, викручуючи кермо, заревів мотор, і машина нетерпляче позадкувала по гравію.

— Гей, стривай, обережніше на поворотах.— Норман витяг з кишені пістолет і наставив у відчинене віконце машини. Тепер той заправник був безпорадний. Він побачив пістолет, і його обличчя зразу обвисло. Наче він чекав цього. У Нормана серце мало

не вискакувало з грудей, і власні слова долітали до нього, немов промовлені на відстані.

— Я хочу поговорити з тобою. Нічого тобі не зроблю. Ану пересідай у мою машину.

Заправник не зрушив з місця. Норман чув, як він ковтнув слину.

— Ти впізнав мене того дня? — спитав Норман. Але погляд заправника прикипів до пістолета.

— У нас немає грошей,— проказав він хрипко.— Самі дрібняки. Ми заробили сьогодні лише... лише нещасних чотири долари...

— Грошей мені не треба. Вилазь. Сідай у мою машину.

Заправник сіпнувся, потім завагався. Тишу порушувало тільки комашине дзижчання.

— Не треба грошей? — перепитав він після хвилинної паузи.

Норман сів поряд, і вони рушили. Машина тихо посувалася по грунтовій дорозі, хитаючись на вибоїнах.

— Дома на мене чекають,— обережно почав заправник,— жінка й діти.

Норман не відповів. Коли порівнялися з хижею,— Норман засвітла позначив це місце ганчіркою на узбіччі,— наказав звернути з дороги і їхати крізь зарості путівцем. По кабіні зашкребло гілля.

— Слухай, я не знаю, чого ти хочеш,— знову почав заправник, схилившись над кермом,— але я, я... чому б тобі не взяти на це когось іншого, не мене... Моя дружина... вона...

— Я тобі нічого не зроблю,— відповів Норман. Його трохи збентежив переляк заправника. Норман сподівався, що він залишиться таким самим, яким був шістнадцять років тому — холодним і розсудливим, без ніяких емоцій.— Я хочу лише поговорити з тобою, хочу дізнатися правду від тебе. Де ти був шістнадцять років тому?

Норман спостерігав за його спітнілим обличчям. Яке неприємне, перелякане обличчя, хоча замолоду воно й не було таким відворотним, це напевно.

— Я... я не знаю,— промимрив заправник.

— Будь ласка, спробуй пригадати,— порадив Норман.— Як тебе звуть?

— Камерон,— одразу відповів заправник.— Мене тут всі знають. Слухай, що тобі треба від мене? Я не знаю тебе. Пістолет — не іграшка...

— Я тебе не чіпатиму,— тихо запевнив його Норман.— Скажи тільки, де ти був шістнадцять років тому.

— Ми переїхали з Кентуккі, спочатку я, а потім уже й мої батьки.— Він знову з зусиллям ковтнув слину.— Тоді мені було років двадцять. Мабуть, так. Слухай, ти певно, розшукуєш когось іншого. Тобто, мені здається, що ти маєш на увазі когось іншого.

— Ти піколи не був у Кентуккі. А якщо й був, то було тобі тоді не двадцять, а менше...

— Я не знаю, скільки мені було тоді, може й справді я був молодший...— Його обличчя нервово пересмикнулося.

— Адже ти пригадав мене? — знову спитав Норман.— І того дня ти теж упізнав мене.

— Якого «того дня»? — Нервове напруження на грубому обличчі якось дивно не в'язалося з лінивими м'ясистими щоками. Здавалося, ніби Камерон хоче струснути з себе вагу свого тіла.

— Я хочу тільки переговорити з тобою, а тоді вже хай цим займається поліція.

— Чим займається? — швидко перепитав Камерон.

— Ти знаєш чим.

Камерон зиркнув на Нормана. Напевне, вважає мене за божевільного, подумав Норман.

— Отже, ти не хочеш признатися, що пам'ятаєш мене?

Норман говорив так, наче спонукував покупця у своїй крамниці придбати костюм, на який сам дивився мов на порожнє місце, бо вже не раз його бачив.

— Я не збираюсь ні до чого тебе примушувати. Слово честі. У нас буде доволі часу, щоб наговоритися. Куди поспішати? Я чекав на цю нагоду шістнадцять років...

— Що ще за шістнадцять років? — перепитав Камерон якимось новим тремтячим, хриплим голосом. У ньому зазвучали тепер безвихідь і відчай, і Норман відсунувся, щоб пильніше стежити за заправником. Все буде як слід. Він господар становища. Мошкара танцювала у світлі фар і налипала на вітрове скло. Здавалось, якась надприродна сила сповнювала Нормана міццю і впевненістю.

— Шістнадцять років тому ти вбив мого брата. Якраз шістнадцять років минуло в березні.

— Вбив твого брата! — Камерон присвиснув.— Слухай, шановний, я ніколи нікого не вбивав. Я ж тобі вже казав — ти маєш мене за когось іншого... запевняю тебе, ти помилився. Я ніколи нікого не вбивав. Хто такий твій брат? І чому ти думаєш, що я повинен знати тебе? Ти служив разом зі мною в армії, чи що?

Норман не перебивав, нехай говорить. Слова не доходили до нього, вони не мали для нього ніякого змісту. Нарешті машина стала. Мошкара билась об вікна автомобіля і зникала в темряві.

— Вимкни світло.

Норман уже мав напохваті ліхтарика.

— Чого тобі треба? Що ти збираєшся робити?

— Вимкни світло. Так. А тепер виходь. Виходь.

— Що ти збираєшся робити? Ти хочеш... хочеш... Ти щось говорив про поліцію, то чому ти не кличеш поліцейських? Певно, в них усе це на обліку, все записано. Вони можуть перевірити, і тоді все з'ясують-

ся — бо я ніколи нікого не вбивав, навіть в армії, коли ми служили за кордоном, навіть випадково абощо... Твій брат служив в армії?

— Виходь з машини.

— А куди ж ми підемо? — опирався той, вчепившись у кермо.— Що ти хочеш зі мною зробити?

— Я хочу поговорити з тобою.

— Ти з'їхав з глузду,— промимрив заправник.

Вони зайшли в хижу, Норман ішов позаду. Він поклав речі й посвітив ліхтариком в усі кутки.

— Де ми? — спитав Камерон.— Що ти збираєшся робити? — У нього цокотіли зуби. Це неабияк здивувало Нормана.

— Сідай,— сказав він.

То тут, то там зі стелі звисало запорошене павутиння. У світлі ліхтарика будяки здавалися неприродними, закам'янілими, а їхні щетинясті тіні зливалися внизу на стінах в один зубчастий візерунок. Камерон поволі сів, нашорошено роззираючись. Серед бур'яну в нього був вайлуватий і кумедний вигляд, його велике черево розпирало пасок. До лоба поприлипали пасма темного волосся, неначе розкидані вправною рукою. Норман присів під протилежною стіною.

— Я хочу від тебе правди,— прошепотів він,— правди.

Губи в Камерона заворушились, але він не промовив нічого.

— Пригадай, ти вбив хлопця, і він уже на тому світі, його життя обірвалося за якусь хвилину, і ось тепер ти живий тут зі мною, тобі б слід уявити різницю між вами двома... Від нього вже самі кістки лишилися, все згнило, якби його тепер викопати... А ти сидиш навпроти мене живий і здоровий. Йому було сімнадцять, коли ти його вбив.

Камерон перелякано відгорнув од себе рукою бур'ян, немов то були бридкі таргани, і завмер.

— Певне, ти згадав мене. Бо я тоді був із ним. А ти ще з двома хлопцями...

— Ще з двома?

— Ще з двома. Вас було троє. Ви штовхнули нас у річку й не давали виплисти. Ти чимсь ударив Джека... коли його знайшли, в нього все обличчя було розбите. Я сам бачив. Це був ти і ще двоє. Я запам'ятав твоє обличчя.

Заправник заперечливо похитав головою.

— Мене чекає жінка,— несміливо почав він,— я не можу довго розбалакувати...

— А де ті двоє? Що, вони кудись виїхали звідси?

— Шановний, мені треба додому... Вони...

— Помовч! Завів: додому, додому! — гримнув Норман. Він перечекав, поки вгамується лють.— Мені потрібна правда. Хлопець на тім світі, і ти його порішив. Перш ніж вийти звідси, ти відкриєш мені правду!

— Я ніколи нікого не вбивав...

— Але ж я бачив тебе. Бачив саме тебе. Твоє обличчя.

— Це був хтось інший. Не я.

— Це був ти.

— У мене скільки завгодно двоюрідних братів і просто знайомих, схожих на мене...

— Де вони живуть, тут?

— Авжеж. І тут, і в місті теж...

— Ти ж казав, що ти з Кентуккі.

Камерон помовчав. У нього цокотіли зуби, він дивився на Нормана, як загнаний поранений звір. А потім сказав:

— Так, із Кентуккі. І вони теж переїхали.

— Ви переїхали всі? Коли ж це було?

— Вже давно. Не пам'ятаю точно...

— Ти брешеш. Мерзенний брехун!

— Я не брешу!

Камеронові губи скривилися в перелякану гримасу обурення. Норман відчув, що його губи теж кривляться.

— Я хочу справедливості. І більш нічого. Тільки справедливості,— прошепотів Норман. Він спрямував світло ліхтарика на груди вбивцеві. Той важко дихав, на обличчя падало слабіше коло світла і відкидало вгору тіні від його рота, носа й очних западин.

— Я вирішив з'ясувати все сьогодні,— сказав Норман.— Сьогодні я доб'юся відповіді. І справедливості. Чого нам бракує, то це справедливості.

Норман, певно, сам здивувався дивному хистові, що був до часу прихований в ньому, бо коли ж це він навчився так розмовляти, проводячи в своїй крамниці довгі, одноманітні дні, а вдома — вечори? І все ж таки він знав, що каже правду. Бо так воно і є. Його послано сюди, і він уже не владен відступитись, якби й захотів. Через цього типа він утратив Еллен, бо вже ніколи не зможе розплутатись і знову ввійти в її світ, він відмовився від неї, убив її в собі.

— Є речі, які необхідно з'ясовувати й доводити до кінця,— знову почав Норман.— Якщо я передам тебе поліції, не маючи твоїх зізнань, це нічого не дасть. Ніхто не стане займатися цією справою. До неї вже немає діла нікому, крім мене, моєї родини й тебе... Тож чи скажеш ти мені всю правду, як є?

Камерон сидів нерухомо, мовчки розглядаючи свої товсті ноги.

— Ти і ще два босяки одного суботнього дня,— тихо вів далі Норман,— на пристані. Ви збили нас обох у воду і топили. Ти вдарив Джека й розбив йому обличчя, вибив око. Мій брат потонув, а я врятувався. Чоловік, який сидів на березі, прибіг і витяг мене. Ти, напевне читав про це в газетах. І ти, й вони. Про цю пригоду довго писали газети, аж поки про неї забу-

ли. Нікому не боліло. Навіть мені здавалося, що і я набув... Чи тепер ти скажеш правду?

Вже кілька годин Камерон сидів у тій самій позі. Норман запалив гасову лампу й притулився спиною до стіни, уважно стежачи за вбивцею. Час од часу Норман вимагав сказати правду, і той або відповідав, або ж мовчав. Коли він відмовчувався, Норманові доводилося стримуватися, щоб не вдарити його. Тільки б не втратити контроль над собою.

— Ти, сучий сину,— пробурмотів убивця,— хочеш пристрелити мене, то чого ж тягнеш?

— Мені потрібна від тебе правда. Щоб ти написав і підписав свої зізнання.

— Зізнання...

— На папері. Скріплені підписом.

— І що тоді?

— Я вже казав що.

— І тоді ти мене застрелиш? Застрелиш?

— Ні, я ж казав.

— То де ж мені писати? На папері, чи що? У тебе є з собою папір?

— Отже, це ти його вбив?

Чоловік скоса зиркнув на нього.

— Ти ж казав, що бачив мене?

— Так, я бачив тебе.

— Тоді виходить, що це я.

— Ти признаєшся у вбивстві?

Камеронове обличчя застигло, мов паралізоване.

— Признаєшся? — Норман подався вперед. Непритворена тупість цього обличчя — тепер він збагнув, що довгі роки вдивлявся в нього з огидою — зненацька стала нестерпна для Нормана. І він несподівано, навіть нетямлячи, що робить, рукояткою пістолета стусонув Камерона в коліно. Ударив не боляче. Удар хіба що спантеличив того. Норманове обличчя палало.

— Ти сам змусив мене до цього,— звинуватив він Камерона,— я не хотів... не думав... ти сам напросився.

— Хочеш пристрелити, то чого тягнеш? — тупо повторив Камерон.

— Ніхто не думає тебе вбивати, бога ради. Хоч раз ти можеш признатися, по-чесному? І не брехати?

— Моя жінка...

— Годі, я вже чув!

— Моя жінка може підтвердити. І кожний, хто знає мене, однак тобі наплювати. Ти хочеш убити мене.

Камерон затулив обличчя руками. Норманові було видно крізь пальці його скривлений рот.

— Ні, я хочу лише справедливості.— Слово «справедливість» раптом викликало в Нормана замішання — про що це він говорить? Слово немов пробудило в його уяві будинок суду з прапором над дахом, не будинок суду з їхнього міста, а бачений в кіно чи з прочитаної книжки. Видіння зникло. Норман випростався. В голові аж гуло, вдень він нічого не їв, але він думав лише про вбивцю.

— Я можу й не спати,— заявив Норман рівним голосом,— буду сидіти, поки не вирву з тебе правди. Я чекав шістнадцять років, тож почекаю ще.

— Шістнадцять років,— прошепотів Камерон.

Він забрав руки від обличчя, і в цю мить Норман виразно побачив, як на тому обличчі промайнуло щось схоже на визнання. Краплина поту, ніби викликана цим визнанням, скотилася з лоба на підборіддя і потім на мокру сорочку.

— То ти зізнаєшся?

— Ні в чому я не зізнаюсь!

Норманова рука з пістолетом сіпнулася, наче жива істота.

— Що це значить, чорт би тебе побрав? Ще хвилину тому...

— Ні в чому я не зізнаюсь!

Норман зачекав, поки серце трохи вгамується. Почував себе, мов на краю смертельної небезпеки. Підтяг вище коліна й мовчки стежив за вбивцею. Навіть порожнеча в шлунку дивним чином надавала йому сили. Байдуже блимала лампа, навколо неї кружляв рій метеликів і мошви. Норман і Камерон якийсь час вдивлялися один в одного. Норман сидів мов заворожений; йому здавалося, що час зупинився.

— Ми з братом були друзями,— почав він стиха.— Він робив мені іграшки, заступався за мене. Він був схожий на мене, тільки що старший... Збирався вступати до коледжу. А ти його вбив. Отак, узяв і вбив, ні за що ні про що.

Чи він хоч слухає, подумав Норман.

— Чому ти його вбив? Ні за що, просто так, навіть не заради грошей, просто так... убив, та й годі... Щось клацнуло у вбивці в голові, він робить свою чорну справу, і все гине. Гине життя, люди гинуть. І вже нічого не можна виправити, аж поки переможе справедливість — потерпілій стороні потрібна справедливість. Чи ти розумієш це? Довгі роки, ціле життя нічого не виправити, аж поки не буде покарано злочину. Інакше ми всі перетворимося на звірів. Злочин повторюється й повторюється, якщо за нього не покарати. Хтось, як оце я тепер, потрапляє в безвихідь і вже йому світ зав'язаний. Я занапащу себе, але відновлю справедливість, і в мене, власне кажучи, ніколи не було іншого виходу...

Убивця невідривно дивився Норманові в обличчя. Почало світати, і Норман загасив лампу. Той, хто сидів у бур'яні навпроти, був сутулий, скуйовджений, старий і хворобливий. Та й насправді він був старший за Нормана.

— Ось на,— Норман витяг із пакунка апельсин і кинув Камеронові. Апельсин ударився об його коліно і впав на землю. Той, здавалося, нічого не помічав.

— Бери їж, тобі треба підкріпитися.— Камерон млявим рухом руки відштовхнув апельсин від себе геть, хоча здавалося, ніби він досі не помічає його.

«Чи все робиться так, як слід?» — подумав Норман. Ніч промайнула дуже швидко, і водночас він відчував: сталося щось таке, що безповоротно прив'язало його до цієї хижі, до цієї сирої долівки, до цієї скоцюрбленої постаті. Вбивця, напевне, відчував те ж саме. Врешті-решт Норман збагнув це. Жінка, яку він колись любив,— її обличчя він уже не міг собі виразно уявити,— зосталася в іншому світі, де все таке непросте й де неможливо ні на що покластися. Може й справді раніше він боявся того світу й ненавидів його. Але ось тут, бачачи перед собою цю покірливу постать, він повинен задля їх обох пам'ятати тільки про той березневий день. І більш ні про що. Йому більш ні про що не треба думати.

Камерон зненацька сіпнув головою, наче його хтось покликав.

— З'їж апельсин,— ще раз нагадав Норман.— Він тобі не зашкодить.

Камерон заперечливо хитнув головою.

— Я сказав — їж.

У Нормана затверділи жовна, він чекав. Камерон не поворухнувся.

— Ти з'їси апельсин або я застрелю тебе.

Долоня вбивці впала на апельсин і накрила його, рука скидалась на деталь якоїсь незграбної машини. Він підняв апельсин і дивився на нього.

— Їж,— іще раз наказав Норман,— їж.

Камерон повільно підніс апельсин до рота.

— Обчисть спочатку.

Камерон вагався.

— Я не можу їсти,— прошепотів він. Норман побачив сльози на його очах.

— Обчисть спочатку,— повторив Норман лагідніше. Він дивився, як той облуплює шкірку. Сік стікав з товстих пальців на штани й на прим'ятий бур'ян.

— А тепер їж.

Коли Камерон доїв останню дольку, Норман знову спитав:

— Ну, тепер ти готовий зізнатися?

Камерон ніби схлипнув, обтер губи і втупився в долівку невидющим поглядом. В Нормана так калатало серце, що почали тремтіти руки. Якусь мить йому було погано, перед очима замерехтіли, наче комарі, чорні цятки. Він зробив зусилля над собою і запитав рівним голосом:

— Ти готовий зізнатися?

— Я не вбивав,— прошепотів Камерон.

— Ти вбив. Ти вбив людину.

— Я?

— Ти вбив...— Норман помовчав.— Ти... ти...

— Слухай, я ніколи... навіть мухи не...

— Годі брехати! — загримів Норман.— Чи тобі хочеться, щоб я полатав тобі боки? Ти цього просиш? Хочеш, щоб я опустився до твого рівня, паскудна, брехлива тварюко, цього тобі треба? Я чекав шістнадцять років, щоб витягти з тебе правду...

— Чого ти від мене хочеш? — Камерон безпорадно здійняв угору липкі долоні.— Де папір? Що писати? Ти сказав, що тоді відпустиш мене...

— Що я сказав?

— Сказав, що передаси все поліції...

— Я цього не говорив,— прошепотів Норман.

— Ні, ти казав, я сам чув. Ми підемо звідси в поліцію. І вони складуть протокол. Заведуть справу. Так завжди робиться.

— Слухай, я не хочу робити тобі таку ласку, мені набридло сидіти тут із тобою. У мене є особисте життя, так, особисте життя, мені вже за тридцять, а я ще

нічого й не встиг у житті, а зараз марную час на чужі клопоти. Маю вислуховувати, що ти тут патякаєш про себе! Ти! Ти віддав себе на мою миліть того самого дня, коли вбив мого брата, і тут уже нічого не вдієш!

— Я можу довести, що мене там не було, і близько не було...

— Дідька лисого!

— Ми можемо піти і...

— Ей ти, ні з місця! — вигукнув Норман, люто поводячи очима. В нього аж у голові запаморочилось від обурення і жаху. Лише тепер до його свідомості дійшло, що цей тип намагався і його вбити. Хотів утопити його. Тоді цей мерзенний брехун стояв на причалі й хотів утопити його... Норман, немов у чарівному прозрінні, побачив, як на цьому зморшкуватому, одутлому обличчі проступили риси молодого хлопця.

— У тебе є... ти мені даси паперу...

— Ти все напишеш не так, як було.

— Ні, я напишу, ти прочитаєш, і тоді тільки я підпишу...

Норман безрадісно розсміявся.

— Ти, мабуть, вважаєш мене за божевільного.

— Чому?

— Ну хто повірить тому, що ти напишеш під дулом пістолета? Як я зможу довести, що ти його вбив, і як я взагалі щось доведу? Ти й тепер загнав мене в глухий кут, як тоді... Я і тепер почуваю себе так само, як тоді, коли топув у річці. Я відчуваю, що тону ось тут, цієї миті... й немає змоги добитися від тебе... добитися справедливості...— Норман говорив гарячково. Його зненависть стала безособова і всеосяжна — він ненавидів не когось одного, а взагалі усіх. Навіть згадка про брата починала дратувати його.

— То що ж ти збираєшся робити? — спитав Каме-

рон, облизнувши губи.— Я думаю, що написаному повірять,— додав він стиха.

— Не повірять. Присяжні не повірять.

— А якщо я заявлю про це на суді...

— Ні.

— Якщо я доведу, що пригадую все докладно, хто був зі мною, опишу вас обох...

— Ні, навіть і тоді не повірять.

— А якщо я... якщо я зв'яжуся з одним із цих двох і він скаже...

— Брешеш.

Приголомшений, збитий з пантелику, він витріщився на Нормана, нічого не розуміючи. Норман бачив, що він бреше, бо й справді нічого не пам'ятає, а тільки вдає, ніби пам'ятає, намагаючись догодити йому. І Норман ненавидів його не за брехню, а за те, що він так легко все забув. Чому Норман не міг забути, чому йому душу краяли спогади, яких він так і не позбувся за стільки років?

— Гаразд. Можеш іти.

Камерон не поворухнувся.

— Що?

— Можеш іти. Йди.

— Тобто йти звідси?

Він для проби поворухнув ногами, але з місця не вставав. Скоса поглядав на Нормана.

— Ти хочеш, щоб я йшов додому?

— Забирайся додому, до своєї жінки.

— Гаразд,— сказав Камерон і поволі звівся на ноги, напевне, вони затерпли. Кожний рух його був кволий і обережний, немов він рухався уві сні чи боявся вачепити щось крихке.— Добре, гаразд,— шепотів він, намагаючись не зустрічатися поглядом із Норманом. Повільно підходив до дверей, навіть його погляд повільно пересувався в тому ж напрямку, потім безглуздо зупинився — став, щоб обтрусити зі штанів

порох і шкурки апельсина — і тут у Нормана ввірвався терпець.

— Ти, негідник, мерзенний вбивця! — закричав Норман.— Хочеш вийти звідси чистеньким. Щодня в газетах пишуть, як убивають і потім виходять чистенькими й нічого не буває, нікого не карають, нічого не роблять, щоб відновити справедливість, а такі люди, як я, мусять усе життя нести цей тягар! Убивці! Яке мені діло до того, ти його вбив чи не ти? Не ти, то хтось інший — навіть якщо ніхто не вбивав, якщо це сталося випадково, або якщо в мене взагалі не було брата, Джека, або...

— Як ти сказав, його звали Джек?

Норман натис на курок. Постріл пролунав значно сильніше, ніж він сподівався. Коли Норман розплющив очі, в хижі нікого не було. Він доплентався до дверей, виглянув надвір і побачив убивцю — той біг крізь туман. Норман прицілився і вистрелив удруге. Камерон спіткнувся, упав на дерево, простягши руки, немов обіймаючи стовбур. Стоячи навколішках, Норман вистрелив знову.

— «Все, що я зробив для нього,— схлипував Норман,— усе пропало... моє життя понівечене... Хоч йому все одно наплювати. І так завжди. І взагалі, кому до мене яке діло? Я їй приношу гроші щотижня, а вона забуває подякувати, та й чому б вона мала дякувати? Це йде від чогось іншого. Паскудні собачі душі, вбивці, цілий світ убивць, ось і цей сидів цілу ніч навпроти мене і брехав у вічі... а я ж його відразу вмі знав!»

У ньому наче щось надломилося, земля поплила під ногами. Норман зненацька відчув під щокою колючу траву, все йшло обертом, котилося перед очима. Норман чіплявся пальцями за землю, ніби його власної ваги було замало, щоб утриматися і не по-

тонути в глибинах ранкового неба. Час минав, а сили все ще не верталися до нього.

«Гей, ти,— розпачливо вигукнув Норман,— ну, ти там!» Камерон не відповідав. Напевно, він лежав там, де впав. Норман скривився від думки про день, що чекав на нього, від задушливої одноманітності, що наповнюватиме місяці й роки звичайного життя, такого добропристойного й такого далекого від цього поля. Він заплющив очі й слухав, як поволі вертаються сили. І водночас відчував у собі заціпеніння, блаженну порожнечу людини, що знає правду і для якої життя назавжди позбавлене радощів.

ПЕРША СУТИЧКА

За поворотом дорога ожила. Спочатку в очах у Анет аж зарябіло від руху безлічі чорнявих голів і капелюхів, що страшенно скидалися на солом'яні брилі з кіножурналів; а потім замерехтіли сорочки, комбінезони, плаття — червоні, жовті, смугасті і в крапочку, вигорілі і яскраві, щойно з магазину. Автобус траурного кольору, що віз цих людей,— ніби пофарбований і водночас якийсь безбарвний — стояв на узбіччі грунтової дороги у високих колючках, що росли понад придорожньою канавою. Капот старого зразка був безжально вивернутий догори й зібганий посередині; водій — єдиний русявий чоловік серед цього чорнявого гурту — вдивлявся в замащене, вкрите порохом сплетіння деталей. Пізніше Анет згадала, що водій, коли її довгаста машина нерішуче під'їхала до автобуса, зиркнув на неї, і їй запам'яталося його розумне, але байдуже замурзане обличчя. Велике, ніби навмисно вимазане, воно зухвало попереджало: ти, мовляв, не в наших, їдь далі, кралечко.

Від купки дітей, кумедно, ніби для обіймів, розставивши руки, просто під машину Анет рвонувся хлопчик років семи. Його чорне густе волосся кучерявилося і липло до спітнілого лоба, облямовуючи ніжне почервоніле від сонця личко, яке під засмагою, напевне, було молочно-бліде. Великі, непомірно великі темні очі, тонкі, мов у ангелятка, брівки — надзвичайна, задерикувата дитяча врода, що її визискують у мистецтві: пухлий ротик із кутиками, все ще червоними від тієї малини, якої мама взяла в автобус, щоб дитині було чим підкріпитися в далекій дорозі. Цей

ротик тепер на очах у Анет розтягувався у бешкетну посмішку і щось кричав їй та її переляканому синові, що сидів, зіщулившись, поруч неї...

Завищали гальма, запаморочливо барвистий краєвид безпорадно клюнув разом з машиною носом і підскочив угору, а з-під коліс, мов після вибуху, на всі боки знялася хмара куряви. «Мамо!» — мимоволі зойкнув вражений Тіммі, який невідривно вдивлявся попереду себе. Мексіканський хлопчик зник під машиною. У рудій куряві забіліли зуби, очі, ніби нізвідки, виросли пасажири автобуса, який ще мить тому був порожнім, і повернули обличчя до вікон. «Боже, боже»,— прошепотіла Анет, її пальці ще міцніше стисли кермо, наче його могли вирвати в неї з рук. Вона тримала кермо, готуючись захищати себе і свою дитину або навіть і нападати, якщо буде потреба.

Жінка у вилинялій сукні протислася крізь натовп, ступаючи босими ногами по червоно-бурому глею, показала пальцем на Анет і крикнула щось глузливе. Сміючись, вона погрозила кулаком, усі навколо зареготали, а водій знов нахилився над двигуном. Анет побачила того самого хлопчика вже з іншого боку дороги — він, живий і здоровий, несамовито підстрибував у кюветі — мабуть, гострі колючки добряче дошкуляли йому — і сміявся, вищав, вигукуючи щось, мов навіжений. Повітря аж дрижало від крику і сміху. Оце так жарт! Жарт? В Анет голова пішла обертом від потрясіння, їй, як утопленикові, бракувало повітря. Поруч неї тихенько скиглив Тіммі, не відриваючи погляду від малого бешкетника. «Він живий, живий»,— шепотіла Анет. Але тепер до машини вже бігли інші підлітки — високі й худі, всі без сорочок. Здавалося, їхні ребра теж поспішають разом з ними, в такт бігові перекочуючись униз і вгору під засмаглою шкірою. Серед підлітків було навіть кілька смаглявих старших дівчаток з чорним скуйовдженим волоссям, що розлі-

талось на худеньких плечах. Вони махали руками й кричали: Місас, місас [1]. Дехто навіть вигукував: «Каділак!», хоча її довгастому автомобілю торішнього випуску далеко було до «каділака». Мабуть, щоб знову привернути до себе увагу, хлопчик схопив з придорожньої баюри жменю жорстви й жбурнув на машину, влучивши в скло трохи нижче блідого обличчя Тіммі, який сидів із широко розкритим ротом. Люди загомоніли по-іспанському, знову вибухнув регіт, боса жінка, мабуть, хлопчикова мати, перейшла широкими кроками дорогу, схопила сина, ніби караючи, струснула ним для годиться, плямкнула губами, наче сплюнула, й смикнула його за чуба. Анет подумала вдоволено, що хлопчикові заболіло, бо він скривився, хоч і силкувався зберегти хвацький вигляд.

Біля автобуса шофер-американець, байдужісінький до того, що робилося на дорозі, прів собі над двигуном.

Анет висунулась у віконце, намагаючись усміхнутися.

— Будь ласка, дайте проїхати,— сказала вона і здивувалася власному голосу; він звучав безбарвно і незвично, немов по радіо.

Хлопчаки якось дивно розмахували руками, вони не стискали кулаки, а рубали повітря долонями, наче ножами. Підлітки поблискували білозубими посмішками, і тепер, коли вони були зовсім близько (сміливіші підійшли до крила машини), Анет помітила, що зуби в них не білі, а якісь тьмяні. Мабуть, вони їдять гдей, подумала вона.

— Будь ласка, дайте проїхати,— повторила Анет. Біля неї сидів перелякани Тіммі. Їй хотілося затулити йому очі рукою, щоб він не бачив цієї сцени — цьо-

[1] Спотворене англійське «missis» — «пані».

го зборища брудних, несамовитих від виснаження людей, таких голодних, що, здавалося, язики ворушаться у них за щоками.

— Місас, місас, сі, сі, каділак,— репетували підлітки і гамселили кулаками по її автомобілю. Жінки, чоловіки і навіть старі з ріденьким сивим волоссям здивовано і зацікавлено спостерігали несподіване видовисько.

— Будь ласка. Будь ласка.

Зненацька Анет натисла на сигнал, він зразу ж повернув їй упевненість. Підлітки завагались, сахнулися назад. Вона натисла на газ, їй хотілося дати повний хід, щоб утекти. Але якщо хтось із них опиниться під колесами...

Анет уявила, як падає тіло, як кров просякає руду глину, і заспокоїлась; тепер вона вела машину поволі, дюйм за дюймом. Через заднє скло вони побачать її пакунки з харчами. Що там зверху? Може, помідори, груші, полуниці,— чи не цим самим людям довелося збирати їх кілька днів тому? — а може, хліб чи м'ясо — обличчя Анет запашіло від почуття сильнішого, ніж сором. Але її голос нічого не виказав:

— Дозвольте проїхати, будь ласка. Дозвольте проїхати.

Її голос звучав холодно і спокійно.

Нарешті юрба зосталася позаду. Автомобіль набирав швидкість. Позаду лунали вигуки, тепер уже не веселі, а ображені, обурені: у дзеркальці вона бачила кулаки, розгнівані обличчя й того хлопчика, який щодуху мчав за машиною у хмарах куряви. Він замахнувся, майнув його худий лікоть — хлопчик щосили пожбурив грудку засохлої грязюки навздогін машині. Грудка гримнула в заднє скло і розсипалась. Прикипівши до керма, Анет мчала додому.

Її син розглядав знайому дорогу так пильно, ніби бачив її вперше. В його ледь помітній усмішці було

щось нове, щось таке, що Анет не сподобалося. Анет тремтіла зі страху — вона взагалі була нервова, дражлива жінка,— і дивувалася своєму спокійному, стриманому обличчю в дзеркальці. Оце і є справжня Анет, а не та дика боягузка, яку перелякали на смерть бідні діти на дорозі... Вона вдивлялась у далечінь, намагаючись побачити свій дім, що здавався їй тепер справжнім раєм. Нарешті з-за повороту визирнув довгий, присадкуватий будинок з випаленої цегли, показався молодий садочок — новий дім, молоді дерева і молода родина.

З лісів, пшеничних ланів, луків дорога несподівано виводить водія до домівки.

Здається, що і цей дім, і чудові зелені газони навколо, і огорожу (виробництво фірми «Геркулес») перепесено сюди з якогось іншого краю. За дві милі звідси, на такій самій дорозі є чимало схожих будинків, але тут він один. Ще через півмилі трапляються будинки фермерів, одні покинуті, в інших ще живуть люди, там є навіть бензоколонка й крамниця. І більш нічого. Вперше Анет відчула, яке це страшенно небезпечне місто. Їй відразу пригадалося її перше запитання чоловікові, коли той запропонував переїхати сюди: «Але ж... так далеко... Чому тобі хочеться забратись у таку глушину?»

Вони обоє виросли в місті, але ніколи не почували себе самотньо в цій щедро сповненій пахощами, залитій сонячним промінням місцині за мовчазними далями. Варто було їм глянути на довколишні простори, як серця повнилися гордістю: он які ми кмітливі! Їм поталанило, вони порвали з комфортабельним минулим, щоб виховувати свого єдиного сина в цьому безпечному місці — звідси п'ятнадцять миль до найближчого містечка, в якому Анет робила покупки, а Тіммі ходив до школи, і аж п'ятдесят миль до міста, де працював її чоловік.

Анет звернула у двір і поволі в'їхала в гараж. Усе ще в трансі, люта на саму себе, вона вийшла з машини, але руки з керма не прийняла. В білій сукні, тоненька — саме такі в моді — жіночка, все ж таки жіночка, а не дівчина, зважаючи на роки, вона стояла з недоречною, застиглою посмішкою на обличчі, тримаючи руку на кермі, а її мозок був зайнятий чимось незрозумілим. Стояла спантеличена, підозріліва і водночас розслаблена та безтурботна, хоча сезонні мандрівні робітники працювали всього за якусь милю звідси. Її млявість вплинула навіть на Тіммі, який мав звичку прожогом вискакувати з машини й щосили стукати дверцятами. Якби він тепер учинив так, вона б гримнула на нього: — «Тіммі, я прошу тебе!» — і тоді б заспокоїлася. Але він вибрався з машини, немов старий дідок, і так недбало прикрив дверцята, що вони ледь клацнули і навіть не зачинилися за заскочку. Якусь мить мати й син стояли нерухомо обабіч машини. Анет могла б заприсягатися, що Тіммі не зробив жодного кроку і навіть не поглянув на неї. Потім вона почула, як він вибіг із гаража.

Анет розсердилась. У свої шість років син добре розумів її. Він знав, що має допомагати матері розбирати пакунки, притримувати двері, відчиняти шафки на кухні, а потім розставляти закуплене в холодильнику. Анет стояла в гаражі й чекала, поки її голова позбудеться жахливих спогадів. Чому Тіммі вибіг із гаража? Вона відчула себе зрадженою — ніби син утік, щоб зберегти, приховати від неї дорогий йому спомин про того хлопчика. Вона згадала перші дні свого материнства, згадала свою зневагу до самої себе за все, що зробила; тоді їй не хотілось і дивитись ні на дитину, яку вона привела на світ, ні на свого чоловіка, який змучився у чеканні; під час вагітності вона була така пригнічена, що після пологів їй стало

ще нудніше. Навіщо воно мені, оце дитя? Де я? Що зі мною?

Охоплена жагою кохання, місяць після закінчення коледжу Анет побоювалась, незважаючи на свою вроду, що взагалі ніколи не вийде заміж. І тоді вона вдалася до ризикованої гри, рішуче порвала з минулим, назавжди розлучилася з друзями, з усім, що роками оточувало її, і почала нове життя із самовпевненим молодим чоловіком, який розмовляв різким, владним голосом. Хтозна, чи затримало б її нове життя, якби вона не відсахнулась так беззастережно від минулого, від батька, від чудової матері. Тепер залишалося тільки писати їм, надсилати вітальні листівки та робити туманні натяки на можливу майбутню зустріч.

Зітхнувши, Анет рушила з місця. Забрала з машини пакунки, вийшла з гаража (а спека нітрохи не спала), поклала їх на землю і вправним сердитим рухом (на той випадок, якби Тіммі підглядав крадькома) зачинила двері гаража й замкнула їх. «Ось так!» Але обернулась, і потроху впевненість її розвіялася. Анет глянула на будинок. Кущі затуляли бетонні плити, на яких стояла будівля,— тут, на півдні, немає потреби споруджувати підвальний поверх — цвіли троянди; ніжні та визивно яскраві, вони почасти закривали велике вікно, крізь яке, їй завжди здавалося, хтось нишком стежив за нею. І троянди, і навіть доглянутий моріжок, що вибігав аж до дороги, у своїй розкішній вишуканості були немов глумом над нею, глумом над самими собою — вони так пишалися, ніби їм ніколи не доведеться зів'янути. Анет примусила себе подолати байдужість, що війнула на неї, мов подих смерті,— така ж темрява застилала їй свідомість у лікарні, коли вона народила дитину. Анет притулила пакунки до стіни гаража — морозиво, хоч і в спеціальній упаковці, вже, мабуть, потекло — і, незграбна на своїх високих підборах, поспішила до в'їзду на подвір'я. При-

ставила долоню дашком до очей; на дорозі нічого не видно. Цей рудий путівець, напевне, так ніколи й не вимостять. Спочатку вони з чоловіком навіть пишалися цим. А тепер виявилося (раніше вона цього ніколи й не помічала), що густі крони закривають дорогу, приховують її звивини, і тому Анет за чверть милі вже не могла нічого побачити. Ніколи раніше навколишня місцевість не здавалася їй такою непривабливою.

Анет поспішала. Біля воріт сонце знову немилосердно припекло. Хотіла зачинити ворота (кілька іржавих зубців заплуталося в траві), відчула, як по тілу покотився піт, подразнюючи шкіру на спині й під пахвами. Біла сукня, мабуть, стала вогка і взялася брижами на ногах. Важко дихаючи від напруги, Анет нарешті спромоглася зрушити з місця ворота, які смішно перехнябилися і шкребли по гравію. Побачила, що на воротях немає замка, доведеться вертатися в гараж, він має бути десь там. Тієї ж миті, дивуючись своїй витривалості, Анет метнулася до гаража.

Знову пригадався отой мексіканський хлопчик, вродливе личко, розкинуті, наче для обіймів, руки і дивна хвороблива посмішка, з якою він метнувся назустріч машині. Щоки запали, немов од старості, а очі мало не вискочать, певно, з голоду; брудні рученята, мов пазурі, простягаються вперед, хапають, вимагають — чого? Чого їм треба від неї? А якщо вони прийдуть сюди й кричатимуть з дороги, то чого їм винести: молока чи, може, шоколадного печива, яке так любить Тіммі, чи, може, навіть грошей? Чи підуть тоді вони геть? Подякують їй і підуть до своїх? Чи поїдуть далі на північ — до штату Орегон і до штату Вашінгтон? Що буде? Над її домом нависла загроза. В Анет паморочилась голова. Ось жовті троянди пишно красуються на тлі цегляного будинку, вона сама їх вирощувала. На сонці здається, що ці, неначе вирізьблені

пелюсточки, котрі дивовижно огортають одна одну, наповнені життєвою силою. Вони ніби обурюються тим, що господиня необачно піддала загрозі їхню красу.

Під стіною гаража Анет помітила пакунки й відразу забула про замок. Нахилилась, підняла їх. Обернувшись, побачила, що Тіммі стежить за нею крізь сітчасті кухонні двері. «Тіммі, відчини...»,— почала вона сердито, але Тіммі вже зник. На кухні Анет жбурнула пакунки, зробила зусилля, щоб не розревтись, і тупнула по лінолеумі, аж нога загула від болю.

— Тіммі,— промовила, склепивши очі,— йди зараз же на кухню.

Тіммі з'явився з книжкою коміксів у руці. Звичайно ж, він не читав, а взяв книжку лише для того, щоб мати бачила, чому він затримався. Обличчя Тіммі насторожене. Симпатичний хлопчик, весь у матір, русявий, кмітливий, як на свій вік, але у його спокійному, повному обличчі було щось від розумних і загадкових диких звірів, від таємничих диких створінь, які майже нічого не можуть розповісти про себе. Він читав газети так само, як його батько, копіював його замріяний вираз обличчя, а коли підбурювали,— критикував свого вчителя з серйозністю, що потішала батька й лякала Анет (для неї навіть тепер учителі були не схожі на всіх людей). Тіммі вже знав дні тижня і назви усіх місяців, частини світу, планети сонячної системи, найбільші сузір'я — як дитина він був майже бездоганний. Але тепер, дивлячись на сина, Анет не відала, чи могла б звіритися на нього. А що, коли б знадвору почали галасувати, кликати її: «Місас, місас»? Тіммі вибіг би, приєднався до них і дивився б на неї з-поміж їхніх очей з великими білками та брудних рук? Мати й син глянули одне на одного, наче вона запитала про це вголос.

— Ти його трохи не задушила.— Голос у нього був м'який, приємний, і наївність, яка бриніла в тому голосі, свідчила, що син знає, наскільки він дорогий матері. Його очі, гарно облямовані світлими віями, не кліпали.

— Що,— перепитала Анет,— що ти сказав?

У тиші ледь чутно дзижчав електричний годинник, вмонтований у велику білу плиту. Тіммі ковтнув слину, перегорнув кілька сторінок своєї ілюстрованої книжки, намагаючись перехитрувати матір, удав, що втирає носа,— він уже давно позбувся цієї звички — і глянув заклопотано на годинник.

— Він двічі вцілив по машині.

Це вже було сказано інакше. Без неприємного припущення.

— Авжеж, уцілив,— відповіла Анет. Зненацька в ній прокинулася діловитість.— Що вцілив, то вцілив.

Згодом Тіммі облишив свою книжку й почав допомагати матері. Вони поралися мовчки, не дивлячись одне одному в очі. Однак Анет почувала незвичне збудження, рішучість її ще більш зміцніла. Тіммі присів біля холодильника, вкладаючи в нього овочі. Відчувши на собі материн погляд, глянув на неї, і його бровенята вигнулися в класичному виразі запитання.

— Ти подзвониш татові?

Анет думала так зробити, але після цих слів Тіммі зрозуміла, що то була б дитяча витівка.

— Немає ніякої потреби,— відповіла Анет і ще старанніше заходилася розпаковувати покупки.

Закінчивши роботу, мати й син знічев'я потинялись по кімнатах — їх ніби щось тягло на кухню. Погляд Анет натикався на різні предмети, і вона відводила очі вбік од кришталю, полірованих меблів, білих стін, кольору морської хвилі абажурів, білих завісок, пісочного кольору килима на підлозі: красивого, щойно почищеного, великого, на всю кімнату — напевне, по цьому

килимі ніхто не ходив. Саме це спаде їм на думку, коли вони побачать килим. Прекрасні, витончені прозоро-зелені келихи гармонують із зеленою травою за великим вікном, немов і немає ніякої перепони між інтер'єром і зовнішнім світом, і сюди вільно проникають сонячні промені, подуви вітру й цікаві погляди. Анет підійшла до вікна, щільно запнула його непрозорими шторами. Так буде краще; вона з усмішкою милувалася чудовими шторами: білими, мистецьки зібраними у великі овальні складки. І вогнетривкими, якщо вже на те пішло... Анет оглянулася. Тіммі стояв перед великим червоним кріслом на коліщатках, наче хотів сісти в нього та передумав, і дивився на матір з таким насмішкуватим і здивованим виразом на своєму округлому обличчі, що Анет мимоволі спалахнула від сорому. Вона заспокоїлась — яка легковажність! Обдурити її так просто. Навкруги простягалась її маєтність, яка видавала її, і вони, вразливі й безсилі, безпорадно чекали тут; дорога вела саме сюди, до них, а вона ще могла всміхатися! Мабуть, саме тому Тіммі так здивовано дивився на неї.

— Мені ще треба дещо зробити,— пробурмотіла Анет і знову пішла до їдальні. Так і є,— вікно — навстіж. Вона зачинила і замкнула його на защіпку. Потім підійшла до стіни, глянула на термометр і ввімкнула кондиціонер.

— Біжи, любий, позачиняй вікна у своїй кімнаті.

Сама ж зайшла в спальню і там теж позамикала вікна. Надворі нічого й нікого — лише моріжок і на ньому надвірні меблі (червоні, наче пожежна машина), розставлені невеличкими групками, немов ті стільці з трубок і спіралей розмовляли між собою.

Анет зайшла у ванну кімнату, защепнула вікно і вийшла, уникаючи дивитись на себе в дзеркало. У своїй «швейній кімнаті», яка виходила вікнами на дорогу, постояла хвильку, дивлячись у вікно. Їй від

самого початку не подобався колір цієї глини: вона тяглась од Луїзіани до Кентуккі і подекуди кривавo червоніла, аж пашіла на сонці. А тепер ця глина безбарвно лежала на закруті дороги. На ній — ні душі. Анет хитро вичікувала. Проте ніхто не з'являвся. Їй здавалося, що варто відвернутись, як покажуться перші темні цятки — шорсткі чорняві чуби і сплески кольорів; але вона не могла чекати, не мала часу — ще треба стільки встигнути.

Тепер вона натрапила на Тіммі в загальній кімнаті, знову йому не сиділось.

— Я зараз повернусь, любий. Нікуди не виходь, будь тут. Надворі жарко. Ввімкни телевізор. Мама скоро повернеться.

Анет взяла з комірчини садові ножиці й подалася надвір, все ще дибаючи на високих підборах. Але ж треба поспішати, треба встигнути.

Кущ жовтих троянд ріс осторонь, та саме він і був їй потрібний. Анет, не жалкуючи, обрізала жовті квіти. Хоча й поспішала — щомиті їй доводилося позирати на дорогу — вона зрізала і трохи галузок з листям. А потім підійшла до червоних троянд і мало не скрикнула, збагнувши свою наївність,— червоні квіти аж палахкотіли на сонці. Червоне красивіше за жовте, бо жовте здається звичайним, не так вражає на тлі будинку. Це забрало в неї хвилиць з десять, на дрібніші квіти на круглій клумбі довелося махнути рукою, у неї на ту дрібноту вже не лишалося часу. Анет невідомо чому була зла на ті квіти, ніби вони вже зрадили її, вдячні сезонним робітникам, які рознесуть їх геть чисто. Їхні маленькі дурні голівки погойдувалися під подувами гарячого вітерцю.

Тіммі чекав її на кухні. Він здивовано поглянув на оберемок квітів у матері в руках.

— Велику вазу,— звеліла Анет. Вона так захопилася, що не помічала кривавих подряпин на руках. Анет

поклала троянди на сервант, пообтинала подекуди листя, взяла елегантну мідну вазу, налила води, насилу ввіпхнула величезний букет. Зайшов Тіммі з великою матовою вазою (весільний подарунок від її далекої родички). Трояндові пахощі заповнили всю кухню, приємно заспокоюючи збуджену Анет. Краса — треба володіти цією красою, мати її навколо себе! — як добре вона це розуміє тепер.

Закінчивши з букетами, залишила решту квітів на серванті і віднесла вази до вітальні. Відійшла й оглянула їх критичним оком. На полірованій поверхні столу побачила пляму — певно, вихлюпнулась вода з вази. Та й троянди поставлені недбало, букети надто великі, квітам тісно, понахилялися донизу або дивляться в стелю, а декотрі — просто на Анет. Однак немає часу поратися з ними, її знову щось непокоїло. А що саме? Відповідь її приголомшила — яка ж вона дурна! Адже двері не замкнені! Вражена своєю необачністю, Анет помчала до вхідних дверей і замкнула їх тремтячими руками. І як вона могла забути про таке? Чи і в ній щось по-зрадницьки допомагало отим мексіканцям із дороги? Спотикаючись, побігла до запасного входу — і він незачинений, а з дороги це дуже легко помітити. На кухні ліниво дзижчало кілька мух, але Анет було не до них. І коли вона, захекана, з'явилася нарешті в дверях, то побачила, що Тіммі намагається поправити квіти у великій вазі...

— Тіммі,— різко сказала Анет,— поколеш собі руки. Йди звідси. Іди геть, іди до тієї кімнати й дивись телевізор.

Він зразу ж обернувся, але навіть не глянув на неї. Анет збагнула, що розмовляти з ним у такий спосіб було такою ж великою помилкою, як і відчинені двері; хіба ж її син не міг бути відрізаний від неї за дверима котроїсь із кімнат, якби вони ввірвалися сюди?

— Ні, ні, Тіммі,— Анет простягла до сина руки,— ні, йди сюди, сюди йди.

Він повільно підійшов. Його очі світилися недовірою, а міцно стиснуті уста виказували сумнів і побоювання її ніжності. Анет бачила це — хіба ж її колись не сновнювали ті самі почуття до сина, хіба ж не бажала йому смерті, коли він народився? Але вона відігнала спогади, схилилась і обняла хлопчика.

— Не бійся, рідненький. Іди сюди. Сядь. Зараз я принесу тобі щось попоїсти.

Він послухався її і сів за стіл у їдальні. Був напрочуд слухняний, сидів з опущеною головою. Секрет його сумирності зрозумілий! Та Анет доб'ється свого. Вона відстоїть себе. Анет оглянула холодильник, спочатку лукаво, а потім занепокосно перекладаючи продукти, навіть щось перекинула — банку з огірками — і пішла до їдальні, несучи тістечка з полуницями, спечені напередодні, невеличкий кошик свіжих полуниць і кілька яблук.

— Бери, синку.

Але Тіммі вагався. В Анет уже текла слинка, а Тіммі тільки здивовано кліпав очима.

— Бери їж: ти ж любиш їх. Ось бери,— нетерпляче вмовляла його Анет.

— Без серветок? — боязко спитав Тіммі.

— Без серветок, без скатерки й тарілок,— сердито відрізала Анет. Який же тюхтій у неї син, мов один з отих дурнуватих на вигляд сільських хлопчаків, які витріщалися на її чорну машину.

— Бери їж, їж.

Ідучи вдруге на кухню, Анет бачила, як Тіммі повільно підніс тістечко до рота.

Вона відразу ж вернулася, принесла морозиво, дві ложки, кошичок малини й загорнуте у вощений папір, покраяне смажене курча — Анет умирала з голоду. Поставила стілець поряд із Тіммі — той усе ще не

починав їсти і похмуро стежив за нею — і стала їсти підсмажений пиріжок, що аж танув у роті. Солодкий і водночас кислуватий — надзвичайний! Жадібно простягла руку по другий пиріжок і помітила, що Тіммі досі дивиться на неї.

— А хіба тато не приїде? Хіба ми не вечерятимемо? — почав був Тіммі й замовк з розтуленими мокрими губами, уп'явшись очима в матір.

Анет смакувала пиріжки, всміхаючись до Тіммі, заохочуючи його, втішаючи його. Сяйнувши відполірованими нігтями, турботливо підсунула йому ближче пиріжок. Тіммі облизнувся, і враз погляд його змінився. Слина знову зволожила йому губи, й Тіммі радісно усміхнувся до матері. Неначе те таємне, що розділяло їх, ураз пропало, знищене спільним почуттям. Мати й син усміхнулись одне одному. Відкушуючи від пирога, Тіммі сказав:

— А він більш не жбурне каменем у машину. Ти ж її замкнула в гаражі.

Анет, показуючи на пиріжок липкими пальцями, заохочувала сина:

— Ось, їж, любий, бери. Іж. Іж.

БІЛА ІМЛА

Минулої зими найкращий заступник шерифа в Іденській окрузі Рейф Маррі вступив, як він казав шерифові, своїй дружині, дорослим синам і всім, кого тільки зустрічав протягом місяця — і білим, і неграм,— у другу, нову половину життя. Говорив він про це чомусь посмоктуючи верхню губу і прицмокуючи. Авжеж, коли у нього сталася ота халепа з Бетлемом Ейрі, йому виповнилося тридцять вісім і він уже поставив на ноги трьох синів, але тільки того дня він збагнув що до чого; він немовби народився в той день, і йому хотілося зберегти в пам'яті до найменшої дрібниці всі події. Коли довга зима нарешті скінчилася, коли на дорогах заблищала проти сонця густа грязюка, негр Бетлем і навіть пам'ять про нього зникли з Іденської округи і з думок Маррі — на радість усім, а найбільше дружині Рейфа. Але протягом зими сірими туманними днями він зберігав у пам'яті все, що трапилося з ним, до нього весь час поверталися згадки про той день, про густий снігопад і хурделицю, про все, що довелося тоді пережити.

Снігова буря заскочила Маррі в дорозі — він їхав до шерифа, везучи в машині спійманого серед поля негра Бетлема. Маррі, сидячи за кермом, чортихався, що зроду не бачив такого снігу. Щоразу, коли він вивергав цілі потоки брутальної лайки, хуртовина за вікнами машини чимдуж скаженіла. У височенного пихатого Маррі і без того булькаті очі лізли рогом від злості на снігову крутоверть за вітровим склом. На сидінні біля нього дрижав мовчазний негр, який зустрічав прокльони Маррі завбачливо пригаслим поглядом,

Маррі гадав, що, мабуть, нікого ще так підступно не підводила погода, нікого не збивала отак з пантелику знайома місцевість. Йому також здалося, хоча він одразу прогнав цю думку геть, що він заблудився і вже нізащо не знайде дороги.

А в шерифа за теплими запітнілими вікнами чекали на нього, сиділи з простягненими до плити ногами, курили і, певно ж, говорили про нього — про рідкісну недогоду, яка випала Маррі — кращому заступникові, єдиному, крім самого Уолпола, хто міг сам-один затримати Бетлема Ейрі. Маррі аж пересмикнуло від такої картини. Він побачив своїх колег і самого себе, Маррі, в їхніх очах: свою ставну широкоплечу постать, себе з великими, але не мужицькими ручищами, з насунутим на лоба фетровим капелюхом, брудний околиш якого аж прилипає до шкіри, неначе приріс до неї. Його чорний фетровий капелюх височить, як символ або як казанок, перекинутий над широким засмаглим обличчям, тепер зашкарублим і шорстким од колючого грудневого вітру. Він безперестанку кліпає очима, мружить їх, ніби від нестерпного блиску. На ньому пальто. Здоровенне, як кінська попона, воно задубіло і віддаля здається дерев'яним чи металевим. Він завжди має вигляд, ніби йде проти вітру, чи щойно вийшов з нього. На ньому шкіряні рукавички, чорні й лискучі, новісінькі, а його величезні черевики тьмаво полискують ваксою і відталим снігом. Він кидає їх до плити урочисто, вдоволено крекчучи, спочатку лівий, потім правий, сягаючи при цьому підборіддям грудей чи й живота, з якого, здається, виростає його широченне пальто. Ніхто з шерифових заступників не тримається так поважно, як Маррі, ніхто з тих селюків не має його вигляду чи його голосу, нікому з них не можна довірити таку справу, як затримання Бетлема Ейрі... Але тепер, сидячи в холодній машині, Маррі відчув, як цей образ поступово зникає. Він дивився

на сніг, на скажену снігову веремію. Сніжинки так і мигтіли перед очима, а завірюха здавалася безперервною колотнечею одних і тих самих сніжинок, що блискали до нього в сяйві фар, як білі оченята, і падали обабіч машини в сіру пелену, наче в хмару. Маррі нервово посміхався і проклинав усе на світі, спльовуючи в хуртовину. Подекуди вздовж дороги видніліся закоцюблі, жалюгідні дерева, безлисті й зовсім голі, ніби хтось обідрав з них ножем кору і віддав її вітрові. Саме тоді Маррі помітив, що погляд негра Бетлема також ковзав по дверях.

— Скоро відпустить,— озвався Маррі.— Раптова буря, та й мороз зненацька — ти ж знаєш, це не гірше за мене.

Було приємно чути свій голос, і тому він говорив далі:

— Колись я жив ще далі на північ, ось там були бурі, так бурі! Снігу намітало стільки, що вкривало вікна першого поверху: батькові доводилось прокопувати дорогу, щоб дістатися до худоби. Траплялось, люди гинули під час таких хуртовин. Особливо самітні...

Маррі трохи дивувало, чому він заспівав отакої. Здається, його голос сам собою провадив розмову. Маррі почекав, чи не скаже щось арештований. Кілька хвилин посиділи мовчки, дослухаючись до поривів вітру. Тоді Маррі хрипко й невесело засміявся і знову заговорив:

— Їх знаходили часом через місяць. Старі люди, що жили самотою, замерзали вдома. Одного діда хуртовина застукала в школі, він там спав, щоб не топити вдома — беріг дрова. Коли знялась буря і додому він уже не міг повернутися, попалив усе що тільки горіло: книжки, парти — все чисто... Старий, я його пам'ятаю, підробляв улітку тим, що підковував коней...— Подумки Маррі здивувався, що його голос звучить якось незвично, але спішно повів далі:

— І таке бувас. Захопить десь самотню людину негода... таке може статися з ким завгодно і де завгодно, навіть ось тут, зараз. Людині треба триматися гурту, робити те, що всі роблять, не ламати порядків, дотримуватись законів, жити з усіма — а не самому по собі, за своїм власним статутом. Ті, хто думає інакше, платять за це життям, або ж ми їх арештовуємо.

Він зненацька замовк, їхав під враженням власних слів, з дивним відчуттям, ніби смерть отого діда була десь поруч, ніби сталась вона саме в цій хуртовині, через яку вони пробиваються. Маррі прогнав від себе цю думку і вирішив, що краще було б десь зупинитися.

— Перечекаємо цей диявольський вітер.

А вітер не вгавав. Дорога повзла назустріч у рваних лисинах, неначе її вирвали з наметів, що здіймалися обабіч.

— Перечекаємо...— повторив Маррі. Якийсь час він не дивився на заарештованого, не дивився на нього і зараз. Він знав (знав це й заарештований), що говорив сам із собою. Але на цей раз він запитав:

— Як ти думаєш, де ми зараз?

Запитання так і повисло в повітрі. Маррі здивовано озирнувся, ніби не він негра, а негр його запитав. Проте Бетлем сидів, як і досі, такий же високий, як і сам Маррі. Його одутле чорне обличчя було звернене до Маррі, а очі, невеличкі і близько поставлені — як у свині, подумав Маррі,— витріщились на Маррі, а може, на оті недоречні слова, які Маррі,— він і сам те чув,— щойно сказав уголос. Цей Бетлем — добре відомий і в той, і в цей бік дороги сільський негр — улітку наймався на сезонну роботу, скиртував сіно тощо. А тепер він здавався Маррі кимось іншим або статуєю когось іншого — твердий, холодний і вічний, ніби він отак дивився на Маррі або на таких, як він, своїми пригаслими очицями вже сторіччями.

Негр зайшовся кашлем, не завдаючи собі клопоту відвернутись, бухикав надсадно, оглушливо, майже зловтішно.

— Та ти й не знаєш, звідки тобі знати,— підсумував Маррі. Відчув, як напружились жовна на замерзлому обличчі.— Кашляєш!? А щоб ти вже кров'ю і своєю чорною печінкою кашляв!

Він вів машину, сидячи майже на краєчку сидіння, широко розставивши ноги і дістаючи колінами керма. Із викривленим від напруги обличчям вдивлявся у хуртовину.

— А он там щось має бути,— сказав Маррі. Арештований, здається, прокашлявся. Машина поволі посувалася вперед. У Маррі було таке враження, ніби ліворуч відірвалася частина землі і здіймалась у повітря, як білий схил велетенської гори.

— Тут десь має бути гараж. Будь я проклятий, як його тут немає... Я знаю, бачив не раз...

Він виплюнув свої слова, мов чекаючи, що гараж з'явиться тієї ж миті, як він їх вимовить, ніби викликаний магією його слів.

— Мусить же десь тут бути,— мовив уже спокійніше.— Десь отут...

Негр знову зайшовся кашлем. Маррі подивився на нього і відвернувся.

— Що тобі? — запитав Маррі, але відповіді так і не почув.— Схоже, що застудився,— різко, навіть злісно докінчив Маррі, ніби розмовляючи з хуртовиною.— Гасав по такій погоді без пальта, як припелепкуватий негритос... Що ж, кашляй, скільки влізе. А я піду подивлюся.

Він зупинив машину, точніше — дав їй зупинитися, а може, це вітер її зупинив.

— Піду гляну, що там. Ніби якась будівля.— Маррі заглушив мотор, але фар не погасив. Заледве прочинив дверцята машини, як перший подув вітру

ножем різонув його по обличчю — Маррі аж крекнув з несподіванки і оглянувся на Бетлема. Той, як і перше, сидів у машині і поглядом стежив за ним.

Обличчя негра стояло у нього перед очима, коли він, незграбно нахилившись уперед, долаючи вітер і різкі удари снігу, обійшов машину спереду і ступив на узбіччя мерзлої дороги. Буря глузувала з Маррі. Попри всю його зарозумілість і силу, вона то відтягувала його вітром назад, то підступно зупиняла і жбурляла вбік. Інколи він ніби й справді щось бачив перед собою. Нарешті зупинився, розгледівши два високі обриси з довгастими приземкуватими кучугурами, що біліли за ними, як ангельські крила. Маррі зупинився і розгублено дивився на них. А потім помітив слабеньке блимання світла і пішов на нього, закриваючи обличчя руками. Світло ставало виразнішим. Вітер раз у раз жбурляв хмари снігу, які кресали по обличчю, як пригорщі дрібного, гострого піску.

Допомагаючи Бетлему вилізти з машини і добратися до щойно знайденої ним споруди, Маррі міцно обхопив негра, щоб той не впав — під ногами була ожеледиця. Потім постояв якийсь час, широко розставивши ноги, намагаючись зберегти рівновагу і тримаючи безпорадного арештанта, у якого руки були зв'язані ззаду. Маррі обійняв його чіпко за плечі, і, важко дихаючи, вони рушили з низько опущеними головами до вузенької смужки затишку перед авторемонтною майстернею, а вітер періщив по їхніх обличчях сніговими батогами, наче вони були не люди, а бездушні бензозаправні колонки, які вони щойно минули. Маррі грюкнув черевиком у двері і нахилився подивитися досередини крізь скляну шибку. Крізь паморозь на склі він розгледів біля протилежної стіни двох чоловіків, залізну грубку і лампу. Чортихаючись з нетерплячки, чекав, поки один з чоловіків нерішуче, спроквола підходив до дверей.

Коли двері відчинилися, Маррі вштовхнув усередину Бетлема і зайшов слідом. Його зустріла хвиля теплого повітря і приголомшлива сцена — лише сам Маррі міг би пояснити, наскільки вона була приголомшлива, і все-таки для Маррі, який знав добре ці місця, вона не була зовсім несподіваною. Той, що відчинив двері,— чоловік у комбінезоні, з-під якого визирала навдивовиж чиста в червону і чорну клітинку сорочка,— був негр. А в глибині приміщення сидів ще один негр і розглядав їх очима кроля, бурундука чи якогось іншого гризуна, який вірить у те, що листя доокіл добре приховує його від цікавих поглядів, і сам через те має трохи безглуздий вигляд. Маррі, який все ще не одійшов од боротьби із стихією, обернувся, щоб зачинити двері. Він подивився на обледеніле віконце в дверях, і почуття власної ізольованості серед цих людей спалахнуло і згасло в ньому, ослабивши його ще більше. Потім повернувся від дверей і пояснив:

— Ми тільки пересидимо у вас хуртовину.

Перший негр дивився на нього й на Бетлема, не даючи взнаки, що він їх упізнає.

— Проходьте,— запросив їх неквапно негр,— сідайте біля грубки, грійтеся... Я... я... був злякався, думав, кого це сюди принесло.

У глибині майстерні, поодаль від дверей, було тепліше. Другий, молодший негр — сидів на обертовому стільці за великим старомодним, недоладним канцелярським столом, обписаним ініціалами й подряпинами; він спідлоба стежив за ними. Старший негр також підійшов до стола, взяв знічев'я викрутку і собі через плече поглядав на Маррі.

— Дякуємо,— сказав Маррі, недбало кивнувши головою. Він зігрівся, відчув тепло і тепер, ніби розігруючи роль перед цими людьми, яких він уже, здається, туманно пізнавав, а водночас зовсім і не для них граючи,

а для власного задоволення, власної насолоди, став урочисто розстібати пальто. Перед цим він зняв чорну шкіряну рукавичку і застромив її у кишеню, ніби якусь прикрасу, а тепер, не знявши другої, насупив брови і, зосереджено скрививши обличчя, заходився розстібати великі пластмасові гудзики на пальті.

Негри невідривно дивилися на нього. Визволивши останнього гудзика з петельки, Маррі зітхнув, розпростав плечі і зробив невловимий жест — навіть він сам не зміг би пояснити, який саме. Старший негр ледь здригнувся і підійшов, щоб узяти в нього пальто. Маррі спостерігав, як той обережно, тримаючи обіруч, відніс пальто і, обтрусивши з нього сніг, почепив на вішалку; робив усе це він дуже ретельно, ніби знаючи, що за ним пильно стежать.

Маррі взявся правою рукою за червоний вовняний шарф, який мати сплела йому в першу зиму, коли його було призначено заступником шерифа. Він знову ж таки урочисто під поглядами присутніх розмотав шарф, передав його старшому негрові, і той почепив шарф біля пальта. Маррі хотів був зняти і капелюх, та передумав і лише приторкнувся до нього. Йому зненачька спало на думку, що в капелюсі, хоч і мокрому від снігу, він матиме солідніший вигляд. Потім він так само пихато повернувся до Бетлема і заходився струшувати з нього сніг, а ті двоє не зводили з них очей.

— Іди до грубки,— наказав заступник шерифа Бетлему, і той, ніби сліпий, подався до тепла. У старій присадкуватій грубці, що вилискувала неприємними жовтувато-рудими плямами, стиха гув вогонь. Маррі поплескав Бетлема по плечах і розв'язав йому руки. Побачивши, що мотузок глибоко врізався в тіло й залишив червоні пруги на шкірі негра, Маррі обурено буркнув, для чогось тримаючи мотузок у витягненій руці:

— Дивіться, навіть не сказав, що йому ріже,

Він зухвало апелював до обох негрів, наче це їх теж стосувалося. А вони дивилися на нього, розглядаючи його мундир. Досі вони, очевидно, сиділи біля столу по обидва боки висунутої шухляди, накритої шматком цупкого картону. Не інакше, як грали в карти, що їх здуло вітром у шухляду, коли відчиняли двері. Карти ці були замацані, запацьорені; і королі, і дами, і валети з захмелілими обличчями, здавалося, знічев'я витріщалися на Маррі.

— Ми, мабуть, приготуємо для них каву,— озвався молодший негр.— Надворі собачий холод.

У Маррі потекла слина, проте ніхто й не поворухнувся. Швидко опанувавши себе, він не виказав збентеження. Старший негр, недбало колупаючи стіл викруткою, ніби для того, щоб бути при ділі, сказав:

— Якщо з машиною якісь неполадки, то ми нічим не зарадимо, бо не розуміємося на нових марках. Тепер ми тільки заправляємо бензином.

— З машиною все гаразд,— відказав Маррі.

— Маєте щастя,— озвався другий негр. І він, і старший — Маррі подумав, що вони брати,— пересміхнулися. Молодший відкинувся на спинку стільця і витяг з кишені пачку сигарет.

— А от вашому другові біля грубки щось не дуже щастить,— і знову вони з братом засміялись.

— Слухайте, а чи не збираєтесь ви і нас зв'язати отим мотузком?

Маррі збагнув, що все ще тримає мотузок у руці. Він стенув плечима і пожбурив мотузок на підлогу. Брати однаково ошкірили зуби. Бетлем стояв біля грубки з випростаними руками, наче хотів обійняти її, і дивився кудись убік.

— Просто це нас трохи налякало,— пояснив молодший негр, запалюючи сигарету. Робив він це неквапно, вайлувато. Так само повільно він підвівся з стільця.

— Ей, приятелю, думаю, ти від сигарети не відмовишся?

Він посміхнувся до Маррі, показуючи йому зуби, але пачку простягнув Бетлему. Уважно стежачи краєм ока, Маррі бачив, як пальці арештованого витягли сигарету.

— Що він накоїв? За що його арештували? Зробив десь шкоду білому? — допитувався молодший негр. Він сів, випнув груди і зухвало відкинувся на стільці. Тепер уже і його брат посміхався, відірвавши погляд від подряпин, які залишала на столі його викрутка. Настороженому Маррі здавалося, що вони не лише зовні схожі, а й мають однаковий вираз обличчя: лукавий, значущий і підбурюючий.

— Здається, вам обом заціпило,— вів молодший, попихкуючи сигаретою, а Маррі мовчки кліпав очима. Ми мусили впустити вас,— звернувся він до Маррі, — і взагалі маємо виконувати будь-який ваш наказ, але вам, нащо вам розмовляти з нами... Та й неважко вгадати, що б він міг зробити. Про цього Бетлема Ейрі не раз подейкували... Він уже як встряне в бійку, то битиметься до кінця. Хіба ні?

Маррі глянув на арештованого, який стояв з опущеним додолу поглядом, ніби слухав щось заборонене. Обличчя в нього ожило, відтануло.

— Що йому буде? — запитав зненацька старший негр. Маррі знизав плечима.

— То вже справа суду,— сказав він.

— А все-таки, що йому буде?

Маррі уважно подивився на негрів. Брати відповіли йому такими ж спокійними і впевненими поглядами, ніби перекривляючи його.

— Хто ж так робить? Заарештувати людину і на віть не знати до пуття, що йому буде,— серйозно зауважив молодший.— Ей, Бетлем! Як ти гадаєш, хіба це діло? Схопити людину, вести її на певну смерть...

— Стривай,— урвав його Маррі. Голос його зазвучав молодше. Хоч як дивно, в цю хвилину він стривожився не за себе, а за Бетлема.

Його вигук, проте, здався приємною несподіванкою молодшому негрові, який розвалився на стільці з затиснутою в зубах сигаретою.

— Шериф Уолпол мене добре знає, він міг би приїхати сюди і дещо мені розповісти. Еге ж. Він міг би розказати мені про Бетлема. Їй-богу ж, не хотілося б помінятися місцем з оцим хлопцем.

Маррі перевів погляд з міцної спини арештованого на братів, які тепер присунулися ближче один до одного, старший стояв, прихилившись до столу, а молодший повільно випростався на рипучому стільці, недбало струсив попіл від сигарети на цементну підлогу і з апломбом промовив:

— Не так-то й легко говорити про людину, якій невдовзі вкоротять віку, хоч вона онде стоїть жива. Атож, он у ній зараз вирує кров, а подумати лише... подумати лише, що та кров охолоне й загусне, як лій на морозі... І як людям за такої негоди вмирати! Не лише чорним, а й білим, будь-кому... Хіба ні? Візьміть дрібницю, ось цю викрутку, якою загвинчують шурупи, щось колупають чи зшкрябують лід з вікна, та досить приставити її до лоба людині, трішечки стукнути... і будь-хто...

Маррі відчув, що обличчя в нього пашить, і ще відчув, як щось спочатку зовсім маленьке, наче кінчик шпильки, холодно торкнулося серця. Він озирнувся на арештованого, Бетлем розглядав щось невидиме над грубкою... Маррі вже не стоялося, він переступав з ноги на ногу, кривився, наче від колючого вітру. Та він заговорив не про хуртовину.

— Але ж я допоміг йому,— несподівано вихопилось у нього.— Так, допоміг. Я догнав його серед поля, коли він дряпався на занесену снігом гору. Сонце сідало,

за годину настала б ніч... і налетіла б ця буря... Він би там задубів.

— Хоч верть-круть, хоч круть-верть — однаково смерть,— стиха засміявся молодший негр разом з братом.— Га, Бетлем, тобі не однаково?

Бетлем невідступно дивився в одну точку.

— Все одно б він заблукав у хуртовині,— наполягав Маррі,— заблудився б і задубів. Одному важко, та й яка користь шастати одному? Сам-один, наодинці із своїми думками... Дряпався на ідіотську гору, хотів утекти від мене. Цього я ніяк не доберу,— з подивом проказав Маррі,— завжди тікають. Дурні трикляті, невже не второпають, що це все робиться задля них для того, щоб допомогти їм! Та вони нічого не тямлять, крім власного голоду, живуть шлунком, пояснюєш такому постанову про відстріл косуль чи риболовлю, а він, і п'ять хвилин не мине, вже пасе очима довкола, дивиться кудись тобі через плече, на пташку на дереві, чи на саме дерево, чи просто в небо...

— Отакої, а про що це ти,— здивувався молодший негр,— про що це ти розводиш?

Маррі аж засапався. Йому до горла вже підступила нова хвиля слів.

— Про пташку на дереві,— пояснив братові старший.

— Еге ж, і про небо теж. Ти чув це, Бетлем, га? Ми ти гадаєш, багато тобі неба наділять? Га? Там, куди ти скоро потрапиш?

Коли Бетлем повернувся до них обличчям, усім здалося, що він плаче. Дві майже однакові цівки поту скотилися по його щоках. Але то розтанув сніг у волоссі. Бетлем облизнув губи, сплюнув і глянув скільоба. Потім буркнув, тримаючи в руці неприкурену сигарету.

— Мені ні про що говорити.

— Так-таки й ні про що! А слід було б помізкува-

ти,— весело приказував молодший негр.— Для чого, гадаєш, тебе забрали? Щоб говорити, Бетлем, щоб говорити — муситимеш ввічливо відповідати на запитання. Ти ж знаєш шерифа? Думаєш, йому не треба тебе розпитувати? Він одразу заведе мову про отого типа з бару, ти знаєш, про якого, і про те, як ти щось зробив ножем, чого не слід було б робити, і хоч тобі це не подобатиметься, але муситимеш чемно відповідати йому,— молодший брат заходився збирати карти, які знесло вітром у шухляду столу... Він брав їх одну по одній, киваючи головою, прицмокуючи, ніби погоджуючись з чимось.— Еге ж, Бетлем, тобі доведеться чемно відповідати. Ти розумієш, Бетлем, розумієш?

Молодший брат дивився серйозно, таємниче і значуще,— він сидів, киваючи головою до заяложених карт, піднімав їх і оглядав, складаючи в колоду.

— Розумієш? — тепер він дивився повз Маррі на арештованого.— Пізніше, на суді, усі — хіба що крім жінки того хлопця, якого ти різонув, та його дітей,— усі до одного: і шериф, і суддя з компанією радітимуть з твого вчинку. О, вони матимуть з нього неабияку насолоду.

Він знову кивнув головою, цього разу дивлячись на Маррі. Заступник шерифа бачив лискучі фізіономії на картах. Погляди королів і дам, як і погляди негрів у майстерні, були звернені до нього.

— Хіба я брешу, пане заступнику? Скажіть йому, хіба я збрехав?

Маррі відвернувся і відійшов до вхідних дверей.

— Так що, неправда? — закричав молодий негр з торжеством у голосі.— Правда! І ніхто ще мені не пояснив, чому вважається за краще не дати чоловікові спокійно замерзнути самому в снігу, в своїх краях, чому з його смерті роблять комедію, посміховисько.— Його слова налітали одне на одне.— Еге ж, мені ще ніхто не пояснив цього. І Бетлему теж. А в нього вже

залишилося небагато часу. Якщо ти схопив і везеш чоловіка на певну смерть, то принаймні поясни йому чому. Чому...

Маррі намагався не гарячкувати. Дивився у вікно, але руку тримав на пістолеті. Понад усе він відчував, відчував спиною Бетлемів погляд; серце зіщулилося йому в грудях від страху. Від сорому і безпричинного невиразного страху. «Він, Маррі,— майнуло йому в голові,— найкращий заступник шерифа, майже рівний самому Уолполу...» І раптом він постав перед своїм внутрішнім зором зовсім іншим: високий, гордовитий, з низько насунутим на лоба капелюхом, бліде, як глевтяк, широке обличчя — ніби пародія на того колишнього Маррі, відомого всім і кожному при цій дорозі,— Маррі з упертим підборіддям і засмаглим, обвітреним, мужнім обличчям... Хуртовина надворі трохи вщухла, вітру вже майже не було, і звідкілясь з'явився місяць, який освітив усе м'яким, кришталевим білим сяйвом. Стало так чисто, так біло в світі, що здавалося,— доторкнешся до чогось і відсмикнеш руку: боляче; дихнеш — і обпечешся.

— Відпусти людину, і вона не виживе на такому морозі,— сказав голосно молодий негр.— Вона йтиме одна-однісінька і сама знайде собі кінець, і не потрібні для цього ніякі білі, нічия допомога. Має ж людина право на...

Маррі дивився перед собою на білі кучугури, загрозливо розкидані в нічній темряві. У нього під зовнішнім заціпенінням прокинулось відчуття, що цей краєвид йому знайомий. У дитинстві, коли вони жили північніше, він майже кожного зимового вечора спостерігав такі самі картини — він тоді вмощувався в темряві біля вікна в своїй спальні і дивився надвір, на снігопад, або білу імлу, в якій не було нічого дивного, як йому здавалося, хіба що незвичайним був хаос чогось ще не сформованого... За майстернею земля пі-

би зникала з поля зору як щось таке велетенське, що його неможливо осягти. І Маррі знову відчув не лише власну відокремленість, а й відокремленість арештованого й тих двох негрів; він знав, що ближчає мить, коли йому доведеться самому вирішувати і діяти — за ним не стоятимуть ні шериф, ні закон, — він буде сам.

Коли Маррі, серце якого калатало в грудях, повернувся обличчям до приміщення, Бетлем уже випростався на весь зріст і стояв, вищий за всіх. Він повільно втягував у себе повітря і повільно обводив однаковим поглядом обличчя Маррі і стіну в нього за спиною, ворушив руками — потер зап'ястя. На підлозі валялась розтоптана сигарета. Брати залишалися там, де й були, вони, очікуючи, шкірилися до Маррі, а молодший вів далі, спокійно і підбурливо:

— Це в тебе, Бетлем, можна сказати, єдиний шанс. Ми на твоєму боці. Ми не збираємося мовчки стояти осторонь, коли відбуваються такі речі, ні, не збираємось, їй-богу, а отой заступник шерифа,— як, пак, його там, я бачив його не раз на задньому сидінні в машині Уолпола,— він також знає, що до чого, і не стане перешкоджати, не стане! — Молодший негр відірвав руки від стільця.— Давай, Бетлем, давай! Ти людина і маєш на це право.

Маррі чекав. І він, і арештований важко дихали, їхні величезні груди майже одночасно наповнювались повітрям, а потім спадали, обидва стояли напружені, рішучі, не зводячи в очікуванні один з одного гострого погляду, ніби рахуючи кроки, що розділяли їх. Бетлем дивився таким пильним, таким важким і переконаним у своїй правоті поглядом, що Маррі не міг більше витримати: погляд колов, як гостра скляна скалка. Маррі мимохіть відвернувся. Тепер монотонний голос юнака, навіть слова, які мали б дратувати Маррі, здавалися природними й слушними — саме таких він і чекав, ба навіть і сам міг сказати їх.

— Ти людина,— говорив молодий негр,— і тут немає закону — принаймні сьогодні, в цю ніч. Де той закон? Де він? Чи хтось із нас кращий за іншого? Нас усіх застукала хуртовина, і хто може сказати, чи існує ще щось, крім нас? Закон? Шериф? Ти маєш право розпорядитися власним життям. Маєш таке право. Маєш право.

Ні Маррі, ні арештований не поворухнулися. Здається, вони прикипіли один до одного зором, мов сплелися в обіймах, на них звалилося повітря, задзвеніло у вухах, і Маррі був певен, що за мить воно вибухне, увірветься в нього, оглушить, розчавить мозок. А потім трапилося неймовірне: молодий негр опинився за спиною Бетлема й моргав. Моргав також і йому, Маррі. Так, стояв за спиною, легковажно похитуючи головою, підсміюючись, щільно примруживши одне око. Маррі важко вдихнув на повні легені. «Ти... ти»,— задихався Маррі. Його пальці так заклякли на рукоятці револьвера, що було несила їх розняти.

— Ти! Що ти робиш?.. Що ти?..

І в мить, коли Бетлем мав зірватися з місця, молодий негр і його брат вибухли реготом. Маррі здавалося, що навіть їхні зуби регочуть, їхній регіт шматував його, так само як, мабуть, шматував і Бетлема.

— Гляньте, гляньте лишень на цього Бетлема! кричав, заходячись зо сміху, молодий негр. Від захвату він смикався, як лялька на шворці, його руки без сили теліпались уздовж тіла, плечі тряслися.— Лише гляньте на нього! Ач, який. Не на жарт замірився... Таж йому ніщо в світі не справитися з білим! І як він цього не второпає!

Плечі у Бетлема помітно обм'якли. Але обличчя залишалося незворушним, як маска. Він уважно дивився просто в обличчя присоромленого Маррі.

— Ну ж, Бетлем,— базікав молодий негр, пританцьовуючи навколо нього,— не гнівайся на мене. Я тут ні при чому. Хіба я винен, що ти такий легковір!

Маррі підійшов до арештованого і взяв його за руку. Дивитися йому в лице він не міг і тому дивився на комір і на мокре волосся, що росло низько на потилиці. Маррі постояв, потім сказав:

— Їдьмо. Буря вже вщухла.

Маррі не чув нічого, крім повільного, рівного дихання арештованого і майже беззвучного сміху братів.

— Що ж, Бетлем. Іди в машину. Сідай і жди мене.— Помовчав і тоді сказав вдруге: — Іди.

Бетлем подався до дверей і вийшов. Маррі не дивився ні на кого. Спершу він навіть і не знав, куди дивитися, що робити, в цю мить він не міг ні про що думати. Спопеляв сором, свідком і учасником якого він став. Від згадки його аж замлоїло. Нарешті він різко обернувся, напружив плечі, взяв свій червоний шарф з вішалки і намотав на шию. Одягався, не поспішаючи. А молодший негр тим часом голосно баляндрасив, не вгаваючи ні на мить:

— Цього задаваку Бетлема я не перший день знаю, він весь час задавався, всюди встромляв носа. Ще б пак!

Маррі вже застебнув пальто і тепер неквапно натягував рукавиці. Був готовий уже рушати, але залишалась якась недокінчена справа, ніби щось зробив не так, хоч не міг згадати, що саме, бо голова все ще гула від пережитого збудження.

— І про це також розкажіть шерифові,— торочив далі юнак.— Розповісте? Розкажіть, розкажіть йому.— Раптом з його обличчя зникли останні сліди недавнього сміху.— Пане заступник... заждіть... зачекайте хвилинку!

Маррі мовчки глянув на нього. Потім побачив на підлозі мотузку, неспішно нахилився, підібрав

і поклав її до кишені. Пішов до виходу. Юнак ув'язався слідом і говорив, хапаючи Маррі за рукав:

— Пане заступнику, чуєте, розкажіть шерифу, як я розіграв комедію. Розкажіть йому. І як ви відразу ж підхопили розиграш і також зіграли, що куди там! Перекажіть. Йому сподобається. Напевне. Я знаю шерифа, він інколи буває в наших краях... Часом заправляється у нас.

Маррі пильно дивився на негра.

— А той чорношкірий чогось іншого й не вартий. Так йому й треба. Чим він кращий від інших? — юнак говорив швидко і трохи набридливо.— Будь-хто з нашого брата вчинив би так на нашому місці,— гордо заявив він,— і немає такого білого, який не знав би про це... Он як. І він заслужив, ще й як заслужив такого поводження...— Юнак знову непевно посміхнувся.

Маррі відчинив двері і, впустивши всередину холодне повітря, ступив надвір.

— Заждіть, заждіть! — юнак тяг Маррі за рукав.— Почекайте, пане заступнику. Тож ви розповісте все шерифові, правда ж? Га? То як? Га? Розкажіть, як я це утнув — він сміятиметься, скажете, хто я, назвете майстерню... Він мене добре знає... Ага, ось гляньте-но сюди, пане заступнику,— кажучи це, він миттю закасав до коліна одну холошу на штанях. Зробив це так швидко, що Маррі не встиг відвернутися і побачив рвані шрами на нозі.

— Колись, мені ще й п'ятнадцяти не було, на мене біля струмка для розваги нацькували собак. Хорти за мною тоді довго ганялись, а я все одно втікав, хоч вони вже висіли у мене на ногах. Хтось тоді розповів шерифові, він сам приїхав і розпитував, як усе трапилось, здається, йому було прикро, але він нічим не міг зарадити... Я першим ніколи ні на кого не підніму ножа. А тут устругнув таку штукенцію — якось само по собі вийшло. А цей чорношкірий, що з вами, нічим

не кращий за інших... Розкажіть шерифу. Він одразу згадає, хто я, одразу мене пригадає...

Маррі зачинив за собою двері. Підходячи до машини, з подивом побачив, що так і не погасив фари. Молодий негр зараз, напевне, дивиться на нього крізь шибку, обхопивши віконну лутку піднятими вгору руками. Але він не озирався, тільки міцніше насунув капелюха, щоб його не знесло вітром. Обійшов машину, крекчучи, сів за кермо й раптово відчув тягар власного тіла, наче щойно вийшов з води. Промерзле повітря в машині аж кололо легені. Кожний видих піднімався хмаринкою пари. Маррі сидів, відпочивав. Тримав руки на кермі і дивився на білий навколишній світ; Бетлем теж сидів мовчки. Маррі відчув, що вогонь сорому тільки тепер став пригасати. Дивний, нещадний це був сором, він уразив усіх, не минув жодного з них. Маррі відзначив, що біла імла хуртовини, вся її хижа сила, її первісна всевладність вгамувались і залишилися лише білі, немов різьблені скульптури — вони нагадували йому про звичний світ, куди він повертався. Але поки що він сидів, барабанячи закляклими пальцями по шибці, знаючи, що його поведінка не лише не дивує, а й взагалі ніяк не зачіпає Бетлема.

Маррі знав, що невдовзі, буквально за кілька хвилин, він знову рушить у дорогу.

СПАДЩИНА

Того дня Лаура востаннє бачила Кесса — свого найстаршого брата з чудовим білявим волоссям — і таким він назавжди закарбувався в її пам'яті. Була весна — теплий, тихий, туманний ранок; батько звернув з головної дороги на шлях, якого вона не знала. Лише раз колись вона бачила його з кузова грузовика, де сиділа з своїми трьома братами. Цей шлях був вужчий за той, яким вони зничайно їздили до міста, хоч і всіяний таким самим безбарвним гравієм. То тут, то там траплялись великі й гострі камінці, ніби якісь хлопчаки навмисне порозкидали їх і повтікали геть.

Повітря пахло свіжозораною землею. Дорога з Репідса пролягла через пагорби, і Лаура скрізь бачила людей, що працювали в полі, коней, машини і масні скиби зораної землі.

Батько вів машину мовчки. Лаура звикла до його уваги, до ніжної, люблячої усмішки,— адже вона була найменша, та ще й єдина донька — і тому ніяк не могла збагнути, чому він так жене машину, так різко гальмує на поворотах і навіть не гляне на неї. Обабіч польової дороги їм інколи траплялися батькові знайомі; вони віталися, а батько кивав їм у відповідь.

Чоловіки були вдягнені в такі, як і в батька, засмальцовані комбінезони та вилинялі голубі сорочки. Але сьогодні на батькові був чудернацький чорний костюм, у якому Лаура бачила його раз чи двічі в житті, коли вони їздили з братом, бабусею та тітками на хрестини, носили до церкви немовля і там щось з ним робили; вона ще якось бачила цей костюм, але вже забула коли. Раптом її увагу привернув чоловік,

що стояв на роздоріжжі. Біля ніг валізка, руки опущені, стоїть без капелюха, плечі згорблені, зовсім не такі, як у батька,— він напружено вдивлявся в їхню машину.

— Йому, як і нам, до Дербі,— сказала Лаура. Вона подалася вперед, готова всміхнутися до незнайомця.— Тату, цей чоловік хоче...

Та батько не відповів. Вони під'їхали ближче, і Лаура так пильно розглядала його, ніби прагнула надовго запам'ятати. Він мав років п'ятдесят п'ять, був худий, брудний, з утомленим згаслим поглядом, може, хворий; ось вони вже минули його, і батько навіть не сповільнив хід.

— Як же він доїде туди? — промовила Лаура. Невидющий погляд чоловіка пройняв її до серця.— Тату, що ж йому робити, йти пішки?

— Помовч,— гримнув батько.

Вона побачила, як він глянув у бокове дзеркальце на дорогу позаду, і його обличчя на хвилину напружилося.

Вони їхали довго, Лаура не знала вже, скільки й часу сплило. Звернули з дороги, що вела до центральної вулиці міста, до крамниць і впиралася в зерносховища, і поїхали іншою, обабіч якої то там, то сям стояли будинки. Деякі з них були пустки, забиті дошками, з мершавою, бурою травою на подвір'ї. Лаура виглянула з відчиненого вікна. Навіть тут на неї дихнув солодкий терпкий запах весни, і вона простягла руку, ніби хотіла доторкнутись до нього.

— Лауро,— несподівано сказав батько,— якщо бабуся запитає, що ми сьогодні робили, то скажи, що їздили за харчами. Я за ними поїду згодом. А більше нічого не кажи. Запам'ятала? — голос його звучав ніяково, з напускною недбалістю.

— Так,— відповіла Лаура.

— Повернися сюди,— промовив він.

Вона повернула голову, й глянула на нього. Тепер він уже повільніше, та кермо стискав так само обома руками, і його великі суглоби пальців видавалися ще пучо-білими проти чорного, витертого обода керма.

— Здається, ти вже давно не бачила Кесса. Колись я тобі дещо розповідав і бабусі також, а більше їй не слід знати, щоб не турбувалася... Том і Евана бачилися з ним, але я заборонив їм будь-що розповідати. А тепер, думаю, час і тобі побачитися з ним. Повернщатися.

Лаура дивилася поперед себе. Вона не бачила Кесса вже кілька місяців, він кудись поїхав, мабуть, аж ву до міста. Він часто їздив туди, як правило, поїзними автомобілями, а одного разу взяв Еванів велосипед і, з'їздивши на ньому туди й назад, повернувся лише в понеділок увечері. Але відтоді минуло вже понад рік. А останні місяців три чи чотири він взагалі не з'являвся дома. Лаура любила його; коли вона зламала ногу і її на все літо поклали в гіпс, він носив її на руках. В нього було ясне й м'яке, як кукурудза на волоть, волосся, бабуся завжди казала, що він чи стісінький Уолпол, у нього все як в Уолполів, все, крім очей: у тих — голубі, а у нього карі.

— Я питала в тебе, де Кесс,— повільно промовила Лаура,— а ти ніколи не відповідав. Але ж ти знав, де він.— Батько звернув на іншу дорогу. Лаура глянула на нього і чомусь злякалася; їй хотілося, щоб батько подивився на неї, усміхнувся або щоб вони поїхали просто до міста.— Я й Евана питала, але й він нічого не відповів. Чому це ти йому сказав, а мені ні. І Тому ві сказав. Чому ти їм розповів? — Лаура сиділа неру рушно, відчуваючи в душі образу і гнів, горло перехопило від злості. Потім їй пригадалось інше. Те через Кесса я того разу зламала ногу. Все сталося через нього. А ти його навіть не побив. Усе через нього.

— Припини,— сказав батько.— Він був вищий хіба що наполовину. Я пам'ятаю.

— Він наказав мені вилізти на самісінький вершечок. Сказав, що вишня така міцна, що...

— Заспокойся. Ну ось...

Він зупинив машину. Лаура пильно подивилася нові відвернуте батькове обличчя на будівлю край дороги. Присадкуватий темно-коричневий будиночок покрився набік. Внизу виднілися смуги, мабуть, від болота. На даху фарба пооблуплювалася довгими пасмами, ніби хтось проорав борозни. Поряд, десь на віддалі п'ятдесяти футів, гадючився круг будинку невеликий струмок, зараз ущерть переповнений водою. Струмок клекотів на бистрині, пінився навколо каміння та невеликих валунів і зникав під дерев'яним мостом; далі його не було видно. Лаура спочатку розглядала дивну будівлю, а потім перевела погляд на батькову голову, пшеничне з сивиною волосся, комірець і глянцево-чорну тканину костюма.

— Ось ти й прийшла попрощатися з Кессом,— сказав він, не дивлячись на неї,— пам'ятай про це. Весь час пам'ятай про це.

— Кесс там, у будинку? — запитала Лаура.

— Виходь з цього боку.

Все ще не дивлячись на неї, він відчинив дверцята. Вона перебралася по сидінню і вийшла; здавалося, що земля хитається під ногами. Батько взяв її за руку, зачинив дверцята і ступив на коротку доріжку, тягнучи її за собою.

— Кесс у цьому будинку? Чому він тут?

Було тихо, чувся лише чистий, виразний клекіт струмка на бистрині — на мініатюрних порогах — та щебетання невидимих пташок. Будинок майже сягав дороги. Від нього дихало пусткою. Немиті вікна. «Мабуть, тут ніхто не живе»,— подумала Лаура. Ліворуч по стіні плелася пожовкла виноградна лоза, вона

обвивала ринву і діставала аж до даху. Здавалося, цього граду зовсім засох, йому не вистачило снаги перенести довгу зиму, і він не воскрес, не зазеленів навесні.

— Чому він тут? — перепитала Лаура. Вона часто і уривчасто дихала.— Тату, я не хочу туди заходити. Я зачекаю тебе надворі.

Батько не відповів. Вони підійшли до сітчастих дверей, батько злегка постукав і увійшов, ніби його запросили. Лаура йшла слідом. Вона зіщулилася за батьком, визираючи з-під його руки. Просто на столі сидів якийсь чоловік у сорочці з акуратно застебнутими рукавами, з непроникним набряклим обличчям, а позаду, спершись на одвірок, стояв ще один. Побачивши Лауру з батьком, вони урвали розмову і поглянули на них.

— А, то це ти, Уолполе,— промовив один з них той, що розсівся на столі.

Він знехотя посміхнувся, і Лаурі здалося, що його товсте, мов свиняче, обличчя все перекривилося, скоригувалося. Він кивнув їм, привітався з батьком, ніби грав якусь роль. Лаура нічого не могла зрозуміти. Чоловік посміхнувся до батька якось по-змовницькому і подивився так, ніби їх щось єднало, якась таємниця, а батько, замість того щоб випростатися і зміряти його холодним поглядом або щось сказати, будь-що — вона й сама не знала, що саме,— просто стояв собі, тримаючи Лауру за руку; він тільки тяжко зітхнув, нічого не відказавши.

— Так,— мовив чоловік,— не довго вже вам лишалося марнувати час на ці далекі поїздки, га?

Він витер лоба, хоча Лаурі і не здалося, що в кімнаті задушливо, а другий зареготав. Товстун повернувся до нього; йому приємно було, що сміються з його дотепу. Той, інший, що стояв, прихилившись до одвірка і вперши ступню однієї ноги в перекошені двері, носив на кишені сорочки якусь річ, що нагадувала

пала в тьмяному світлі і скидалася на значок, на значок шерифа абощо. Він спроквола відступив убік.

- Ходімо,— сказав товстун. Тепер він уже не посміхався, а здавався розімлілим і втомленим. На широкому коричневому ремені у нього висіла в'язка ключів, якими він нетерпляче побрязкував, стоячи в дверях; звук був різкий, надокучливий. Він озирнувся на Лауру з батьком, чекаючи, поки вони підійдуть. Тоді пропустив їх уперед. З виразу обличчя, коли він озирнувся, Лаура зрозуміла, що він зробив якийсь знак товаришеві, вишкірився або моргнув, бо, коли вони йшли по долівці коридора, вона чула, як неголосний, задоволений регіт котився їм услід; потім двері зачинилися.

- А цю я бачу вперше,— товстун торкнувся Лауриного плеча. Рука в нього була велика й гаряча; здавалось, вона безпала, просто важкий шматок м'яса.— Це його сестра? — Батько, що йшов попереду, обернувся, обняв її за плечі. Лаура витягла шию, щоб глянути на товстуна.— Скільки ж їх іще? — товстун говорив повільно й голосно, весь час брязкаючи ключами.— Я вже бачив двох чи трьох хлопців. І тепер оцю. А чого ж мати не приїде на побачення? Чи ти їй ще не розповів?

Вони йшли по твердій, утрамбованій долівці. Повітря було вологе, затхле й смердюче. Лаурі здалося, що пахне несвіжою їжею, може, картоплею чи прокислим молоком, як у закутку сарая, де годують котів. Спочатку вона могла розгледіти тільки стіну, здається, цегляну, а потім побачила в ній масивні дерев'яні двері з шкіряною лямкою замість ручки. Широка, груба, накладена лямка... Товстун узявся за неї рукою, і його гладкі пальці, здавалось, пестили шкіру. Трохи вище, на рівні обличчя дорослого, у дверях було віконце, проте Лаура крізь нього нічого не бачила, крім темної стіни й стелі.

Чоловік відімкнув двері і різко розчинив їх. Лаура навіть змушена була відступити. Звідти рипула хмеля теплого, нездорового, задушливого повітря.

— Гей ти, Уолполе! — товстун якусь хвильку стояв у дверях, очікував, прислухався. Рукою обіперся на одвірок і так і стояв, не рухаючись, у своїй охайній голубій бавовняній сорочці. Потім повернувся до них, знов посміхнувся й повільно відступив. Лаура не дивилась на нього, хоч і відчувала на собі та батькові його м'який, приязний погляд, ніби вони доводилися йому родичами.— Я не замикатиму. Він звідси нікуди не втече. Заходьте. Коли закінчите, зачиніть двері і йдіть собі.

Батько все ще тримав за руку Лауру, що йшла поруч нього. Вони ступили через поріг, немов пірнули в мішок із затхлим повітрям. Весь час тулячись до батька, Лаура раптом побачила брата. Він сидів на низькому ліжку, а поруч високо в стіні було прорубане вікно, і в його маленькому отворі виднілося ласкаве, синє небо, те, що вони бачили надворі ще кілька хвилин тому. Кесс глянув на них і плавно повернув рукою в повітрі; він курив сигарету. Лаура вигнулася в нього поглядом. Батько випростався, стояв рівний, високий, і Лаура вже не діставала до його руки. Вона не знала, як себе поводити. Кесс провів відсутнім поглядом по батькові, потім по ній, але не сказав жодного слова; здавалося, він їх не помічає. Кесс був уже якийсь не той, щось у ньому змінилося, він мав такий вигляд, ніби й досі для нього тривала зима, їхня довга, нескінченна люта зима; обличчя нічого не виражало: спокійне, бліде і пусте.

— Я привіз Лауру, щоб вона попрощалася з тобою,— батько говорив голосно і невпевнено, наче вже давно не розмовляв взагалі. Та Кесс мов не чув: сидів, як і досі, на ліжку, рівно стуливши ноги на рядні, одну руку поклав на коліна, а в другій білів сі-

мого рота застигла сигарета. При тьмяному світлі його очі темніли на обличчі, наче діри.— Лауро! Та скажи ж йому що-небудь, чуєш Лауро! — промовив батько.

А Лаура чекала, поки Кесс зведе на неї очі. Його печінний погляд обминув батька і впав на стіну.

— Чого ти мовчиш? — батько до болю стис їй руку.

— Ні, ні, це не він, це не мій брат Кесс,— Лаура силкувалася випручатися. Відчула, як щось гаряче підступило до очей, з розпачем, з люттю усвідомлювала, що плаче, плаче, як маленька, на їхніх очах.— Це не він,— не вгавала вона...

Лауро,— батько й досі не відпускав її руку,— я не просто привіз тебе сюди... Поглянь. Привітайся з ним.

— Це не він, він ніколи, ніколи не курив...— Лаура знову пильно подивилась на брата. Його очі, що ніби випадково зупинились на ній, нічого не виражали: ні те, що він упізнав її, ні звичайної зацікавленості.— Він казав, що ніколи не куритиме. Наказував мені й Кванові, щоб ми її не бавилися...

Кесс знову встромив сигарету в рот. Він ніби спостерігав за собою, за своїми рухами. Сидів, сперпшсь головою і спиною на брудну стіну.

— Нічого вам сюди ходити,— він говорив неквапливо, мабито сам з собою.

— Я навмисне привіз її,— промовив батько.

— Я ж казав тобі, щоб ти не приїздив. Чого ти приїхав? — запитав Кесс, а потім замовк і випростався на ліжку, курячи сигарету. Знову дивився кудись повз них. Може, дослухався до чогось не чутного їм, або до тих, що лишилися у кімнаті біля входу.

— Я хотів як краще.

Я ж тобі казав не приїздити,— знехотя буркнув Кесс, — тим паче з нею. Та зараз мені байдуже.

— Я зробив так, як вважав за потрібне,— відказав батько.— Може, це і не те, що ти хотів би. І зустрічі з тобою... Та є ще дещо, про що я хотів дізнатися.

Кесс лежав непорушно. Тепер навіть не курив. Здавалося, що він поринув у сон. Лаура стояла, притулившись до батькового стегна, стояла і розглядала брата. Густе й м'яке волосся спадало довкола обличчя. В півмороці воно якось поблякло і, здавалося, що й сонячне проміння вже не зможе оживити його, як оживляє все інше своїми цілющими чарами.

— Я хочу в тебе дещо запитати,— промовив батько,— щоб знати напевне. Про те, що сталося. Я мушу знати всю правду. Чисту правду, щоб коли-небудь згадуючи тебе, я знав, як це сталося.

— Це не має ніякого значення,— відповів Кесс.

— Ти знаєш яке сьогодні число?

— Це також не має значення.

— Раніше ти лічив дні...— батько глянув на стіну під вікном. Там було кілька подряпин.— Ти вже не ведеш лік дням! Тебе це більше не цікавить.

— Ні,— відповів Кесс.

— Так мало зосталось часу, а ти розвалився тут! Що я згадуватиму? Як ти сидиш і куриш? Нічого вже не лишилося в тобі ні від мене, ні від тебе самого. Хіба ж ти схожий на людину? — з болем видихнув батько, а Кесс підвів очі і невідривно дивився на нього.— В тебе не лишилося нічого людського. Отак сидиш тут день у день і куриш? Це все, що ти робиш?

Кесс витяг сигарету з рота і струсив попіл, який, повільно кружляючи, опав на койку. Він не змів його на підлогу. Обличчя в нього напружилося, ніби його душив кашель, а за хвилину він мовив:

— В минулому немає нічого вартого, що я міг би згадати, окрім одного, тільки одна згадка інколи... Та здебільшого нема чого згадувати. Не хочеться думати ні про дім, ні про землю, ні про що. А курити мені

подобається. Бо коли втягуєш дим...— він підняв сигарету і поглянув на неї,— коли втягуєш дим, він потрапляє в горло і далі в груди,— Кесс торкнувся грудей,— проникає все глибше й глибше, аж до самого серця, а тоді знову виходить, коли ти його випускаєш. Потім знову затягуєшся, і він заповнює тебе, руйнуючи все всередині. Змішується з кров'ю. І коли прийдуть за мною, то нічого не лишиться крім оболонки. Коли схоплять мене руками, то триматимуть лише оболонку, решта ж буде виїдена, вбивати їм буде нічого.

Він знову закурив. Ледь усміхнувся до батька.

— Я все це збагнув випадково. Раніше я не курив. Одного разу прийшов наглядач, закурив і почастував мене. Отой, що привів вас сюди. Згодом він знову прийшов і знову приніс сигарет. Потім почав приходити часто, раз чи й двічі на день, і знай говорить до мене, говорить. І хоч коли попрошу, завжди дає покурити. І вчора ввечері також. Мені він дав оці всі сигарети.

Кесс ні на що не вказав, а й далі лежав непорушно, вдивляючись у батька й сестру.

— Вперше це було, коли він прийшов після суду. Заспокоював мене. Пояснив, як це все відбуватиметься. Інші вартові ніколи про це не говорили, та й ти теж — всі здебільшого говорили про інше. А він пояснив. Сів он там на ящику, що приніс із собою. Він сидів там, а я ось тут. Розповів, що зі мною буде, сказав, що йому це аж ніяк не до душі, що йому шкода мене. І дав мені сигарету. Казав, що дуже хотів би мені чимось допомогти, але нічим уже не зарадиш. І ще сказав, що я сам себе занапастив тим, що розповів на суді. Мовляв, не треба було признаватися. Потім я відчув, як щось притискає мою ногу, та був такий сонний і стомлений, що навіть не подивився, що там. А коли таки подивився, то побачив його ногу на моїй, то він наступив мені на ногу...

Кесс продовжував розповідати. Лаура дивилась на нього, але слів уже не чула, бо не розуміла їх; вона розрізняла лише звуки — м'які, заспокійливі, схожі на ті, що вчувалися в голосі товстуна. Інколи Кесс прокашлювався, проте не відвертався і не затуляв рота, лише зненацька сіпався — видно, йому боліло — а потім, вп'явшись у батька поглядом, говорив далі, немов нічого й не сталося. Раптом зовсім іншим голосом він промовив:

— Мені вже все це набридло, скоріше б кінець... Ти знаєш, татку, тут не відчуваєш плину часу, час зупинився, лише одне й те, одне й те... І з цим наглядачем я також нічого не можу вдіяти, бо мені потрібні сигарети... Час зупиняється, і мене вже немає. Я вже не в'язень. Я навіть можу піти звідси, якщо захочу. Все зникає. Нічого немає, нічогісінько. Та коли ти приїздиш, коли заходиш... Тоді я знову стаю самим собою, сиджу тут поряд тебе і вже не можу позбутися цього відчуття. Я ж просив, щоб ти не приїздив, мені не треба ні тебе, ні її. Ти виводиш мене з цього стану, змушуєш стати самим собою. Хай тобі чорт! — Він рвучко, трохи вайлувато скочив на ноги і відвернувся від них до вікна. Лаура чула, як він важко дихає. Вриваючись крізь розчинене вікно, вітрець куйовдив його волосся. Не повертаючись до них, Кесс промовив стиха: «Цей світ складається з вікон. Я без жалю розстанусь із цим віконним світом».

Лаура чекала, що він ще щось скаже, та він мовчав, мабуть, розглядав небо. Однією рукою сперся на підвіконня, дим від сигарети, кружляючи, випливав у відчинене вікно і смугою тягся геть. Якийсь час вони всі стояли непорушно: Лаура з батьком перед ліжком, а Кесс поряд з ліжком, біля вікна, повернувшись до них худою спиною. Лаура стомилася, їй було якось не по собі, хотілося спати, в голові паморочилося, почало різати в очах. Невідомо чому вона знову приго-

дала зламану ногу, і як це сталося, як вона падала з дерева, як темне гілля чіплялося й боляче шмагало її, шалено вирувало листя, перелякані дрозди розліталися геть, а внизу, простягнувши руки, стояв Кесс — обличчя бліде, перекошене, стояв, розкривши рота, і дивився, як вона падає. «Лауро! Лауро!» — падаючи, чула вона його крик, та в голові все перемішалося: і дрозди, і небо, і запах розігрітих на сонці вишень, і підняте братове обличчя, і здійняті руки. Того літа він всюди носив її на руках. Коли вона сиділа в батька на колінах, він примощувався навпочіпки поруч і грався з курчатами, надіваючи їм на ноги кільця.

Він брав її з собою купатися, приносив на берег струмка і садовив під великим деревом. Купаючись, час від часу прибігав до неї, а Том та Еван і не підходили. А коли він біг з тросом і кидався з ним, злітаючи над водою й вимахуючи в повітрі ногами, його біляве волосся аж сяяло на сонці. Вони всі захоплено спостерігали за ним. А він радісно вигукував: «Поглянь, Лауро, поглянь!» — і стрімголов падав у воду. Як завмирало її серце, як потім вона з полегкістю зітхала, слідкуючи за його кожним рухом.

Батько Лаури прокашлявся.

— Я приїхав, щоб розпитати тебе. Подивись мені в очі й відповідай. Часу лишилося обмаль.— Кесс не озирався.— Мушу ж я знати правду,— Лаурі здалося, що голос у батька втомлений, ніби старечий; так він розмовляв з бабусею, коли не дбав про те, що говорить, а лише хотів скоріше вибратися з кухні і податися геть.— Я раніше не дуже набридав тобі з цим.

Кесс обернувся. На зріст майже такий, як батько, він був одягнений у сіру куртку, застебнуту на всі гудзики аж під шию, ніби змерз. В яскравому світлі, що падало ззаду, його обличчя нагадувало стару фотографію.

— Я звалив того байстрюка, він упав на землю, і тоді я вже не міг втриматися,— гарячково заговорив Кесс.— Не міг втриматися. Я думав почекати з повією до того часу, коли він повертатиметься полем додому, та коли я звалив його, я вже не міг чекати... просто не міг... Від запаху крові я оскаженів.

Він завагався. Усміхаючись, глянув на них.

— Певно, я мав розповісти тобі раніше. Та ніколи не згадував про це при тобі. Інколи я думав про той випадок вночі або коли говорив з вартовим — це допомагало поновити все в пам'яті, та при тобі нічого піколи не згадувалося. Буває, я не можу пригадати, як це сталося, і тоді я примушую себе, намагаюся відновити все знову. Не можу, як правило, вдень, коли знадвору доноситься гомін. Але вночі чути лише струмок, і тоді все зринає в пам'яті, так ясно, ніби... І я знову відчуваю м'якість шкіри на його щоках, коли я звалив його і вп'явся зубами в обличчя — так розповідали на суді... Мабуть, так і було,— Кесс глибоко вдихнув повітря, поглянув на них.— Якби зараз усе повторилося, то було б не інакше. Я її зараз ще так ясно відчуваю... До біса гарна річ — він ніби вві сні хилиться, хилиться, падаючи на землю, а я поспішаюся, щоб прикінчити його... і знову, і знову, стільки разів, скільки захочу...

Запала тиша. Спочатку Лаура нічого не чула, потім почала розрізняти звуки — голоси чоловіків, що розмовляли перед будинком, дзюрчання струмка і ще якийсь звук, певне, шум вітру.

Батько повів відсутнім поглядом довкола.

— Так,— промовив він.— Гаразд. Нам час... Він опустив погляд на Лауру.— Нам час додому. Нам що-треба купити...— Він знову не договорив, ніби чекав на щось, чекав, що хтось заговорить. Кесс стояв, тримаючи в руці запалену сигарету, стояв, випроставшись,

накусивши нижню губу; порожній погляд його знову блукав десь далеко.

— Нам ще треба купити дещо з харчів по дорозі додому,— сказав Лаурин батько,— вже, мабуть, вже, мабуть, по обіді...

Він хотів іти, коли Кесс зупинив його, піднявши руку.

— Зачекай,— промовив він.

Лаурин батько незграбно обернувся.

— Що тобі? — запитав він.

Кесс стояв з піднятою рукою і несподівано всміхнувся знайомою усмішкою,— так, як колись.

— Зачекайте,— він знітився,— я хочу... Я хочу...— Кесс загасив сигарету об стіну і простяг її,— я хочу дати вам щось, як же воно зветься... Коли людина вмирає, вона залишає близьким щось на спомин. Мені не слід з цим зволікати.— Він говорив, дивно розтягуючи слова, монотонним голосом.— Я хочу дати це тобі,— він простягнув Лаурі те, що лишилося від сигарети — куций сплющений недопалок,— і втиснув його їй в долоню.

— Ну от і все,— промовив він.— Ось так. От ти і попрощалася.

Він довго проводжав їх поглядом. Вони знову пройшли через передню кімнату. Лаура нічого не бачила, сльози застилали їй очі. Чула, як батько розмовляв з вартовим, чула його відповіді, чула, як той підійшов до дверей (він ходив, важко гупаючи), по дорозі черкнув рукою об щось, здається, об папери.

Нарешті вони вийшли і опинилися надворі. Повітря було вологим і теплим, воно пахло травою і землею. Лаура аж задихалася та потім призвичаїлася. Навпроти стояла їхня машина, і вони простували до неї.

Усе сталося несподівано: Лаура жбурнула сигарету геть, вона пам'ятала це. І, схлипуючи, бурмотіла:

— Це не він! Це не мій брат Кесс!

Стояла і не зводила погляду зі стежки, з сигарети. Вона не стямилася, як батькова долоня вдарила її по обличчю.

— Ану підійми зараз же! — сказав він.

Вона понуро дивилася на землю, яка на очах оберталася в мерехтливу поверхню води.

— Мерщій підійми. Це ж його подарунок. Мерщій

Вона нагнулася і підняла сигарету, почала розтирати, але батько схопив її за руку і поволік до машини. Вона першою вскочила в машину і проковзнула по рипучій шкірі сидіння на самий краєчок, не відриваючи погляду від сигарети. Батько сів поруч. Вона принишкла, затамувала подих. Чекала, поки машина рушить.

Батько сів подалі від неї, різко сіпнув за важіль, і машина рушила.

Лаура задумалась. Тримала в руці недопалок, але думала зовсім про інше. Це якось несподівано сплило в пам'яті. Був також літній ранок, але давним-давно, і вона плакала, бо хтось із хлопців посадив її, прихиливши до східців, а сам пішов десь поза комором собака побіг за ним, а вона лишилася сама біля східців повітки. Нога у забрудненому, важкому, твердому гіпсові стирчала перед нею. Вона плакала, і тоді хтось підійшов до неї, ступаючи по засипаних сіном східцях. Ще не повернувшись, вона знала, що то Кесс. Ось він стоїть, посміхаючись до неї — в руках у нього б'ється біла курка, дряпає йому груди.

— Дивись, ось вона тобі зараз потанцює. І, поворушивши курку за крила, він змушує її несамовито танцювати. Хапає її з землі і кидає знову додолу, а на курячих лапках теліпаються червоні кільця.

Лаура аж заходиться зо сміху, дивлячись на курку і на усміхнене обличчя Кесса, і її брат Кесс, знову тринадцятилітній, сміється разом з нею.

СМЕРТЬ МІСІС ШІР

Не так давно, в пообідню пору, червоним від глини путівцем через Іденську долину мчали в старезному відкритому автомобілі двоє молодиків. Вони так гнали машину, що кожен, хто бачив їх, міг здогадатися: поспішають у якійсь негайній справі. Марку автомобіля визначити було неможливо: ніяких ознак чи прикмет, нічого такого, що нагадувало б інші машини. А от прикмет, які впадали в око і відрізняли її від інших, було безліч: позаду деренчав прикручений дротом пом'ятий номерний знак, ще торішній, уже п'ять місяців як недійсний, таким самим дротом (і не якимсь там іржавим залізним, а мідним, новеньким, блискучим) дуже вправно, майже зовсім щільно була прикручена й покришка багажника та двоє дверцят. Брудними шворками та мотузками були поприв'язувані й капот та ліве переднє крило автомобіля, єдине, що зосталося. Хоч усе те рипіло й деренчало, а крило хилиталось, машина якось рухалася, і обидва молодики, похитуючись, ніби кивали головами кущам, що швидко летіли назустріч — кивали серйозно, стримано, ніби щось зважуючи в думці. Молодики були чимось схожі один на одного, ніби спочатку обличчя їхні були зовсім однакові, і лише згодом то тут, то там по них пройшлися пензель чи молоток, зробивши з одного Джерімайю, а з другого — Слинька.

Джерімайї, що сидів за кермом, було близько тридцяти чотирьох років. То був високий, широкогрудий чоловік, з густою чорною бородою. Він стискав губи вдоволено й міцно — наче знав якусь таємницю, якої нізащо не відкрив би навіть Слинькові. На гладень-

кому чолі його не було жодної зморшки,— видно він ніколи не сушив голови думками. Чуприна в нього була скуйовджена і це робило його схожим на якусь велику тварину,— більшості людей він нагадував бізона, навіть тим, хто бачив бізонів лише на малюнках. Проте очі в нього були ясні і пильні, а погляд розумний,— особливо, коли хтось звертався до нього. Колись давно Джерімайя ходив у школу й подужав усі класи, крім сьомого, останнього, завдяки тому, що лише дивився на вчителя отим своїм поглядом, та час від часу кивав головою, як оце тепер. Вони саме під'їздили до старого дерев'яного мосту, і Джерімайя кивнув, ніби знав, що зараз буде міст.

А Слинькові аж дух перехопило, коли він побачив міст: Слиньку сповнилось лише двадцять, і він ще ніколи не забивався так далеко від дому, хіба що, коли його брали до армії, звідки він зразу ж вернувся (він розповідав, що не схотів служити, хоч там його нагодували вечерею, бо йому страх не сподобалося, що там так багато чорнопиких). Він мав повне, гарненьке обличчя ангела, вирваного з рідної стихії, а тому спантеличеного і спохмурнілого на все життя. Його вигоріле на сонці волосся, видно, було підстрижене під макітру (це зробила мати), але вже відросло на два-три дюйми і звисає брудними пасмами, а тому здається якимсь нашорошеним і карикатурним. У нього світлі невиразно-голубуваті очі і м'які брови, власне, одна брова, бо вони зрослися над переніссям. Пухкі щоки в ластовинні. Губи слиняві і весь час напіврозтулені (вночі у нього завжди мокра подушка). Дарма що стоїть така спека — близько 98 градусів фаренгейта — він у костюмі, як і його двоюрідний брат Джерімайя,— тільки строката сорочка розстебнута. Костюм Слинька, куплений на виріст, був і досі завеликий на нього, хоча вже добре приношений, і Джерімайїн костюм густо-чорного кольору теж лисніє і тхнув гори-

щем. Відколи Джерімайя почав його надягати, Слинько поглядав на нього якось дивно, ніби не був певен: чи це справді його брат Джерімайя, чи якийсь інший Джерімайя.

Машина загуркотіла по мосту.

— Хе-хе! — зареготав Джерімайя не дуже весело, коли дошки загриміли й застрибали позад них, а старе іржаве поруччя аж підскочило, ніби захоплене зненацька. Під мостом не було річки — лише порепана земля, поросла зів'ялим бур'яном; обидва молодики прикипіли поглядом до урвища, обличчя їхні поблідли зі страху, ніби з них стерло всі риси.

— Проскочили! — видихнув Джерімайя.

Небезпека минула.

— Господь нас уберіг! — озвався Слинько, такий наляканий мостом, що забув, як Джерімайя завжди глузує з таких слів. Та той, здавалося, й не почув. «Господь урятував нас для нашого діла»,— знову сказав Слинько: йому було байдуже, почує Джерімайя чи ні. Мозок йому свердлила одна думка. «Пообіцяли — треба зробити! Треба зробити!» Якби зараз з'явився сам диявол власною персоною і потяг би Слинька в пустелю, або на гору, або на вершечок піраміди, чи ще кудись, та став би його спокушати, щоб зламав обіцянку дядькові Саймону, Слинько крикнув би: «Ні! Ніщо!» — Крикнув би: — «Ні!» — самому дияволу!

Враз, ніби сміючися зі Слинькових думок, Джерімайя тіпнувся й почухав носа.

— Чого це раптом мене сверблячка напала. Невже мені всю дорогу дурні балачки слухати?

Слинько спалахнув.

— Ніхто тебе не заставляє слухати,— огризнувся він, ніби зовсім не боявся Джерімайї. Може, те, що він наважився виконати обіцяне, вже змінило його? Він з гордістю відчув, що Джерімайя здивувався.— Сам менше патякай! — додав Слинько ущипливо.

Можливо, ніхто на Головній вулиці Плейн-Ділінга не бачив, як приїхали Джерімайя та Слинько, хоч багато хто, мабуть, звернув увагу, як вони приїхали востаннє — кілька днів потому. Слинько цього разу від нетерплячки просто-таки обливався потом, його костюм промок наскрізь, піт туманом застилав очі, і він дивився, ніби крізь щілинки в машкарі. Як тільки на повороті дороги несподівано з'явився щит і різонув напис «Плейн-Ділінг», Джерімайя тихо мовив:

— Тільки гляди не викинь якогось коника, не зіпсуй усього. Чуєш?

Слинько був збентежений і злий, але він розумів, що Джерімайя має рацію. За Джерімайєю стояв весь їхній рід: весь рід Коуків, діди і батьки, сини, брати, жінки — всі до одного; серед них сам Слинько, його мати та маленький братик були чужі, здавалися злим жартом якогось витівника. Та й справді, хтось утнув жарт — мати Слинька була незаміжня: хлопець навіть не знав, хто його батько — за багато років, сповнених пекучого сорому, він дізнався тільки, що в них із братом батьки різні. Це хвилювало Слинька не менше, ніж те, що він не знав, хто його батько.

Вони їхали містечком. Воно виявилося більшим, ніж вони сподівалися. Головна вулиця була широка, брукована; обабіч довгими смугами рудуватої глини розбігалися стежки до будинків, на поля і щезали у далині. Понад вулицею тягся базар, де продавалась городина, фрукти та птиця, стояла школа (без прапора на флагштоці), бензозаправна станція і універсам та пошта в одному будинку (гурти хлопців і юнаків стовбичили перед цією будівлею, і Слинько втупився на них, ніби хотів когось упізнати), будинки (всі поставлені на підвалинах із бетонних блоків) і кінотеатр, на який звернув увагу навіть Джерімайя,— то був бляшаний барак з дахом, пофарбованим в сліпучо-оранжевий колір, і обклеєним афішами фасадом.

Слинько витріщався на нього, поки вони їхали мимо.

Джерімайя звернув у провулок, Слинько від несподіванки мало не випав з машини.

— Це тут в і н живе, ти так швидко знайшов будинок? — ледве зміг вимовити він.

— Ти що, здурів? Звісно, ні! — відказав Джерімайя,— читати не вмієш? Це готель. Ми тут перебудемо ніч, уторопав?

— Цілісіньку ніч? — перепитав Слинько, озираючись.— У кімнаті? В чиїйсь кімнаті?

— Та ні, кімнату віддають тобі. Дадуть ключ від неї, і сиди собі там, або йди, куди заманеться,— пояснив Джерімайя. Він поставив машину на вибоїстому схилі перед старим, хтозна-коли біленим будинком з колонами й просторою верандою, обвитою виноградом; двоє схожих, мов близнята, старих сиділи в кріслах, ніби хтось навмисне їх туди посадив.

— Нащо нам тут ночувати? Оце мені не подобається,— пробурчав Слинько.

— Тебе не питатиму,— відказав Джерімайя глузливо. Він уже спритно виплигнув з машини і тепер пригладжував костюм, чуприну і бороду. З кишені він вийняв краватку: акуратну, смугасту, міську краватку, скромного сірого кольору.

— Ти ж не кинеш мене самого, правда? — мовив Слинько, незграбно вилазячи з автомобіля.

Зайшовши в будинок, вони підійшли до стойки і спинились, зіпершись на неї руками, ніби чекали, поки їм дадуть їсти. Літня жінка з понурим обличчям підозріло подивилася на них.

— Як не маєте з собою речей, платіть наперед,— мовила вона.

— Платити? — обурився Слинько. Джерімайя штурхнув його під бік.

— Скільки? — спитав він обережно, ледь нахиливши голову.

— Три долари за двох,— відказала жінка.

Слинько сподівався, що Джерімайя аж покотиться з реготу, але той витяг з кишені гаманець і дрібні гроші й відрахував їх жінці: один паперовий долар і жменю монет.

— Краще б переспати в машині, ніж платити такі гроші! — пробурчав Слинько. Та ніхто на нього й не глянув. Джерімайя якось дивно і пильно дивився на жінку, випростаний на весь зріст — шість футів три дюйми, чи щось близько цього — так, що коли жінка повернулася, щоб дати йому ключа, вона заклякла і вп'ялася в нього очима. Джерімайя посміхнувся й схилив голову, ніби потішений. Жінка відійшла від стойки, маленькі колючі зморшки порізали її обличчя.

— Мем,— чемно звернувся до неї Джерімайя,— можна вас про дещо спитати? Раз ми тут гості і таке інше?

— А чого ж,— відказала жінка.

Джерімайя помовчав і поскуб свою куцу борідку, ніби раптом збентежився. Слинько чекав, не знаючи, куди подітися від замішання, і дивився собі під ноги. Та нарешті Джерімайя спитав квапливо:

— Де в і н живе? Де й о г о дім?

Слова його розітнули гаряче затхле повітря. Обличчя Джерімайї знов укрилося крапельками поту; він сам не вірив, що вимовив їх. Жінка тільки мовчки дивилася: губи її розтулились. Слинько, відчувши, що сталась дурниця, хотів був уже тікати звідси, забитися в машину і чекати Джерімайю, та ноги його прикипіли до землі. Нарешті жінка прошепотіла: «В і н? Хто це в і н? Мій чоловік? Мій чоловік якраз...»

— Та ні! — вигукнув Джерімайя.— Я питаю про М о т л і!

Незграбно перехилившись через стойку, він витяг шию і таємниче прошепотів:

— Мотлі. Натан Мотлі.

— А, Натан Мотлі? — перепитала жінка, затинаючись.— Він живе десь тут, недалеко. А ви що, його родичі? З села? Навіщо він вам?

Слинько не міг більше цього терпіти.

— А нащо вам це знати? — огризнувся він.— Чого та навіщо... Чого ви так допитуєтесь? Ми приїхали сюди п'ять хвилин тому! Яке ж тут навіщо?

Джерімайя змахнув рукою і штовхнув Слинька в груди. Не кулаком чи ліктем, а всією рукою; ніби щось нікчемне, ніби Слинько і не заслуговував, щоб його били як годиться.

— Прикуси язика! — мовив Джерімайя.

Жінка дивилася на них.

— Ану бігом надвір і принеси все причандалля,— зневажливо прошепотів він Слиньку,— поки я тут розберуся з нею, та хутчій, ти, слинявий селюк, проклятий байстрюче.

Надворі четверо чи п'ятеро хлопців Слинькового віку зібралися довкола їхньої машини. Вони стояли, запхавши руки глибоко в кишені, ліниво опустивши лікті, ногами копирсаючи грудки засохлої грязюки. Слинько, сердито поглядаючи та бурмочучи щось собі під ніс, почав спускатися прямісінько до машини. Хлопці розступилися, даючи йому дорогу.

— Здалеку ти прибув на цьому нещасті? — захихотів один з них.

Слинько перехилився через борт машини і дістав з неї сумку. Він удав, ніби клацає замком, хоч ніякого замка й не було.

— Загубиш номерний знак ззаду,— хтось зауважив,— він ледь тримається, а тоді матимеш клопіт із поліцією.

Слинько озирнувся довкола.

— А яке мені, власне, діло до поліції? — Він закопилив губу.

На всіх хлопцях були однакові солом'яні брилі, ніби куплені в одній крамниці. Дивлячись на них, Слинько подумав, що якби вони зараз-таки тут упали всі мертві, один за одним, було б не страшніше, ніж коли б у лісі здох скунс чи куріпка, кролик чи білка. Це чомусь заспокоювало його.

— Я не турбую своєї молодої голови поліцією,— мовив Слинько. Він знав, що вони дивляться, як він упевнено крокує назад до готелю. Хтось зухвало вигукнув услід: «Селюк!» Та Слинько навіть не озирнувся.

Того вечора Слинько раз у раз метлявся надвір і, весь тремтячи, стояв на всипаній морськими черепашками доріжці, чекаючи, поки не виблюс; виблювавши, він хвилинку почував себе краще, коли ж не вдавалося виблювати, він повертався назад до будинку. Щоразу холодне повітря освіжало його, і в ньому скипала злість на Джерімайю, який сидів, зсутулившись, у барі і розмовляв з якоюсь жінкою, розставивши в різні боки свої велетенські коліна. Слиньку хотілося схопити Джерімайю за плечі, крикнути, що вже час зайнятися справою, заради якої вони прибули сюди. Та коли він наважувався заговорити, з горла йому щоразу виривалося якесь жалібне скавучання.

— Ми його так і не знайдемо сьогодні? А що робитимемо з кімнатою, яку приготували тут для нас? А ця жінка...

Джерімайя, міцно заплющивши очі, повернувся, обірвав розмову з дивною огрядною жінкою з чорним волоссям, яка не переставала всміхатися, і відрубав:

— Цить! Не твоє діло! Я розпитую про нього.

— Та я ж...

— Роби щось сам! — процідив Джерімайя, не розплющуючи очей і ледь похитуючись перед Слиньком.

А потім повернувся до нього спиною. Слинько взявся пити пиво. Час від часу він сумно шморгав носом і витягав полотняного гаманця, куди поклав гроші, які дядько Саймон дав йому на харчі. Його охопив відчай: чи ж не зрадив він дядька вже тим, що п'є замість їсти, марнуючи тут час, хвилюючись, так, що люди вже сміються, коли він біжить надвір блювати. Якби ж то у нього був батько! Може тому батькові стало б соромно за сина, а що далі? А далі (Слинько іноді уявляв собі): незнайомий чоловік каже, що він його батько, і щиро соромить сина. Чоловік той повертався з флоту, або з ранчо на Заході. Слинькові свербіли руки взятися за діло, їхати до Мотлі, відшукати його будь-де,— де ж то він ховається? Десь на горищі? чи в погребі? — і покінчити з ним, і повернутися додому, щоб дядько міг пишатися своїм небожем і дав йому обіцяну винагороду, йому, Слинькові, який за ці два дні став чоловіком. Серце його аж співало в грудях від цих мрій: він таки стане чоловіком! Та мрії псувала байдужа Джерімаїна спина, велика й спітніла; і те, що його самого нудило.

— Ось вийду,— і, дзуськи,— не вернуся! — пробурмотів він сам до себе, навмисне тихенько, щоб Джерімайя не почув і потім сушив би голову, де він. Він зсунувся з табурета і, заточуючись, почвалав до дверей. Хтось штовхнув його, і Слинько озирнувся, сподіваючись, що то хтось із знайомих, але побачив лише чужі обличчя; хтось засміявся. Десь захихотіла жінка. В Слиньковому животі сердито забурчало, і йому довелося бігти до дверей.

Коли Слинько очуняв, лежачи долілиць на землі і вдихаючи п'янке повітря, він відчув, що вже глибока ніч. Довкола було тихо: зачинений бар здавався темним і глухим, як покинутий будинок. Слинько відхаркався і встав. В голові йому майнула думка, мов давно вже пережите; з солодкими спогадами про покинуті

будинки він загріб повну жменю черепашок і жбурнув їх у найближче вікно. Скло навіть не тріснуло, і він кинув знову сильніше: цього разу з дзеньком посипалися скалки. Слинько схвально кивнув головою і вибрався на дорогу.

Він вернувся до готелю, але двері кімнати були замкнені. Було чути, як Джерімайя хропе всередині. Та замість розсердитися, він, як не дивно, зрадів, навіть заспокоївся, і ліг долі під дверима. Засинаючи, він думав про Джерімайю, одного з численних його двоюрідних братів, викапаного Коука, з голови до п'ят,— Коука, що вбив людину, як йому ще не було й двадцяти п'яти років, і який говорив так дотепно, що всі дівчата, перезираючись, аж захлиналися від сміху, а от з Слиньком вони ніколи так не поводились.

Другого ранку, поснідавши, Джерімайя, Слинько і чорноволоса жінка поїхали машиною по місту. Жінка вмостилася біля дверцят, там, де хотів сидіти Слинько, і коли вони їхали туди й назад Головною вулицею, вона вищала, хиталася і аж ревла зо сміху, дивлячись на людей на вулиці.

— Я їх не знаю! — пронизливо крикнула вона якомусь чоловікові і знизала плечима.— Ніколи досі їх не бачила!

Навіть Джерімайю це насмішило. Та коли вони вже в котрий раз проїхали тією ж дорогою, Джерімайя заявив, що у них тут діло: їм доручили тут дещо зробити, і їхній час їм не належить.

— Чорт, ну ще хоч разочок об'їдьмо довкола! крикнула жінка. Її грубе обличчя було яскраво напомаджене, напудрене і підмальоване. Слинько безрадно водив по ньому очима, й не міг ні на чому спинитись.

— Ніколи нам,— відказав Джерімайя,— ми приїхали в справі. Кудою нам їхати?

— Їдьмо прямо,— сердито буркнула жінка. У неї було пишне волосся, пишне тіло і різко підфарбовані червоним уста, які вабили Слинька, та хоч він не зводив з неї очей, вона відверталася кудись убік, навіть не помічаючи його. Намагаючись умоститись зручніше, вона тільки весь час штовхала його то ліктем, то стегном, але жодного разу навіть не повернула в його бік голову, ніби й не знала, що він сидить поряд.

— Їдьте прямо. Тут миля чи дві,— мовила вона, позіхаючи.

За кілька хвилин потому, виїхавши за місто, вони зупинилися перед будинком. То був невеличкий одноповерховий будинок, оббитий буримн дошками, поставлений на абияк складеній підвалині.

— Він нічого не робить, наскільки я знаю! — сказала жінка.— Заробляє на самогоні. Знаєш, десь там у лісі віскі женуть, а йому возять.— Вона підморгнула Джерімайї. Слинькове серце калатало; Джерімайя посмикував свою борідку. На посипаній жужелицею доріжці до будинку лежав, ніби виморений, старий рудий пес і розглядав їх, готовий щомиті загавкати. Праворуч до будинку прилягало зарослe бур'яном поле, а ліворуч старий занедбаний грушевий сад. За чверть милі по другий бік дороги була невеличка ферма: Слинько бачив корів, що паслися на лузі.

— Гаразд, любонько! — мовив Джерімайя,— тепер можеш іти назад.

— Йти назад? — обурилася жінка.

— Авжеж, у нас тут чоловіча справа. Хіба я не пояснив?

— Яка це справа? — спитала жінка.

— Чоловіча справа,— відказав Джерімайя так само лагідно. Він потягся повз Слинька й поклав свою велику волохату руку на руку жінки,

— Ти йди собі помаленьку назад, а ми за кілька хвилин тебе наздоженемо і відвеземо до міста. А тепер не в'язни до Джерімайї, любонько.

Жінка вагалася, проте Слинько знав, що вона вже погодилась.

— Гаразд,— сказала вона,— гаразд, якщо вже це чоловіча справа. Та не треба... не кажіть Натанові, що це я навела вас на нього.

— Не бійся, не скажемо,— запевнив Джерімайя.

Він ще довгенько прощався з жінкою і посилав їй навздогін поцілунки, та, зрештою, заспокоївся, вистрибнув з машини, обтрусив одежу і пригладив волосся, тоді знову витяг з кишені краватку і почепив її на шию. Слинько, захопивши сумку, переліз через дверцята з боку Джерімайї і скочив на землю. Собака нашорошив вуха, але з місця не зрушив. На ганку сидів маленький хлопчик, а за ним лежала купа мотлоху: тріски, старі коробки, банки, мотки іржавого дроту. Гратчасті двері відчинилися, і на порозі з'явився ще один хлопчик — років восьми. Він був у джинсах і босий. Обидва хлопчики і собака дивилися, як Джерімайя та Слинько обтрушують одежу, поплювавши на долоні, завзято пригладжують чуб і дивляться кожен перед собою, ніби другого поруч і не було. Нарешті вони перестрибують канаву і прямують до будинку.

Собака заскімлив.

— Синку,— гукнув Джерімайя старшому хлопцеві,— твій тато вдома? — Пальці босих ніг у хлопчика засіпалися на краю сходів. Він почав обережно відступати; малюк зіп'явся на ніжки і теж позадкував, ховаючись за купою мотлоху.

— Скажи татові, що ми хочемо його бачити,— провадив далі Джерімайя. Він пішов уперед; Слинько, що ніс сумку, не відставав. У вікні з'явились чиїсь обличчя: ще одна дитина чи жінка. Та от гратчасті двері обережно прочинилися і на порозі з'явився чоловік.

Йому було років із сорок, і він уже почав гладшати. Червоне обличчя мало винуватий вираз. По тому, як він чухає підборіддя, Слинько зрозумів, що він чогось боїться.

— Це ти Натан Мотлі? — гукнув Джерімайя.

— А тобі яке діло? — відказав чоловік, прокашлявшись. Причаївшись за купою мотлоху, хлопчики дивилися, що ж буде.

— Гей, хлопче! — звернувся Джерімайя до Слинька,— відкрий-бо!

Слинько відкрив сумку, і Джерімайя витяг свій револьвер, старий, ще батьківський, у іржавих плямах. Він прицілився в чоловіка і вистрілив. Хтось скрикнув. Та коли дим розвіявся, на ганку вже нікого не було, навіть дітей, а гратчасті двері були щільно зачинені.

— Сто чортів! — вилаявся Джерімайя, не опускаючи револьвера,— ти гадаєш, я не влучив?

Тепер і Слинько витяг пістолет — пі, ще не свій, він його отримає, коли повернеться додому.

— Я обійду довкола,— запропонував Слинько. Він оббіг довкола будинку. На доріжці лежав собака. Підібгавши брудні лапи, він слідкував за ними вологими настороженими очима. Слинько щойно зазирнув за ріг будинку, як хтось пірнув у чагарник за домом і побіг у поросле бур'янами поле. Слинько радісно скрикнув: все було таке знайоме, нічого страшного, точнісінько як в іграх, які він любив дитиною.

— Сюди! Ходи сюди! — крикнув він. Тоді вистрілив навмання в кущі. Позад нього чувся сполоханий крик — Джерімайя, горлаючи, бігав по будинку. Коли він вискочив з задніх дверей, краватка його з'їхала на спину, ніби хтось жартома пов'язав її так, і вигляд у нього був ще розгублений.

— Щось га́ряче сьогодні для полювання,— мовив він, підійшовши до Слинька. В сліпучому сонячному

промінні вони кинулись бігти через густу траву. І довкола них злітали злякані птахи. В полі пахло ви горілою від спеки травою.

— Я зверну сюди, а ти йди прямо,— пробурчав Джерімайя. Слинько побіг уперед, продираючись крізь чагарник і відводячи пістолетом гілки перед собою.

— Гей, Мотлі! — гукав він у відчаї.— Де це ти схо вався? Щось зашаруділо збоку в кущах. Слинько ви стрілив туди. Через якусь мить з'явився Джерімайя, захеканий, з роззявленим ротом, ніби він плив крізь листя.

— Де цей байстрюк? Ій-бо, він десь тут! — вигук нув Джерімайя.

— Якщо він утече, це не моя вина! — відказав Слинько. Він так розсердився, що не міг устояти на місці.— Він стояв перед тобою, а ти схибив! Коли дядько Саймон спитає мене, я неодмінно скажу йо му правду!

Джерімайя почухав потилицю.

— Мені здається, що він має десь бути на цій до розі. Давай виженемо його звідси.

— Там, де я пройшов, я його не бачив,— відказав Слинько похмуро.

— Я також не бачив,— погодився Джерімайя. Вони рушили вперед, хльоскаючи по вершечках бур'янів своїми револьверами. Довкола безтурботно співали птахи. Через якусь мить вони сповільнили ходу і зу пинилися. Джерімайя пошкрябав бороду стволом ре вольвера.

— А може, вернутись до будинку? — раптом запро понував він.— Він-бо прийде додому вечеряти, пра да ж? Або ночувати.

І як це Слинько до цього не додумався!

— Гарно придумав,— буркнув він.— Спершу ти схибив так зблизька, а тепер хочеш загубити його слід.

— Ти вистежуй його, а я піду назад, сам,— мовив Джерімайя.

— Е, ні,— відказав Слинько, намагаючись приховати страх.— Я тут сам не залишусь.

Вони пішли назад через поле тією ж стежкою.

Та раптом їм пощастило: Слинько встиг помітити, як ліворуч позад них з латки високої трави злетіла сполохана фазаниха. Слинько вистрілив у траву.

— Він там, він там ховається! Він там ховається! — Джерімайя вдивлявся в траву, гукаючи:

— Де ти його бачив? Ти його бачив?

Він метнувся повз Слинька, який знову вистрілив у бур'яни.

— Він там упав,— відповів Слинько,— і повзає.

Та в тиші, що настала, було чути лише звичайні сільські звуки: скрекотання комах і щебет пташок.

— Мотлі, ти тут? — спитав Джерімайя. Голос його зривався від нетерплячки.— Де ти?

Вони прислухалися. І тоді несподівано почувся голос:

— Чого ви хочете?

Вони обоє кинулися вперед.

— Де він говорив? Тут? — гукнув Слинько.

Вони з Джерімайєю зіткнулися. Джерімайя навіть розмахнувся револьвером і боляче ударив Слинька в груди. Слинько схлипнув від болю й образи.

— Це я знайшов його! Це я побачив, як злетів фазан! — огризнувся він.

— Заткни пельку і мовчи! — звелів Джерімайя.

— Та чого ви хочете? — знову обізвався хтось. Голос був безнадійний, якийсь примарний; здавалося, він линув просто з повітря. Слинько так розгубився, що забув навіть вистрелити.

— Давайте поговоримо. Чого нам не поговорити?

Джерімайя стояв, люто втупившись у траву. Об личчя у нього побагровіло.

— Нам нема про що говорити,— відказав він по хмуро, ніби підозрював якийсь підступ.— Ми маємо робити своє діло.

— Вас хтось найняв? — не вгавав голос.

Слинько вже навів був револьвер, та Джерімайя зробив йому знак зачекати.

— Авжеж, найняли. А ти як думаєш? — озвався він.

— Так хтось хоче моєї смерті? — спитав голос. Хтось вам заплатив за це?

— Я ж тільки-но сказав! — розсердився Джерімайя.— Ти що, шуткуєш зі мною? — З цими словами він підняв револьвер, і ступив крок до бур'янища.

— Ні, ні! — скрикнув голос,— я не жартую!.. я... я хочу найняти вас — я дам вам роботу... обом дам і заплачу!

— Як він може заплатити, коли зараз умре, скрикнув Слинько зі злістю.— Він глузує з нас!

— А може, і не вмре, ти, клятий задрипаний дурню! — озвався Джерімайя.— Прикуси язика. Яку ж роботу ви нам дасте, сер?

Кущі біля стежки заворушилися.

— Роботу для двох чоловіків, що вміють влучно стріляти,— поволі відказав голос. А трохи згодом спитав:

— То що ж, беретесь обидва?

— Я берусь,— похопився Джерімайя.

— І я,— Слинько здивовано почув, як це вимовив його власний голос.

— А скільки ви дасте? — поцікавився Джерімайя.

— П'ятдесят доларів кожному,— відказав голос, не вагаючись.

— Чорт забирай! Мало! — скрикнув Слинько, зиркнувши дуло пістолета.

— Ні, ні, по сотні! — похопився голос. Слинькова рука заніміла. Вони з Джерімайєю переглянулися.

— По сотні кожному,— повторив Джерімайя урочисто. Дядько Саймон обіцяв п'ятдесят на двох, та ще пістолет Слинькові — ось цьому — та ще мені коня, мені давно хотілося коня; а ви ж, мабуть, не можете дати коня?

— Ані револьвер? — додав Слинько з огидою.

— Не можете дати мені револьвер, а мені подобається ця іграшка!

— Та ні, у вас буде револьвер,— озвався голос,— тільки після його смерті,— буде й кінь. Чому б не отримати їх вам після його смерті? Адже він обіцяв їх вам!

Джерімайя потер ніс.

— Гаразд,— погодився він.

Кущі заворушилися. Спочатку висунулася чоловіча голова — рідке руде волосся, вицвілі банькаті очі, рот, який то розкривався, то закривався — потім висунулися плечі й руки і нарешті все тіло. Він переводив погляд з Джерімайї на Слинька.

— Так ви обидва надійні хлопці?

Руки його безвладно звисли по боках. Що це діялось? Слинько стояв ніби вві сні, приголомшений; йому не вірилось, що він міг зрадити дядька.

— Слухай, давай пристрелимо його! — раптом заговорив він гарячково.— Ми ж приїхали сюди заради цього!

— Цить!

— Але ж дядько Саймон!..

Запала мовчанка. Чоловік спокійно обтрушувався. Тепер він знав досить і тому звернувся до Джерімайї:

— Ви обидва добрі хлопці? Вам можна вірити?

— А хіба ви не довірилися нам? — відказав Джерімайя, підморгуючи.

Чоловік чемно всміхнувся:

— Маєте досвід?

При цих словах Слинько опустив очі і обличчя у нього спалахнуло.

— У мене досвід є,— проговорив Джерімайя дуже повільно, ніби йому було соромно за Слинька. Мене судили за вбивство двох чоловіків і визнали невинним.

— Коли це було?

— Вже кілька років тому,— відповів Джерімайя. Не скажу, чи був винен я, чи ні — побережуся ще. Не знаю, чи вже минув термін давності. Арештувати мене прийшли двоє. Я тоді байдикував у Рапідзі — ми звідти родом,— тож мене кинули до в'язниці і судили за вбивство якихось двох крамарів і крадіжку семисот доларів. Мене судив суд присяжних,— мовив Джерімайя, зітхнувши,— і багато людей свідчили один по одному,— присяжні вийшли і оголосили: не винен у грабунку; а значить і в убивстві теж. Та вони не віддали мені семисот доларів; забрали їх собі і віддали на школу: вставили нові вікна, поремонтували умивальники і ще щось там зробили. Я навіть пишаюся, коли проходжу повз ту школу: у мене ціла купа родичів училася там.

— Вас визнано невинним? Як це так?

Джерімайя знизав плечима:

— Вони так вирішили.

Тоді чоловік обернувся до Слинька. Та Слинько, засоромлений, і очей звести не наважувався. Перед очима у нього стояв дядько, широколиций, зі вставленими зубами; він дивився, як Слинько та Джерімайя стовбичать на цьому полі і зраджують його.

— А ти, синку? — спитав чоловік приязно.— Чи це твоє перше діло?

Слинько кивнув головою, не зводячи очей.

— Чудово, я радий, що можу дати хлопцям нагоду,— мовив чоловік.

І Слинько, незважаючи на сором, відчув нестримну радість від цих слів.

— Це добре, коли молодь набуває досвід,— мовив чоловік.

Він повернувся до Джерімайї і простяг йому руку. Джерімайя урочисто потис ту руку; обличчя обох чоловіків здавалися однаковими. Слинько продерся до них крізь траву і поклав свою руку посередині. Очі його палали, і він переводив погляд з одного на другого, ніби вони могли пояснити йому, яким це чудом він так учинив. Та Мотлі, обличчя якого вже набуло свого природного кольору, посміхнувся і сказав:

— Ну, ходімо вже до будинку.

За якусь годину Джерімайя та Слинько їхали з міста. Джерімайя вів машину ще швидше, ніж напередодні, і знову трусився і підскакував на сидінні, притискаючись черевом до керма.

— Мені це дуже не до вподоби,— зрештою мовив він,— та ти ж знаєш, що дядько Саймон і так недовго протягне. Найбільше років три — чотири.

Слинько з відкритим ротом дивився на дорогу. В голові у нього ніби була маленька суха дірка, в яку влітали Джерімайїні слова, і йому не лишалось нічого іншого, як слухати, але до тих слів домішувалося інше — спогад, як дядько Саймон і криком, і лайкою виряджав їх у дорогу. Старий сидів на порозі в своєму кріслі-гойдалці, патьоки тютюнової жуйки стікали по підборіддю, він дивився на Джерімайю і Слинька, які, один на тридцять, а другий на сорок років молодші за нього, поспішали по спеці курною дорогою вкоротити йому життя. А зуби в нього були нові, вставлені не більше п'яти років тому. Слинько пригадав, як дядько Саймон привіз нові зуби з міста і показав усій родині, як вони працюють: надкушував яблука і жував їх, поглядаючи на всіх хитрувато, сповнений

гордощів. Дядько Саймон! Слинькові здалося, ніби старий поклав йому на плече свою кощаву руку.

— Що з тобою, хлопче? — спитав Джерімайя роздратовано.

— Доручили нам діло, а ми не зробили його! — відказав Слинько і втер носа тильним боком долоні.

Джерімайя замислився. А тоді сказав, трохи помовчавши:

— Але ж рідня нічого не означає. Це діло випадкове; подумай сам — чи не однаково. Дядько чи ще хто. Або брати, бабуся чи й інші.

Слинько закліпав очима:

— Навіть рідний батько, якщо він у кого є?

Такий уже був Слинько: рано чи пізно перейде на цю тему. Звичайно кожен, з ким він заводив таку розмову, знизував плечима і не знав, що казати, та Джерімайя поглянув на нього вражено.

— Батько — це, може, й інша річ,— мовив Джерімайя і, міцно стиснувши щелепи, дав зрозуміти Слинькові, що він сказав усе.

Дорога так часто повертала, що сонце онинялося у них то позаду, то попереду, ніби стрибало по небі. Слинько завжди міг визначити час удома, але тут, на дорозі, могла бути як дев'ята година ранку, так і третя година дня; ніщо не стояло на місці, ні на що не можна було покластися. Старий автомобіль був весь укритий пилюкою, вона забивалася в ніс і рот, не давала дихати. Слинько думав: «Чи вже почалась кара за вбивство дядька, чи ні, бо ж дядька ще не вбито?»

— Пам'ятаєш цей поворот? — спитав Джерімайя, намагаючись бути веселим. Слинків відсутній погляд свідчив, що він не пам'ятає цієї дороги серед низького чагарника, під палючим сонцем — він нічого не впізнавав по дорозі назад, нібито це був і не він, а хтось інший.

Коли вони поминули міст, що вів до Рапідза, Слинько схлипнув:

— Я не можу цього зробити!

За автомобілем бігло кілька хлопчаків, галасуючи й кидаючи каміння.

— Чуєш, Джерімайя Коук, покатай нас! — кричали вони.

Та Джерімайя був так зайнятий Слиньком, що навіть довкола не озирався.

— Чорт, знову не так? Хіба ж ми не вирішили?

Слинькові тремтіли губи:

— Він послав нас, а ми нічого не виконали,— мовив він.

— А бодай тобі! Хіба ж ти не тис руки Мотлі? Продерся крізь бур'ян, щоб подати і свою руку, що, забув? Найнявся за сотню доларів. Таке не щодня трапляється!

— Авжеж,— відказав Слинько, шморгаючи носом.

— Хіба в чоловіка не може бути власного діла. Сам Христос мав власне діло: він крамарював. Аякже! Він тільки ніколи не брав грошей, він продавав за інше, ще дорожче — людське життя, хіба це дешево! Кожен дбає про себе, тож наймайся у того, що більше дає. Хай йому чорт, хлопче,— скрикнув Джерімайя,— ти ж не відступишся від Мотлі, коли щойно дав йому слово?

— Я відступився від дядька Саймона,— мовив Слинько.

— Та годі вже про нього. Ось що я тобі ще скажу. Коли вже зламав одне дане слово, то вже неодмінно треба стримати друге. Можна передумати лише раз.

Слинько відчув себе переможеним, йому лише хотілося, щоб Джерімайя не відвернувся від нього. Коли Джерімайя поглянув на нього, то по тілу його розли-

лася хвиля тепла, йому стало аж гаряче: та це було приємне почуття.

— Гаразд,— погодився Слинько.

Вони якраз повертали у завулок, де була дядькова садиба. Там, за невисокими вербами, стояв старий будинок, кілька ветхих повіток і одна нова, крита алюмінієм. Слинько сам здивувався, що йому зовсім не страшно: так само було йому, коли він гнався за Мотлі, і все було гаразд, наче так і годиться.

Автомобіль спинився. Джерімайя вийняв револьвер з сумки і запхав за пояс на своєму великому череві; це було дуже незручно, але Джерімайя не схотів уже виймати його. Слинько переліз через дверцята і зупинився на дорозі. Земля аж хиталась у нього під ногами; все здавалося якимсь несправжнім. Він хихотів, ідучи провулком слідом за Джерімайєю. Вони звернули в поле, поросле бур'янами й деревами. Коли Джерімайя впав на землю, Слинько зробив так само. Вони поповзли на животах. Слинько не піднімав голови і дивився лише на підошви Джерімайїних черевиків. Якби Джерімайї здумалось повзти цілий день туди й назад по полю, Слинько повзав би слідом.

Джерімайя спинився.

— Он він сидить.— Він розсунув бур'ян, щоб Слинько міг виглянути, та Слинько одразу кивнув головою; він зовсім не хотів показуватися. В голові у нього тьохкало.

— Бачиш, бери його на приціл! — прошепотів Джерімайя. Він підштовхнув Слинькову руку.

— Коли я скажу, ми вистрілимо обидва зразу. А тоді пишкни. Ми відповземо назад до машини, а згодом під'їдемо й спитаємо, що трапилось.

Слинько бачив, що Джерімайїне обличчя посіріло й взялося червоними плямами, як у Мотлі. Джерімайя прицілився крізь кущі, зачекав, а тоді з підозрою повернувся до Слинька:

— Ти ж не поцілиш! Ти не хочеш стріляти, так? Щоб я сам усе робив, малий байстрюче?

— Я не байстрюк! — пронизливо скрикнув Слинько.

Вигук розітнув тишу і десь за милю пташка, певно, почула його й відгукнулась на нього трьома чистими нотами і треллю. Слинько так очманів, що навіть не міг пригадати, яка то пташка. Джерімайя пильно дивився на Слинька; вони були так близько, що дихали в обличчя один одному. І тому Слинькові здалося, що в нього паморочиться в голові: його занудило від смороду, який видихав Джерімайя. Заціпенівши, засліплені сонцем і приголомшені тишею, вони дивилися один на одного.

— Ні, я не байстрюк! — прошепотів Слинько,— будь ласка, не називай мене так. А тоді пролунав голос, який Слинько впізнав одразу.

— Хто тут? Хто це там у полі? Чорт забирай, я ж чую, що там хтось є!

Почувся несамовитий грюкіт: дядько Саймон тупав по ганку своїми старомодними черевиками на високих підборах, розлючений так, що не міг устояти. Джерімайя і Слинько облились потом і принишкли. Вони чули, як старий говорить зі своєю дружиною, а тоді його бурмотіння знову перейшло в крик:

— Хто там? Ану встань! Встань і покажись мені. Хто там ховається? Ось я зараз винесу рушницю. Ану к бісу, геть звідси, матінко, зайди в дім. Чуєш, що я кажу...

Джерімайя, гучно зітхнувши, звівся на весь зріст.

— Гей, дядьку Саймоне,— гукнув він, махаючи пістолетом.— Це ми — Слинько і я.

Він допоміг Слинькові звестися на ноги. По той бік доріжки на ганку стояв старий і трусив кулаком. Чи це ж той дядько Саймон, який переслідував їх цілий день, ширяючи над автомобілем, наче привид?

Старий здавався молодшим за того, якого пам'ятав Слинько.

— Та це ми тут,— повторив Джерімайя, придурковато посміхаючись.

— Який біс вас туди заніс? — проревів дядько Саймон. У ту хвилину знову вийшла стара, як звичайно, витираючи руки об фартух.

— Це ховалися Джерімайя і Слипько, цілячись з револьверів у рідного дядька Саймона,— мовив старий злісно.— У чоловіка, що йому лишилося жити три-чотири роки, ні місяця більше. Чи ти бачила таке?

Стара, майже сліпа, покірно кивнула головою. Слинькові хотілося кинутися до неї, щоб вона його приголубила, вдихнути вологий чистий запах її теплих порепаних рук, щоб вона заспокоїла його, як заспокоїла тоді, коли двох його двоюрідних братів, хлопців трохи старших за нього, заарештували за вбивство державного службовця напередодні різдва. І справді все тоді минулось, адже суддя не зміг переконати присяжних: всі любили хлопців, або були їхніми родичами,— і справу довелося закрити.

— Як ті чорнопикі, в бур'яні сховались! Ти тільки поглянь, повзали, як чорнопикі в бур'яні! — репетував дядько Саймон.

Джерімайя перший не витримав. Рясні, гарячі сльози бризнули йому з очей, покотились по обличчю і загубилися в бороді.

— Це він намовив нас,— мовив він,— обдурив нас зі Слиньком. Це він наговорив нам усякої брехні, сипав словами, як у церкві; та ще й грозився, що донесе в поліцію. А я ж із нею колись мав мороки, правда ж, дядьку Саймоне? А він ще сказав, що дасть по сотні кожному, і ми зможемо взяти коня і рушницю. Він так забив нам баки, та ще я пригадав поліцію...—

Джерімайїн голос раптом урвався. Слинько втупився в землю, сподіваючись, що продовжувати йому не доведеться.

— Хто? Мотлі? По сотні кожному? — Дивне було те, що дядько Саймон дивився на них уже якось не так: застигла на обличчі лють змінилася іншим виразом.— По сотні кожному?

— Та ще й коня і рушницю на додачу,— мовив Джерімайя хрипко.

Старий підніс до ока мізинець і шкребнув ним. А тоді гукнув:

— Гаразд! Сідайте в машину. Чорт би вхопив вас обох, сідайте і вертайтесь до Плейн-Ділінга! Я вам покажу! Я вас навчу робити засідки! Ви, дурні, скажете Мотлі, цьому байстрюку Мотлі, що ви пристрелили вашого бідолашного старенького дядька — а тепер приїхали по винагороду. Скажете, що приїхали по винагороду, запам'ятаєте? Джерімайя, стій на місці, не підходь! Не хочу бачити ваших паскудних морд, доки не зробите роботу, як слід. Чи ж мені самому трястись по всіх цих дорогах, мені, шістдесятип'ятирічному? Та мені б сидіти на пенсії, як ото в місті люди сидять, що на постійній службі були! Еге, сиди собі на пенсії, щомісяця чек тобі приходить... Матінко, ти йди собі в дім, не вештайся тут, це не твоя справа! То скажіть Мотлі, що приїхали по плату, і нехай він вам заплатить — по сотні кожному — а тоді пристреліть його, от так. І скільки ж ви за це дістанете?

Слинько випалив так швидко, що й сам здивувався:

— По сотні кожен!

— Скільки?

Слинькові думки гарячково закрутились, тоді в голові зринуло:

— По сто п'ятдесят кожному, та ще пістолет мені, та ще кінь Джерімайї.

— Буде кінь і тобі, а Джерімайї ще один. От так. Старий злісно сплюнув у їхній бік.— А тепер біс вас бери, мерщій у машину. Вам ще треба впорати Мотлі.

— Так, ваша правда, дядьку Саймоне,— мовив Джерімайя. Він жадібно ковтнув повітря.— Ми збиралися зробити діло. Двоє коней? А який другий? Гніда кобила, чи що?

— Сам вибереш,— відказав старий. Він понуро відвернувся, ніби забув про них. Слинькові закортіло зареготати вголос — все вийшло так легко. Він таки засміявся, з тривогою почув власний сміх, і в той же час відчув, як щось смикнулось у нього на обличчі. Ось смикнулося знову: біля ока. Такого з ним ще не було, але він зрозумів, що тепер йому довіку не позбутись ні посіпування біля ока, ні оцього тихого, істеричного сміху.

Джерімайїн автомобіль поламався, коли вони їхали назад, але нічого страшного не сталося: він ще трохи прокотився і мотор затих, ніби вмер. Джерімайя вискочив з машини і люто вдарив її ногою, відірвав крило і шматок бампера, а Слинько спокійно стояв і дивився, і врешті Джерімайя теж угамувався. Якийсь час вони плентали дорогою. Слинько помітив, як тремтять у Джерімайї пальці.

Хоч вони і йшли по державному шосе, машин було небагато, і коли з'явився якийсь автомобіль, Слинько несміливо спинився і піднімав руку, ніби знічев'я, ніби був ладен її знову опустити. За годину чи дві один автомобіль зупинився, ніби силою чарів; водій сказав, що їхатиме прямо через Плейн-Ділінг.

Коли вони під'їхали до будинку Мотлі, вже звечоріло. Слинько і Джерімайя попростували доріжкою до будинку; Джерімайя нащось витяг пістолет і оглянув його, і Слинько зробив так само; він помітив, що лишився один набій. Позіхаючи, Джерімайя підійшов до

дверей і втупився у вікно: за столом сиділа сім'я, жінка і діти, про щось сперечаючись: обличчя їхні були перекривлені й злі. Джерімайя все дивився у вікно, аж поки старший хлопчик помітив його. Обличчя його зсудомилося, худенька ручка сіпнулася вгору, ніби він в чомусь звинувачував Джерімайю. Тоді на нього поглянула жінка і, поправивши абияк одежу на собі, рушила до дверей.

— Чого ви прийшли сюди? Він зараз у місті. Це вас, блазнів, тут носило зранку? — жінка, здавалося, зараз зарегоче.— Нат казав мені про вас, казав, ніби ви збиралися застрелити його з іграшкових пістолетів. І як це я вас не примітила? Нат казав...

— Де він? — спитав Джерімайя.

— В місті,— відказала жінка.— Мабуть, у клубі. Клуб «П'яти тузів», навпроти банку. Він сказав, щоб я не чекала його сьогодні вночі, але ж він не казав, щоб я чекала гостей до вечері. Правда, він ніколи нічого не каже,— посміхнулася вона.— Ви, певно, кажете своїй дружині, де ви, що робите або хто прийде вечеряти. Ви, певне...

— А як воно пишеться? — спитав Джерімайя нетерпляче.

— Пишеться? Гм! Що пишеться?

— Ну, де він зараз.

— Це навпроти банку. «П'ять тузів» — як же це «п'ять» пишеться? Цифра п'ять, її намальовано на вивісці, знаєте, яка цифра п'ять?

Обидва — і Джерімайя, і Слинько кивнули.

— А тоді «Тузів», ну ось так: «Т», «Ту», потім «з», а тоді «ів». Навпростець від банку. Та чого вам не зайти і не почекати? Він буде...

— Дуже дякуємо,— мовив Джерімайя, кволо всміхаючись,— та нам ніколи. Може, якось іншим разом.

Вони довгенько йшли назад до міста. Джерімайїні пальці сіпалися ще дужче. Він раз у раз то шкріб

голову, то колупав у вухах або в носі, а тоді знову щось скуб чи смикав. Слинько плентався позаду, щоб своїм хихотінням не дратувати Джерімайю. Вони минали будинки, базар, бензозаправну станцію. Поминули їдальню, обшиту дошками, і кінотеатр, перед яким стояли хлопці в брилях і курили. Коли Слинько і Джерімайя проходили мимо, хлопці мовчки витріщились на них. Навіть цигарковий дим ніби застиг у повітрі.

Ось несподівано і центр міста: аптека, стара провінційна крамниця на розі. У похиленій халупі кабінет дантиста під ядуче зеленою вивіскою. Тротуарів не було, і тому Джерімайя зі Слиньком йшли по узбіччю шосе.

— Дивися, там щось наче банк,— мовив Джерімайя, показуючи пістолетом на щось попереду; Слинько нічого не побачив. Вони пішли далі.

— Далеко ж ми забились,— мовив Джерімайя якимось дивним чужим голосом, ніби збирався виголосити промову.

— А чимало ми зробили за цей тиждень чи скільки там днів. Досі мені й невтямки було, що я народився для такого життя, а ти? Гадав, що житиму, як усі — ферма, корови, може буде і сім'я, і діти, жінка їх доглядатиме; я вже майже нагледів і жінку! Не скажу тільки, кого. Та тепер я порозумнішав. Тепер я розумію, що це випадково, ну, п'яний був, наче вві сні, аж воно ні, тепер я вже бачу, тепер я зрозумів.

Їх проминуло кілька машин: люди кудись їхали після вечері. Дівчинка років двох з пухнастим білявим волоссячком висунулася з вікна і радісно помахала Слинькові.

— Тепер я зрозумів,— мовив Джерімайя так дивно, що Слинькові аж моторошно стало, хоч і в нього самого у голові мішалось, таке діло будь-кому до вподоби. Або підпалити щось — будь-що — навіть власний будинок. Підпалити все: будинок, траву і дерева. Хі-

ба не однаково — будинок, де люди живуть, чи дерева, що всі свою назву мають? Бо ті дерева тебе примушують — називай їх, вигадуй для них назви, як тільки побачиш, і нікуди від цього не дінешся! Нема куди дітись! А ти позбудься всього цього, спали все, що тобі заважає, що тобі світ застує — і людей теж... і людей теж...— Чуєш, Слинько. Раз ми вже зайшли так далеко, то я скажу тобі, що це я твій батько, я, Джерімайя. Ось я, твій батько, хоч і відкриваюся аж тепер!

Вони все йшли, у Слинькові знов щось тіпнулось біля ока. Слова Джерімайї пролізли крізь отой невеликий отвір збоку у його голові, вмостилися там і набули змісту; затуливши рот рукою, Слинько стримав раптовий сміх, поглянув на змокрілу від поту спину Джерімайї у похоронному костюмі і подумав уголос:

— Он воно як!

— Так, хлопче, я твій батько,— відповів Джерімайя, стримуючи позіхання.— Ось він, твій рідний тато, ось іде перед тобою.

Слинькові треба було б щось сказати: та він не міг нічого придумати й мовчав. Вони вже підходили до «Клубу п'яти тузів». Він ніби притягував їх магнітом. Слинько почув голоси позаду й озирнувся: гурт хлопців ішов за ними трохи віддалік: ось до них пристав якийсь чоловік у комбінезоні, він дивився похмуро, з осудом. Та Слинько одразу забув про них, як тільки відвернувся. Вони поминули пральню-автомат з оранжевою вивіскою: «Працює цілодобово; прання — 20 центів, прасування — 10 центів». У пральні було повно людей, дарма що стояла спека. На порозі борюкалися діти, вони навіть не глянули на Джерімайю та Слинька. За пральнею стояв магазин-автомат із цінами від 5 центів до долара, золоті букви на червоному тлі, вітрини забиті яскравими товарами; але магазин був зачинений. А ось і сам клуб; він

наближався так швидко, що Слинькове око затіпалося ще сильніше і йому довелося прижмурити його долонею, щоб, бува, не вискочило.

— А що, як він там,— прошепотів Слинько.— А що, як він почне говорити. Не давай йому говорити. Будь ласка. Стріляй в нього одразу, бо як він заговорить про коней, чи револьвер, чи запропонує вдвічі більше грошей...

Колись у клубі було вікно, велике квадратне вікно, схоже на вітрину взуттєвої крамниці, та тепер воно було все затягнене фольгою. Всюди були наклеєні реклами пива та сигарет: рожевощокі красуні, чорноволосі і широкогруді чоловіки з білозубими блискучими усмішками. Довгі мускулисті стегна, гладенькі литки, тонкі щиколотки, сріблясті нігті, татуйовані руки; груди, зарослі кучерявим волоссям, оголені і засмаглі на сонці перса, і перса, що стримано ховались під бюстгальтерами в червоний горошок — все переміщалося! Обличчя, що виринали з блакиті неба, переслідували Слинька застиглими ясними усмішками.

— Оце і є рай,— раптом подумав Слинько так упевнено, як ще ніколи не думав про життя,— ніби, готовий піти з цього світу, він дістав право оцінити його. В хлопця аж у животі заболіло від тихої туги за цим утраченим раєм і від думки про все, чого ще жадає від нього цей світ.

А Джерімайя вже відчинив двері до пивниці.

— Гей, Мотлі, вийди-но на хвилинку!

Зсередини хтось обізвався, та Джерімайя терпляче провадив:

— Мотлі, тут до тебе одна справа.

Джерімайя зачинив двері. Слинько вчепився за нього:

— Він іде? Ідс? А він є там? — питав він.— Тільки не давай йому мовити і слова. Стріляй в нього одразу ж. Або дозволь мені вистрілити...

— Ми ще не будемо в нього стріляти.

— А якщо він пообіцяє більше коней чи ще одну рушницю? Якщо...

— Ні, він цього не зробить. А тепер відійди.

— Я вистрелю в нього.

— Хай тобі чорт, хлопче, стій позаду,— гукнув Джерімайя.— Чому з тобою завжди така морока? В яку б халепу ми не вскочили, ти завжди перший.

— Не давай йому говорити! Якщо він...

— Ми будемо з ним говорити. Ми скажемо йому, що прийшли по винагороду.

— Винагороду? — Слинько розридався.— Винагороду? Я нічого не пам'ятаю, яка винагорода? Яка? Він буде говорити, буде...

Джерімайя відштовхнув його і знову прочинив двері.

— Мотлі! — гукнув він.

В Слиньковій голові так гуло від голосів, що він не був певен, чи хто відповів.

— Він іде, це, здається, він,— мовив Джерімайя непевно.— А тепер, хлопче, відійди і не стріляй необачно, поки твій тато не владнає справу.

— Я стрілятиму в нього,— крикнув Слинько,— а то він говоритиме, як перше.— А якщо він заговорить і ми послухаємо його, то знову повернемось і будемо чатувати в полі. Ми будемо підстерігати дядька. А тітка Клара, я так любив її завжди, як їй дивитися, що ми полюємо на старого? Хоч вона й не може багато побачити. Якщо він вийде і заговорить, ми...

— Кажу тобі, хлопче!

— Який я тобі хлопець!

Двері раптом сердито розчахнулись. Слинько звів пістолет, ступив широчезний крок назад, і вже зібрався стріляти, коли на порозі з'явився якийсь незнайомий чоловік, високий лисий черевань, обов'язаний рушником замість фартуха.

— Що за чорт! — проревів він.

Слинько, приголомшений, сахнувся назад. Шум у голові переріс у пронизливий вереск, і, шукаючи захисту, Слинько обернувся до Джерімайї. Все зосередилося на Джерімайї, здавалося, сонце і те сяє у його банькатих очах. Слинько скрикнув:

— Ти! Це тебе я шукав двадцять років! — Та від хвилювання він зробив оберт чи півоберта і коли стріляв, поцілив зовсім не в Джерімайю, і взагалі не в чоловіка, а в жінку — незнайому, дебелу жінку з засмаглим приємним і владним обличчям, одягнену в джинси і білу брудну чоловічу сорочку. Вона впала прямо на кошик з вогкою білизною, яку несла з пральні. Звідкись бризнула на одежу кров, і так само хтозна-звідки з'явилося двоє дітей, обоє голосно плакали й кричали.

Слинько позадкував. Жінку, що впала, обступили люди. Слинько, вражений, підніс дуло пістолета до рота і, не відриваючи погляду від жінки, задкував і задкував, спотикаючись. Його ошукали; він нічого не міг зрозуміти: все його життя котилося, наче повінь до цієї миті, а тепер, наштовхнувшись на греблю, спинилось. Хотілось плакати — урвалось його молоде життя (а втім, він помилився, бо менш ніж через три роки він вже працював у долині на консервному заводі, заробляючи добрі гроші), життя розхлюпане і всмоктане тут, на глинястій дорозі, поки люди оторопіло стояли й дивилися.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА
Тамари Денисової 5

ЗДІЙСНЕННЯ БАЖАНЬ
Переклала Ольга Левік 19

ТИ
Переклала Марія Венгренівська 45

НА ПОРОЗІ НОЧІ
Переклала Оксана Тараненко 74

МЕРТВІ
Переклав Михайло Тупайло 91

ПІСЛЯ АВАРІЇ
Переклав Віктор Батюк 135

БЕЗПРИТУЛЬНІ ДІТИ
Переклав Віктор Батюк 160

ЧЕКАННЯ
Переклав Михайло Тупайло 188

МИТО
Переклав Тарас Кінько 215

НОРМАН І ВБИВЦЯ
Переклав Віктор Батюк 229

ПЕРША СУТИЧКА
Переклав Віктор Батюк 258

БІЛА ІМЛА
Переклав Віктор Батюк 273

СПАДЩИНА
Переклала Оксана Тараненко 292

СМЕРТЬ МІСІС ШІР
Переклала Марія Венгренівська 307

Джойс Кэрол Оутс
ПОСЛЕ АВАРИИ
Новеллы

Составитель *Тамара Наумовна Денисова*

Перевод с английского
Серия «Зарубежная новелла»
Кн. 32

Издательство «Дніпро»
(На украинском языке)

Редактор *В. С. Омельченко*
Художник *О. Є. Ніколавць*
Художній редактор *О. Д. Назаренко*
Технічний редактор *І. О. Семезнъова*
Коректор *В. В. Бондаренко*

Інформ. бланк № 985

Здано до складання 29.01.79. Підписано до друку 26.04.79. Формат 70×90¹/₃₂. Папір друкарський № 1. Гарнітура звичайна нова. Друк високий. Умовн. друк. арк. 12,58. Обл.-вид. арк. 14,8. Тираж 50 000. Замовл. 9—356. Ціна 1 крб. 60 коп.

Видавництво «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, 252057, Київ, вул. Довженка, 3.

Оутс Джойс Керол

О—90 Після аварії: Новели.— Перекл. з англ.; Передм., склад Т. Денисової.— К.: Дніпро, 1979.— 339 с.— (Зарубіжна новела).

До збірки ввійшли кращі оповідання сучасної американської письменниці Джойс Керол Оутс (нар. 1938 р.), в творах якої талановито переплітаються тонкий психологічний аналіз інтимних почуттів і гостра соціальна сатира.

О $\frac{70304—141}{М205(04)—79}$ 129—79. 4703000000 И(Амер.)

СЕРІЯ «ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА»

Вийшли у світ:

1. Ернест Хемінгуей
СНІГИ КІЛІМАНДЖАРО
З англійської

2. Антуан Сент-Екзюпері
ПЛАНЕТА ЛЮДЕЙ
З французької

3. Ернст Теодор Амадей Гофман
ЗОЛОТИЙ ГОРНЕЦЬ
З німецької

4. Еліо Вітторіні
ЕРІКА
З італійської

5. Мартін Андерсен-Нексе
ПАСАЖИРИ ВІЛЬНИХ МІСЦЬ
З датської

6. Генріх Белль
БІЛА ВОРОНА
З німецької

7. Генрі Лоусон
ТУТ МІСЦЕ НЕ ДЛЯ ЖІНКИ
З англійської

8. Марія Домбровська
СІЛЬСЬКЕ ВЕСІЛЛЯ
З польської

9. Азіз Несін
ЛИСТИ ПОМЕРЛОГО ВІСЛЮКА
З турецької

10. Божена Нємцова
ДИКА БАРА
З чеської

11. Акутагава Рюноске
РАМОСЬОН
З японської

12. Анна Зегерс
ЛЕГЕНДИ ПРО АРТЕМІДУ
З німецької

13. Збірник
МАКЕДОНСЬКА НОВЕЛА
З македонської

14. Янко Єсенський
ЖЕНИХ
З словацької

15. Іво Андрич
ПРИТЧА ПРО ВІЗИРОВОГО СЛОНА
З сербськохорватської

16. Ярослав Івашкевич
НОВЕЛИ
З польської

17. Альберто Моравіа
РИМСЬКІ ОПОВІДАННЯ
З італійської

18. Лао Ше
СЕРП МІСЯЦЯ
З китайської

19. Генрик Сенкевич
НОВЕЛИ
З польської

20. Мартті Ларні
СОКРАТ У ХЕЛЬСІНКІ
З фінської

21. Нам Као
ОЧІ
З в'єтнамської

22. Томас Манн
ТРІСТАН
З німецької

23. Збірник
СУЧАСНА НОРВЕЗЬКА НОВЕЛА
З норвезької

24. Премчанд
СВЯТО КОХАННЯ
З хінді

25. Йордан Йовков
СТАРОПЛАНИНСЬКІ ЛЕГЕНДИ
З болгарської

26. Мануел да Фонсека
АНГЕЛ НА ТРАПЕЦІЇ
З португальської

27. Йордан Радичков
ПОРОХОВИЙ БУКВАР
З болгарської

28. Томас Гарді
НОВЕЛИ
З англійської

29. Марсель Еме
СЕМИМИЛЬНІ ЧОБОТИ
З французької

30. Вільям Фолкнер
ЧЕРВОНЕ ЛИСТЯ
З англійської

31. Редьярд Кіплінг
МІСТО СТРАШНОЇ НОЧІ
З англійської

1 крб. 60 коп.

